

„Élni kell, élni muszáj”

**A GULÁG-GUPVI-KUTATÓK
NEMZETKÖZI FÓRUMA
KÁRPÁTALJÁN 2019.**

*Nemzetközi emlékkonferencia
Makkosjánosi, 2019. november 15.*

Kárpátaljai Magyar Könyvek 293.

Sorozatszerkesztő és felelős kiadó: Dupka György

A kiadvány megjelenését
a Bethlen Gábor Alap támogatta

A kötet a 2019. november 15-én Makkosjánosiban
a Szolyvai Emlékparkbizottság által rendezett
GULÁG–GUPVI Fórum 2019. nemzetközi emlékkonferencia anyagait tartalmazza.

Készült a Szolyvai Emlékparkbizottság kutatóműhelyében
Szerkesztette: *dr. Dupka György, dr. Zubánics László*
A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

Lektorálta: *dr. Zubánics László*

© *dr. Dupka György*, 2020

© A szerzők, 2020

A borítón a sztari szombori (Szozany település) *Malenkij robotra elburcoltak emlékműve*
(Matl Péter szobrász alkotása, 2016),
a hátsó borítón a Szolyvai Emlékparkban felállított *Magyar országgyűlési képviselők,*
felsőházi tagok emlékkeresztje (Mihajlo Beleny alkotása, 2016) látható.
A képanyag alapján a borítót Dupka Zsolt tervezte.

Lektorálta és szerkesztette: *dr. Zékány Krisztina*

Orosz fordítás: *dr. Lengyel Sándor*

Közreműködő, foratók, képszerkesztő: *Fuchs Andrea*

Borító, műszaki szerkesztő: *Dupka Zsolt*

A könyv elektronikus változata elérhető:

www.kmmi.org.ua (Adattár, könyvek)

Nyomdai munkák: RIK-U Kft.

ISBN 978-615-5757-26-6

ISSN 1022-0283

A Szolyvai Emlékparkbizottság Évkönyve

„Élni kell, élni muszáj”

**A GULÁG–GUPVI-KUTATÓK
NEMZETKÖZI FÓRUMA
KÁRPÁTALJÁN 2019.**

*Nemzetközi emlékkonferencia
Makkosjánosi, 2019. november 15.*

Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó
Ungvár–Budapest
2020

TARTALOM

Tóth Mihály

A Szolyvai Emlékparkbizottság 2019. évi tevékenységéről 7

Dupka György

30 éve indult el a GULÁG–GUPVI tabudöntő kutatás és
épült fel emlékezetpolitikánk epicentruma,
a Szolyvai Emlékpark (1989–2019) 13

Olekszij Korszun

Három évtizednyi GULÁG–GUPVI-dokumentum
feltárásának mérlege..... 29

Molnár D. Erzsébet

A Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról
a Donyec-medencei szénbányákba
Kárpátaljai magyarok a donbászi FZO-iskolákban.....51

Márkus Beáta

A „malenkij robot” utáni hatósági intézkedések
a Dél-Dunántúlon helyi források tükrében 69

Kállay Karolina

Helyszíni szemle és történettudósítás az egykori SZU MVD
GUPVI és a repatriálással megbízott szovjet szervek
36. sz. máramarosi hadifogoly-gyűjtőtáborban
és átvételi állomáson 85

Marosi István

„Katakomba-szolgalat”
A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye
1944–1989 közötti üldözése..... 101

Bimba Brigitta

Munkács környéki sváb nők internálása 1944-45 fordulóján.... 121

<i>Mádi Bianka</i>	
Internálás az otthon maradtak visszaemlékezésének tükrében.....	137
<i>Szabó Kata</i>	
„Élni kell, élni muszáj” (Színre vitt erőszak: közös pontok és eltérések A sátán fattya regény- és filmváltozatában).....	151
<i>Botlik József</i>	
A délvidéki magyarok és németek 220 lágerben pusztultak 1944 október – 1948 március.....	161
<i>Motrevics Vladimir Pavlovics – Smykalin Alexander Szergejevics</i>	
Magyarok Szverdlovszk megyében ..... az 1920–1930-as években.....	183 185
<i>Мотревич Владимир Павлович – Смыкалин Александр Сергеевич</i>	
Венгры в Свердловской области в 1920-е – 1930-е гг.	195

FÜGGELÉK

Nemzetközi emlékkonferencia 2019. november 15., Jánosi, Helikon hotel.....	209
Megemlékezés, koszorúzás, emléktáblák avatása a Szolyvai Emlékparkban, 2019. november 16.	212
GULÁG–GUPVI-emlékezetpolitika: fontosabb események, megvalósult projektek, 2019	215
GULÁG–GUPVI-kiadványok, 2019	241
GULÁG–GUPVI Nemzetközi Fórum 2018 anyagainak jegyzéke	242
Előadók, szerzők.....	245

TÓTH MIHÁLY¹

A SZOLYVAI EMLÉKPARKBIZOTTSÁG 2019. ÉVI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Tiszteletes és Tisztelendő urak!

Tisztelt megemlékező közönség! Hölgyeim és uraim!

Immár 30 éve annak, hogy nyíltan és szabadon emlékezhetünk a Kárpátokban és a Kárpátok alján élő magyar és német nemzetiségű honfitársaink 75 évvel ezelőtt kezdődött, történelmünk során, a maga

---

¹ dr. Tóth Mihály, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke

kegyetlenségében és mértékében példátlan sorstragédiájára. A terror-eseményeknek arra a sorozatára, mely elődeink számára 1944 október derekán a Vörös Hadseregnek vidékünkre való bejövetelével kezdődött, és a magyar, valamint a német nemzetiségű, illetve a római katolikus, és a református felekezetekhez tartozó személyek ellen irányult.

Bár számunkra a „malenkij robot”, illetve a „háromnapos munka” címszavak alatt ismerté vált, a magyar és német férfilakosságot sújtó internálás, deportálás és kényszermunkára való hurcolás a legfájóbb, hiszen ez érintette a legszélesebb tömegeket és mely kizárólag etnikai alapon a népirtás és a megfélemlítés céljával történt, a vidékünkön berendezkedő sztálini hatalom sok más gaztette, azok is, melyeknek nem volt kifejezetten etnikai éle, okozott felbecsülhetetlen szenvedéseket vidékünk magyar lakosságának.

Ezért, amikor megemlékezünk, fejet hajtunk a „malenkij robot”, illetve a „háromnapos munka” megnevezések alatt elhírhedt terrorakció név szerint ismert és a számtalan, számunkra név szerint ismeretlennek maradt áldozata előtt, és kinyilvánítjuk részvétünket és együttérzésünket azok hozzátartozóinak és szeretteinek, emlékeznünk kell mindazokra is, akik későbbi akcióknak, például hivatásuk, korábban betöltött munkakörük, világnézetük, felekezeti hovatartozásuk, vagyoni helyzetük, vagy egyszerűen az emberi irigység és rosszindulat eredményeként lettek a sztálini megtorló rezsim áldozatai.

Becslések szerint a Kárpátalján berendezkedő szovjethatalom etnikai alapú, megfélemlítő, megtorló célzatú, valamint egyházellenes, illetve társadalmi osztályok és rétegek elleni intézkedéseinek több mint 40 ezer magyar és német személyt érintettek, melyek közel egyharmada közvetlenül a deportálás és a lágerélet során elszenvedett kegyetlenségek következtében vesztette életét.

Tisztelt hölgyeim és uraim!

Immár 30 éve minden év novemberében, Erzsébet nap környékén, Kárpátalja-szerre vidékünk magyarsága fejet hajt az ártatlanul elhurcolt, megkínzott, elpusztított honfitársaink emléke előtt. Mert addig emlékezni sem volt szabad. Nyilvánosan semmiképpen. A több mint 40 év elhallgatás után, köszönhetően számos, e probléma iránt elkötelezett kutatónak, aktivistának ma már e bűncselekmény-sorozat lezajlásának

számos részlete és szereplője vált ismertté. Mai konferenciánk egyik célja az ilyen ismeretek tárházának további gyarapítása. Mint az rendezvényünk programjából kiderül, kegyeleti-megemlékező események mellett lehetőségünk lesz visszatekinteni, értékelni az elmúlt 30 év tényfeltáró kutatómunka eredményeit, megismerkedni az újabbakkal, melyek tovább mélyítik, illetve szélesítik témánkkal kapcsolatos tudásunkat.

A továbbiakban, elsősorban azon konferencia résztvevő, illetve vendégei számára, akik először vesznek részt rendezvényünkön, röviden bemutatom Emlékparkbizottságunkat. A Szolyvai Emlékparkbizottság, mely különböző megnevezések alatt 1990-től tevékenykedik, létének és tevékenységének lényege – a történelmi megemlékezés, a kegyeleti kötelezettség mellett – az áldozatok anyagi és erkölcsi rehabilitációja kérdésének napirenden tartása, a tragikus eseménysorozat tényanyaga feltárásának elősegítése.

Minden év novemberében, az Erzsébet naphoz legközelebb eső szombaton az Emlékpark Bizottság rendezésében a kárpátaljai magyar társadalmi szervezetek, történelmi egyházak koszorúzással egybekötött megemlékezést, gyászszertartást tartanak.

A Bizottság intézte az emlékpark építésével kapcsolatos teendőket, folyamatosan gondoskodik a park állagának megőrzéséről, rendben tartásáról. Kezdeményezte, hogy a park területén lévő objektumok a megyei műemlékvédelmi hatóság védnöksége alá kerüljenek. Folyamatosan szorgalmazza a túlélők erkölcsi és anyagi rehabilitációjának kérdését, valamint a tragikus események hivatalos elismerését az ukrán állam részéről. Támogatja az elhurcolásokkal kapcsolatos levéltári és más, a témával kapcsolatos kutatásokat, valamint e munkák eredményeinek publikálását. Ebben a tárgykörben számos kiadvány és tanulmány jelent meg. Évente tartunk emlékkonferenciát, amelyen bemutatjuk a kutatások eredményeit és a hozzájuk kapcsolódó publikációkat. Kutatóink előadásokat tartanak a Kárpát-medence különböző magyarlakta városaiban, bekapcsolódnak a tudományos műhelyek tényfeltáró munkáiba. Kezdeményeztük a Kárpát-medencei áldozatok listájának összeállítását régióként (Magyarország, Felvidék, Erdély, Délvidék) az elhurcolt magyar és német polgárok nevének megőrkítése érdekében.

Emlékparkbizottságunk létrehozta Ungváron a Sztálinizmus Kárpátaljai Áldozatainak Emlékmúzeumát, ellátja annak gondozásával, fenntartásával kapcsolatos teendőket.

Folyó évi közgyűlésen az Emlékparkbizottság támogatta a szolyvai magyarokat tömörítő KMKSZ Alapszervezet és a Szolyvai Magyar Kulturális Szövetség aktivistáinak kezdeményezését, hogy a Szolyvai Emlékpark szomszédságában több funkciós Látogatóközpont létesüljön.

A Szolyvai Emlékpark ma Közép-Kelet-Európa egyik legnagyobb emlékparkja, a megnyugvás és kiengesztelődés helyszíne. Az utóbbi időben egyre többen keresik fel Magyarországról, de elzarándokolnak ide a kelet-szlovákiai Kassa és Nagykapos térségéből, a romániai Szatmár megyéhez tartozó Halmiból, valamint nyugati országokból is.

Ugyanakkor sajnálattal kell megállapítanunk, hogy utóbbi évtizedek során környezetünkben végbement alapvető társadalmi és politikai változások ellenére a „malenykij robot” néven ismert terrorakció kérdése nem tekinthető rendezettnek, lezártnak, hiszen a régió lakossága ellen nemzetiségi alapon elkövetett eme bűncselekmény hivatalos elismerése az ukrán állam részéről a mai napig hiányzik. És a körülmények mai alakulása aligha kedvez ennek.

De miért is fontos az emlékezés? Miért is lenne szükség e tragikus események hivatalos elismerésére? Hiszen ma már alig lehet az élők sorában túllélője e retorzióknak, és közvetlen hozzátartozóik is egyre kevesebben vannak.

Úgy gondolom, hogy az ártatlanul meghurcoltak és e tragédiásorozat emlékének ápolása, megőrzése nem csak a múltunk iránti tisztelet okán, de a jövőnk építése szempontjából is elsősorú fontossággal bír. Mert mivel is alapozták, ideologizálták hőhéraink cselekedetüket? Azzal, hogy a magyarokat és németeket az 1944 novemberében Munkácson tartott úgynevezett Néptanácsok Kongresszusán az orosz és ukrán nép ellenségeinek kiáltották ki.

Mivel van tele az utóbbi években velünk kapcsolatosan az ukrán propagandasajtó? Azzal, hogy a magyarok Ukrajna ellenségei. Vissza akarják csatolni Kárpátalját Magyarországhoz. És igazából nem is fontos számukra sem az anyanyelvi oktatás, sem a nyelvhasználat kérdése,

- tiltakozásuk célja Ukrajna lejárátása, és az orosz agresszor támogatása. Vagyis ellenségek!

Bár mi és sok más józanul gondolkodó ember tisztában van azzal, hogy mindez szemszédett hazugság, nem lehetünk biztosak abban, hogy e propaganda-kampány nem csap át cselekedetbe. Különösen, hogy közösségünk egyes aktív tagjait már érték, érik inzultusok az államhatalmi szervek részéről.

Ezért – megemlékezve az elmúlt tragédiáiról, feltárva annak politikai-ideológiai motivációit, megtörténtének részleteit – a jövőért is cselekszünk. Azért, hogy ilyen tragédiákat okozó bűncselekmények többé ne fordulhassanak elő.

A Szolyvai Emlékparkbizottság, rendezvényünk szervezői nevében szeretettel és tisztelettel köszöntve kedves mindnyájukat, kegyeletteljes megemlékezést, eredményes konferenciát, kellemes együttlétet kívánva köszönöm megtisztelő figyelmüket.

Tóth Mihály
Makkosjános
2019. 11. 15.

*DUPKA GYÖRGY*²

**30 ÉVE INDULT EL A GULÁG–GUPVI
TABUDÖNTŐ KUTATÁS
ÉS ÉPÜLT FEL EMLÉKEZETPOLITIKÁNK
EPICENTRUMA,
A SZOLYVAI EMLÉKPARK (1989–2019)**

Előzmények

A kárpátaljai magyar férfiak internálásának ügyét 55 évvel ezelőtt elsőként Kovács Vilmos (1927–1977), vidékünk legtehetségesebb írója, költője, polgárjogi harcosa érintette a *Holnap is élünk* című (1965)

² dr. Dupka György (Ungvár) történész, PhD, a Szolymai Emlékparkbizottság titkára

regényében. Bátor megfogalmazása szerint: „*a férfinépet tizennyolctól ötvenötig elvitték munkára. Azt ígérték, hogy három nap múlva hazaengedik őket, de már eltelt öt hónap, és sehol senki. Sőt egyeseknek halálhíre is jött.*”³ Könyvét - megjelenés után röviddel - a szovjet hatóságok kivontatták a kereskedelmi forgalomból, majd a könyvtárakból is.

1972 tavaszán, negyvennyolc évvel ezelőtt, a kárpátaljai magyar polgárjogi aktivisták több mint ezer kárpátaljai magyar értelmiségi támogató aláírásával beadvánnyal fordultak a Szovjetunió Kommunista Pártja központi bizottságához és a szovjet Legfelsőbb Tanács elnökségéhez, amelyben kisebbségi jogaik biztosítását kérték, köztük az 1944. november 26-án a Zakarpatszka Ukrajina Néptanács által elfogadott sovinizta hangulatú Kiáltvány/Manifesztum magyarellenes kitételeinek megsemmisítését követelték. Rámutatnak arra, hogy „*A hírbedt határozat eredményeképpen következhetett be területünk magyar férflakosságának (18-tól 50 évig) internálása (1944), tekintet nélkül az egyének pártállására és előző magatartására...*”⁴ A hatalom a szervezőket – néhai Fodó Sándor ungvári egyetemi tanárt, későbbi kisebbségi politikust, Kovács Vilmos író és S. Benedek András irodalmárt – meghurcolta, munkahelyükről elbocsátotta.

Tizenhat esztendőnek kellett eltelnie, hogy a *Kárpáti Igaz Szó* című megyei napilap 1988. november 15-i számának vezércikke az olvasói levelek kapcsán először említse meg az 1944. őszi megtorlás következményeit. „*Tucatnyi aláírással ellátott beadvánnyal kopogtatott be szerkesztőségünkbe (Kárpáti Igaz Szó) N. Jenő⁵ uzsgorodi lakos, aki a felszabadulást követően a terület határain túl sokadmagával nehéz fizikai munkát végzett. Erről korábban még beszélni sem volt ildomos, s Nagy Jenő és társai természetesen igazolást sem kaptak arról, hány hónap „munkaviszonyuk” volt. (...) Kérjük a szerkesztőséget, hogy legyenek a segítségünkre – állt a beadvány végén. – (...) ha igazolást kapnánk, nyugdíjkiegészítésért folyamodnánk.*” (Az olvasó kérdez, bírál, javasol...).

Természetesen a „*malenkij robot*” tényét tagadó kommunista veteránok is megszólaltak a korabeli sajtókiadványokban. A *Kommunizmus*

³ KOVÁCS VILMOS: *Holnap is élünk*. Kárpáti Kiadó, Uzsgorod, 1965. 27. p.

⁴ BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY: *Ez bált a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918 – 1991*. Mandátum – Universum, Budapest – Szeged, 1991. 167-168.

⁵ Nagy Jenő túlélő

Zászlaja című nagyszőlősi hetilap 1989. október 10-i számában egy Klavgyija Zabroda nevű párttag nagy bajnak tartotta azt, hogy „*van-nak olyan emberek, akik különböző rágalmakat terjesztenek, mondván, hogy 1944-ben minden magyar nemzetiségű férfit elhurcoltak. Az ilyen és hasonló rémhír nem más, mint az ellenségeskedés szítására tett kísérlet, méghozzá nemzetiségi alapon.*”

A Mihail Gorbacsov nevéhez fűződő korszak második felében a hatalom álláspontja szerint nem az államszocialista időszakot, hanem a sztálini személyi kultuszt terheli a felelősség.

A műhelymunka, az emlékparképítés 30 éve indult el

Harminc évvel ezelőtt, pontosabban 1989. október 20-án a Népképviselők Kárpátaljai Területi Tanácsa mellett magyar munkacsoport alakult⁶, amely tisztázni kívánta az 1944 őszén Kárpátaljáról munkatáborokba hurcolt magyar férfiak sorsát.

A munkacsoport összetétele: Antonik Tibor, a beregszászi járási Lenin Kolhoz elnökhelyettese, Gerzánics Mária, a Szovjetunió népképviselője, a nagyszőlősi központi járási kórház osztályvezető orvosa, Dupka György, a Kárpáti Kiadó szerkesztője, Gajdos Béla, a Beregszászi Gazdaságközi Építővállalat mestere, Daday Árpád, a Beregszászi Járási Belügyi Osztály vezető nyomozója, Daskevics Jurij, az USZSZK TA és Felsőfokú Oktatási Minisztériuma tudományos-kutató laboratóriumának (Ungvár) tudományos munkatársa, Szabó Béla, a Kárpáti Igaz Szó helyettes szerkesztője, Orosz József, az Ungvári Járási Ügyészség vezető nyomozója, Váradi-Sternberg János professzor, a Hungarológiai Központ tudományos főmunkatársa.

A munkacsoport a 30–40-es években és az 50-es évek elején történt megtorlások áldozatainak rehabilitálását elősegítő bizottság mellett működött. A bizottság élére e sorok íróját választották.⁷

1990. augusztus 26-án a megválasztott képviselők közül újjászervezték a Népképviselők Kárpátaljai Területi Tanácsának a Rehabilitáltak Jogainak Visszaállításával Foglalkozó Munkabizottságát. A 17 tagú

⁶ *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. július 12.

⁷ *A KMKSZ történetéből*. Dokumentumok, tények, adatok 1989–1993. DUPKA GYÖRGY (szerk.). Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993, 121.

testület (magyarok, németek elhurcoltak ügyvivői: Dupka György, Alekszej Korszun) vezetője Molnár Bertalan, a megyei végrehajtó bizottság első elnökhelyettese lett. A dokumentációs ügyviteli feladatot Dupkáné Kövy Edit látta el, aki a túlélőktől, hozzátartozóktól beérkezett közel 200 levelet iktatott és dolgozott fel, a beregszászi levéltár iratai alapján 30 000 hadifogoly és internált nevét gépelte át, és megszervezte a bizottság által rehabilitált személyek névsorának közlését a megyei ukrán és magyar sajtókiadványokban.

A testület megbízta Olekszij Korszun ezredest, hogy a Moszkvai Különleges Levéltárban gyűjtsön olyan dokumentumokat, amelyek megvilágítják az 1944-es novemberi elhurcolás politikai hátterét, valamint vizsgálja meg, itt őrzik-e a hiteles lágerlistákat; e sorok íróját, engem, mint a megyei tanács képviselőjét felkértek, hogy hasonló dokumentumokat kutassak fel a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi fiókintézetében.⁸

A levéltári kutatómunkával párhuzamosan, valójában a civil összefogásra épülő anyaggyűjtést az 1989. november 18-án Beregszászban⁹ megtartott emlékkonferencia indította el, amely többek között arról is döntött, hogy szorgalmazza az 1944 őszén „*háromnapos*” munkára elhurcoltak névjegyzékének összeállítását. Határozat született a Szolyvai Emlékpark felépítéséről a GUPVI 2. sz. szolyvai gyűjtőtábor rabtemetőjének területén.

Célunk volt továbbá, hogy a sztálinizmus és a II. világháború áldozatainak tiszteletére feliratos emlékhelyek létesüljenek¹⁰, a túlélők visszaemlékezései napvilágra kerüljenek, s az internáltak kárpótlása, erkölcsi, politikai rehabilitációja hatósági feladattá váljon. Fontosnak tartottuk az emlékezetpolitikát, illetve az emlékűnepségek megszervezését, hogy minden év novemberében együtt emlékezzünk a nemzetiségük miatt internáltakra, jeltelen tömegsírokban nyugvó halottjainkra.

Az augusztusi moszkvai puccs leverése előtt és alatt világossá vált, hogy a kommunista diktatúra által elkövetett törvénytelenések fel-

⁸ *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól, 1944–1946.* DUPKA GYÖRGY (szerk.). Patent-Intermix, Ungvár-Budapest, 1993, 264-265.

⁹ Veress Gábor, a beregszászi járás akkori első titkára a beregszászi fórum összehívása ellen hevesen tiltakozott és akadályozni próbálta munkáját.

¹⁰ Eddig Kárpátalja 124 településen 252 emlékjelet állítottak.

tárását egyre többen akadályozzák, megpróbálják leplezni. Ezekben a napokban kiderült az is, hogy az „ortodox” vonalat képviselő kommunista funkcionáriusok többek között „...döntöttek a rehabilitációs bizottság új összetételéről is, így felfüggesztették Olekszij Korszun és Dupka György tagságát, le akarták állítani a magyar férfiak 1944. évi novemberi internálásával kapcsolatos levéltári kutatásokat is. Dupka György és Tóth Mihály kezdeményezésére a területi tanács magyar képviselőcsoportja kérvénnyel fordult Leonyid Kravcsukhoz, az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa elnökéhez, amelyben sürgetik a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. november 13-i 0036. sz. határozata alapján az NKVD-csapatok által családi otthonukból internált hadköteles személyek kártérítéssel rehabilitálását.”¹¹

Hasonló tartalmú beadványt kapott Magyarország kormányfője is. 1992. október 17-én Kárpátaljára látogatott dr. Sepsey Tamás címzetes államtitkár, az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal elnöke, aki közérdekű bejelentést tett, miszerint segíteni akarnak a politikai okokból internált magyarokon is, jogsérelmük egy részének orvoslását „a magyar állam vállalta fel.” Az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal bő két hónap leforgása alatt 30 ezer kárpótlási borítékot kapott Kárpátaljáról.

Ezzel egy időben a megyei tanács 11 fős magyar képviselőcsoportja (frakcióvezető: Tóth Mihály) is határozattervezetet nyújtott be *Az internált állampolgároknak járó kedvezményekről* címmel. Azonban kellő támogatás hiánya miatt nem sikerült a területi tanács 1992. december 23-i ülésének napirendjére tűzni, mert a kommunista képviselők „karácsonyi ajándék” gyanánt leszavazták a tervezetet.

Az egyeduralom trónjáról letaszított kommunista párt elvakult aktivistái minden lehetséges módon akadályozták akkori kezdeményzéseinket, ám a mozgalmat már nem tudták leállítani. A korabeli médiák közül csak a *Kárpátalja* című, Miskolcon megjelenő hetilap (főszerkesztője: Mankovits Tamás) vállalta fel az eddig tabutémának számító, a zsidó holokauszthoz hasonló, etnikai tisztogatásként minősíthető 1944-es kárpátaljai népiirtás ügyének teljes megvilágítását. Irá-

¹¹ DUPKA GYÖRGY (szerk.) (1993): i.m. 271-272.

nyítással az internáltokról begyűjtött és összeállított anyagokat, a mártírok névsorát 1990–1992 között ugyancsak a *Kárpátalja* közölte folyamatosan, falvankénti bontásban.¹²

A kárpátaljai magyar lágereiadalom első gyűjteménye társszerzőinek többsége is a túlélők közé tartozott, így adtam ki saját költségemen a sztálini lágerekben született verses leveleket, imákat *Istenhez fohászkodva...*¹³ címmel, a könyvért befolyó összeget pedig felajánlottam a Szolyvai Emlékpark építésére.

Helytörténészekről és levéltárosokról szintén kaptam értékes dokumentumokat, amelyek felhasználásával állítottam össze a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól szóló első emlékkönyv anyagát, amely 1993-ban, közreadásomban jelent meg.¹⁴ A könyv anyagának angol változata is elkészült és felkerült egy kanadai honlapra.¹⁵ További felhívásunkra megmozdult szinte egész Kárpátalja magyarsága, a posta egyre-másra hozta a túlélők visszaemlékezéseit. Ebben a tárgykörben eddig mintegy 40 kiadvány jelent meg.

1991–2017 között felépült *Szolyvai Emlékpark mintegy száz márványtábláira eddig 335 település 11 723 áldozatának a neve került felvételre.* (lásd alább az 1. sz. táblázatot). Köztük Csonka-Bereg, a szlovákiai Ung-vidék, a romániai Halmi és térsége áldozatának neveit is megörökítettük.¹⁶

¹² *Kárpátalja* – a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség lapja. Főszerk.: MANKOVITS TAMÁS (Miskolc). Az áldozatok névsorát DUPKA GYÖRGY adta közre.

¹³ *Istenhez fohászkodva... 1944 Szolyva.* Verses levelek, imák a sztálini lágerekből 1944–1957. DUPKA GYÖRGY (szerk.). Intermix Kft., Ungvár-Budapest, 1992.

¹⁴ DUPKA GYÖRGY (szerk.) (1993) i. m.

¹⁵ Tárolt változat: [hungarian_genocide_in_transcarpathia.pdf](http://mek.oszk.hu/hungarian_genocide_in_transcarpathia.pdf) (2012)

¹⁶ A Szolyvai Emlékpark névlistája. DUPKA György közreadásában. Szolyvai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2017. Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/18100/18115/18115.pdf> (2019)

1. sz. táblázat

A Szolyvai Emlékpark márványtábláira felvett nevek összegzése

Ország, megye, térség	Érintett települések száma	A felvett nevek száma
UA, Kárpátalja	300	9 426 fő (ebből 4 733 civil, 3 905 katoná, 738 munkaszolgálatos.
Magyarország, SZSZB megye, Csonka Bereg	26	1939
Szlovákia, Nagykapos és térsége	17	199
Románia, Szatmár megye (Halmi és térsége)	12	159
Összesen:	355	11723

Kárpát-medence szintjén az egyik legnagyobb és leglátogatottabb Emlékparkban ökumenikus gyászszertartásra, megemlékezéssel és koszorúzással egybekötött központi rendezvényre kerül sor minden év november közepén.

Folyó év december 7-én felavattuk a Sztálini Terror Áldozatai Kárpátaljai Emlékmúzeumát az ungvári Duhnovics Ház alagsorában. A több mint 30 pannón Ez történt címmel magyarul, ukránul és németül kerül bemutatásra Kárpátalja tragédiája. Ugyanitt felavattuk Bródy András, Kovács Vilmos, Romzsa Tódor és Volosin Avgusztin mellszobrát, Haklik Sándor r.k. esperes domborműves emléktábláját (alkotója: Mihajlo Beleny) és Bródy András domborműves emléktábláját is (alkotója. Matl Péter).

A Szolyvai Emlékparkbizottság keretében tovább folytattuk az etnikai tisztogatással kapcsolatos feltáró munkát a levéltárakban és a túlélők körében. A kutatási eredményekről különböző nemzetközi szakmai konferenciákon, emléküléseken, ukrán-magyar, magyar-német, magyar-magyar történész találkozókon számoltunk be. Az elhangzott előadásokat könyvalakban is megjelentettük.

Az elhurcolások tényének elismertetése ügyében Ukrajna a mai napig hallgat. Kárpátalján először *Szerhij Usztics*, a népképviselők megyei

tanácsának elnöke, Ukrajna népképviselője ismerte el 1994. november 26-i keltezésű hivatalos nyilatkozatában, hogy 1944 őszén, a sztálini rezsim idején vidékünkön tragikus események történtek: „Magyar, német és más nemzetiségű férfiakat hurcoltak el hadifogolytáborokba és szigeteltek el a külvilágtól.” A megyei tanács nevében kijelentette: „Fejet hajtunk az áldozatok emléke előtt, osztozunk az áldozatok szeretteinek, hozzátartozóinak gyászában, együttérzésünket fejezzük ki az ártatlanul megszenvedetteknek.”¹⁷

A megyei tanács magyar képviselőcsoportjának 1992-ben leszavazott beadványa óta 28 év telt el, közben három egymást követő parlamenti ciklusban négy magyar parlamenti képviselő: dr. Tóth Mihály (1994–1998), Kovács Miklós (1998–2002) és Gajdos István (2002–2006), majd az utóbbi 2012–2014-ben, valamint dr. Brenzovics László (2014–2019) képviselősege alatt többször javasolták Ukrajna kormánynak, parlamentjének az internált magyar férfiak erkölcsi és anyagi kárpótlását, ezzel kapcsolatos beadványaik azonban süket fülekre találtak.

***

A Szolyvai Emlékparkbizottság kutatói műhelyéhez csatlakozott történészek egybehangzó véleménye szerint a kárpátaljai magyar és német polgári lakosság 1944. évi internálásának témaköre Ukrajnában a rendszerváltás után sem vált hivatalosan a tudományos kutatás tárgyává. Ennek kapcsán fontos megjegyezni, hogy az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete támogatásával 2007-ben megjelent 4192 bibliográfiai tételt tartalmazó *Repressziók Ukrajnában /1917–1990/ tudományos segédanyagok bibliográfiai mutatója c.* gyűjtemény összeállítói a kárpátaljai magyarság elhurcolását taglaló ukrán és magyar nyelvű publikációkról nem vettek tudomást.¹⁸

A Kárpátaljai Megyei Rehabilitációs Bizottság tagjaként a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár anyagán kívül feldolgoztuk és felhasználtuk a KGB Kárpátaljai Főosztálya, a Szovjetunió Belügyminiszté-

¹⁷ DUPKA GYÖRGY–KORSZUN, OLEKSZIJ. *A „malenykij robot” dokumentumokban*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1997, 152.

¹⁸ *Репресії в Україні (1917–1990. рр.). Науково-додоміжний бібліографічний покажчик*. Авторі-упорядники БАБИЧ, Є. К., ПАТОКА, В. В. „СМОЛОСКИП”, Київ, 2007, 519.с.

riuma Kárpátaljai Főosztálya, a SZKP Kárpátaljai Területi Bizottsága archívumának, továbbá az Orosz Állami Katonai Levéltár (РГВА), az Orosz Föderáció Állami Levéltára, (ГАРФ), az Orosz Föderáció Elnökének Levéltára (РФ), Orosz Állami Szociálpolitikai Történelmi Levéltár (РГАСПИ), illetve az Orosz Föderáció Hadügyminisztériumának Központi Levéltára (ЦАМО РФ) 1944–1955 között keletkezett iratait, amelyek a kárpátaljai magyarság és németiség elleni megtorlásra, a politikai perekre vonatkoznak.

Szerkesztőbizottsági tagként vettem részt egy közel félezer olyan levéltári dokumentumot tartalmazó ukrán-orosz gyűjtemény kiadásának előkészítésében, amelynek összeállító-főszerkesztője Olekszij Korszun ukrán történész volt. A határozatok többsége a 4. Ukrán Front, az NKVD, a SZMERS/Szmers (*jelentése: halál a szpionokra*) és más belügyi alakulatoknak, főtiszteknek Kárpátalján a helyi lakossággal szemben elkövetett háborús bűnös cselekedeteire is fényt derít. A 800 oldalas kiadvány¹⁹ többek között tartalmazza azokat a perdöntő okmányokat is, amelyek meggyőző adatokkal, nevekkal alátámasztva bizonyítják az 1944 őszen és különösen 1945 elején a szovjet katonai hatóságok és megtorló egységek (NKVD, SZMERS és más belügyi alakulatok) által elkövetett törvénytelenéseket.

A Szolyvai Emlékparkbizottság (SZEрВ) archívuma több mint 300 adatközlő, túlélő feljegyzett közleményével, memoár-gyűjteménnyel, veszteséglistákkal, lágerben keletkezett levelekkel és lágerversekkel stb. rendelkezik. Sajátos adatbázisa a fentiekén túl értékes információkat tartalmaz.

***

A rendszerváltás utáni időszakban csupán néhány kárpátaljai történész (*Bendász Dániel, M. V. Delegán, Omeljan Dovhanics, Olekszij Korszun, Roman Oficinszkij, Olekszander Pahirja*) tartotta fontosnak

¹⁹ *A Kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944-1955 között* című, túlzás nélkül renghagyó és korszakalkotó, 780 oldalas dokumentációs könyv ukrán adatai: *Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр. Архівні документи і матеріали*. Упорядник - О. М. КОРСУН. Редакційна колегія: І. І. КАЧУР (голова редколегії), Б. О. ГВАРДІОНОВ, Ю.Ю. ДУПКО, З. М. КІЗМАН, О. М. КОРСУН (керівник ред. - видав. гр.), І. Ю. КОРШІНСЬКИЙ, М. Д. МІСЮК, М. В. ОЛАШИН, О. М. РІШКО, А. М. ФУКС, С. В. ШАЛДА. Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», Ужгорода, 2012. 780.c.

az 1944–1945 között lezajlott sztálini szovjetizálás rémségeinek és áldozatainak, valamint az etnikai tisztogatás módszereinek bemutatását.

2004-ben a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézete is nagyszabású kutatást indított, a túlélők és az elhunytak hozzátartozói kérdőíves vizsgálatát egy részletes adatbázis létrehozása céljával. A főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Intézete *60 éve hurcolták el a kárpátaljai magyar férfiakat (1944–2004)* címmel 2004. november 26-án nemzetközi tudományos konferenciát rendezett, melynek anyaga és a hozzá kapcsolódó adatbázis az intézmény honlapján is elérhető.²⁰ A „malenkij robot” problémájának kárpátaljai kutatására dr. Molnár D. Erzsébet fiatal kutató, a főiskola docense vállalkozott, aki másfél évtizede különböző felméréseket végzett a túlélők körében, szociológiai módszerrel elemezte a beregszászi levéltárban tárolt 1945 júliusában keletkezett listákat, amelyeken a településen nem tartózkodó katonaköteles férfiak nevei szerepelnek.

A beregszászi főiskolán és az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet (UMOTI) Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszéken a „malenkij robot” témából több dolgozat, diplomamunka született a végzős diákok tollából.

Az ukrán kutatók közül Olekszij Korszun a Szolyvai Emlékparkbizottság tagja folytatott figyelemreméltó levéltári kutatást, amelynek köszönhetően a megyei rehabilitációs bizottság és a Szolyvai Emlékparkbizottság mellett a széles közvélemény is első kézből értesülhetett a 4. Ukrán Front megtorló intézkedéseiről. Az elsődleges forrásdokumentumokat több gyűjteményben adta közre.

Roman Oficinszkij történész *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra* című, ukrán és magyar nyelvű nagymonográfiájában általános körképet készített erről az emberi tragédiákkal telített korszakról, ám a 4. Ukrán Front és az NKVD Kárpátalja 1944–1945-ös szovjetizálására vonatkozó levéltári dokumentumainak teljesebb ismertetését hiányoljuk tanulmányában.²¹

²⁰ *Malenykij robot*. <http://kmf.uz.ua/mr/index.html> (2012)

²¹ OFICINSZKIJ, ROMAN. *Szovjet Kárpátalja (Kárpátontúli terület) 1944–1991*. In: FEDINEC CSILLA-VEHES, MIKOLA (szerk.). *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Argumentum, Budapest; Ungvári Nemzeti Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézete, Ungvár, 2010, 209-349.

Oroszországban a sztálinizmus korszakában végrehajtott megtorlásokról, a II. világháborút követő repressziókról, a GUPVI és a GULÁG táborrendszeréről, az áldozatokról a rendszerváltás előtt, majd utána is szinte megszámlálhatatlan publikáció keletkezett. Azonban a hadifoglyok és internáltak kérdéskörével különösen Kárpátalja vonatkozásában kevés kutató foglalkozik. Kárpátalja meghódítására, a magyarok és németek etnikai népiértására, a terület szovjetizálására vonatkozóan az első összefoglaló munkának tekintem a kárpátaljai kisgejőci származású Zseliczky Béla²² Moszkvában élő és dolgozó történész kismonográfiáját, aki az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézetének főmunkatársa. Kárpátalja 1920–1945 közötti sorsfordító évtizedeit főleg a szovjet-csehszlovák és magyar diplomáciai kapcsolatok szemszögéből vizsgálja a moszkvai levéltári anyagok alapján. Többek között nyíltan megnevezi a szovjet katonai és diplomáciai és állami vezetők bizalmát élvező, utasításait végrehajtó kárpátaljai származású, Moszkvában kiképzett NKVD-ügynököket, akik közreműködtek Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolásában, az itteni magyarság kollektív megbüntetésében, a politikai, társadalmi életből való teljes kirekesztésében, közel 40 ezer katonaköteles férfi internálásában. Felbecsülhetetlen szolgálatot tettek Sztálinnak és vezetőmunkatársainak, mint írja: *„Szerepük nélkül nem érthető meg igazán mindaz, ami Kárpátalján végbement 1944 utolsó hónapjaiban, s ami meghatározta a terület későbbi hovatartozását.”*²³ Zseliczky kismonográfiájának egyes megállapításai (a ruszin/ukrán ügy, a szovjet-csehszlovákiai diplomáciai kapcsolat története, a népbizottságok munkácsi első kongresszusa, Kárpátalja újraegyesítésének kérdése stb.) heves vitát váltott ki a patrióta ukrán történészek körében. Köztük a magyarul is jól tudó Kobály József ukrán történész szerint a könyv szerzője *„bármennyire is elkötelezte magát a tárgyilagosság, az objektivitás és a pártatlanság mellett, összességében véve a fő problémák megítélésében egy egészen tisztán kivehető irányvonalat követ, melynek lényege a csehszlovák, és különösen az ukrán politikai törekvések létjogosultságának a megkérdőjelezése*

²² ZSELICZKY BÉLA. *Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében. 1920-1945.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

²³ ZSELICZKY i.m.: 94.

a magyar(országi) orientációval szemben.”²⁴ Tapasztalatunk az, hogy magyar szemszögből nézve Kárpátalja az 1944-es szovjet, illetve ukrán hatalmi érdekből történő lecsatolásának kérdésfeltevése napjainkban is egyet jelent az ukrán politikai törekvések ez irányú létjogosultságának a megkérdőjelezésével.

A kutatás szempontjából jelentős eseménynek számít a Varga Éva Mária által kezdeményezett *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban* című dokumentum-gyűjtemény orosz²⁵ és magyar²⁶ változatának megjelenítése, amely 145 levéltári iratanyagot hoz nyilvánosságra. Megítélésem szerint még gazdagabbá tehetné volna a hasznosnak ítélt forráskiadványt, ha a Kárpát-medencéből elhurcolt munkaképes lakosság kálváriájával kapcsolatos dokumentumokkal is gazdagította volna iratgyűjteményét, hiszen az általa átvilágított orosz levéltárak ilyen forrásokmányokban is bővelkednek.

Oroszország egyes régióiban a központi és fő munkatáborokról teljesebb körű feldolgozások születtek, de azok nem tárgyalják a Kárpátaljáról internáltak ügyét.

Magyarországon, illetve a Kárpát-medencében a rendszerváltás után nyílt lehetőség az elmélyült levéltári kutatásokra, mivel a hadifoglyok, internáltak sanyarú sorsáról, személyes tragédiáiról egészen 1989-ig nemigen lehetett beszélni.

A Kárpát-medencében a GULÁG–GUPVI-témakör, a magyarok, németek internálásával kapcsolatos történetek teljes, objektív, történelmi feldolgozása, egy összefoglaló nagy monográfia megírása még mindig várat magára. Egy ilyen összefoglaló jellegű tanulmánygyűjtemény megjelenése a levéltári forrásokra épülve, alapvetően tisztázná a Szovjetunióban raboskodó hadifoglyok, internáltak, Gulág-rabok máig vitatott létszámát, tragikus sorsát, tábori életét stb.

Véleményem szerint ma sem vesztek aktualitásukból a *Bodnár Tibor* 1989 júliusában megfogalmazott olvasói levelében feltett kérdé-

²⁴ KOBÁLY JÓZSEF. *Kárpátalja-történet: látószögek egymás mellett*. Regio, 2000. 1. sz. 285-290. Tárolt változat: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00035/pdf/285-290.pdf> (2019).

²⁵ *Венгерские военнопленные в СССР. Документы 1941–1953 годов*. Составители: БОРИСОВ, Д. И., ВАРГА Е. М., ВОРОНЦОВ, В. Л., КОРОТАЕВ, В. И., ПЫЛОВА, Л. А., ТАРХОВА Н. С. Российская политическая энциклопедия, Москва, 2005.

²⁶ *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941-1953)*. Főszerkesztő: VARGA Éva Mária. ROSSZPEN-MKTK, Moszkva-Budapest, 2006.

sek: „*Mi volt ezeknek az embereknek a bűne? Mi lett a sorsuk? Vajon hogyan történhetett meg mindez? Kinek az indítványára?*”²⁷

Mi is történt 1944 novemberében, miért nevezem Szolvját Magyar Golgotának, miért kellett Kárpátalja elcsatolásáért sok ezer magyar-
nak elpusztulnia? Ezek a kérdések foglalkoztatják ma is a túlélőket, a hozzátartozókat és a leszármazottakat.

Ha a számok nyelvén fejezzük ki Kárpátalja sorstragédiáját, akkor van miről beszélni, írni, hiszen az 1941–1959 közötti népszámlálási adatok²⁸ szerint Kárpátalján a kollektív bűnösséggel megvádolt magyarság mintegy 100 ezer fővel, a svábnémetség 3 ezer fővel lett kevesebb, összetettebb vizsgálatra szorul e nagymértékű népfojgyatkozás (ebbe a fogalomkörbe beletartoznak a menekültek, a szülőföldről való elűzöttek, az internáltak, a kitelepítések, a GUPVI–GULÁG rabságban elhalálozottak stb. Ennyibe került a II. világháború és az erőszakos szovjetizálás.

Összegzés

A veszteségekről a számháború már három évtizede tart. Azonban a mérvadó GULÁG–GUPVI-kutatók²⁹ legutóbbi adatfeltárásai igazolják, hogy a történelmi Magyarországról mintegy 1 millió embert (fogságba esett katonát, ártatlanul internált civil férfit, nőt, fiút, leányt GUPVI lágérbe, illetve GULÁG-rabságra ítélt polgárokat) hurcoltak el a Szovjetunióba kényszermunkára, akiknek 30-40 %-a meghalt az embertelen körülmények következtében.

Be kell látnunk azt is, hogy több mint 40 éves lemaradásban vagyunk a téma kutatásában, hiszen csak a rendszerváltoztatás óta lehetséges ez. Sajnos a GULÁG-GUPVI téma több millió magyar leszármazottat érintő, kiemelt jelentőségéhez képest egyik a korszakban kutatásokat folytató intézetben (MTA, NEB, VERITAS stb.) sincs

²⁷ *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. július 16.

²⁸ Lásd: DUPKA GYÖRGY. Fogó, gyarapodó nemzetiségek, érdekképviseletek Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2011. 32., 77. Tárolt változat: <https://mek.oszk.hu/12300/12394/> (2019).

²⁹ Az általam is támogatott Gulág és Gupvikutatók Nemzetközi Társaság elnökének Dr. Bognár Zalán történésznek a legutóbb a konferencián elhangzott véleményét helytállónak tartom. Például 2009-2017 között a pécsi Német Kör szervezésében közel 40 ezer kilométeres kutatóutat tettünk meg Eurázsiaiban a magyar rabok nyomában. Terepszemlét tartottunk Urál térségében, a Kaukázus és Közép-Ázsia országaiban, ahol felkerestük a volt szovjet hadifoglyatáborok, lágértemetők egy részét, kapcsolatba léptünk az ottani helytörténészekkel is.

ilyen irányú kutatócsoport, kivételt képez egy-két kutató, akik az évfordulók idején hallatják hangjukat, amely eltöri a holokauszt kutatása mellett!

A GULÁG–GUPVI-kutatók és az emlékezetpolitikát ébren tartó civilszervezetek egyhangúlag kinyilvánították annak szükségességét, hogy a magyar állampolgárok szovjetunióbeli kényszermunkára – a GULÁG és a GUPVI lágereibe – történt elhurcolásának a 75. évfordulóján Budapesten létre kell hozni a *GULÁG–GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont*, amely egy helyen koncentrálná az eddigi kutatási eredményeket, az összegyűjtött tárgyi és írásos emlékeket, segítené, összefogná, koordinálná a további kutatásokat, támogatná az iskolai oktatást, valamint állandó és méltó helyet biztosítana a megemlékezéseknek.

Felhasznált források és irodalom

1. A Szolyvai Emléparkbizottság archívuma (SZEpb).
2. *A KMKSZ történetéből*. Dokumentumok, tények, adatok 1989–1993. DUPKA György (szerk). Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993.
3. BOTLIK József – DUPKA György. *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918 – 1991*. Mandátum – Universum, Budapest – Szeged, 1991.
4. DUPKA György–KORSZUN, Olekszij. *A „malenykij robot” dokumentumokban*. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1997.
5. DUPKA György. *„Keressétek fel a strom...” Szolyvai emlékkönyv 1944–1959*. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2004.
6. DUPKA György. *Fogyó, gyarapodó nemzetiségek, érdekképviseltek Kárpátalján*. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2011.
7. *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól, 1944–1946*. DUPKA György (szerk). –Ungvár-Budapest: Patent-Intermix, 1993. Tárolt változat: hungarian_genocide_in_transcarpathia.pdf (2012)
8. *Istenhez fohászokodva... 1944 Szolyva*. Verses levelek, imák a sztálini lágerekből 1944–1957. DUPKA György (szerk). Intermix Kft., Ungvár-Budapest, 1992.
9. *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. FEDINEC Csilla–Mikola VEHES (szerk.). MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Argumentum, Budapest; Ungvári Nemzeti Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézete, Ungvár, 2010.

10. *Kárpátalja* – a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség lapja. Főszerk.: MANKOVITS Tamás (Miskolc).
11. KOVÁCS Vilmos. *Holnap is élünk*. Kárpáti Kiadó, Uzsgorod, 1965.
12. KOBÁLYJózsef. *Kárpátalja-történet: látószögek egymásmellett*. In: Regio, 2000. 1. sz. 285-290 p. Tárolt változat: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00035/pdf/285-290.pdf> (2013).
13. *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941-1953)*. Főszerkesztő: VARGA Éva Mária. A kötetet összeállította: VARGA Éva Mária, Vlagyimir I. KOROTAJEV, Vagyim L. VORONCOV, Nonna Sz. TARHOVA, Lilija A. PILOVA közreműködésével. ROSSZPEN-MKTK, Moszkva-Budapest, 2006.
14. *Malenykij robot*. <http://kmf.uz.ua/mr/index.html> (2012)
15. NAGY Jenő. *Megaláztatásban. (A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén)*. Magnófelvétel alapján lejegyezte: DUPKA György. (Kárpátaljai Magyar Könyvek 7.) Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1992.
16. *Szolyvai Emlékpark. A sztálini légerekben elpusztult magyarok névsora*. DUPKA György (szerk.). Ungvár, 1993.
17. ZSELICZKY Béla. *Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében. 1920-1945*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.
18. *Венгерские военнопленные в СССР. Документы 1941–1953 годов*. Составители: БОРИСОВ, Д. И., ВАРГА Е. М., ВОРОНЦОВ, В. Л., КОРОТАЕВ, В. И., ПЫЛОВА, Л. А., ТАРХОВА Н. С. Российская политическая энциклопедия, Москва, 2005.
19. *Репресії в Україні (1917–1990. рр.)*. Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. Автори-упорядники БАБИЧ, Є. К., ПАТОКА, В. В. „СМОЛОСКИП”, Київ, 2007.
20. *Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр. Архівні документи і матеріали*. Упорядник - О. М. КОРСУН. Редакційна колегія: І. І. КАЧУР (голова редколегії), Б. О. ГВАРДІОНОВ, Ю.Ю. ДУПКО, З. М. КІЗМАН, О. М. КОРСУН (керівник ред. - видав. гр.), І. Ю. КОРШІНСЬКИЙ, М. Д. МІСЮК, М. В. ОЛАШИН, О. М. РІШКО, А. М. ФУКС, С. В. ШАЛДА. Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», Ужгород, 2012.

OLEKSZIJ KORSZUN³⁰

HÁROM ÉVTIZEDNYI GULÁG–GUPVI-DOKUMENTUM FELTÁRÁSÁNAK MÉRLEGE

A független Ukrajna létrejöttének már az első éveiben a sztálinizmus által meghurcolt ártatlan emberek a sorsáról számos értékes, levéltári iratokat bemutató kiadvány jelent meg.³¹

³⁰ Olekszij Korszun (Ungvár) történész, a Rehabilitált Történelem Kárpátaljai Emlékkönyv szerkesztőbizottsága kiadói csoportjának vezetője

³¹ „Akiiket a történelem rehabilitált. Kárpátalja”. Levéltári iratok és anyagok két kötetben. I. Kötet – Szerkesztette: Dovhanics O. D., Hlanta O. V., Korszun O. M. / II. Kötet – Szerkesztette: Babidomics M. I., Vehes M. M., Dovhanics O. D., Kerecsanin V. M., Pipás-Koszivszkij V. O., Prunicja Sz. Ju., Hlanta O. V., Hudanics V. I., Popovics P. P., Ungvár, Kárpátalja – 2003, 2004.

– „Tövises út Ukrajnág”. Levéltári iratok és anyagok gyűjteménye. Szerkesztette: Dovhanics O. D., Korszun O. M., Ungvár, Kárpátalja, 2007.

– Kárpát-Ukrajna. Iratok és anyagok. Az események krónikája. Perszónaliák” két kötetben. I. Kötet – Szerkesztő: Dovhanics O. D., Korszun O. M., Pahirja O. M., / II. Kötet – Szerkesztő: Fedaka Sz. D. Ungvár, Kárpátalja, 2009, 2010.

Múltunk feltárása vonatkozásában mérföldkönek *A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között*³² című egyedülálló levéltári dokumentumokat tartalmazó gyűjtemény 2012-ben történt kiadása, amely a kárpátaljai magyar és német honfitársainknak állít emléket, akiket ártatlanul meghurcoltak a háború utáni időkben.

E kötet első alkalommal rendszerezi a Szovjet Állambiztonsági Szolgálat és Belügyminisztérium vezető szervei, a 4. Ukrán Front Katonai Parancsnoksága, illetve a helyi államhatalmi szerveknek azon alapvető levéltári dokumentumait – rendeleteket, parancsokat, utasításokat, jegyzőkönyveket, jelentéseket stb., amelyek alapján az NKVD frontszervei és a SZMERS Katonai Kémelhárítás alegységei, majd később a Belügyminisztérium szervei 1944 és 1946 között végrehajtották a jellegét tekintve népellenes deportálási akcióikat Kárpát-Ukrajna helyi lakossága ellen.

Az iratok részletesen meghatározzák a katonai parancsnokság és helyhatalmi szervek által végrehajtandó megtorlási akciókat, amelyek a magyar és német lakosokra nézve letartóztatásokkal, büntetőeljárásokkal, sokéves munkatáborral, a Szovjetunió távoli vidékeire való száműzetéssel végződtek.

A kötet iratai és anyagai betekintést engednek a háború utáni időszak eseményeit feltáró, napjainkban egyelőre kevésbé ismert történeti források teljes spektrumába, amelyek alapján elfogulatlan következtetések vonhatók le.

A gyűjtemény szerkezetileg három fejezetből épül fel. Az első fejezetben kaptak helyet a törvények és egyéb normatív jogszabályok – rendeletek, határozatok, parancsok, utasítások, elvi állásfoglalá-

4 Nemzeti Tanács – helyi közigazgatási hatóság Kárpátalján a csehszlovák fennhatóság ideje alatt.

5 Az Oroszországi Föderáció Védelmi Minisztériumának Központi Archivuma, F. 244, op. 2980, Ügyiratszám: 67, p. 180 – Nyomatott példányok cseh és ukrán nyelven

6 Korszun O. O. „1944 ősze. A történelem tragikus lapjai” című dokumentumkarcolata alapján. – „Novini Zakarpattya”, 1998. november 12.

³² A 2012-ben kiadott dokumentumgyűjtemény összeállítója: Korszun Olekszij, az „Akiiket a történelem rehabilitált” megyében kiadott könyv kiadó és szerkesztőbizottságának vezetője. A forrás értékű kiadvány eredeti címe, megjelenés helye: *Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944–1955 рр. Архівні документи і матеріали.* Упорядник - О. М. КОРСУН. Редакційна колегія: І. І. КАЧУР (голова редакції), Б. О. ГВАРДІОНОВ, Ю.Ю. ДУПКО, З. М. КІЗМАН, О. М. КОРСУН (керівник ред. - видав. гр.), І. Ю. КОРШІНСЬКИЙ, М. Д. МІСЮК, М. В. ОЛАШИН, О. М. РІШКО, А. М. ФУКС, С. В. ШАЛДА. Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», Ужгорода, 2012.

sok, rendelkezések, irányelvek –, amelyek a katonai frontparancsnokság cselekményeinek szolgáltattak „jogalapot”, és szabályozták az NKVD adott struktúráinak, frontcsapatainak, munkatábori intézményeik és azon alegységeinek működését, meghatározták a fogvatartottak tartásának feltételeit, jogállásukat stb. E fejezet iratai teszik lehetővé a kutatók számára azon kérdésnek a mélyebb elemzését, amely teljes körű feltárását célozza e kötet. Lehetőséget adnak okozati elemeinek megállapítására, az NKVD és a BM által a helyi lakosság ellen végrehajtott egyes deportálási akciók részleteinek megismerésére.

A második fejezet tartalmazza azokat az iratokat, amelyek közvetlenül az NKVD és a BM, illetve a velük együttműködő helyi hatalmi szerveknek által végrehajtott kárpát-ukrajnai deportálási akciókra vonatkoznak. Első csoportjába tartoznak a jelentések, az NKVD és a BM működési területén fennálló politikai helyzetet vázoló anyagok, az alárendelt operatív alegységek vezetőinek szóló eligazítások stb. E fejezet következő iratcsoportja a polgári lakosság politikai bűncselekmény elkövetésével vádolt egyes képviselőinek vagy egyes csoportjainak egyéni helyzetét ismertető, büntetőügy megindítását elrendelő határozatok, kihallgatási jegyzőkönyvek, vádindítványok, kérelmek, fellebbviteli bíróságoknak címzett kegyelmi kérelmek, büntetőügy felülvizsgálata iránti kérelmek, bíróságok és ügyészségek által kiadott rehabilitációs határozatok bemutatását tartalmazza. Egy-egy ember sorsát, pl. Resch Barbara kitelepítésbeli családgyesítését, Knaus Anna börtönhalálát, Schnelczér József halálos ítéletét stb. a kötet részletesebben is ismerteti.

A fejezet záró része azon személyek visszaemlékezéseit tartalmazza, akik kénytelenek voltak átélni mindezen borzalmat, rokonok és ismerősök elbeszéléseit azokról, akiknek nem adatott meg, hogy visszatérjenek a fogságból, továbbá szemelvényes fordítását Georg Melika, Georg Pfister és Leonard Kovacs német nyelven megjelent, a helyi német lakosság tyumenyi száműzetésének és későbbi hazatérésének körülményeit feltáró könyveiből.

A könyv harmadik fejezete konkrét iratok beszkenelt másolatát tartalmazza. Tartalmukat tekintve ezen iratok akár különálló

könyvként is megjelentethetők. Minden egyes irat mögött egy emberi sors rejlik. A levéltári anyagokon kívül itt kapott helyet egy-egy szerzőnek az adott tárgykörben írt cikke, valamint a Permi, Szverdlovszki, Cseljabinszki területen, az Oroszországi Föderációbeli Baskíriában, azon internáló táborok helyén található tömegsírokon emelt emlékművek fényképei, amelyekben a háború után elzárva tartották a magyar, német és más nemzetiségű fogvatartottakat.

***

Az „oszd meg és uralkodj” elvét alkalmazva a katonai és politikai frontparancsnokság céltudatosan kihasználta azt a körülményt, hogy a korabeli lakosság eltérő szimpátiát tanúsított a Kárpátalján abban az időben uralkodó rezsimek iránt, nem kevésbé a felszabadítás első napjaiban tapasztalt szabadságérettől megmámorosodott emberek eufórikus hangulatát, amelyet a szovjet propaganda céltudatosan alakított. Az örökös értekezletek, végtelen gyűlések, az újraegyesítéshez való felhívást hangoztató tüntetések, „Sztálin apánkhoz” a felszabadításért intézett köszönetnyilvánítások, a „Szovjetek Országában” az emberekre váró jólétről szóló ígéretésekben megnyilvánuló ködösítés közepette aligha akadt, aki észrevette, és még kevésbé olyan, ki tiltakozni merészelt volna a lakosság bizonyos rétegei iránt tanúsított nyilvánvaló megvetés, a területen eluralkodó általános gyanúsítgatási légkör, az alaptalan vádaskodások, letartóztatások ellen.

Az ilyen, mesterségesen szított feszültségben élő és a „kollektív bűnösség” alaptalan vádjával illetett, következőképpen „kollektív felelősség” terhét viselő helyi magyarok és németek vonatkozásában a Front Katonai Tanácsát már semmi nem akadályozta abban, hogy 1944. november 13-án meghozza a 0036. számú határozatot³³, és jóváhagyja az ungvári helyőrségparancsnok által jegyzett 2. számú parancsot, amellyel elrendeli a magyar és német hadseregben korábban szolgálatot teljesítő, a megyében élő egykori katonák és tisztek, valamint a 18 és 50 év közötti „katonaköteles” férfiak és más kategóriájú, katonai szolgál-

³³ Orosz Állami Katonai Archívum, F. 32885, op. 1, ügyiratszám: 243. 35-37

latot teljesített személyek összeírását, akiket fegyveres őrségnek kellett a gyűjtőállomásokra kísélni. A következő napokban, 1944 december közepéig a magyar és német lakosság köréből közel 30 ezer férfi³⁴ „kiemelését” célzó művelet befejeződött, és valamennyi őrizetbe vett személy a hadifoglyok számára kialakított gyűjtőtáborokba, a kárpátaljai szolvai 2. számú gyűjtőtáborba és a perecsenyi 22. számú elosztótáborba, továbbá Lvovi területi szambori és más hátországi fogolytáborba, pl. a fehéroroszországi, Minszki területi (183. sz.) Novij Boriszov-i, a Do-nyec-medence és Harkov környékén található fogolytáborokba került.

Bár „kiemelni” nem csupán az ellenséges hadseregek egykori katonáit kellett, akik a frontról visszatértek otthonukba, hanem az ún. „katonaköteles” férfiakat is, tehát a hadköteles korú férfilakosságot, de velük együtt összefogdosták az idős, fogyatékos, krónikus betegségben szenvedő embereket, ami hamarosan jelentős bonyodalmat okozott a fogolytáborok – különösen a szolvai és szambori – közegészségügyi állapotán. A tábori zsúfoltság és járványok közepette az alultáplált, a Kárpátok hegyi vasútvonalainak újjáépítésén megfelelő ruházat és lábbeli nélkül végzett embertelen munkában kimerült foglyok között 1944 decemberében tömeges elhalálozás kezdődött³⁵.

³⁴ Az Oroszországi Föderáció Védelmi Minisztériumának Központi Archívuma, F. 244, op. 2980, ügyiratszám: 97, p. 298. A levéltári iratok szerint 1946. december 26-ig a 4. Ukrán Front védelmét ellátó belügyi frontcsapatok összesen 22.951 12 személyt vettek őrizetbe. Ebből a magyar és német hadseregben szolgált sorkatona, tiszthelyettes és tiszt – 14.202 fő, magyar és német nemzetiségű katonaköteles személy – 8564 fő, csendőr és rendőr – 185 fő. (Orosz Állami Katonai Archívum, F. 32855, op. 1, ügyiratszám: 243. –48-50.o.

³⁵ A 4. Ukrán Front Hátország-parancsnoksága Mellett Működő NKVD-osztály parancsnoka által Moszkvába, a Szovjet NKVD hadifogoly- és internálügyi parancsnoka részére 1945 januárjában-márciusában küldött jelentésből:

[...] 1944. 12. 04-én a munkából visszatérő 46. vasúti brigád (34556. táboriposta-számú katonai alakulat) 594 fő, amelyből 373 fő beteg: súlyosan kimerült – 209 fő, lázas – 5 fő, hasmenéses – 25 fő, rühös – 32 fő, feltört lábú – 102 fő. A teljes létszámból teljesen meztlábás – 150 fő...

1944. 12. 19. Borovkov százados, a 46. számú vasúti építőbrigád őrkisérlet-parancsnoka kísérte a szambori vasútállomásig a szerelvényt, amellyel több, mint 600 hadifogolyt és internáltat vittek a 22. sz. Elosztótáborba. Útközben elhalt 6 fő, holttestüket kidobták a vonatból. A táborba érkezett 610 főből a kapu előtt elhalt 15 fő, a 2149. speciális tábori kórházban való elhelyezés napján elhalt még 9 fő, 180 beteg azonnal gyengélkedőre került. A többiek kimerültek és fizikailag legyengültek, a hátországba szállításhoz szükséges fizikai állapotuknak helyreállítása mintegy 2 hónapot vesz igénybe...

[...] A 1945. 01. 01-jén a 45. vasúti brigádból érkezett egy 127 fős hadifogoly-szállítmányból útközben elhalt 13 fő, kórházba utalva 79 fő, a táborban nyilvántartásba véve 35 fő.

1945. 01. 04-én a 45. vasúti brigádból érkezett egy 704 fős hadifogoly-szállítmányból I. és III-fokú fagyási sérüléssel 350 fő, gyomor- és bélpanaszokkal 63 fő, egyéb – 36 fő, disztrófiás – 71 fő. A fenti beteglétszámból agonizáló 34 fő, ebből kirakodásnál elhalt 12 fő, az első 24 óra alatt (a tábori nyilvántartásba vétel előtt) elhalt 13 fő.

[...] 1945. 03. 23. ... A 2. sz. Gyűjtőtáborban 1944. 12. 10-én mintegy 6 ezer lábbeli és téli ruha nélküli internáltat van. ... a gyengélkedőkön közel 700 ember található különböző diagnózissal.

Történeti Dokumentációs Központ – F. 425 p., op. 1, ügyiratszám: 9, p. 1–2., 7–8., 32.o.

A többi táborban uralkodó közegészségügyi állapotokat illetően is hasonló információval rendelkezünk. A minszki területi Novij Boriszovi 183. sz. táborról, amely foglyainak túlnyomó részét szintén a Kárpátalján „kiemelt” magyarok és németek képezték, egy 1945. április 21-én kelt jelentésben az alábbiakat olvashatjuk: „1945. január 1-jére a tábor fogolyállománya 4039 fő, elhalt – 405 fő, a fogolylétszáma 1945. február 1-jén 6060 fő, elhalt – 805 fő, 1945. március 1-jén a fogolyállomány 5260 fő, elhalt – 1052 fő.”³⁶

A „kiemelt” vagy „előállított” fogalmakat a Kárpátalján november-decemberben tömegesen elfogott magyarok és németek tekintetében a 4. Ukrán Front parancsnoksága és alárendelt intézményei a hivatali levelezésben 1944 december végéig használták, azaz mindaddig, amíg a Szovjetunió Védelmi Minisztériumának Állami Bizottsága nem hozta meg a frontparancsnokság által kötelezően végrehajtandó 1944. december 16-án kelt, Sztálin által aláírt 7. sz. rendeletét, amely elrendelte a felszabadított Csehszlovákia területén a munkaképes német nemzetiségű személyek mozgósítását és internálását, ez időben ezeknek a területeknek valójában pedig csupán Kárpát-Ukrajna és Szlovákia egy-egy vele határos járása minősült. E rendelet példájára a Front Katonai Parancsnokságának 1944. december 13-án kelt 0036. számú határozata alapján „kiemelték” kategóriája „internáltakra” változott, és az is maradt mindaddig, amíg a foglyok nem szabadultak – már aki túlélte a hadifogolytábort – megőrizve egyidejűleg a „hadifogoly” státust is, amely „igazolta” az e táborokban való jelenlétüket. Itt arról van szó, hogy a Szovjetunió Népi Népbiztosi Tanácsának 1941. július 1-jén kelt, 1798-800. számú, és a Szovjetunió Belügyi Népbiztosságának 1941. július 21-én kelt 0342. számú parancsával kihirdetett kormányrendelet értelmében hadifogolynak nem csupán a Szovjetunióval hadban álló országok fegyveres testületeinek állományához tartozó, és hadi cselekmények során elfogott személyek minősültek, hanem ezen országok Szovjetunióba internált állampolgárai is.³⁷ A Szovjetunióban aligha

³⁶ Történeti Dokumentációs Központ – F. 425 p., ügyiratszám: 9, p. 1–2., 7–8. o.

³⁷ Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Iratok, 1941–1953, ROSSZPEN Politikai Lexikon Kiadó, Moszkva, 2005. –53-54. o.

figyelt fel bárki is az „internált” szóra. A hadsereg győztes nyugati hadjáratát követően, Kárpát-Ukrajnának a Szovjetunióval való, „várva-várt újraegyesítése” közepette ez csupán jelentéktelen apróságnak tűnhetett. Nos, a „kiemelteknek”, most már „internáltaknak” a német és magyar hadifogoly katonákkal közös hadifogolytáborba való elzárása „törvényes” tényezőnek minősült.

A kárpátaljaiak internált státusa csak Ratusnij vezérőrnagy, a Hadifogoly- és Internáltügyi Főcsoportfőnökség helyettes parancsnokának 1945. június 6-án kelt, 28/35. sz. parancsával vált hivatalossá. Ez a parancs kiemelte, hogy „...*Ezentúl a hadifoglyokkal kapcsolatban leadott jegyzékekben őket (az internáltakat) nem kell internáltként megkülönböztetni, azaz jelezni, hogy nem a hadifoglyokhoz tartoznak ... Szigorúan oda kell figyelni arra, hogy a nyilvántartásokban ne keveredjenek a hadifoglyok és az internáltak*”.³⁸ Ugyanakkor, az internáltaknak a hadifoglyoktól más táborokban való elkülönítését nem szorgalmazták.

Ami pedig a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának a kárpátaljai magyarok és németek 1944 novemberi és decemberi „kiemeléséhez” („internálásához”) való jogát illeti, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének a fasiszta Németországgal kezdődött háborúval kapcsolatban a Szovjetunióban kihirdetett hadiállapot tárgyában 1941. január 21-én kelt rendelete 3. szakaszának h) pontjára vagyunk kénytelenek hivatkozni, amely szerint „*a katonai hatóságok (2. pont)*³⁹ *azon térségekből, amelyeken hadiállapotot hirdettek ki, illetve e térségek egyes településeiről közigazgatási úton jogosult kiemelni mind a bűnös tevékenységet folytató, mind a bűnös közeggel kapcsolatot fenntartó, szociálisan veszélyesnek minősített személyeket ...*”⁴⁰

Figyelembe véve, hogy Kárpát-Ukrajnában „szociálisan veszélyes személyek” jelenlétére, illetve ellenséges tevékenységük megnyilvánulására egyetlen irat sem utal, az igazság kedvéért el kell ismerni, hogy

³⁸ A BM Kárpátaljai Megyei Igazgatóságának Archívuma, F 14, op. 1, ügyiratszám: 5 (utasítások), Nyomatott példány.

³⁹ Az említett rendelet 3. szakaszának h) pontja értelmében „katonai hatóságnak” minősültek a frontok katonai tanácsai is.

⁴⁰ A pártszervezetek tevékenysége a Nagy Honvédó Háború (1941–1945) időszakában. Iratok és anyagok – I. kötet, Pravda, Moszkva, 1982, p. 59-62.

a Front Katonai Tanácsa az akkor Kárpátalján élő magyar és német lakosság egy részének internálásához való „jogát”, enyhén szólva, alap-talanul érvényesítette. A Front Katonai Tanácsa által hozott határozat, amely a rendkívül fontos események – a Kárpátaljai Megyei Kommunista Pártszervezet Első Konferenciája, a Népi Bizottságok Eső Kongresszusa és Kárpát-Ukrajna Ukrajnával, mint a Szovjetunió egyik tagköztársaságával való újraegyesülését kimondó Kiáltvány – előkészítésének és biztosításának keretében született, az adott időszakban fennálló valós helyzetnek meg nem felelő, nyilvánvalóan eltúlzott politikai megelőző biztonsági intézkedésnek minősíthető. És egyidejűleg a térségben ezen időszakban elkezdett újjáépítési munkák elvégzéséhez biztosított ingyenes kényszermunkásokat, ami széles körben alkalmazott szovjet gyakorlat volt.

Meghozva 1944. november 13-án a magyar és német hadsereg volt katonáinak elfogását kimondó 0036. számú határozata alapján a Front Katonai Tanácsa teljes mértékben figyelmen kívül hagyta előjárójának, Petrov Ivan vezérezredesnek az 1944. október 22-én kelt parancsát⁴¹, amelyben Petrov Dálnoki Miklós Béla vezérezredesnek, az 1. Magyar Hadsereg parancsnokának és törzskarának 1944. október 17-ei, szovjet oldalra történő átállítására, és valameny-nyi katonai alakulathoz intézett, a szovjet támadás elleni ellenállás megszüntetésére felszólító felhívására tekintettel azt ígérte e hadsereg katonáinak és tisztjeinek, hogy amennyiben végrehajtják előjárójuk parancsát, és átállnak a szovjet oldalra, nem fognak hadifogolyként minősülni. A frontot elhagyó volt magyar és német katonák, éppen ezen körülményre tekintettel nem bujkáltak, hazatértek, és félelem nélkül jelentek meg az összeíráson, vagyis sétáltak be a nekik felállított csapdába.

A Front Katonai Tanácsa figyelmen kívül hagyta azt a tényt is, miszerint a frontok és partizánosztagok politikai parancsnokságai a szovjet hadsereg előrenyomulásának térségeiben terjesztett röplapokban közvetlenül fordultak a lakossághoz, amelyekben arra kérték a

---

⁴¹ Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban, 1941 és 1953 között keletkezett iratok. ROSSZPEN Politikai Lexikon Kiadó, Moszkva, 2005. 34.

népet, hogy „*segítsen a Vörös Hadsereg elleni harcot megtagadó magyar katonáknak, és bújtassa el őket*”,⁴²

A 4. Ukrán Front katonai és politikai parancsnoksága az ellenséges hadseregek volt katonáinak, illetve a hadviselés törvényei szerint katonának nem minősülő „katonaköteles” lakosság őrizetbe vételének leple alatt valójában az első deportálási akciók egyikét hajtotta végre a térségben. A művelet valamennyi összetevője egyértelműen erre utal.⁴³

***

Kárpát-Ukrajna ügyészsége és a szovjet és helyi állambiztonsági szervek közötti együttműködés keretében a Kárpát-Ukrajnai Népi Tanács mellett már 1944 december közepén létrejött a „saját” Rendkívüli Bíróság. Tekintettel arra, hogy a Népi Tanács teljes mértékben a Front katonai és politikai parancsnokságától függött, amely a népképviselői szerv egységeként legalizált fedéssel az ő sajátos végrehajtó aleggységét képezte. Nem nehéz kitalálni, kinek a kezdeményezésére is jött létre a Rendkívüli Bíróság. Egy olyan bíróság működése, amely a helyi hatalom nevében jár el, nem csupán a Népi Tanács ambícióit elégítette ki, egyidejűleg elvonta a figyelmet az NKVD frontcsapatai és a SZMERS Katonai Kémelhárítás által a térségben végrehajtott büntetőakciókról.

A Bíróság az előző rendszerekben működő intézmények vezetői és politikai pártok tagjai ellen irányuló intézkedések tekintetében teljes körű illetékességgel rendelkezett, tevékenysége lényegét tekintve azonban az volt a feladata, hogy megbüntesse „*a megszálló rezsimet támogató, kárpátaljai lakosság köréből származó árulókat és bűnsegédjeiket*”, „*azokat a személyeket, akik szabotálják a Kárpát-Ukrajnai Népi Ta-*

⁴² Menetelés a Kárpátokban. Visszaemlékezés a Nagy Honvédó Háborúról. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1985, p. 30-33. Október útján, Iratgyűjtemény, VI. kötet. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1985. 18.

⁴³ A „deportálási művelet” fogalma magában foglalja a lakosság pontosan meghatározott kontingenciájának kitelepítési folyamatát, amelyet rögzített időben és meghatározott területen, erőszakos úton vagy kényszerintézkedésként, előzetesen részletesen kidolgozott forgatókönyv vagy terv szerint hajtanak végre. Az ilyen forgatókönyvek megjelenhetnek hivatalos államhatalmi normatív jogszabályok vagy pártszervek által hozott rendeletek, irányelvek és határozatok, illetve parancsok, utasítások és rendelkezések formájában. Sztálini deportálások 1928-1953 folyamán. Iratok. Materik Kiadó, Moszkva, 2005. 11.

nács tevékenységét és a felszabadító Vörös Hadsereg ellen agitálnak és folytatnak irányított propagandatevékenységet”, továbbá, mindazokat, akik a Népi Tanács hivatalnokai vagy a társadalmi aktivisták életére törnek”. A Rendkívüli Bíróság illetékességgel rendelkező más olyan büntetőügyek elbírálására is, „amelyek elbírálására a Rendkívüli Bíróságot vélték alkalmasnak”.⁴⁴

A büntetőügyek levéltárban fellelhető iratainak tanúsága szerint a Rendkívüli Bíróság Ruszin V. P. elnökletével működő büntetőtanácsa „szükségesnek tartotta”, hogy „a kárpát-ukrán nép ellen elkövetett áruságért” halálra ítélje mindenekelőtt a helyi németek lehető legnagyobb csoportját, a Volksbund szervezet egykori tagjait, közülük azokat, akiket 1944 őszén, mint kiképzetlen katonákat, mozgósítás keretében besoroztak vagy „önkéntesként beálltak” fuvarozónak, kerékgyártónak, lovásznak, ácsnak, szakácsnak, szanitécnek stb. a visszavonuló magyar és német seregbe.⁴⁵

Ruszin V. P., a Rendkívüli, később a Kárpátaljai Megyei Bíróság elnökének működése a kutatók számára napjainkban jól ismert. Már annak említése is elegendő, hogy 1944 decembere és 1946 januárja közötti működése alatt a Rendkívüli Bíróság Büntetőkollegiuma több tucat halálos ítéletet szabott ki Kárpát-Ukrajna lakosaira. Az áldozatai, a körülmények szerencsétlen alakulása folytán bírói tanácsa elé kerülő emberek emlékében is kegyetlensége, könyörtelensége maradt meg.

***

A 4. Ukrán Front katonai Parancsnokságát és a Kárpát-Ukrajnai Népi Tanácsot a szovjet NKVD speciális egységei képviselői azzal a feladattal bízták meg, hogy írják össze a térségben élő teljes német nemzetiségű lakosságot azon időszakban, amikor csupán elkezdődött a helyi magyarok és németek, illetve az ún. „katonaköteles” sze-

⁴⁴ Kárpát-Ukrajna Kárpáti Tanácsának Közlönye. Ungvár, 1944. december 30. 1-2.

⁴⁵ Ukrajna függetlenségének kikiáltását követően a Kárpátontúli terület ügyészsége és bírósága a Volksbundnak a háború alatt a kárpátaljai településeken működő szervezeteit kulturális és ismeretterjesztő német társadalmi szervezetnek ismerte el, és az ezekben való részvételt nem minősítette bűncselekménnyek. Ennek alapján rehabilitáltak valamennyi helyi lakost, akit a háború után a Volksbund szervezetben való részvétel miatt ítélték el.

mélyek „kiemelése” és internálása. Úgy tűnik, a megbízás némileg váratlanul érte a végrehajtókat. Legalábbis azon szempontból, hogy már 1944. november 24-én, amikor ezek a képviselők megjelentek, az NKVD-Frontcsapatok törzstisztjeinek kezdeményezésére a Frontparancsnokság elé terjesztették az addigra előkészített, a „német nemzetiségű, 16 és 50 év közötti kárpát-ukrajnai lakos, férfi és nő, mint *„a Vörös Hadsereghez ellenségesen viszonyuló, kémkedő és hírszerző tevékenységet folytató személy Kárpátaljáról speciális táborokba való internálásáról”* szóló határozat⁴⁶ tervezetét, és a Kárpát-Ukrajna Népi Tanácsának szóló azon határozattervezetet, amely elrendelte a kitelepített németek teljes vagyonának elkobzását és *„a szegények közötti ingyenes szétosztását”*, illetve *„a köz szükségleteinek céljaiban való felhasználását”*.⁴⁷

Ugyanakkor a német lakosság összeírásával kapcsolatos akció, amelyet valamennyi felszabadított kelet-európai országban (Romániában, Jugoszláviában, Magyarországon, Bulgáriában és Csehszlovákiában) egy időben hajtottak végre, csupán első szakasza volt a nemzetiségi kritériumok alapján végrehajtott legnagyobb deportálási műveletnek, amelyet bármilyen jogi indoklás nélkül, a szovjet ipar bizonyos munkaerő-igényes ágazatainak (kohóipar, szén- és ércbányászat stb.) munkaerővel való ellátása érdekében hajtottak végre úgy, hogy állampolgárságtól függetlenül mozgósították és internálták a német nemzetiségű lakosságot.

A Szovjetunió Védelmi Állami Bizottságának 1947. december 16-án kelt, 7161. számú rendelete⁴⁸ értelmében a 2., 3. és 4. Ukrán Frontparancsnokai a csapataik által felszabadított területeken kötelesek voltak mozgósítani és munkatáborokba internálni a fenti országok munkaképes német lakosságát, azaz a 17 és 45 év közötti férfiakat és a 17 és 30 év közötti nőket.

A deportálási művelet irányításával a Szovjetunió különleges képviselőket bízott meg. A feladat végrehajtását Apollonov A. M. vezérezre-des, a Szovjetunió Belügyi Népbiztosságának helyettes népbiztosa, az

⁴⁶ Orosz Állami Katonai Archívum, F. 32885, op. 1, ügyiratszám: 557, p. 173-175.

⁴⁷ U.o. – 176.

⁴⁸ Az Oroszországi Föderáció Állami Levéltára, F. 9401, op. 2, ügyiratszám: 68. 154-156.

NKVD Belügyi Csapatának főparancsnoka, illetve Gorbatyuk I. M. vezérőrnagy, a Szovjetunió NKVD-csapatának hátszág-parancsnoka felügyelte a melléjük rendelt Szladkevics M. I. vezérőrnaggyal, a Szovjetunió belügyi csapatának parancsnokhelyettesével együtt.

A német nemzetiségű lakosság egy részének mozgósításával és „az ország belsejébe” való internálásával kapcsolatos akció a katonai parancsnokság által végrehajtott más megtorló akciókhoz és az azokat elszenvedő személyek számához képest Kárpátalján követelte a legkevesebb áldozatot. Innen mindössze 215 főt, 49 férfit és 166 nőt deportáltak, miközben a kelet-európai országokban mozgósított és onnan deportált németek száma 1945. január 19-én 135 860 főt tett ki. Ilyen szemszögből azonban aligha érdemes vizsgálni ezt az ügyet. A kötetben helyt kapott dokumentumok meggyőzően tanúsítják, hogy a szovjet állami vezetők és a Front katonai és politikai parancsnoksága a szovjet ipar egyes ágazatainak pótmunkaerővel való ellátásánál sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított annak, hogy a szovjet állammal újraegyesülő Kárpátalján, és Európa más országaiban demonstrálja a Szovjetunió győztes hatalmi mivoltát. Ez esetben nem csupán a mozgósítottak és internáltak számának volt jelentősége, fontosabb volt, hogy őket, mint németeket, mint ellenséget, nemzeti öntudatukban alázzák meg az erőszakkal megteremtett „szovjet népek rendíthetetlen barátsága” nevében, azon „rendíthetetlen barátság” nevében, amely – ki hitte volna akkor? – idővel a szovjet állammal együtt vész a semmibe.⁴⁹

Az operatív műveleti csoportok által végrehajtott razziákban, rajtaütésekben, áteresztő pontokon történő ellenőrzésekben, a települések és környékük „átfésülésében”, a szökevények letartóztatásában az NKVD frontcsapatok katonáinak és tisztjeinek, illetve helyi aktivistáinak százai vettek részt és „vitték sikerre” a mozgósítási és internálási hadműveletet. 1945. január 7-én a volóci vasútállomásról mind a 215 személyt a Szovjetunió távoli vidékeire szállították. Többségük sorsára máig sem derült fény. Néhányukról, pl. a gorlovkai (ma Donyec-

⁴⁹ Korszun O. M. „Ismeretlen humanisták vagy ismert bűnözők” c. dokumentum karcolata, Novini Zakarpattya, 1997. október 11. – Ugyanazon szerző „A lehetőségét is kizárni annak, hogy akárcsak egyetlen német maradjon e térségben...”, Novini Zakarpattya, 2003. december 6., 13.

ki terület) kokszgyártó üzembe internált nők egy csoportjáról csak 1947-ben érkeztek hírek. Sorsuk javulásában szerepe volt a megváltozott helyzetnek, nevezetesen annak, hogy Kárpátalja Ukrajnához való csatolásával a szovjet állam berkeibe került, így a mozgósított és internált németek automatikusan szovjet állampolgárságot szereztek. Megváltozott a megítélésük is, most már polgári lakosságnak minősültek. Kárpát-Ukrajna számos községi és körzeti népi bizottsága elég sikeresen élt képviseleti jogkörével, és a helyi, illetve központi hatalmi szervekhez, sőt, az állami szervek legmagasabb beosztású vezetőihez, valamint a munkatáborok és építőzászlóaljak parancsnokaihoz fordult, kérve az internáltak szabadon bocsátását és hazatérésük engedélyezését. Eközben a kárpátaljai németekre már vártak a hatalom által kiagyalt újabb megpróbáltatások.

* * *

Az NKVD 1945. január 11-én kelt 0016. számú, a hadban álló Vörös Hadsereg hátországának ellenséges elemektől való megtisztításáról és az NKVD frontfelelős biztosainak kinevezéséről szóló parancsa⁵⁰ az elfogott személyekkel szemben foganatosítandó kiegészítő és megtorló intézkedések előirányzásával „tökéletesítette” a szovjet csapatok által felszabadított területek „megtisztításának” folyamatát, az esetek többségében előírva a nemzetiségükre és állampolgárságukra tekintet nélkül letartóztatott emberek kivégzését. A parancs lerövidítette a vád alá helyezett ügyeinek vizsgálati idejét, és előírta a Szovjetunió hátországában található „speciális” táborokban való izolálásukat olyan életfeltételek biztosításával, amelyek a fogvatartottak tömeges megbetegedését és végül halálát eredményezték.

Egyes kutatók véleménye szerint a front hátországában végrehajtott totális „tisztogatásokat” a Szovjetunió ellen harcoló országokban korábban fennálló politikai rendszerek híveinek megbüntetésén kívül és a munkaerőigényes vállalatok munkaerővel való ellátásán túlmenően a szovjet félnek az egyes európai országokban esetlegesen

⁵⁰ Sztálini deportálások 1928 és 1953 között. Iratok. Demokrácia Nemzetközi Fond. Materik Kiadó, Moszkva, 2005. 596.

meginduló földalatti ellenállástól (partizánmozgalomtól) való félelme idézte elő.⁵¹

Az 1. és 4. Ukrán Front által felszabadított Lengyelország és Csehszlovákia területét képező hátországba a SZMERS Katonai Kémelhárítás és az NKVD frontcsapatai által végrehajtott „tiszogatások” befejezésével kapcsolatos hadművelet általános irányításával Szelivanovszkij vezérőrnagyot, a szovjet NKVD különleges képviselőjét bízták meg.

Kárpát-Ukrajnában, a korábbiakhoz hasonlóan, elrendelték a „fasiszta szervezetnek” minősülő Volksbund der Deutschen egyesület, a Levente, a Proszvita, a Plaszt társadalmi szervezetek, a polgári pártok, mint az Autonóm Agrárszövetség, az Orosz Nemzeti Agrárpárt, az Ukrán Nemzeti Egyesülés, a Kárpáti Szics tagjainak, és velük együtt a gazdasági és közigazgatási intézmények vezetőinek, a kiadók dolgozóinak, a „szovjetellenes” cikkek szerzőinek, továbbá „egyéb ellenséges elemeknek” és más nemzetiségű embereknek a letartóztatását. Ilyen formában bárkit a körhöz lehetett sorolni.⁵² 1945 januárjától márciusáig összesen 2443 személyt tartóztattak le. Közülük 600 főt átadtak a SZMERS szerveinek, 1202 főt hátországi táborokba internáltak, 124 fő kórházba került, 8 személyt elengedtek, 509 a gyűjtőállomásokon maradt.⁵³

Az NKVD 1945. január 11-én kelt 0016. számú parancsának szövege a kutatók számára a kárpátaljai lakosok üldözésére irányuló intézkedéseket tartalmazó számos más dokumentumhoz hasonlóan „hivatalosan” mind a mai napig hozzáférhetetlen. Mindamelllett, tartalmi lényege és tragikus következményei megismerhetők Berijának, a szovjet NKVD népbiztosa által a fenti parancs végrehajtása tárgyában Sztálinnak, a Szovjetunió Védelmi Bizottsága elnökének előterjesztett jelentéséből.⁵⁴

⁵¹ U.a. 596.

⁵² Az NKVD 1945. január 11-ei 0016. sz. parancsának teljesítése során már az első néhány nap alatt – 1945. január 19. és 23. között 91 főt tartóztattak le. Ezek között volt 44 magyar, 25 szlovák, 16 ukrán, 1 szerb, 1 cigány, 1 orosz, 3 más nemzetiségű személy. 1945. január 23. és 25. között letartóztatva 116 fő, köztük 5 német, 35 magyar, 43 kárpátaljai ukrán, 20 szlovák, 5 cigány, 1 zsidó, 2 cseh, 5 más nemzetiségű. Történelmi Dokumentációs Központ, F. 425p, op. 1, ügyiratszám: 12. 19-21.

⁵³ Történelmi Dokumentációs Központ, F. 9401, op. 1, ügyiratszám 95. 253-255.

⁵⁴ Az Oroszországi Föderáció Központi Levéltára, F. 9401, op. 1, ügyiratszám: 95. 253-255.

A front hátszágában végrehajtott „tisztoztatás” eredményeiről Sztálinnak készített jelentésben Berija nem csupán a letartóztatottak tömeges elhalálozását volt kénytelen elismerni, de azt is, hogy a letartóztatottak között meglehetősen magas a „különböző fasiszta szervezetek – szakszervezetek, dolgozói és ifjúsági szervezetek egyszerű tagjainak” a száma. Megjegyzi továbbá, hogy a letartóztatottak „összlétszámának legfeljebb a fele alkalmazható fizikai munkára, mivel a másik felét idős korú és munkaképtelen személyek alkotják”. Mindez a szovjet büntetőszerveknek az „ellenség elemek” felkutatása során tett indokolatlan intézkedéseire és a letartóztatottak ellen felhozható konkrét vádak hiányára utal. Berija indoklása szerint *„az e kategóriához tartozó személyek kiemelésének szükségességét az indokolta, hogy minél rövidebb idő alatt megtisztítsák a front hátszágát az ellenség elemektől”*.⁵⁵

***

1945 tavaszán a kárpát-ukrajnai lakosság elleni demonstratív megtorló intézkedések hulláma némileg gyengült. A helyi biztonsági és belügyi szervek falai mögött a nyilvánosság elől elzártan folytatott munka egy percre sem állt meg. Nem tétlenkedett a Népi Tanács sem. A levéltári dokumentumok egyértelműen bizonyítják, hogy a helyi magas beosztású vezetők részt vettek a jogkörükön kívül esőnek tűnő egyes rendelkezések utasítások, esetenként állásfoglalások kidolgozásában. Példának okáért, 1945. január 12-én Kárpát-Ukrajna Népi Tanácsának Elnöksége megvitatta Szova Petro (Péter), a Népi Tanács elnökhelyettesének javaslatát, és megszavazta a magyar lakosok egy csoportjának, az ún. székely határvadászoknak a „megye határain kívülre” való kitelepítéséről szóló állásfoglalást. A székely határvadászok a háború idején Magyarországról érkeztek Kárpátaljára az Árpád-vonal kiépítésében való részvétel, vasútvonalak védelmének ellátása és más objektumok építése céljából.⁵⁶

⁵⁵ Az Oroszországi Föderáció Központi Levéltára, F. 9401, op. 2, ügyiratszám: 68. 154-156.

⁵⁶ Kárpátaljai Állami Levéltár, F. 14, op. 1, ügyiratszám: 14, p. 2,3.

Ez a „dekrétum” nyilvánvalóan a kárpát-ukrajnai hivatalnokokban is kételeyeket ébresztett mindenekelőtt azért, mert Magyarország tekintetében, amely területén még folytak a harcok, nem volt joghatálya, nem voltak meghatározva „(saját) országának határai”, stb. A Front Katonai Parancsnoksága, amely fő erői már a morvaországi Ostrava alatt folytatták a támadást, a maga részéről szintén gondterhelt volt az 1945. január 11-én kelt 0016. sz. parancs végrehajtását illetően. Úgy tűnik, egyáltalán nem szándékozott részt venni a Népi Tanács ilyen jellegű akcióiban.

Kárpátalja e népcsoportja kitelepítésének ötletétől azonban nem álltak el. Már ugyanezen év januárjában Ivan Turjanica, a Népi Tanács elnöke személyes levelet intézett Ivan Vashoz, a biztonsági ügyek megbízottjához⁵⁷, amelyben kérte, hogy helyesbítsék a Népi Tanács által hozott, székely határvadászokról szóló „dekrétumot”, azaz „*olyan tervet készítssenek elő, amely előírja a Kárpátalján élő valamennyi magyar kitelepítését is*”⁵⁸.

A következő kísérletet a magyarok e csoportjának, és velük együtt az 1944 őszén a támadó szovjet csapatok elől nyugatra szökött, most pedig visszaszivárgó helyi németek kitelepítésére a Ivan Turjanica, a Népi Tanács elnöke által 1944. augusztus 4-én aláírt 2322. és 2324. számú határozatai „törvényesítették”⁵⁹.

Míg „az összes magyar” kitelepítése, amit a kárpát-ukrajnai belügyi szerveknek kellett megvalósítani 1945 augusztusában, legalább valamilyen mértékben meg volt tervezve – a „határukig” a Népi Bizottságok költségén, „a határtól a kitelepítettek saját költségükön utazhatnak tovább” feltételekkel, az 1945 augusztusában szintén kitelepítendő helyi németek tekintetében a határozat általános megfogalmazásokra

⁵⁷ Vas Ivan Mihajlovics (1904-1966). Az Ilosvai járási Füzesmezőről (Loza) származott. 1931 és 1934 között a Szovjetunióban folytatta tanulmányait. Hazatérését követően a Kommunista Párt Nagybereznai, Rahói és Těcsói járási szervezetének instruktora. A terület magyar hadsereg általi megszállása után illegálisan a Szovjetunióba menekült, megjárta a GULÁG táborait, harcolt a Ludvig Svoboda által vezetett Csehszlovák Hadtest soraiban. 1944 októberében visszatért Kárpátaljára, és mint a Népi Tanács tagja a Kárpát-Ukrajnai Állambiztonsági Szolgálat élére került, majd Ukrajna Kommunista Párja Kárpátaljai Megyei Bizottságának titkáráként, első titkáráként, később a Megyei Népi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnökéként tevékenykedett. 1946 és 1958 között négy alkalommal választották a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának küldöttévé.

⁵⁸ Kárpátaljai Megyei Állami Levéltár, F. 14, op. 1, ügyiratszám: 14. 2-3.

⁵⁹ Uo. ügyiratszám: 68. 1, 4.

korlátozódott, és sem a mozgásuk irányára, sem a kitelepítésük helyére utaló adatot nem tartalmazott.

Ugyanakkor, a térség német lakosságának kitelepítését elrendelő népi tanácsi határozat, ha közvetve is, de „meg volt alapozva”. Kárpát-Ukrajna Népi Tanácsa hivatalnokainak, valószínűleg eszébe sem jutott, hogy a helyi németek kitelepítésére vonatkozó kezdeményezésük a lehető legalkalmasabb időben született, és teljes mértékben megfelelt a Szovjetunió Belügyminisztériuma 1945. február 7-én kelt, 1-2120. számú, a németek Baltikumból, Fehéroroszországból, a Moldáviai Köztársaságból, valamint a Szovjetunió nyugati határai mentén található térségekből a Szovjetunió távoli területeire való kitelepítéséről szóló határozatának.⁶⁰

Arra vonatkozó információ, hogy a Belügyminisztérium Kárpátaljai Területi Főosztálya a kárpátaljai németeket 1946 márciusában kitelepítette a Tyumenyi területre, első alkalommal a fenti intézmény vezetőjének 1959. szeptember 19-én kelt jelentésében került nyilvánosságra. A Szovjetunió Legfelső Tanácsának 1955. december 13-án kelt, a kijelölt kényszerlakhelyre kitelepített németek és családtagjaik jogkorlátozásának megszüntetéséről szóló rendelete kapcsán el kellett dönteni, hogy engedélyezik-e a Tyumenyi területről visszatérő, kárpátaljai származású német családoknak a Kárpátaljára való visszatérést. A jelentés szerint a mintegy kétezer fő kárpátaljai németet⁶¹ a szovjet NKVD 1946. január 15-én kelt 1034. számú rendelete alapján telepítették ki. A helyi németek Szibériába való kitelepítésének okaként a hatalmi szervek, többek közt, arra hivatkoztak, hogy e családok részt vettek a német Volksbund szervezet tevékenységében, tagjai szolgáltak a német katonai alakulatokban, egyes családok pedig a szovjet csapatoknak a térségbe való bevonulása előtt Németországba szöktek.

⁶⁰ Bugaj N. F. „A 40-es évek: „A Volga-menti németek autonómiáját megszüntetni! ...” A Szovjetunió története, Moszkva, 2. sz., 1991, március-április 177.

⁶¹ Kárpátaljai Megyei Állami Levéltár, F. 195sz, op. 13., ügyiratszám: 75, p. 3-5. Bugaj N. F. tudományos kutatásai szerint a szovjet NKVD 1946. február 24-én kelt, 1-2749. számú rendelete alapján 1946 márciusában Kárpátaljáról 1969 személyt telepítettek ki Tyumenybe. 1949-ben Kárpátaljáról még 701 németet telepítettek ki. (ld. Bugaj N. F., „A 40-es évek: A Volga-menti németek autonómiáját megszüntetni...”. A Szovjetunió története, Moszkva, 2. sz., 1991, március-április 177.)

A mintegy 700 helyi német család, összesen 2670 fő Tyumenyi területre való deportálásának körülményei a szovjet büntetőegységek által a helyi lakosság egyes csoportjai és kategóriái ellen végrehajtott valamennyi megtorló akciók közül a legkevésbé feltártak egyike. A levéltári iratok tanulmányozását nem csupán az akadályozta, hogy a múltbéli eseményekre fényt derítő iratokat csak kis részletekben hozták nyilvánosságra, de a szovjet rezsim politikai és hatalmi szervei különös figyelmet fordítottak az ebben az időszakban Kárpátalján lezajlott eseményekre. Különbözik mivel lenne magyarázható, hogy 1990 szeptembere-októberében a Kárpátaljai Állami Pártarchívum levéltári fondjainak az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága képviselőinek részvételével való „szelektálása” során megsemmisítettek gyakorlatilag valamennyi olyan iratot, amely a Megyei Tanácsnak és a Belügyminisztérium Kárpátaljai Megyei Főosztályának a helyi németek Tyumenybe való kitelepítése tárgyában fogantatosított intézkedésekről tartalmazott információt. Erre utal az is, hogy a Lavrentyij Berija által az 1946. március 30-án Sztálinnak írt, a kárpátaljai németek, mint „szovjetellenes elemek” kitelepítésének eredményeiről szóló, köztudottan meglévő jelentés a kutatók számára hivatalosan a mai napig hozzáférhetetlen.⁶² Az eseményeket felidézni képes, egykor deportált, és 1955-től apránként a Tyumenyből Kárpátaljára visszatérő németek, akiket a szovjet biztonsági szervek még mindig nem tévesztettek szem elől, az 1960-80-as években Németországba emigráltak.

Tekintettel arra, hogy egyes, rendelkezéseket tartalmazó iratok, pl. a Szovjetunió Belügyminisztériumának 1945. február 7-én kelt 1-2120. számú utasítása, a szovjet NKVD 1946. január 15-én kelt 1034. számú irányelve (direktívája), a szovjet NKVD 1946. február 24-én kelt 1-2749. számú irányelve, amelyek a kárpátaljai németek Tyumenyi területre történő, 1946 márciusában végrehajtott „végleges kitelepítéséről” (deportálásáról) rendelkeznek, a szovjet NKVD-nek az ukrán és orosz levéltárakban található, titkosítás alól feloldott ira-

---

⁶² Az említett jelentés az Oroszországi Föderáció Központi Levéltárában található, F. 9401, op. 2, ügyiratszám: 145. 225.

tok között nem lelhetőek fel,⁶³ feltáratlan marad ezen deportálási művelet hivatalos iratokkal alátámasztott mikéntje is.

* * *

A kárpátaljai német férfiak, azaz az egykori ellenséges német hadseregben szolgálatot teljesítő személyek kollektív felelősségre vonásának egyik formáját képezte a már a „Kárpátaljai magyarok és németek...” című kötet szerkesztése közben ismertté vált gyakorlat, amely szerint a BM Kárpátaljai Megyei Főosztálya kényszerlakhely kijelölésével 6 évre kitelepítette őket, eljárva ennek során a Szovjetunió Védelmi Bizottságának 1945. augusztus 18-án kelt 9871.sz. számú, a „vlaszovisták”, a német katonai alakulatok soraiban szolgálatot teljesítők, a légionáriusok és rendőrök 6 évre történő kitelepítéséről szóló határozata⁶⁴ a szovjet BM 1946. április 20-án kelt 97. számú, a tárgykörben hozott irányelve (direktívája)⁶⁵ alapján. Lényegüket tekintve a fenti határozatok, illetve irányelvek voltak hivatottak biztosítani a Szovjetunió Minisztertanácsa által 1946. március 29-én hozott 691-271. számú, a Kohóipari Minisztérium vállalatai számára biztosított különleges munkaerő-kontingensnek a Szovjetunió északi vidékeire való áttelepítéséről hozott rendelet végrehajtását⁶⁶. Vagyis, a büntetésen túlmenően egy sokkal fontosabb ügy megoldását szolgálta – ellátta a kohóipari vállalatokat olcsó munkaerővel.

Ukrajna Belügyminisztériuma Kárpátaljai Megyei Főosztályának levéltári jegyzékei szerint a mintegy 40 ezer főt számláló kitelepítettek kategóriájához azon kárpátaljai lakosok tartoztak, akik már megszerezték a szovjet állampolgárságot, mindazok, akik a háború idején,

⁶³ Ld. az „Akiket a történelem rehabilitált” címmel a megyében megjelent könyv szerkesztő bizottságának az Ukrajna Legfelső Államhatalmi és Államigazgatási Szerveinek Központi Levéltára által 2012. szeptember 11., 486. szám alatt, Ukrajna Nemzetbiztonsági Szolgálatának Kárpátaljai Archivuma által 2012. szeptember 26-án, K-23. szám alatt, Ukrajna Belügyminisztériumának Állami Ágazati Archivuma által 2012. október 16-án, 33/2316. számmal, illetve az Oroszországi Föderáció Központi Állami Levéltára által 2012. november 29-én, 10955-T. szám alatt küldött válaszokat (Az „Akiket a történelem rehabilitált” című, megyében megjelent könyv szerkesztőbizottságának irattára.)

⁶⁴ A Sztálini GULÁG története. 1920 vége – 1950 első feléve. Iratgyűjtemény 7 kötetben, 5. Kötet. ROSSZPEN Politikai Lexikon Kiadó, Moszkva, 2004. 757-758., 771.

⁶⁵ Uo. 485-487.

⁶⁶ Uo.757.

töbnyire 1944. őszétől Németország katonai alakulatainál teljesítettek szolgálatot, és gyakran e körülményt eltitkolva Németországból és más európai országokból, vagy szovjet fogolytáborokból különböző szovjet szűrőállomásokon keresztül visszatértek otthonukba. Ezen személyeket, miután átestek a helyi állambiztonsági és belügyi szervek kiegészítő ellenőrzésén, és kiderült, hogy a német hadseregben szolgáltak, letartóztatták és kitelepítették. Egyetlen előnyt élvezhettek, lehetőségük volt arra, hogy a kitelepítésük helyére kitelepíttessék a családtagjaikat is. És a Kárpát-Ukrajnai Különleges Bíróság által az ugyanezen kategóriájú személyekkel szemben hozott, sokévi szabadságvesztést vagy halálos büntetést kiszabó ítéletekhez képest még ez volt a büntetések „leghumánabb” formája.

* * *

A kötet iratai meggyőzően bizonyítják, hogy az NKVD Frontcsapat-parancsnoksága és a SZMERS Katonai Kémelhárítás, később a BM Kárpátaljai Megyei Belügyi Főosztálya által 1944 és 1946 között végrehajtott deportálási műveleteket nem hadi cselekményekkel kapcsolatos körülmények indokolták, azokat mindenekelőtt szubjektív indítékok generálták, büntetés célját szolgálták, következésképpen, politikai megtorlásnak minősülnek, – valamennyit katonai alegységek részvételével, kényszerítés alkalmazásával, fenyegetéssel élve hajtották végre. Bizonyos esetekben ezek az intézkedések csupán a lakosság „ellenséges elemeknek” minősített egyes csoportjainak kiirtását szolgálták, – a Kárpátalján végrehajtott valamennyi deportálási akciót közigazgatási intézkedés keretében, vagyis bírósági ítélet nélkül hajtottak végre, egyik sem konkrét személy, meghatározott állampolgár ellen, hanem előzetesen bizonyos kontingens, személyek meghatározott csoportja ellen irányult.

A deportálásokat elrendelő határozatokat a szovjet kormány pártvezetői és kormányzati struktúrák funkcionáriusai hozták, minden esetben az NKVD, esetenként más hivatalok indítványára. A deportálásnak, a megtorlásra utaló speciális sajátosságai emelik ki ezt az intézkedést a szovjet igazságszolgáltatás jogköré-

ből, illetve a nemzetközi és szövetségi jogszabályok tárgyköréből, minthogy a kényszerlakhelyül kijelölt települések nem sorolhatók sem a büntetés-végrehajtási intézmények vagy táborok, sem az internáló vagy hadifogolytáborok köréhez, – a megtorlás célját szolgáló deportálás harmadik speciális sajátossága, hogy embertömegeknek a lakhelyükről való kiemelését, és új, számukra ismeretlen közegbe történő áthelyezését szolgálta, magában hordozva a túléléssel kapcsolatos kétségeket, több ezer kilométerre eltávolítva embereket a szülőföldjüktől.

* * *

A Kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között c. kötet megjelenésével a mű szerkesztőinek majdnem negyed évszázadig tartó, a háború utáni Kárpátalja népe számára örömet és bánatot, a szebb jövőhöz fűzött nagy reményeket és keserű kiábrándulást eredményező, egyik legdrámaibb korszakát feldolgozó levéltári kutatómunkáját zárja le.

Ez egy olyan időszak volt, amely egyeseknek mindent megadott, másokat az életüktől is megfosztott. Ez magyarázza a múltbéli események megítélésében tapasztalható két végletet is, az igazságot feltáró információ iránti mohóságot, és annak kategorikus elutasítását.

Mindamellet, hogy a szükséges iratok felkutatása gyakran komoly nehézségekbe ütközött, úgy tűnik, gyakorlatilag mégis sikerült feltárni a múlt eseményeit, a Kárpátalja lakossága ellen alkalmazott tömeges megtorló intézkedéseket leleplező igazságot. Korábban szigorúan titkosított iratok százai állnak ma a kutatók rendelkezésére. Ilyen iratok alapján rehabilitáltak a megye lakosságának ezreit, akik emlékézt az „Akiket a történelem rehabilitált” című, a megyében kiadott kétkötetes könyv, több tucat más kiadvány és cikkek százai örökítik meg.

„*A kárpátaljai magyarok és németek...*” című gyűjtemény a kérdéssel kapcsolatos rendelkezéseket meghatározó, olyan iratokat tartalmaz, amelyek egykor – vagy akár jelenleg is – az Oroszországi Föderáció központi levéltáraiban – a Szovjetunió Központi Levéltárának Különleges Archívumában, a Történeti Dokumentációs Központban, az

Oroszországi Föderáció Központi Katonai Archívumában, az Oroszországi Föderáció Központi Állami Levéltárában, az Oroszországi Föderáció Védelmi Minisztériumának Központi Archívumában, az Orosz Állami Társadalom és Politikatörténeti Archívumban és más levéltárakban található.

A kötetben közzétett dokumentumok többségét az Ukrán Nemzetbiztonsági Szolgálat Kárpátaljai Megyei Igazgatóságának Archívumában, a Kárpátaljai Megyei Állami Levéltárban, illetve az Ukrán Belügyminisztérium Kárpátaljai Megyei Igazgatóságának Archívumában tárolt iratok képezik.

*MOLNÁR D. ERZSÉBET*⁶⁷

A SZOVJETUNIÓHOZ CSATOLT KÁRPÁTALJÁRÓL A DONYEC-MEDENCEI SZÉNBÁNYÁKBA

Kárpátaljai magyarok a donbászi⁶⁸ FZO-iskolákban⁶⁹

Kárpátalja 1944-es szovjet megszállását, illetve a Szovjetunióba történő beolvasztását követően a helyi közösségnek számos, a szovjetizálást elősegítő intézkedést kellett elszenvednie. Egyik ilyen volt az 1947-ben

⁶⁷ dr. Molnár D. Erzsébet (Beregszász) történész, PhD, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola docense

⁶⁸ Donbász – Donyeckij bászajn, a Donyec-medence közismert neve az orosz, ukrán nyelvben. A szláv megnevezés fordítás nélkül került át a magyar szóhasználatba.

⁶⁹ Fabricisno-zavodszkoje obucsenyije – üzemi-gyári oktatás

kezdődő, katonaköteles korba lépett fiatal generáció Donyec-medencei bányüzemi munkára kényszerítése.

Amikor a sztálini vezetés kihirdette az 1946–1950 között teljesítendő negyedik ötéves tervet a gazdaság újjáépítésére és fejlesztésére vonatkozóan, a fő hangsúlyt a nehézipar fejlesztésére helyezték, amelyben kulcsfontosságú szerepet játszott a Donyec-medencei szénipar. A sikeres teljesítés érdekében rengeteg munkást, szakembert kívántak mozgósítani, így 1947-ben a Szovjetunió Minisztertanácsa rendeletet fogadott el a munkások donyeci szénmedencébe, másképpen Donbászra irányítására és kiképzésére vonatkozóan. A köztársasági és területi szintű vezetést kötelezték az utasítások végrehajtására, a kiszabott kvótát a megyei, azon belül pedig a járási szervezeteknek teljesíteni kellett. A propaganda igyekezett önkéntes tömegmozgalomként feltüntetni, azonban a kényszerítés ténye nyilvánvaló volt.⁷⁰ A Szovjetunió Minisztertanácsa elfogadta a rendeletet, megszabta a kvótát, amit a megyei, azon belül pedig a járási szervezeteknek teljesíteni kellett.

A munkaerőt a donyeci szénmedencébe, másképpen Donbászra a katonaköteles korba lépett fiatalok köréből szándékozták előállítani mozgósítás révén, mely a sztálini (ma donyECKi) és a vorosilovgrádi (ma luhanszki) területeken létrehozott szakipari iskolákba, ún. FZO-iskolákba irányult. Az intézményeket *Az állami munkástartalékokról* című, 1940. október 2-án kelt rendelettel hozták létre a Szovjetunióban,⁷¹ mely alapján a behívottakat az SzSzKSz állami munkaerő tartalékának tekintették, akik kötelesek a FZO elvégzése után a meghatározott ideig a Donyec-medencében dolgozni. A tanintézetekben néhány hónapig tartó felkészítés után a fiatalok képesítést szerezhettek a szénipari, bányászati, kohászati, építőipari szakmák területén, majd munkára fogták őket az adott szakmában. 1946-47 folyamán számos FZO-iskolát építettek a Donbász-környéki nagy bányavárosokban: Horlivkán, Jenakijevon, Krasznoarmijszkan,

⁷⁰ OFICINSZKIJ Román: *Munkaerő-toborzás a Donbászra*. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010. 251.

⁷¹ BOTLIK József: *A bűség csapdájában*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2003. 62.

Dzerzsinszkben, Makijevkán (lásd 1. ábra).⁷² Ezek az iskolák a Donyecki Munkaközpontokhoz tartoztak és ide irányították a kárpátaljai fiatalokat is,⁷³ akiket három évig tartó munkaszolgálat letöltésére köteleztek. Kárpátaljai szóhasználatnál élve ők lettek a „dombászosok”.

1. ábra. A donbászi munkaszolgálat leggyakoribb helyszínei
Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

A behívás, illetve a donbászi csoportok megszervezése Kárpánton túli Ukrajna Néptanácsa végrehajtó bizottságának és hadügyi osztályának feladata volt.⁷⁴ 1947-ben a területi végrehajtó bizottság határozatot fogadott el a fiatalok FZO-iskolába történő irányításáról és ezzel Kárpátalja területén is megkezdődött az egyre nagyobb ütemű mozgósítás. A községházára, városi előjáróságokra előzőleg felhívott fiatalokkal igyekeztek aláíratni egy önkéntes munkavállalásról szóló dokumentumot, amivel azt kívánták bizonyítani, hogy a fiúk önként utaznak a szénbányákba dolgozni.⁷⁵ Ráadásul már az első behívások alkalmával

⁷² ДАЗО, Ф.195., оп.23., од.зб. 59., 161. Közli: Довганич О. Д. – Хланта О. В. *Переслідування молоді за втечі зі шкіл ФЗН та за антирадянську пропаганду у військових частинах. Реабілітовані історією. Закарпатська область*. Ред.кол. під кер.: РІЗАК, І.М. ВАТ «Видав-во Закарпаття», Ужгород, 2003. ст. 111.

⁷³ Офісінсзкіј 2010. 251-252.

⁷⁴ Справка, докладная записка отдела о проведении в области призыва в ряды Советской Армии, школы ФЗО. Директивные письма. ДАЗО, Ф. 14., оп.1., од.зб. 404.

⁷⁵ Kovács Elemér: *Élőlátók*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993. 107.

kiderült, hogy a többség nem jelentkezett, mivel nyíltan megtagadta, hogy átvegye a behívót.⁷⁶

1948-ban tovább, még nagyobb mértékben folytatódott a mozgósítás, melynek ütemtervét és körzetenkénti megoszlását a megyei tanács határozatban rögzítette. Ennek értelmében 3,5 ezer 18-19 éves fiatalot kellett mobilizálni és a sztálini (donyecki) területre küldeni.⁷⁷

A munkaszolgálatra kiszemelték összegyűjtése többféle módon történt: 1947-ben – amikor a mozgósítás fő szervezője és irányítója a hadkiegészítő parancsnokság volt – a behívás szabályos katonai behívó útján történt, számos esetben azonban a szovjet hatalom végrehajtói egyszerűen megjelentek a településeken és elvitték a fiatalokat. 1948-tól a munkaszolgálatra való irányítás a Végrehajtó Bizottság hatáskörébe tartozott. Ha a behívott kapott hivatalos dokumentumot, amely bányaüzemi munkára kötelezte őt, akkor 1948-tól a végrehajtás szerve küldte azt.⁷⁸ Előfordult olyan eset is, hogy egyes településeken a málenkij robothoz hasonlóan, ebben az esetben is a falusi kisbíró dobolta ki a jelentkezésre való kötelezettséget.

A munkaszolgálatra irányítandó személyek településenként történő összegyűjtése után fegyveres őrök kíséretében a járási központokba irányították őket, onnan pedig Munkácsra, mivel a Területi Végrehajtó Bizottság Munkácson jelölte ki a munkaszolgálatra irányított fiatalok gyűjtőhelyét a vasútállomás közelében. A behívottak itt gyülekeztek szerte a megyéből és az alkalmassági vizsgálat után fegyveres őrök kíséretében innen irányították őket a vasútállomásra, ahol hadiszervevényekben kiszállították őket a célállomásra. A mozgósított fiataloknak meleg ruhát, cipőt, tartalék fehérneműt, kanalat, törölközőt és háromnapos ételmezt kellett magukkal vinniük. Hivatalosan szükség volt a következő iratokra: személyi igazolvány bejegyzéssel, hogy kijelentkeztek állandó lakhelyükről, érvényes lakcímkijelentő lap, beutaló a szakiskolába, egészségügyi igazolás, valamint lakhelyi igazolás,⁷⁹ a gyakorlatban azonban csak a személyi igazolványukat kérték a behívottaktól. Miután összegyűlt a megfelelő létszám, vonaton, elkülönítve

⁷⁶ ОФИЦИНСКИЈ 2010. 251-252.

⁷⁷ ДА30, Ф.195., оп.1., од.зб. 78., 10-13. Közli: ДОВГАНИЧ–ХААНТА 2003. 110.

⁷⁸ Huszti Csaba (szül.1927, Kígyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május

⁷⁹ ОФИЦИНСКИЈ 2010. 251-252.

a számukra fenntartott kocsikban szállították ki őket a célállomásra: „Személykocsiba mentünk, de úgy tele volt, hogy egymás hátán voltunk. Egy hét múlva értünk oda.”⁸⁰ Az út során – a szökések gyakorisága miatt – rendszeresek voltak a létszámmellenőrzések: „Egy hétig mentünk Donbászra. A vagonba mindig kopogtattak a katonák. Mindig kutyával jöttek, kinyitották a vagonajtót, akkor egyik kutya a batyuhoz, a másik odaszorított bennünk. Akkor számolt a katona, számolt bennünk... Volt úgy, hogy kétszer is vissza, mert eltévesztette a számolást.”⁸¹

Néhány esetben szóbeli magyarázattal szolgáltak a begyűjtést irányító személyek: a leggyakoribb magyarázat a katonakötelességükre való hivatkozás volt, más esetekben hangsúlyozták, hogy a háború utáni újjáépítés miatt van szükség a munkaerőre, illetve előszeretettel illették az intézkedést „a tanulás lehetőségének” indokával. Ritkábban ugyan, de olyan eset is előfordult, amikor az etnikai keveredést említették a távoli területen teljesítendő munkaszolgálat okaként, valószínűsíthetően Kárpátalja alföldi részének, a határ menti sáv nemzetiségi összetételének megváltoztatására irányuló törekvés egyik összetevőjeként képzelve el az intézkedést: „Hogy keveredjen a fiatalság, mondták is, gyűlésen mondták, hogy keveredjen a fiatalság. Megmondták, hogy meg kell ott nósülni.”⁸²

Több esetben semmilyen magyarázatot nem adtak, egyszerűen csak közölték, hogy az illető a személyi igazolványával jelenjen meg a megadott helyen: „Felszólítottak, hogy vigyem fel a személyim az irodába. Az iroda itt volt a templom mellett, ahol az óvoda volt és vigyem fel, és holnap menni kell érte. Másnap menni kellett érte a református templomudvarba, ahol a klinika van, és ott drótból volt a kerítés, s már körül volt ülve tróger milicistákkal és gépfegyverrel, úgyhogy onnan már kijönni nem lehetett. Ha már mindenki összegyűlt, csináltak ott sorakozót meg ezt meg azt, mint a katonáknak, és még ott is háltunk egy éjszaka. Onnan betolattak egy fedeles autót, és arra felültettek és Munkácsra vittek egyből.”⁸³ Több visszaemlékező tanúsága szerint – behívó vagy

⁸⁰ Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

⁸¹ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

⁸² Brikk Elemér (szül. 1931, Batár) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2007. május

⁸³ Bodnár Ferenc (szül. 1934, Beregszász) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2008. május

bármilyen írásbeli felszólítás kiküldése nélkül – a katonák erőszakkal vitték el: „Mégfoglak a katonák és elvittek, erővel elvittek.”⁸⁴

A megfélemlítések ellenére többen próbálkoztak meg bujdosás révén elkerülni a munkaszolgálatot: „Engem is üldöztek sok éven, két éven keresztül. Télbe voltunk, hogy esett, fújt a hó, és kint a Szernyemocsárban bujkáltunk a legelőn. Többen is. Akik tudtunk. A milíciák meg itt kurgattak bennünket, hogy elfogjanak.”⁸⁵ „Erről nagyon nem jó volna beszélni. Három évig ágyban nem feküdtem, csak kint az erdőben bujkáltam (...) mégis megfoglak (...) és elhurcoltak.”⁸⁶

1949-ben a Területi Végrehajtó Bizottság mellett egy külön egységet hoztak létre a katonakötelesek FZO-iskolába küldésének szervezésével kapcsolatban A. P. Szemenov vezetésével. A terv nem teljesítése, illetve a tervezett létszám el nem küldése esetén a központi kormányzat magyarázatot követelt tőle és a Területi Végrehajtó Bizottság elnökétől, Turjanicától. 1949. október 1-én kelt levelében például Turjanica magyarázatként írta az USZSZK minisztertanácsához címzett levelében, hogy az újabb kvótát azért nem sikerült teljesíteni, mert a területen nem kielégítő a szervező- és tömegfelvilágosító munka a fiatalok között, illetve 1947-49 között már 12 ezer fiatalot elküldtek FZO-iskolába.⁸⁷

Bár a levéltári dokumentumokban nem történik utalás arra vonatkozólag, hogy a munkaszolgálatra küldött fiatalok kiválasztása nemzetiségi alapon történt, a Donbászt megjárt kárpátaljai visszaemlékezők egyöntetűen állítják, hogy községükben kizárólag a magyar nemzetiségű, hadköteleseket sújtotta az újabb szovjet intézkedés „Azért vittek el, mert katonakötelesek lettünk volna, de csak az ukrán nemzetiségűeket hívták be a fegyveres hadseregbe, a magyarokat, akik '25-től '28-ig születtek – '25, '26, '27 – ezt a három korosztályt vitték első tránszportba Donbászra.”⁸⁸ „Heten mentünk tán Verbócról el, voltak Patakról, Salánkról. És arra emlékszek, hogy Egres egy nagy falu, és onnan egy sem volt, ezek ruszinok, ruszin falu. Úgy jön ki, hogy őket akkor nem

⁸⁴ Berényi Ernő (szül. 1930, Hetyen) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2005. január

⁸⁵ Bakos Zoltán (szül. 1932, Dercen) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2005. február

⁸⁶ Berényi Ernő (szül. 1930, Hetyen) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2005. január

⁸⁷ ДАЗО, Ф.195, оп.23, о.а.зб. 60, 49. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАХТА О. В. 2003. 111.

⁸⁸ Huszti Csaba (szül. 1927, Kígyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május

vitték, csak a magyarokat. Úgy aztán, akkor már nem szöktünk el, mert télére nem volt hova menekülni.⁸⁹ „Itt nem bíztak meg bennünk, itt, mint magyarokba, hogy vittek volna katonának. Úgy vittek, mint katonára, soroztak, minden, jártunk komisszióra. Besoroztak és közbe elvittek munkára a bányába.”⁹⁰ A „megbízhatatlanság”, mint a munkaszolgálat indítéka a legtöbb kárpátaljai, magyar nemzetiségű „donbászos” tudatában jelen van: „1944 novemberében, mikor elhurcolták az embereket, a megtorlásnak még nem volt vége. Mi, magyarok továbbra is megbízhatatlan emberek voltunk, például nem vitték a magyar fiúkat katonának. Ruszint, cigányt, zsidót igen, de magyart nem. De annál inkább a katonai parancsnokságon keresztül a donbászi szénbányákba.”⁹¹ „Behívtak bennünket, katonakötelesek voltunk abban az időben, és mivel mi magyarok voltunk, nem bíztak bennünk, hogy katonák legyünk, mert hát a háborúban a magyarok is harcoltak a szovjetekkel, így nem bíztak meg bennünk, és akkor elvittek bennünk munkaszolgálatra Donbászra FZO-ba, hogy tanítsanak bennünket, hogy adjanak valamilyen mesteriséget, hogy dolgozzunk, hogy tudjunk építeni felfele amit a háborúban leromboltak, felrobbantottak.”⁹² „A katonai parancsnokságon keresztül, mi nem voltunk megbízhatók, azért a katonai parancsnokság vitt bennünket Donbászra.”⁹³ „Nem voltunk megbízhatók, ezért a vasgyárba kerültünk, azt hiszem helyreállítani.”⁹⁴ „Azt mondták, még katonák nem lehetünk. Ahogy bejöttek az oroszok, ugye nem tudom én hány évet kellett itt még lenni, hogy mink megbízhatók legyünk, hogy katonának vigyenek. Őszintén mondom.”⁹⁵ „A hadkiegészítő parancsnokság vitt minket, csak nem vittek katonának, mert nem bíztak bennünk.”⁹⁶

Nem zárható ki, hogy a visszaemlékezők érve a munkaszolgálatl kapcsolatokban megalapozott a velük szemben táplált bizalmatlanságot illetően, hiszen a vidék addig más országhoz tartozott, ennél fogva a határsávbán nem szláv etnikumú lakosság élt. Azonban az sem jelent-

⁸⁹ Stul Ferenc (szül. 1930, Verbóc) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2007. április

⁹⁰ Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

⁹¹ Jónás Zoltán (szül. 1930, Eszeny) lejegyzett visszaemlékezése, 2001.

⁹² Orbán Béla (szül. 1930, Feketepatak) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. április

⁹³ Holozsay István (szül. 1925, Bene) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2008. május

⁹⁴ Cseh Pál (szül. 1928, Makkosjányosi) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2005. április

⁹⁵ Bedő János (szül. 1931, Makkosjányosi) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2005. április

⁹⁶ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

hető ki teljes egyértelműséggel, hogy Kárpátaljáról kizárólag a magyar nemzetiségű katonaköteles korba lépett fiatalokat vitték a Donyec-medencébe, mivel a FZO-iskolák a legtöbb esetben vegyes etnikai összetételűek voltak, a munkaszolgálatosok között pedig kárpátaljai ruszin, illetve ukrán nemzetiségű személyek is fellelhetők: *„Ruszinok voltak Donbászban, kárpátaljaiak.”*⁹⁷ A rendelkezésre álló adatok arra engednek következtetni, hogy – mivel a Kárpátalja területére megszabott kvóta teljesítésében kisebb vagy nagyobb mértékben de valamennyi járásnak ki kellett vennie a részét – a magyar többségű, illetve etnikailag vegyes összetételű közigazgatási egységekből főként, vagy kizárólag a magyar nemzetiségű katonaköteles korúakat vitték, azonban a ruszinok, vagy ukránok által lakott települések is érintve voltak a munkaszolgálatosok kiállítására tekintetében.⁹⁸

Több visszaemlékezésben jelenik meg a helyi magyarságot „eladó”, a kommunista hatalmat kiszolgáló funkcionárius személye: *„Itt volt egy eladó, aki eladta a magyarságot, eladott mindent.”*⁹⁹ *„Volt egy derceni „emberbefogó”. Nappal járta a falut, hogy hol hall valamit, hogy hova bújnak az ilyen fiatalok, akiket Donbászra szedtek össze felé.”*¹⁰⁰

A témát érintő szakirodalom említést tesz a Felső-Tiszavidéken élő román nemzetiségű hadkötelesek behívásáról, akik közül közel 100 fő kapott behívót, de egyikük sem jelent meg a gyűjtőhelyen. A munkabizottságok tagjai felkeresték az érintettek otthonait, de a behívottak közül senkit nem találtak meg.¹⁰¹

A donbászi munkaszolgálatot teljesített egyes visszaemlékezők szerint a hatóságok a munkaerő-szerzés mellett ezt az intézkedést is felhasználták a kárpátaljai magyarság újbóli megtizedelésére: *„Munkáshiány volt. Mi meg beleestünk abba a korosztályba, mert már voltunk 18 évesek. Mert ’44-ben, mikor az embereket vitték, akkor mi még kiestünk, minket akkor még nem lehetett vinni. Azután megint felnőtt egy kis munkaerő és akkor ezeket is távolították elfelé. Én így gondolom,*

⁹⁷ Nagy Béla (szül. 1927, Eszény) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. március

⁹⁸ A mindeddig feltárt levéltári dokumentumokban szereplő FZO-iskolások névsora többségében magyar hangzású neveket tartalmaz. ДАЗО, Ф.2558., оп.1., о.д.зб. 797., 134., Ф.2558., оп.1., о.д.зб. 1919., 152-154., 179. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003. 112.

⁹⁹ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecsse) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. július

¹⁰⁰ Bakos Zoltán (szül. 1932, Dercen) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2005. február

¹⁰¹ ОФІСІНСЬКІЙ 2010. 252.

ezért vitték Donbászra bennünket. Mert az itteni magyarságot katonának nem vitték és azért vitték Donbászra, hogy nehogyan erő kerekedjen itt felfele. Inkább semmisítették, gyengítették itt lefele az embereket. Én így gondolom. Csak ezért vihettek bennünket, mert mi nem ártottunk tényleg senkinek. Mi magyarok nem voltunk megbízhatóak, mer az ukránokat katonának vitték, minket meg a FZO-ba.”¹⁰²

A kényszermunkára elhurcoltak emlékezetében ezek az események több szempontból is tragédiaként jelennek meg: egyrészt, miután édesapjuk és rosszabbik esetben még idősebb bátyjuk is a malenkij robot áldozatává vált, őket – arra kényszerítve, hogy otthon hagyják édesanyjukat és fiatalabb testvéreiket – mint családfenntartót, szintén elhurcolták. *„Akkor is becsaptak bennünket. Mert arról volt szó – húsz évesek voltunk – hogy visznek katonának 1947-ben. És a szénbányába vitték. Én éppen egy év, hogy nem estem bele a három napi munkába. Nekem két bátyám halt oda. Egyik volt 19, a másik 21 éves. Egyiket halva Szolovjáról édesapám küldte haza. Apám is ott volt.”¹⁰³ „Az anyám gyenge, beteges volt, hatan voltunk testvérek, az apámat elvitték, én lettem volna a legnagyobb, a családfő itthon, de Donbászra el kellett menni, elvitték.”¹⁰⁴ „Beleestem ebbe a donbászi menerbe, Donbászra hordták az embereket. Jobban mondván előtte vitték a „háromnapos embereket.” Ez volt ’44-ben. Akkor még én kicsi voltam, a bátyám beleesett, azt elvitték apámmal együtt. Mind a kettő odamaradt és utána én odafejlődtem, és mivel hogy nagyobb család voltunk, engem ’48 tavaszán felmentettek, de ősszel már cserez vojenkomát, akkor elvitték.”¹⁰⁵ „’44-ben, mikor bejöttek az oroszok, apámat elvitték a lágérbe és gazdálkodtunk, míg el nem vitték Donbászra.”¹⁰⁶ „Az én apám a vasúton dolgozott, azt elvitték a lágérbe az oroszok. Az is odamaradt, meghalt.”¹⁰⁷*

Az egyéni tragédiákon túl, a visszaemlékezők elbeszéléseiben a malenkij robot mellett a donbászi munkaszolgálat is az egész közösséget sújtó intézkedésként jelenik meg: *„Az embereket elvitték a lágérbe*

¹⁰² Tóth Béla (szül. 1928, Kigyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május

¹⁰³ Máté Viktor (szül. 1927, Beregújfalú) visszaemlékezése. A visszaemlékezést közli: P. PUNYKÓ M. 1993. 111.

¹⁰⁴ Nagy Béla (szül. 1927, Eszény) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. március

¹⁰⁵ Tóth Béla (szül. 1928, Kigyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május

¹⁰⁶ Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

¹⁰⁷ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

*18-50 évig, minket azután Donbászra vittek. Úgyhogy férfiak Csetfalván alig voltak. Nagyon kevesen voltak.*¹⁰⁸

A Donbászra történő munkaerő-toborzás 1952-ig volt jelen. Ettől kezdve katonai sorszolgálatra vitték a magyar nemzetiségű fiatalokat is. Arról, hogy összességében hány embert hurcoltak el és lett áldozta ennek az újabb a régió fiatalságát megcélzó szovjet intézkedésnek, összesítő adatok sajnos nem állnak a rendelkezésünkre. Ivan Turjanica jelentéséből az 1947-49 között mozgósítottak létszámára vonatkozóan ismertek az adatok, ahol a Végrehajtó Bizottság elnöke 12 ezer főről számol be.¹⁰⁹

A Donyec-medencén belül a kárpátaljai behívottakat olyan bányavárosokba vitték, mint Makijevka, Jenakijev, Sztalino¹¹⁰, Horlivka, Krasznodon, Krasznoarmijszk. Megérkezés után a hatóságok elvették tőlük a személyigazolványukat és csak a munkaszolgálat letelte után adták vissza tulajdonosaiknak, a ruházatukat szintén le kellett adni, helyette FZO-s egyenruhát kaptak. Ezután megkezdődött számukra a szakmai felkészítés, melynek időtartama részlegenként változó volt: az elvégzendő munkafolyamattól függően két héttől három hónapos időtartamig tartott, azonban számos esetben az illetőt mindenféle felkészítés nélkül, gyakorlati ismeretek híján azonnal dolgozni küldték: *„Elvittek, hogy megyünk FZO-ra, de egyből vittek a szénbányába.”*¹¹¹ *„Elvittek Donbászra, a bányába levittek első nap. A mi bányánk 360 m mély volt, nyílegyenesen lefelé. Egyik lift lement, azzal lementünk a szénrétegnek a fenekére és ott mentek végig az alagutak.”*¹¹²

A hatalmas ipar- és bányavárosokban a különböző munkafolyamatokat tekintve a legtöbben természetesen a bányákban dolgozott vājárként, fúrósként, vagy éppen szenet lapátolóként, de ácsokat is képeztek ki a FZO-iskolákban és sokan dolgoztak asztalosként vagy vasöntőként is: *„Makijevka, ez Donbászson van, ott van a legnagyobb vasgyár, olvasztó, csináltak síneket, vinklit, hengerelt árut. Nagy, 2,5*

¹⁰⁸ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

¹⁰⁹ ДАЗО, Ф.195., оп.23., оа.зб. 60., 49. Көзлі: ДОВГАНІЧ О. Д. – ХААНТА О. В. 2003. 111.

¹¹⁰ Donyeck 1943-61 között használt neve.

¹¹¹ Nagy Béla (1(szül. 1927, Eszeny) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. március

¹¹² Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

km széles, 4 km hosszú területű volt a gyár körülvéve téglafallal. Persze puskás örök őrizték.¹¹³

A tervezdálkodásnak megfelelően a bányászoknak és munkásoknak itt is teljesíteniük kellett a napi normát, addig nem fejezhették be a munkát: *„Nyolcórái munkába meg kellett csinálni a tervet. Nem bírtuk megcsinálni. Valamikor tíz órát is dolgoztunk, hogy alig tudtunk feljönni a liften – mert már akkor felfelé a szenet azon a liften hordták – alig tudtunk feljönni. (...) Mi 24 óra alatt feladtunk 120 t szenet egy helyről, egy részlegről. Két műszakban dolgoztak a fűrészek, mi pedig famunkások voltunk, adogattuk 500 m mélyre le a faanyagot.*¹¹⁴

A bányákban és a gyárakban állandó jelleggel folyt a munka, a munkások három műszakban dolgoztak, napi 8 órában: *„8 óra munkaidő volt, aki azt letudta, 16 óra hosszát meg fent volt, mert három műszak volt. De mikor feljöttünk, nem ismertük meg egyik a másikat, nem ismertük meg a fekete koromtól. Amikor bementünk a fürdőbe, kellett két óra hosszát (...) Egyik végén a szennyes ruhát kellett leadni, a munkaruhát. A másik végén meg a tiszta ruhát kaptuk. De olyan feketék voltunk, mint az üszök. Egy óra hosszág mosakodtunk.*¹¹⁵

A legnehezebb és leginkább embertpróbáló munka a bányászoké volt. A legtöbb helyen csupán 60-70 cm vastagságú volt a szénréteg, így a vájatok magassága miatt mind a robbantást, a fűrészt, mind a kitermelést a dúcolást végzők csak hason csúsztatva, vagy négykézláb tudtak dolgozni vízben, mivel hasuk alatt folyt, fejük felett pedig csepegett a víz.¹¹⁶

A bányák rossz állapota miatt gyakoriak voltak a bányaomlások, gázzsivárgások miatt bekövetkezett balesetek: *„A bánya leszakadt, ahol én voltam. Lent voltam 48 órát, míg kiszabadítottak, mert ahol én fűrtam, ott más nem dolgozott.*¹¹⁷

A balesetek elkerülésének érdekében patkányokat, néhol lovat is vittek le, hogy jelezzék a közelgő veszélyt. *„Hiába visított a patkány, horkantott a ló, 1949. november 18-án mégiscsak a sújtólégrobbanás tette el tizenhárom társunkat. Heten maradtunk meg. Akiket aztán 36*

¹¹³ Cseh Pál (szül. 1928, Makkosjányosi) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2005. április

¹¹⁴ Blanár Dezső (szül. 1929, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

¹¹⁵ Nagy Béla (szül. 1927, Eszény) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. március

¹¹⁶ Kovács 1993. 102.

¹¹⁷ Horvát Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. július

*órai megfeszített munka után szabadítottak ki a bányamentők.*¹¹⁸ Más típusú balesetek is előfordultak: többen a csilléből estek ki és zúzódtak halálra, volt, akit egyszerűen egy leváló kő nyomott agyon.¹¹⁹

Az ételmezést illetően a FZO-iskolákban naponta háromszor étkeztek a tanulók. Elmondásuk alapján bár az étel mennyisége és minősége is rendkívül silány volt, arra elég volt, hogy ne éhezzenek: *„Ennivalót, amit tudtak, ők is, akkor volt a nagy háborúnak vége, nem lehetett követelni. Mikor mi volt, de háromszor naponta adtak.*¹²⁰ Az étel osztásánál figyelembe vették, hogy ki milyen nehézségű munkát végez, ennek megfelelően a bányászok kapták meg először az ennivalót: *„Minden reggel a bányász az első volt a kenyérre. Volt egy könyvünk, azt felmutattuk, nekünk már adták is. Nem kellett nekünk sorba állni.*¹²¹

Ételmezési gondok leginkább a kezdeti időszakban voltak jellemzőek, a világháború után kitört, egész Ukrajnát sújtó 1946-47-es éhínséggel magyarázható, gyakran éhgyomorral küldték munkába a behívottakat: *„Elég nehéz volt a helyzet az akkori időben. Éhség volt. Éhen kellett dolgozni a bányába lent. Nehéz idők voltak.*¹²² Többségük csak a hazuról küldött élelmiszersomagok segítségével tudta átvészelni a munkaszolgálat idejét: Megindítóan sajnálatosak azok az esetek, amikor a málenkij robot miatt elvesztett apa és a betegség következtében elhunyt anya hiánya miatt nem volt, aki küldjön ételmet: *„(...) nekem, ugye nem volt már szülőm. Én csomagot se kaptam két és fél évig, egy csomagot se. Semmit.*¹²³

Több visszaemlékező elmondása szerint a bányák környéki településeken az ottani lakosság rosszabb körülmények között élt, mint otthon ők. A helybeliek ráadásul ellenszenvvel tekintettek rájuk, mivel úgy vélték, hogy elveszik a munkájukat.¹²⁴ *„Mikor odavittek bennünket, azt mondta az ottani nép, elmentünk tőlük a kenyeret megenni. A munkát elvenni, a kenyeret megenni.*¹²⁵ *„Az utcán hajigáltak bennün-*

¹¹⁸ A visszaemlékezést közli: Kovács E. 1993. 102.

¹¹⁹ Kovács E. 1993. 105.

¹²⁰ Nagy Béla (szül. 1927, Eszény) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. március

¹²¹ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. július

¹²² Tóth Sándor (szül. 1926, Beregújfalu) visszaemlékezése. A visszaemlékezést közli P. PUNYKÓ M. 1993. 118.

¹²³ Nagy Béla (szül. 1927, Eszény) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. március

¹²⁴ Kovács 1993. 99-100.

¹²⁵ Horvát Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. július

*ket. Mentünk a gyárba és hajigáltak. Azt mondták, hogy nekünk nincs kenyérünk itthon, nem tudunk mit enni, azért mentünk oda. Hát erővel hurcoltak el.*¹²⁶

A munkások etnikai összetételét illetően elmondható, hogy számos nemzet képviseltette magát Donbászban. Leggyakrabban az ukránok, ruszinok, moldovánok, fehéroroszkok, üzbégek, grúzok, lengyelek, észtek, lettek említése fordul elő, illetve nagy számban voltak jelen a háború után szovjet fogságba esett német nemzetiségűek, illetve német hadifogságba esett, a szovjet katonák által kiszabadított oroszok is. Némelyik bányában találkoztak a Magyarországról, német származása, vagy német hangzású neve miatt Donbászra hurcolt nőkkel is: *„Voltak ott románok, sokan voltak a Dunántúlról, nők, magyar nők, akiket ott bevaioníroztak, úgy hozták el a magyar nőket. Öregek, meg velem korabeliek, fiatal lányok voltak: 14, 15 éves, 17 éves, melyik mennyi. Azok külön részlegben voltak, nem járkháltak sehova.*¹²⁷

A bányákban dolgozó munkások változó időtartamot töltöttek Donbászban: van, aki több mint három évet dolgozott le a szénbányákban, de olyan visszaemlékezővel is találkozhatunk, akik a sikeres szökéseknek köszönhetően néhány hét vagy hónap után búcsút intett Donbasznak.

A fiatalok számára a legnagyobb veszélyt a körülmények jelentették, amelyek közt életüket kockáztatva dolgozni voltak kénytelenek. A bányamentők állandó jelenséggé váltak a különböző részlegeken a gyakori omlások vagy a bányák kigyulladásai miatt. Nyilvánvalóan ez volt az oka sorozatossá vált szökéseknek, amivel – a vagonokban a szén közt, vagy gyalog útnak indulva – de a munkaszolgálatot teljesítők jelentős része megpróbálkozott: *„Majdnem egy esztendő tölöttem ott le, de a bánya beszakadt, ahol én fúrtam. Kijött a mentőcsapat, kiszabadított. Akkor én elszöktem haza '49. szeptember 15-én. És '50. március 20-ig bujkáltam, akkor elfogtak és utána börtönre ítélték. Beregszászban*

¹²⁶ Sas Zoltán (szül. 1930, Csonkapapi) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2005. január

¹²⁷ Horvát Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. július. A visszaemlékező valószínűsíthetően a Magyarország területéről német nemzetisége vagy német hangzású neve miatt Donbászra hurcolt nőkre gondol. Lásd: BOGNÁR Zalán: *Malenkij robot*. In: Bognár Zalán (szerk.): *„Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerekbe 1944/45–1955. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009.*

*ítéltek egy esztendőre, de amnesztiát kaptam, nem töltöttem le az esztendő-t.*¹²⁸ „Engem az hozott haza, hogy én nem akartam ott meghalni, hát inkább haljak meg itthon. Azért jöttem haza, mert gázos volt a bánya és nem akartam otthagyni a fogamat.”¹²⁹ „Én azt mondtam, nekem az a kenyér nem kell, amit lámpával kell keresni a föld alatt 400 m mélyen. Akárhova fognak vinni, akkor is megszökök, mert én a bányában nem akartam dolgozni, mert 1,2 m alacsony volt a bánya, négykézláb kellett menni vagy 2 km-t hogy elérje lent az ember a munkahelyét és a víz úgy csepegett, hogy nem győzte az ember nyelni. Nyolc órát abban a vízben dolgozni, kijönni, menni 2 km-t míg a fürdőbe lefürdik az ember. A ruha ránk fagyott, míg ki nem olvadt, nem tudtuk levenni. Nem akartam egy tüdőbajt beszédni, meg pláne, mikor láttam, hogy beszakad a bánya, és a zápszoныi fiút összepréselte. A börtönt biztonságosabbnak láttam.”¹³⁰

A szökevényeket az „ország munkafrontjának élvonalbeli dezertőrjeinek nevezték”,¹³¹ mindenhol vadásztak rájuk, sokat közülük még útközben elfogtak. Személyigazolvány nélkül vállalni a rendkívül kockázatos volt, szüntelenül fennállt a lebukás veszélye, mivel az állomásokon vonatjegyet csak személyigazolvány felmutatása ellenében adtak. Ráadásul a rendőrség állandó felügyelet alatt tartotta a városok vonatállomásait a szökésben lévő munkaszolgálatosok elfogása céljából, akikre – ha nem sikerült civil ruhát szerezniük – FZO-s egyenruhájuk azonnal felhívta a figyelmet. Ennél fogva a szökevények szinte soha nem a fülkében utaztak, hanem a vagonok között, az ütközőkön, a vonat tetején, ahonnan mindig leugráltak, mikor egy-egy nagyobb vasútállomáshoz érkeztek: „Elvittek 1948 októberében, de én egy hónap múlva haza is szöktem. Tizenhárom napig jöttem hazafelé vonaton: hol leugrálva a vonatról, hol aláesve, kibúvva alóla. (...) Szóval az állomásokra nem mentünk be, mert féltünk, hogy elfognak. Befelé ment a vonat az állomásra, leugráltunk, megkerültük a várost – egy-két napba került – akkor a másik végére mentünk, hogy ott majd megint felugrálunk, amikor vonat jön. Én egyszer aláestem a vonat alá

¹²⁸ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgécse) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. július

¹²⁹ Blanár Dezső (szül. 1929, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június (1929)

¹³⁰ Huszti Csaba (szül. 1927, Kígyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május

¹³¹ ДАЗО, Ф.2558., оп.1., оа.зб. 797., 134. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХААНТА О. В. 2003. 112.

is. *Úgy éreztem, hogy keresztülmegy rajtam a vonat. De sikerült, és még arra a vonatra fel is ugrottam.*¹³²

A körülményes és az élelemhiány miatt is viszontagságos hazaút sokszor elhúzódott, néha egy hónapba is beletelt, míg a szökevények Kárpátaljára értek: „*Elindultam január 14-én este, február 14-én fogtak el Munkácson. Kőkényt, meg káposztát, ami kint maradt a kolhozban, a határban, levágták, és a levelet, meg a torzsáját felvettük, levágtuk, betettük a zsebbe, meg a hónunk alá. Hideg volt és ott olvastottuk ki a fagytól és azt ettük, mert kenyeret – én megmondom, úgy ahogy van – egy álló hónapig – én kenyeret nem ettem. Nem csak én, a többiek sem. Mer pénziünk nem volt, lopni nem mertünk.*”¹³³

A szökés után szerencsésen hazaérkezőket a családtagjaik hónapokig rejtegették a padláson, a csűrben, pincében, az ágyban dunnában bevetve, az udvaron földbe vájt gödrökben. „*(...) apai részről volt egy nagybátyám, akit Donbászra vittek – már most a családról beszélek – nagyon sokat vittek, persze, de ő megszökött. Megszökött, mert felismerte a helyzetet, hogy nem biztos, hogy vissza fog jönni (...) Na de amilyen üldöztetésben volt sokáig! Mert sok fiatalat megbíztak ilyen besúgásra, hogy őket nem vitték el, az volt a dolga, hogy akik megszöktek, azokat súgják be. Még barát is volt közte. És a fundamentum alá, a csűrbe volt vájva egy éjjeli menedékhely neki, és ott volt, és sokszor jöttek, keresték mindenfélé, de ott nem találták meg, ahova el volt bújva. Nehéz volt így élni, és sokáig, talán másfél évig élt így, hogy odahordták neki még az ennivalót is.*¹³⁴ „*Egy falubeli egy évet volt bevájva a föld alá. Mikor előjött, akkor fogták meg. Egy káposztáshordó alatt volt egy gödör, abban volt egész nap, csak éjszakára jött fel.*”¹³⁵

Az óvintézkedések ellenére is sokan a hatóságok kezére kerültek, a szervezett rajtaütésszerű razziáknak, vagy a helyi besúgóknak köszönhetően. Akiket megtaláltak, erőszakkal visszaküldték oda, ahonnan elszöktek, az ellenállókat pedig elítélték.¹³⁶ „*A szökés után bujkáltam otthon három hónapot. Soha nem aludtam otthon. Egy szerdai napon,*

¹³² Tóth Béla (szül. 1928, Kígyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május (1928)

¹³³ Nagy Béla (szül. 1927, Eszény) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. március

¹³⁴ Imre Gábor (szül. 1950, Beregszász) visszaemlékezése.

¹³⁵ Tóth Béla (szül. 1928, Kígyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május

¹³⁶ ДАЗО, Ф. 195, оп.23., о.д.зб. 59., 96-97. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХАЛАНТА О. В. 2003. 112.

*ahogy dolgoztunk jönnek a vásárból hazafelé az öregemberek és mondják nekem, hogy vigyázzak, mert Beregszászban razzia volt. Hazamentem, este megvacsoráztam, lefeküdtem. Mondom egy-két óra hosszát pihe- nek, utána pedig kelek és megyek szállásra valahová az ólakba, vagy a jászlakba a tehenekhez, mert úgy virradtam ki legtöbbször, meg a nagy- nénémnél, aki az erdő alatt lakot. Sikerült, míg sikerült, de ekkor este, ekkor szerda este, február 17-én elfogtak. Elvittek Beregszászba és ezek után ítéltek három évre. De ez az ítélet is úgy ment, hogy Beregszászból elvittek Lembergbe, össze-vissza hordoztak, úgyhogy február 17-én fog- tak el és majd július 7-én ítéltek. Addig börtönről börtönre. Visszakerül- tem Makijevkára, oda, ahonnan elszöktem.*¹³⁷

A kevés szerencsével járó szökési kísérletekhez tartoztak az olyan esetek, amikor a hosszú és veszélyes út után, a sikeres hazatérést köve- tően azonnal a hatóságok kezére kerültek a fiatalok, és még egy éjsza- kát sem tölthettek a családjukkal: „*Mi nem láttunk senkit, de minket valaki csak meglátott. Vasárnap este megmosakodtam, ettünk, egyszer katonák, határőrök még akkor este kopogtatnak. Bevittek ide a határ- őrségre. Úgyhogy éjszaka itthon nem aludtunk. Hat napig utaztunk Donbászról, és egy éjszaka itthon nem aludtunk. Micsoda érzés volt!*”¹³⁸

Olyan visszaemlékezéssel is találkozhatunk, miszerint a szökésben lévő, útközben elfogott munkaszolgálatosok esetében is tapasztalható volt a nemzetiségi alapon történő megkülönböztetés: „*Én elszöktem, de engem elfogtak útközbe. Nem csak engem, hanem minket, akik eljöt- tünk. Öten szöktünk, kettő azt mondta, ő görögkatolikus, ő ukrán, azo- kat elengedték. Mi azt mondtuk, mi magyarok vagyunk, minket nem engedtek.*”¹³⁹

Az elfogott szökevényeket bíróság elé állították. „*Én 16 éves vol- tam, mikor börtönbe vittek. Mikor két embert a karomhoz bilincseltek, az egyiknek volt 14 év, a másiknak 13. És úgy hajtották fel az embert az autóra, mint az állatot, az nem emberhez méltó. Akkor a katona, aki a hátamnál állt, mikor hátranéztem a puskatussal hátba vágott.*”¹⁴⁰

¹³⁷ Tóth Béla (szül. 1928, Kigyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május (1928).

¹³⁸ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. június

¹³⁹ Huszti Csaba Huszti (szül. 1927, Kigyós) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. május

¹⁴⁰ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgece) visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2001. július

Számos, a munkaszolgálat elől megszökött fiatal anyaga a KGB levéltárában van.¹⁴¹

Összegzésképpen elmondható, hogy Kárpátalja katonaköteles korú fiataljainak 1947-től újabb megpróbáltatásokkal kellett szembenéznie: a Donyec-medencében letöltendő három év munkaszolgálattal. Bár hivatalosan nem lett kimondva, hogy a bányaiüzemi munkára való kötelezés nemzetiségi alapon történt volna és kisebb vagy nagyobb mértékben a Szovjetunióban élő valamennyi nemzetiséget érintett, a mindedig feltárt források arra engednek következtetni, hogy a Kárpátjáról kiállított kvóta jelentős részét a magyar nemzetiségű fiatalok tették ki. Sajnálatos módon mindedig nem kerültek napvilágra olyan összesítő adatok, amely az 1947-52 között munkaszolgálatra irányítottak létszámára vonatkozna, részadatok állnak rendelkezésünkre, miszerint 1947-1949 között körülbelül 12 ezer kárpátaljai lakost irányítottak bányaiüzemi munkára a Donyec-medencébe. A munkaszolgálatot teljesítők és a lakosság emlékezetében is úgy él a munkaszolgálat, mint a málenkij robot utáni következő deportálási kísérlet, ami leginkább az 1944-es elhurcolások időbeli közelségével magyarázható, hiszen a deportáltak többsége még haza sem érkezett a lágerekből. Nem túlzás tehát az az állítás, miszerint a donbászi munkaszolgálat mindazonáltal, hogy elsődlegesen a donyeci szénmedencében dolgozó ingyen munkaerőt jelentett az iparosítást eröltetetten szorgalmazó szovjet vezetés számára, nagymértékben járult hozzá a kárpátaljai magyarság megfélemlítéséhez és meggyengítéséhez.

Szakirodalom

1. *Довганич О. Д. – Хланта О. В. Переслідування молоді за втечі зі шкіль ФЗН та за антирадянську пропаганду у військових частинах. Реабілітовані історії. Закарпатська область.* Ред.кол. під кер.: Різак, І.М. ВАТ «Видавництво Закарпаття», Ужгород, 2003.
2. *Bognár Zalán: Malenkij robot.* In: Bognár Zalán (szerk.): „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerekbe 1944/45–1955. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009.

¹⁴¹ ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003. 113.

3. **Botlik József:** *A hűség csapdájában.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2003. 62.
4. **Csanádi György:** *Sorsfordító évek sodrásában.* PoliPrint, Ungvár, 2004. 200-203.
5. **Kovács Elemér:** *Élőlátók.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993. 107.
6. **Ofcinszkij Román:** *Munkaerő-toborzás a Donbászra.* In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra.* Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010.
7. **P. Panyakó Mária:** *Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei kárpátaljai népi elbeszélésekben.* Debrecen, 1993.

*MÁRKUS BEÁTA*¹⁴²

A „MALENKIJ ROBOT” UTÁNI HATÓSÁGI INTÉZKEDÉSEK A DÉL-DUNÁNTÚLON HELYI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

„Főszolgabíró Úr! Jelentem, hogy Mágocs községben a lakosság körében az a hír terjedt el, hogy egy ismeretlen egyén vállalkozik arra, hogy a munkára elvitt hozzátartozókat hazahozatja bizonyos összeg lefizetése ellenében. Azt megállapítani nem lehetett, hogy az illető hol lakik, illet-

¹⁴² dr. Márkus Beáta (Pécs) történész, PhD, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi kar tanársegédje, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének alelnöke

ve tartózkodik. Állítólag bizonyos időben megjelenik és átveszi az érdekeltek megbízottjától az erkölcsi bizonyítványokat és az előlegeket. [...] Véleményem szerint a lakosságot valaki félrevezeti és így akar a maga részére jogtalan anyagi előnyöket biztosítani.”¹⁴³

A fenti levél Baranya vármegye egyik nagyközségéből, Mágocsról érkezett a Hegyháti járás főszolgabírójához 1945 márciusán, néhány hónappal azután, hogy a szovjet megszálló katonák a település kb. 150 lakóját, nagyrészt fiatal nőket ismeretlen helyre szállították. A Dél-Dunántúlon számos település civil lakosságát érintette az a szervezett deportálási akció, amelyet napjainkban „malenkij robot” néven ismerünk, és amely ebben a régióban német származásúnak tekintett emberek ezreinek sorsát pecsételte meg. Az elvittek mintegy harmada életét vesztette a több éves kényszermunka miatt a szovjet lágerekben, de a túlélők jelentős része is maradandó pszichés és fizikai károsodásokat szenvedve tért vissza a „jövátételi munkáról”.

Mivel a deportálás végrehajtásának körülményeit, valamint az elhurcoltak szenvedéseit a fogság éve alatt számos kutató vizsgálta és bemutatta már a nagyközönségnek,¹⁴⁴ tanulmányomban az események egy elhanyagoltabb aspektusát szeretném ezúttal megvilágítani. Ezért is választottam bevezetőül a fenti idézetet, mivel ennek kapcsán jogosan merülhet fel a kérdés: vajon az elhurcoltak hozzátartozói 1945 elején miért voltak készek egy kétes hitelességű közbenjárónak pénzt fizetni azért, hogy segítsen szeretteiket hazahozni? Miért nem a hivatalos szervekhez, a magyar közigazgatási hatóságokhoz fordultak, miért nem a település és az ország vezetőibe vetették hitüket 1945 elején? Ezt a kérdést az is indokolhatná, hogy az ország vezetői ezekben a hónapokban már értesültek az országszerte végrehajtott elhurcolá-

¹⁴³ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL BML) V. 149. B. 230/1945.

¹⁴⁴ A teljesség igénye nélkül a régióra nézve kutatási eredményeket közölt: Füzes Miklós: Modern rabszolgaság. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboráiban. Formatív, Budapest, 1990.; Bognár Zalán (Szerk.): „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...”. Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerekbe, 1944/45–1950. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009.; Bognár Zalán - W. Müller Judit: A 0060-as parancs: a német származás indokával Magyarországról elhurcoltak története. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2017.; Márkus Beáta: „Malenkij robot” a „Sváb Törökországban”. A német civil lakosság szovjet jövátételi munkára deportálása 1944/1945-ben. In: Muskovics Andrea Anna (Szerk.): Szabadegyetemi előadások a Heimatmuseumban 2015/2016. 25–36.

sokról, és pontosan 1945. március végén egy külügyminiszteri akció indult a „Vörös Hadsereg által elszállított személyek felkutatására és kiszabadítására”. Ahogy azt már több kutatás is megmutatta,¹⁴⁵ Magyarország vezetői számára a (hadi)fogolykérdés nagy relevanciával bírt, és a magyar kormány mind politikai, társadalmi-szociális, mind gazdasági szempontból nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy az országból kiszállított emberek hazahozatalát előremozdítsa. Hogy az érintett közösség egy része 1945 elején mégis inkább kétes személyek segítségével bízott, és nem a hivatalos utat választotta, az egy már-már feledésbe merült szomorú aspektusát mutatja meg a II.világháború utáni időszaknak. Nevezetesen, hogy a német kisebbség tagjai ebben az időszakban semmilyen tekintetben nem számíthattak a magyar állam jóindulatára, netán segítségére, ezért lehettek fogékonyak a máshonnan érkező segítségre, noha a mágoctsi jegyzőnek nagy valószínűséggel igaza volt és a jelentésében említett „ismeretlen egyén” minden bizonnyal csaló volt.

Az események jobb megértéséhez fontos kitérni a térség múltjára, mivel a Dél-Dunántúl etnikai összetétele a kulcsa annak, hogy más régiókkal ellentétben az itteni lakosság „malenkij robotban” érintett részétől a magyar hatóságok nagyrészt elfordultak a legnagyobb szükség idején.

A vizsgált térség az úgy nevezett Sváb Törökország: a név a Baranya, Somogy és Tolna vármegyék területén található régiót jelenti, amely mind a vizsgált korszakban, mind napjainkban Magyarország legnagyobb egybefüggő német településterülete. A térségbe elsősorban a 18. századi betelepülésekkel és betelepítésekkel került a német származású lakosság, az ún. „svábok”.¹⁴⁶ Az alábbi táblázat az 1941-es népszámlálás során felvett értékek erre a térségre vonatkozó eredményeit közli.

¹⁴⁵ Vö. Bognár Zalán: A „robotosok” érdekében tett erőfeszítések, hazatérésük régióként. In: Bognár Zalán (szerk.): „Itt volt a végállomás”. Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenes tevékenységek a Kárpát-medencében. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2015.135-151.; Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban. In: Erdős Kristóf - Kiss Réka - Zila Gábor (szerk.): Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében. Tanulmánykötet. Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, Budapest, 2017. 14-29. 24-27.

¹⁴⁶ Lásd erről: Seewann Gerhard: A magyarországi németek története I. Argumentum, Budapest, 2016. 127 – 249.

	Baranya	Somogy	Tolna	Összesen
Összlakosság	325 778	358.292	258.470	942 540
Német anyanyelv	93 307	16 158	65 316	174 781
	28.6%	4.5%	25.3%	18.5%
Német nemzetiség	85 338	9 858	54 488	149 684
	26.2%	2.8%	21.1%	15.8%

Fontos azonban megjegyezni, hogy mivel a „Sváb Törökország” és a három vármegye közigazgatási területe nem pontosan fedte egymást – azaz a vármegyék jelentős részében nem volt számottevő magát németnek valló lakosság -, a táblázatban álló értékek kevésbé tudják visszaadni a vármegyék tényleges etnikai arculatát. Sokkal többet elárulnak a járásokra lebontott eredmények; Tolna megye Völgységi járásában 1941-ben az összlakosság 75%-a vallotta magát német anyanyelvűnek, Baranya megye pécsváradi járásban 66%, a villányi járásban 65% ugyanez az érték.

A „Sváb Törökországban” élő németiség számaránya mellett nemzetiségi aktivitása is jelentős volt. A két világháború közötti időszak német kulturális, majd politikai mozgalmi ebben a térségben alakultak meg, vagy ide szervezték főbb rendezvényeket. 1939. április 29-én a Tolna megyei Cikón bontott zászlót a Basch Antal Ferenc vezette Volksbund der Deutschen in Ungarn (Magyarországi Németek Népi Szövetsége) mozgalom.¹⁴⁷ 1941. június 29-én a baranyai Mágocson jött léte a Landesjugendtag (Országos Ifjúsági Nap) kereteiben annak ifjúsági mozgalma, a Deutsche Jugend (Német Ifjúság).¹⁴⁸ 1942-ben pedig Bonyhádon (és Eleken) szerveződött meg az ezek ellenében működő Treue zum Vaterland (Hűséggel a Hazához) nevű mozgalom.¹⁴⁹

Ezen nemzetiségi szervezetek és a magyar politikai elit viszonya meglehetősen viharossá vált az 1930-as, 1940-es évekre. A magyar nemzetiségi politikának már az I. világháborút megelőzően is jellemző vonása volt a nemzetiségek asszimilációra való sarkallása és ezáltal az egységes nemzetállam megteremtésének vágya, amelyet számos olyan

¹⁴⁷ Tilkovszky Loránt: Ez volt a Volksbund. Kossuth, Budapest, 1978. P. 54-55.

¹⁴⁸ Tilkovszky: Volksbund. P. 157., a Deutsche Jugendről bővebben: Vitári Zsolt (szerk.): Volksbund és ifjúság. Dokumentumok a magyarországi német ifjúság történetéből 1925-1944. Kronosz, Pécs, 2015. P. 32-34.

¹⁴⁹ Seewann: A magyarországi németek. P. 297-298.

intézkedéssel igyekeztek megvalósítani, amely az érintett nemzetiségek élénk tiltakozását váltotta ki.

A trianoni döntések által kiváltott sokk igazolni látszott azon hangokat, amelyek az országban élő kisebbségekben potenciális veszélyforrást láttak. Ezek fő céltáblájává az 1920 utáni legnagyobb határon belül maradt etnikai csoport, a körülbelül félmillió létszámú németiség vált. Az 1920-as években erősödő elnyomó intézkedések, például az iskolai oktatás, vagy a szentmisék nyelvének magyarra változtatása, a tisztviselés névmagyarosításhoz való kötése azonban kevésbé a vágyott asszimilációt, mint inkább a német lakosság önvédelmi mechanizmusait vonta maga után. Mindez az 1930-as években csak fokozódott, mivel e mozgalmak tagadhatatlanul külföldről – a hitleri Harmadik Birodalomból – érkező anyagi és erkölcsi támogatásban is részesültek, amely mind inkább politikai befolyásolással párosult.

Utólag nehéz megítélni, hogy a helyi magyar hatóságok és a német szervezetek közötti konfliktusok mennyire voltak súlyosak: csupán pillanatnyi fellángolások voltak-e, vagy éppen a későbbi eseményekben döntő szerepet játszó motivációs tényezők. Erre utalni azonban mindenképpen kell, ha meg akarjuk érteni, mi történt 1944 végétől a térségben: a Sváb Törökország szovjet megszállásakor az érkező katonaság egy konfliktusoktól eleve nem mentes közegbe érkezett, és részben maga is eszközévé vált ezen ellentétek megtorlásának és a német kérdés rendezésének. A régió számos településén dokumentálták a német kisebbség és a magyar hatóságok egyre inkább megkeseredett viszonyát 1944 végére, ami sejteni engedti a szovjet megszállás után következő események mögött húzódó motivációs tényezőket.

A Sváb Törökországot a Vörös Hadsereg 3. Ukrán Frontja foglalta el Jugoszlávia irányából 1944 októbere és decembere között.¹⁵⁰ A legtöbb településen komolyabb harci cselekmények nem zajlottak. Ez alól a térség déli, Dráva menti része volt kivétel, ahol a tavaszi hónapokban a német Dél Hadseregcsoport egy utolsó ellentámadással kísérelte meg a terület visszafoglalását, meghosszabbítva ezzel a civil lakosság szenvedéseit és fokozva ezzel a Vörös Hadsereg megtorló tevékenység-

¹⁵⁰ Ravasz István: Magyarország, mint hadszíntér. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): Magyarország a XX. században. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996–2000. P. 384–388.

gét. A szovjet megszállás kezdeti szakasza ab ovo számos nehézség és veszély elé állította a civil lakosságot: mindennapossá vált a rekvirálás, a beszállásolás, a szovjet katonák pedig nem felszabadítóként, hanem kezdetektől fogva megszállókként viselkedtek a falvakban, ahol nem ritkán fegyveres, erőszakos visszaélésekre került sor – többnyire a női lakosság ellen. A mindennapossá vált zaklatás és erőszakos esetek ellenére a szovjet fél igyekezett a községek életét újraindítani, különös tekintettel a gazdaságra, így már 1945 elejére a szovjet katonai parancsnokok határozták meg, hogyan kell a térségben az életet újraindítani.

Ma már tudjuk, hogy a Vörös Hadsereg egy titkos paranccsal érkezett a Kárpát-medencébe. 1944. december 16-án a szovjet Állami Védelmi Bizottság a 7161-es számú határozattal elrendelte Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország és Románia területén, hogy minden munkaképes, német származású civilt megadott korhatárok között jótételti munkára kell szállítani a szovjet ún. GUPVI-lágerekbe.¹⁵¹ Az érintett államokban 1944 decembere és 1945. január vége között civilek – férfiak és nők – tízezreit szedték össze és szállították el többé-kevésbé szervezeten több éves kényszermunkára. E deportálás súlyosan érintette a vizsgált régiót is, hiszen ott különösen magas volt a német származásúak száma és aránya a lakosságon belül. A kutatás jelenlegi állása szerint mintegy 12.000 személyt szállítottak el innen néhány hét leforgása alatt. Ez az effektív végrehajtás pedig aligha sikerült volna az elsősorban katonai célokat követő szovjet alakulatoknak, ha nem kapnak a térségben érdemi segítséget a német lakosság felkutatásában, összegyűjtésében és elszállításában. Ez a segítség sokféle lehetett, ami azonban bizonyos, hogy a régióban maguk a levéltári dokumentumok is alátámasztják, hogy a helyi magyar közigazgatási személyzet közreműködött a deportálási parancs végrehajtásában – néhol aktívan, néhol kooperatívan, néhol kényszerből, megint máshol akár a paranccsal dacolva, ellenállva.

---

¹⁵¹ Ld. erről e kötet más tanulmányait, valamint a határozat számos külföldi és hazai munkában megjelenik teljes szöveggel, többek között Pavol Polian angol és német nyelvű írásaiban és Stefan Karner osztrák történésznél. Magyar nyelven teljes szöveggel olvasható: Köteles Péter (szerk.): Források a németek Szovjetunióba történő kitelepítéséről Közép-Kelet-Európából (1945-1953). JATE Történész Diákkör, Szeged, 1996., Vida István (szerk.): Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június. Dokumentumok. Gondolat, Budapest, 2005. illetve Bognár Zalán írásaiban.

A legtöbb esetben a szovjet parancsnokok 1944. december 20-a körül bízták meg a járások főszolgabíróit azzal, hogy írják össze a német származású lakosságot. Ez többnyire szóban történt, így nem állapítható meg biztosan, miként adták ki a parancsot, hogy valóban német származásúakat kértek, esetleg német nemzetiségűeket, vagy német anyanyelvűeket. Az összeírások elkészítése és továbbítása napokig tartott, így a parancsot többnyire végül „*karácsony másnapján*” hirdették ki. A kész listák alapján az abba felvett személyeket jelentkezésre szólították fel – dobolás útján, plakátokon vagy személyesen. Azt se a szovjet, se a magyar fél nem közölte velük, mire megy ki az akció – e térségben helyette jellemzően bácskai kukoricatörés ígéréssel verték át őket.¹⁵²

A kiválasztottak megadott felszereléssel kellett jelentkezzenek egy gyűjtőhelyen a falvakban, ahonnan a járásközpontban lévő szovjet gyűjtőállomásokra kísérték őket. Eltérő annak leírása, hogy ekkor már szovjet katonák, esetleg jugoszláv partizánok kísérték őket, vagy a magyar karhatalom tagjai, vagy éppen senki. A járásközpontokban általában néhány napig várniuk kellett, ekkor több járásban a hozzátartozókat arra utasították, hogy a hiányos felszerelésüket pótolják.¹⁵³ Ez arra enged következtetni, hogy a szovjet parancsnokok legkésőbb ezen a ponton közölték a magyar hatóságokkal, hogy ezeket az embereket a Szovjetunióba fogják vinni. A járásközpontokban egy orvosi vizsgálatra is sor került, a munkaképteleneket ekkor szelektálták, míg a többieket a központi gyűjtőtáborokba küldték. Ilyen volt Szekszárdon és a pécsi Lakits-laktanyában. Ezeken az állomásokon több ezer embert gyűjtöttek össze, akiket aztán január folyamán útnak indítottak a Szovjetunióba.

1945 január utolsó harmadában egy újabb deportálási hullám kezdődött meg a régióban. Valószínű, hogy ez a túl alacsonynak bizonyuló addigi létszámmal függött össze, ahogy más régiókban is. A második hullám keretében a magyar hatóságoknak kiegészítő listákat kellett

¹⁵² Lásd például: L. Balogh Béni: A magyarországi németek Szovjetunióba hurcolása 1944-1945-ben. In: Kommentár, 2017. 2. 66-79. 67.

¹⁵³ Pl. Mágocson, lásd MNL BML V. 149. B. 37/1945. A dokumentumot publikálta: Tóth Ágnes (Szerk.): Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez 1944–1953. Argumentum, Budapest, 2018. 123 – 124.

készíteni. Ennek kritériumait a szovjet fél úgy módosította, hogy olyan emberek is a listákra kerüljenek, akiket a korábbi akció nem érintett, például a német nevű emberek és azok, akiknek a házastársa volt német. A második hullám során mégis csak kevés embert deportáltak. Ennek az állhatott a hátterében, hogy a magyar hatóságok ekkor már nem viselkedtek kooperatívan, azokat az embereket ugyanis, akiket ők németnek tekintettek, már korábban kiadták. Január végén azonban egy újabb csoportot kellett volna kiválasztaniuk azok közül, akiket addig – sokszor német származásuk ellenére – sikeresen megkíméltek a deportálástól.

A források alapján úgy tűnik, a szovjet fél sem tett meg mindent annak érdekében, hogy ezt a második hullámot ténylegesen végrehajtsa. Baranya vármegyében például 4 000 fő mozgósítását rendelték el január végén.¹⁵⁴ Ha úgy jártak volna el, mint például az Északkelet-Magyarországon állomásozó szovjet csapatok – azaz a megadott korcsoportot figyelmeztetés nélkül foglyul ejtik és elszállítják –, úgy valószínűleg ez a létszám elérhető lett volna. Erre azonban nem került sor, sőt az akciót idő előtt le is állították. Ennek logisztikai okai lehetnek: a régió messze volt a keleti határtól, hiányoztak a dunai hidak, a vasútvonalak nagy része megsérült.¹⁵⁵ Így a szovjet parancsnokok a térségben nem látták megoldhatónak további emberek előállítását és elszállítását a hónap végéig és úgy tűnik, döntési lehetőségük volt arra nézve, hogy ebben az esetben leállítsák az akciót.

Január végén minden csoportot zárt marhavagonokba tettek és útnak indítottak a GUPVI-lágerekbe. Az otthon maradt családtagok pedig hamarosan azzal szembesültek, hogy a települések élén álló hatósági személyek sem szociális tekintetben nincs tekintettel nehéz helyzetükre, se a családtagjuk – sokszor családfenntartójuk – sorsáról nem tud, vagy nem akar érdemi információkkal szolgálni.

¹⁵⁴ MNL BML IV. 410. B. 329/1945., MNL BML IV. 420. B. 154/1945.; MNL BML V. 155. B. 438/1945.; MNL BML IV. 423. B. 95/1945.; MNL BML V. 108. B. 2128/1945.; MNL BML V. 102. A. 54/1945.; MNL BML V. 104. A. 87/1945. A rendeleter publikálta: TÓTH, Dokumentumok, 2018, 160–162.

¹⁵⁵ A vasút állapotáról lásd: Péterffy Gergely: A Dél-Dunántúl vasúti közlekedése a II. világháború után. In: Ballabás Dániel (Szerk.): Mozaikok a 18–20. századi magyar és egyetemes történelemből. PhD-hallgatók V. konferenciája. 2016. május 6. Líceum, Eger, 2017, 179–202.

A német kisebbségre egyébként is nehéz idők köszöntek 1945-re. A január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezményben a magyar állam még csak arra kötelezte magát, hogy a területén lévő német állampolgárokat internálja,¹⁵⁶ ám hamarosan kiderült, hogy az üldöztetést ki fogják terjeszteni a németajkú, német nemzetiségű magyar állampolgárokra is. Országszerte büntetőtáborok, munkatáborok alakultak részben spontán, ahol a bűnösnek tartott egykori jobboldali pártok, mozgalmak tagjai mellett az otthon tartózkodó német nemzetiségű lakosságot kényszerítették újjáépítő munkákra fizetség nélkül.¹⁵⁷

A német kisebbség elleni atrocitások mindennaposá váltak, ami már jól jelezte, hogy az 1945 utáni berendezkedés számára a németiség nem kívánatos, ellenséges elem, amelyet bűnbakká kívántak tenni és ekként megbüntetni. Ebbe a folyamatba illeszthető be az 1945 márciusán meghirdetett földreform rendelet is,¹⁵⁸ amelynek keretében a szegényparaszti réteget igyekeztek földhöz juttatni többek között a háborús bűnösnek kikiáltott magyarországi németek földjeinek elkobzása és szétosztása révén. Szintén súlyos következményekkel járt a kisebbségre nézve a 81/1945. M. E. rendelet a népbíróságokról.¹⁵⁹ Ezeket a megelőző évek büntetteinek feltárására és megbüntetésére hozták létre, működésük azonban számos tekintetben jogtalanul zajlott, amit többek között a hazai svábság ellen hozott kollektív elmarasztaló ítéletek is mutatnak.

A svábok elleni diszkriminációt azonban különösen a „malenkij robotra” hurcoltak hozzátartozóival szemben követett bánásmód mu-

¹⁵⁶ 1945. évi V. törvény a Moszkvában 1945. évi január hó 20. napján kötött fegyverszüneti egyezmény becikkelyezéséről <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=94500005.TV#lbj0ide46c> (Letöltés: 2020. április 19.)

¹⁵⁷ Ilyen táborokról országszerte maradtak fenn adatok, például már 1945 első hónapjaiban működött egyláger Mohácson, illetve több helyen Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében. Vö. Márkus Beáta: *Behandlung der deutschen Minderheit Ungarns während und nach dem Zweiten Weltkrieg. Das Fallbeispiel des Lagers in Mohács*. In: Szentiványi, Réka – Teleky Béla (Szerk.): *Brüche – Kontinuitäten – Konstruktionen: Mitteleuropa im 20. Jahrhundert*. New Academic Press, Wien, 2016, 247–268.

¹⁵⁸ 1945. évi VI. törvények a nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhözjuttatása tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emeléséről <https://net.jogtar.hu/ez-ev-torveny?docid=94500006.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyiei%3Fpagenum%3D42> (Letöltés: 2020. május 1.)

¹⁵⁹ 81/1945. (II. 5.) ME rendelet a népbíráskodásról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=945000081.MEC&ctxreferer=A1300240.TV> (Letöltés: 2020. május 1.). Lásd erről még: Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945-1956*. MTA doktori értekezés, Vác - Pécs, 2010. 93. Palasik Mária: *Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálások ügyében, 1945*. Társadalmi Szemle, 1997. 7. sz. 87-94.

tatja meg 1945 első hónapjaiban. A kétségbeesett, nehéz helyzetbe került emberek a különböző hivatalokban sem számíthattak semmiféle segítségre, noha már az összesedés napjaiban is sokan megpróbálták egyes személyek mentesítése, szabadon engedése, később hazahozatala ügyében eljárni. A korszak legjellemzőbb iratai az egyéni igazolások, például annak kérésével, hogy egy-egy személyt mentesítsenek a deportálás alól. Ezekben a helyi hatóságok, vagy sokszor tanítók, ismerősök, munkaadók, kollégák és papok kezkeskedtek a már elszállított, vagy elszállításra kijelölt személyekért. Noha ezek az írások semmilyen hatással nem voltak az elvittek sorsára, érdekes megvizsgálni, milyen indokkal próbálták a kérelmezők a különböző hatóságokat meggyőzni arról, hogy az adott személy deportálása helytelen volt. Jellemző a kifogástalan politikai múlt felemlgetése, amivel az érintettek németiségét próbálták megkérdőjelezni vagy relativizálni – mintha a németiség önmagában politikai állásfoglalásnak és bűnnek minősült. A németiség terhét azzal is igyekeztek semlegesíteni, hogy az hangsúlyozták, hogy az elvittek nem beszéltek (jól) németül, magyar érzelműek voltak, vagy kiálltak a német propaganda ellen.¹⁶⁰ Máshol olyan nyomós okok merültek fel, hogy a deportált vak volt, vagy a Vörös keresztnek dolgozott, megbízható munkás volt egy hadiüzemben,¹⁶¹ stb.. Sok esetben a bizonyítványokra a magyar hatóságok megjegyzéseket tettek, hogy azok érvénytelenek, mert az igazolt személy vagy családtagja Volksbund tag volt – azaz a bizonyítványokat alaposan ellenőrizték.

Az érdemi intézkedések a deportálás lezárulta után kezdődtek meg. A külügyminisztérium országos felkutatási- és kiszabadítási akciót indított, amelynek keretében minden régiótól pontos jegyzékeket kértek be az elszállított személyekről, hogy azt a szovjet kormánynak átadva kérhessék a civilek hazaengedését. Ez az akció azonban nem mindenkire vonatkozott. A záró rendelkezésében a következő feltételek álltak:

„Megjegyzem még, hogy az új kérdőívek (névjegyzékek) kitöltésénél is az a szempont irányadó, hogy csak olyan személyek veendők fel az új névjegyzékekbe, akiknek személye politikai szempontból kifogás alá nem esik, azaz, hogy az illetők nem voltak nyilas, vagy egyéb jobb-

¹⁶⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL SML) V. 290. 60/1945.

¹⁶¹ MNL BML IV. 401. B. 329/1945.

*oldali pártnak aktív tagjai, nem voltak a Volksbundnak tagjai, nem német származásuak, ha pedig német nevéek, úgy az esetben, a legutóbbi népszámlálásnál magyar anyanyelvnek vallották magukat, vagy ha német anyanyelvűek, úgy magyar érzelmeikről tanúságot tettek.*¹⁶²

Ez utóbbi rendelkezést a Sváb Törökországban különösen szigorúan vették, amit Baranya vármegye példája jól illusztrál. A több mint 5.000 deportált közül összesen 743 fő került a listákra,¹⁶³ a többiek nem feleltek meg a „politikai és nemzeti szempontból megbízható” egyének feltételeinek. A községek vezetői láthatóan jól átgondolták, kit vesznek fel a listákra és kit nem, pedig ítéleteik ellenőrzésére felülről aligha lett volna mód. Annak ellenére, hogy a foglyok hazaengedése a községek gazdasági érdeke lett volna, és hogy a hivatali személyzet nap, mint nap szembesült a hozzátartozók kétségbeesésével és szenvedésével, mégsem adtak nekik még reményt sem arra, hogy hajlandóak tenni valamit a deportált családtagjuk hazahozatala érdekében. Ez a tapasztalat oda vezetett, hogy a térségben az első akció után radikálisan lecsökkent az egyéni kérelmek száma, nyilván a lakosság elvesztette a bizalmát a magyar hatóságokban, és nem mert többé németként semmiféle kérvényt beadni – amihez fokozatosan a jogukat is elveszítették.

A megbízhatóság igazolása a további akcióknál is az eljárás szerves része maradt, amit más régiókkal ellentétben a Sváb Törökországban mindvégig komolyan is vettek. Bonyhádon például a külügyminisztérium második, 1945. novemberi akciója során 25 fő került a listákba, noha több mint 200 fő volt a szovjet lágerekben ekkor.¹⁶⁴ Mekényes község elöljárói 1947. szeptember 28-án megtagadták a felkutatási akcióhoz kapott nyomtatványok kitöltését azzal, hogy a listán úgyis csak „áttelepülésre kötelezett” emberek voltak, akik már Németországban voltak.¹⁶⁵ Egyházasközárón szintén nem állítottak össze névjegyzéket, mivel a deportáltak mind német nemzetiségűek voltak. Amikor 1947-ben a pécsváradai Vöröskereszt fiók újabb keresési akciót indított, a hi-

¹⁶² MNL BML iratai IV. 1401. B. 345/1945.; Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL TML) TML IV. b. 404. 3101/1945.

¹⁶³ MNL BML IV. 1401. B. 345/1945.

¹⁶⁴ MNL TML IV. B. 417. B. 4011/1945.

¹⁶⁵ MNL BML IV. 420. B. 732/1947.

dasi jegyző azonban több személyt törölt a listáról azzal, hogy azok „németek”.¹⁶⁶

A községek előljárósága, majd azok megalapítása után a nemzeti bizottságok illetékessége volt a különböző községi bizonyítványok kiadása.¹⁶⁷ Ezekre számos esetben lehetett szükség: nyugdíjhoz, hadisegély igényléshez, a felkutatási akciókhoz, egyes állások betöltéséhez, stb... A Sváb Törökországban az esetek többségében a kért dokumentumokat azonban nem állították ki, mivel a kérvényező Volksbund-tag, német nemzetiségű vagy német anyanyelvű volt. Így állították le például T. Jánosné somogyhársági lakos özvegyi nyugdíjának kifizetését, mivel korábban az asszony támogatta a Volksbund működését, illetve tanúk igazolták, hogy az esküvőjén el kellett mondani mindent németül is, mert nem tudott magyarul.¹⁶⁸ A lengyeli T. Jánosné kérelmét hadiözvegyi segélyre szintűgy elutasították: férje háborús hősként esett el a keleti fronton, de mivel a családban Volksbund tagok voltak, nem bizonyultak méltónak arra, hogy segélyben részesítsék őket.¹⁶⁹

A német származás önmagában még nem feltétlenül jelentett okot arra, hogy valakit elutasítsanak a magyar hatóságok. 1945 májusán egy bonyhádi postatiszt, G. Ádám például igazolást kapott azzal, hogy elszállításkor „*kizárólag német származását, és nem politikai magatartását vették figyelembe*”.¹⁷⁰ H. Keresztély, egy aparthanti I. világháborús hadirokkant 1946 karácsonyán kérelmezte, hogy ne kobozzák el a földjeit. Azok jövedelmeiből élt ugyanis, mióta kényszersorozott SS-katona fia eltűnt, lányát pedig a Szovjetunióba deportálták. 1947 márciusán kérvénye tárgyalanná vált, mivel kitelepítették Németországba.¹⁷¹

Egyes esetekben az elutasítás nem etnikai-politikai okból történt, noha nem zárható ki, hogy a hivatalos indok csupán elfedte, hogy valójában a kérvényezőket németiségük miatt érte hátrány. 1946 tavaszán K. Jánosné máriagyűdi lakos hadiözvegyi segélyt kért, mert a férje a szovjet deportálásból tüdőbetegten tért haza, és hamarosan el is hunyt.

¹⁶⁶ MNL BML V. 128. A. 400/1947.

¹⁶⁷ MNL TML V. 729. C. 890/1946.

¹⁶⁸ MNL SML V. 290. 209/1947.

¹⁶⁹ MNL TML IV. B. 417. B. 447/1946.

¹⁷⁰ MNL TML IV. B. 417. B. 1896/1945.

¹⁷¹ MNL TML IV. B. 417. B. 3741/1946.

A kérvényt elutasították azzal, hogy az asszony idő közben újra férjhez ment, és a férj haláláról sem tudta egyértelműen bebizonyítani, hogy az a fogság miatt történt. Arról hallgat a dokumentum, hogy annak volt-e szerepe, hogy az asszony német anyanyelvű volt.¹⁷²

Az elutasítás az érintettekben kétségbeesést váltott ki. Hőgyész lakói például február 21-én fenyegetően léptek fel a jegyzővel szemben, amiért az a községi bizonyítványok kiállítása előtt ellenőrizni akarta, hogy a kérvényezők egyáltalán jogosultak-e azokra. Így minden jelenlévőnek adott ugyan bizonyítványt, de a főispánhoz tett jelentésében közölte, hogy kényszer hatása alatt cselekedett. Azt is megjegyezte, hogy *„tudatában vagyok annak, hogy az elvittek hazajövetelén semmiféle bizonyítvány nem segít, mégis magamat fedendő, jelentésemet meg kellett tennem”*.¹⁷³ A jegyző tehát tudta, hogy a kiszabadítási akcióktól valójában semmiféle eredményt nem lehet várni.

A helyi hatóságok saját hatáskörükben döntöttek el, hogy kinek ítélik oda a különböző segélyeket. Erre nézve ugyan voltak országos szabályozások, amelyeket figyelembe kellett venniük, mégis azok értelmezésénél meglehetősen nagy mozgásterük maradt. A magyar politikai elit már 1945 elején számolt azzal, hogy a deportálások, elhurcolások katasztrofális hatással lesznek az érintett családok szociális helyzetére. A kormány február 21-én ezért a hadisegélyeket úgy szabályozta, hogy azokban részesíteni lehessen *„azon hozzátartozókat is, akiknek családfenntartóit, mint németeket, vagy egyébként a szovjet katonai hatóságok munkára igénybevettek és az ország területéről elszállították”*.¹⁷⁴ A segélyek odaítélésének feltétele azonban a nemzeti és politikai szempontból való kifogástalanság volt ebben az esetben is – joggal feltételezhetjük, hogy a Dél-Dunántúlról elvittek tehát általában nem részesülhettek ezekben.

Az 1940-es évek második felében gyakoriak voltak az ún. „egyszeri segély akciók” (például karácsony előtt), amelyek keretében a hazatért hadifoglyok és hozzátartozóik kaphattak juttatásokat. Ezeket többnyire a polgári foglyokra is kiterjesztették. 1948 szeptemberén Baranya vármegyében egy ilyen segélyakció kihirdetéséhez kiegészítést is

¹⁷² MNL BML V. 151. A. 877/1946.

¹⁷³ MNL TML IV. 404. B. 71. doboz. 118/1945. Hőgyész.

¹⁷⁴ MNL BML V. 166. A. 610/1945.; MNL BML V. 163. A. 228/1945.

fűztek: „Tájékoztatásul közlöm még, hogy hadifogságból hazatértnak kell tekinteni azt a Szovjetunióból érkező polgári személyt /nőt is:/ aki mint ilyen Magyarország területén esett hadifogságba.”¹⁷⁵ A támogatás azonban kizárólag a politikailag megbízható személyeknek járt, így a térségből deportáltak nagy része a humánusnak tűnő kiegészítés ellenére sem valószínű, hogy részesült volna benne. A hidasi H. Antalné hadisegély kérelmét például vélhetőleg ezért utasították el.¹⁷⁶ Férje 1942-ben háborús hősként esett el, őt magát 1944-ben deportálták a Szovjetunióba, ahonnan 1947-ben betegen tért haza. Kérvényét a község azért utasította el, mert a Volksbund tagja és német nemzetiségű volt. A hadisegélyeket a német kisebbség tagjaitól eleve megvonták. A népijóléti miniszter 1947. július 28-án arról értesítette a vármegyéket, hogy hogy a Németországba való kitelepítésre kijelölt személy „*ugyanazokkal a gazdasági joghátrányokkal sújtandóak, mintha már ki lenne telepítve, tehát minden jogigény és pénzbeli juttatás, a hadigondozás is megszűnik*”.¹⁷⁷

Különösen nehéz helyzetbe kerültek azok a családok, amelyek tagjai közül néhány főt kitelepítették Németországba, mások azonban Magyarországon maradtak. A lánycsóki G. Bálint 1947-ben azért igényelt igazolást, hogy a Vöröskeresztnél lépéseket indíttványozhasson felesége visszahozatala érdekében, aki Németországban tartózkodott, miután 1944-ben „*Volksbund-tagként deportálták*”. Férje négy gyermekkel maradt hátra, akik közül kettő súlyos beteg volt. A helyi eljáróság megtagadta az igazolás kiállítását.¹⁷⁸

Rengeteg hasonló esett dokumentálnak a megmaradt közigazgatási iratok, amelyek azt mutatják, hogy 1944 végétől a német kisebbség tagjai nap, mint nap szembesültek azzal, hogy nem kívánatosak váltak az országban. A több ezer fő elhurcolásán felül, amely a közösség egy részére nézve fatális következményekkel járt, az otthon maradt közösségnek is napi szinten kellett elszenvednie származása, anyanyelve, nemzetisége miatt súlyos diszkriminációt és üldöztetést, ami már ek-

¹⁷⁵ MNL BML V. 155. B. 2010/1948.

¹⁷⁶ MNL BML V. 128. A. 3077/1947.

¹⁷⁷ MNL SML IV. 405. B. 6009/1948.

¹⁷⁸ MNL BML V. 142. A. 2364/1947.

kor a közösség egy részének pusztulásához, illetve fokozott identitásvesztéshez és feladáshoz vezetett.

Az 1940-es évek második fele szomorú cezúra a magyarországi német kisebbség történetében. A Szovjetunióba hurcolás, a Németországba való elűzés és az országban maradtak üldözése maradandó nyomot hagyott a közösségben, amelynek feltárása, feldolgozása és kibeszélése máig nem történt meg teljes mértékben. Tanulmányomat a közösség érintett részének ajánlom, bízva abban, hogy a múlt megismerése tanulsággal szolgál a jelen generáció számára, és útmutatással a jövőre nézve.

Irodalomjegyzék

1. **Bognár Zalán** (Szerk.): „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...”. Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe, 1944/45–1950. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009.
2. **Bognár Zalán** (szerk.): „Itt volt a végállomás”. Halálos áldozatokkal járó német- és magyarelles tevékenységek a Kárpát-medencében. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2015.
3. **Bognár Zalán - W. Müller Judit**: A 0060-as parancs: a német származás indokával Magyarországról elhurcoltak története. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2017.
4. **Füzes Miklós**: Modern rabszolgaság. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboráiban. Formatív, Budapest, 1990.
5. **Gyarmati György**: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945-1956. MTA doktori értekezés, Vác - Pécs, 2010.
6. **Köteles Péter** (szerk.): Források a németek Szovjetunióba történő kitelepítéséről Közép-Kelet-Európából (1945-1953). JATE Történész Diákkör, Szeged, 1996.
7. **L. Balogh Béni**: A magyarországi németek Szovjetunióba hurcolása 1944-1945-ben. In: Kommentár, 2017. 2. 66-79.
8. **Márkus Beáta**: Behandlung der deutschen Minderheit Ungarns während und nach dem Zweiten Weltkrieg. Das Fallbeispiel des Lagers in Mohács. In: Szentiványi, Réka – Teleky Béla (Szerk.): Brüche – Kontinuitäten – Konstruktionen: Mitteleuropa im 20. Jahrhundert. New Academic Press, Wien, 2016, 247–268.
9. **Márkus Beáta**: „Malenkij robot” a „Sváb Törökországban”. A német civil lakosság szovjet jóvátételi munkára deportálása 1944/1945-ben. In: Muskovics

- Andrea Anna (Szerk.): Szabadegyetemi előadások a Heimatmuseumban 2015/2016. 25–36.
10. **Palasik Mária:** Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálások ügyében, 1945. Társadalmi Szemle, 1997. 7. sz. 87-94.
  11. **Péterffy Gergely:** A Dél-Dunántúl vasúti közlekedése a II. világháború után. In: Ballabás Dániel (Szerk.): Mozaikok a 18–20. századi magyar és egyetemes történelemből. PhD-hallgatók V. konferenciája. 2016. május 6. Líceum, Eger, 2017, 179–202.
  12. **Ravasz István:** Magyarország, mint hadszíntér. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): Magyarország a XX. században. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996–2000.
  13. **Seewann Gerhard:** A magyarországi németek története I. Argumentum, Budapest, 2016.
  14. **Stark Tamás:** Magyar foglyok a Szovjetunióban. In: Erdős Kristóf - Kiss Réka - Zila Gábor (szerk.): Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében. Tanulmánykötet. Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, Budapest, 2017. 14-29.
  15. **Tilkovszky Loránt:** Ez volt a Volksbund. Kossuth, Budapest, 1978.
  16. **Tóth Ágnes** (Szerk.): Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez 1944–1953. Argumentum, Budapest, 2018.
  17. **Vida István** (szerk.): Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június. Dokumentumok. Gondolat, Budapest, 2005.
  18. **Vitári Zsolt** (szerk.): Volksbund és ifjúság. Dokumentumok a magyarországi német ifjúság történetéből 1925-1944. Kronosz, Pécs, 2015.

*KÁLLAY KAROLINA*¹⁷⁹

**HELYSZÍNI SZEMLE ÉS
TÖRTÉNETTUDÓSÍTÁS AZ EGYKORI
SZU MVD GUPVI ÉS A REPATRIÁLÁSSAL
MEGBÍZOTT SZOVJET SZERVEK
36. SZ. MÁRAMAROSI
HADIFOGOLY-GYŰJTŐTÁBORBAN
ÉS ÁTVÉTELI ÁLLOMÁSON**

¹⁷⁹ Kállay Karolina (Szatmárnémeti) történelemtanár, helytörténész

A világháború vége sokaknak nem a szabadságot, hanem a szülőföldről való elhurcolást, a szenvedést a kényszermunkát jelentette. A II. világháború utáni időszak még nagyon sok polgári áldozatot követelt. Az Ugocsa vármegyei és természetesen a szatmári svábok sorsa is 1944. de. 31-én Bukarestben megpecsételődött, amikor a Román Belügyminisztérium kiadta a 32137-es számú parancsát melyben elrendeli a német etnikumú, román állampolgárok deportálását a Szovjetunióba.

1945. január 3-án már a 17-45 év közötti férfiakat és a 18-30 év közötti nőket deportálni kezdték.

Scheffler János megyés püspök személyesen kiállt a bevonuló szovjet és román csapatok által sok ezer sváb származású férfi és nő elhurcolása ellen, de sokat nem tehetett. Elhurcoláskor a fogságba vetett polgári személyek egy részét hadifoglyoknak, másokat internáltaként vezettek el a szovjet fegyveresek. Hazatéréskor már nem volt semmi különbség a hadifoglyok és az internáltak között. Mindenkit hadifoglyként kezeltek.

Az elhurcolás gyötrelmeiről és a fogságban töltött szenvedésről olvashatunk feljegyzésekből, de kevés szó esik a hazatérésről, pedig az is körülményes és nehéz volt. Erre az időszakra szeretnék itt rávilágítani. Emlékezések és levéltári dokumentumok alapján.

A szavakkal nem kifejezhető szenvedés, ami az elhurcoltakat érte, az jelen volt az itthon maradt családtagok életében is. Nem csak az elhurcoláskor, az ott tartózkodás idején, hanem a hazatéréskor, sőt az azt követő negyven évben, amikor még beszélni sem volt szabad erről.

A hallgatást, sőt a történetek szépítését követelte meg a kommunista rendszer. Nehéz volt az ott töltött idő és a hazatéréskor is mindenféle megaláztatás várta őket. Akik ott születtek nem is tudták miért, hisz az édesanyjuk el sem merte mondani, hogy terhesen hurcolták el. Hazatéréskor négyéves gyermekével érkezett. Családokat szakítottak szét. Sok házastárs nem élte túl. Aki pedig ott kapcsolatba lépett, annak hazatéréskor dönteni kellett, hogy hova tér haza. Régi családjához vagy a szerelméhez ragaszkodik. Nem csak fizikailag, de érzelmileg is meggyötörték őket.

A Tisza partján, most Romániához tartozó területen található egy kis város Máramarossziget. Ebben a városban kialakították a 36 sz. átmeneti tábor. Ez a tábor az NKDV felügyelete alatt állt és a leghosszabb ideig működő tranzitláger volt. Romániában, Foksányban is

működött hasonló a 176-os sz. tábor. Erről részletes beszámolót Benkő Levente készített. A rendeletről a 120. sz. Dokumentumban találunk információkat.¹⁸⁰

A Vörös Hadsereg 1944. október 17-én megszállta a várost, ahol egy Mária Terézia korában épült kaszárnya volt, ebből létesítették az átmeneti fogolytábort. Szovjet hadikórház is működött és nagyszámban volt jelen a helyőrség is. Máramarosszigeten kiszállították az Oroszországból érkező foglyokat és átkísérték a laktanyába, amit orosz és román katonák őriztek. Minimum tíz napig tartózkodtak a táborban, ahol fertőtlenítésen és orvosi vizsgálaton estek át. A ruhájukat is kicserélték. A szovjet egységek felélték a város minden tartalékát. Lefoglaltak élelmet, tárgyakat, mindent, amit lehetett. Az RKP 1945 május 29-ei jelentésében az áll, hogy a város kell kielégítse a napról napra növekvő számban jelenlevők igényeit, beleértve a lágert, a kórházat és a helyőrséget.

Máramarosszigetre már előzetes szűrésen átesettek kerültek. Aki nagyon beteg vagy gyenge volt, azt már a határ előtt leszedték a szelvényről és kórházba vitték. Erre is utasítást kaptak, amit a 103. sz. dokumentumban olvashatunk.¹⁸¹

¹⁸⁰ 3. A SZU Belügyminisztériumát (Kruglov et. -at) utasítja:

a) hogy bocsássa a SZU fegyveres Erők minisztériuma rendelkezésére a SZU MVD Romániában található táborait minden berendezéssel és a teljes személyi állománnyal együtt, nevezetesen a 36. számú tábort Szigeten és a 176.sz. tábort Foksányban, valamint a Déli Hadseregcsoport mellett működő, hadifoglyokkal foglalkozó ügyosztályt, fenntartva a tábor és az ügyosztály személyi állományának összetételét a SZU MVD GUPVI keretlétszáma terhére

b) a repatriálással foglalkozó szervek támogatására a repatriálás idején Romániában tartózkodó hadifoglyok ellátásába vonja be a 3868 és a 2984 sz. különleges kórházakat

c) biztosítsa a hazatepedő magyar hadifoglyok és internáltak élelmezését az átmeneti ráborokig tartó úton, és azt, hogy mindenki az évszaknak megfelelő ruházatban induljon el.

„Sz.Ny. Kruglov belügyminiszter kísérőlevele I. V. Sztálinhoz a Szovjetunió minisztertanácsának a magyar hadifoglyok és internáltak repatriálásáról szóló határozattervezetéhez. Moszkva, 1947. május 8. Titkos.

Magyar hadifoglyok a Szovjetunóban. 120 as dokumentum. Dokumentumok. (1941-1953). A Magyar-Orosz Levéltári Együttműködési Bizottság közös kiadványa. Főszerkesztő: Varga Éva Mária. Moszkva-Budapest, ROSSZPEN-MKTTK, 2006.IX. fejezet. Repatriálás

Forrás: Forrás: Megjelent: Vojennoplennije v SZSZSZR. 1939-1956.l. k. 834-837. 429.old

GA RF f. 9401 op.2. gy. 169.l.330-338 alapján közli. Géppel írt másolat.”

¹⁸¹ „6. Az államhatáron ellenőrző pontokat szerveztek, amelyeket arra köteleztek, hogy vizsgálják meg az áthaladó szerelvényeket, szállítsák le a súlyos betegeket és helyezték el őket kórházakban a Szovjetunió területén. (...) Elhalálozás a hazatérésük után csak a betegek, sebesültek, legyengültek és más tartósan munkaképtelen hadifoglyok esetében fordulhat elő, akiket a táborokból és a különleges kórházakból éppen beteg állapotuk miatt indítottak útnak, miután a munkában való felhasználásuk nem volt lehetséges a Szovjetunióban.”

„Sz.Ny. Kruglov belügyminiszter szolgálati levele V. M. Molotovnak, a Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa elnökhelyettesének Rákosi M (atyásnak) a magyar hadifoglyok helyzetével kapcsolatos távirata ügyében. (Moszkva) 1946. január 3. Szig. titkos. (...) 393. old. (Forrás: RGVA f. 1p. op. 12e gy. l. 20. 4-5. Géppel írt, hitelesített másolat.)

Máramarosszigetnek jó volt a vasúti összeköttetése, ezért megfelelő volt egy ilyen tábor és kórház létrehozására. A több százezer magyar fogoly, aki éveken át dolgozott a Szovjetunió lágereiben előbb Foksányon keresztül jutott haza, 1947-től Máramarossziget vált fontossá, mint átmeneti hadifogolytábor. Volt, akit haza engedtek, de bizony sokaknak meghosszabbították a hadifogságot. Szűrőtábor volt ez, ahol állampolgárság alapján csoportosították a hadifoglyokat.¹⁸² A magyar állampolgárokat, akik a táborba kerültek egy küldöttség fogadta. Ott elmagyarázták a hazatérőknek, hogy mit mondhatnak el családtagjaiknak. Vagyis, hogy a Szovjetunióban, jól bántak velük míg ott dolgoztak. Ezt kellett mondani, erről nyilatkozatot is aláírtak velük. A továbbra is Magyarországhoz tartozókat nem fenyegette a veszély, hogy visszaküldik a Szovjetunióba. Megtörtént a fürdetés, orvosi vizsgálat, tetű és rüh irtása, még ruhát is kaptak. Pihenni nem sokat tudtak, mert zsúfoltság volt. A szabadban alváshoz hideg volt, ezért ott sem sokat tudtak aludni, de tudták, hogy hamarosan haza mehetnek.

Ezzel szemben azok a magyarok, akik Túrterebesről kerültek Oroszországba az ottani nehéz évek után azzal szembesültek, hogy

¹⁸² „2. (...) A német hadifoglyokat és internáltakat Bresztben és további tranzitúton, Lengyelországon keresztül irányították Németországba, a lengyel vagonokba való átrakodás Bresztben történt, a románokat, magyarokat és osztrákokat Foksányon és Szigeten keresztül indították útnak. (...) A határon való átadás előtt Bresztben, lasiban, Kolomijában és Ungheniben megszervezték a szerelvények pótlólagos egészségügyi vizsgálatát abból a célból, hogy kiválogassák a nem szállítható betegeket. A szerelvényeken felfedezett súlyos betegeket a szerelvényekről eltávolították és a legközelebbi különleges kórházba irányították. Az átadóállomásokra megérkezettek közül összesen szabadon bocsátottak és átadtak (...) 12 154 magyart, 4409 osztrákot és 2130 román.

2.(...) A katonai cenzúráról általunk kapott anyagok és az újságkivágások azt mutatják, hogy a hadifoglyok hazatérése nagy számban talált igen kedvező fogadtatásra. (...) A bukaresti magyar tanácsos szeptember 24-én írta (Máramaros) szigeti hadifogolytábor parancsnokának: „parancsnok úr, őszinte köszönetünket küldjük Önnek a Szovjetunióból hazatérő hadifogoly magyaroknak nyújtott erkölcsi és anyagi támogatásért. Egyidejűleg van szerencsém átadni Önnek a hadifoglyokat fogadó magyar szervek köszönetét az általuk kapott nagy mennyiségű élelmiszerért és ruházatért, amellyel a hadifoglyokat ellátták.

Kérem Önt, parancsnok úr, őrizze meg továbbra is ezt a jóakarati viszonyát a hadifogoly magyarok iránt, akik hazatérve elő fogják segíteni a két nép közötti baráti kapcsolatok elmélyítését. Még egyszer köszönöm a hadifoglyoknak a múltban nyújtott segítségét és a jövőben is kérem szíves támogatását, maradok tisztelettel” -miniszteri tanácsos (olvashatatlan aláírás).

6. A SZU Minisztertanácsa 1946. június 27-i 1653-726.sz. t. sz. rendeletének megfelelően a 21 000 internált hazaindítása után összesen 101 635 internált maradt, akik közül körülbelül 40 000 a nő. (408-411 old.) 113. sz. dokumentum

Sz.Ny. Kruglov belügyminiszter írásbeli jelentése I. V. Sztálinnak, V. M. Molotovnak, L.P. Berijának és A.A. Zsdanovnak a Szovjetunió minisztertanácsa 1263-519. sz. T. számú, 1946.június 18-i és 1653-726. sz. T. számú, 1946.július 27-I, a beteg és tartósan munkaképtelen hadifoglyok és internáltak repatriálására vonatkozó határozatának végrehajtásáról. Moszkva, 1946. október 23. Szig. titkos.,

Forrás: GA RF f. 9401 op.2. gy. 139.l.249-255. Géppel írt, hitelesített másolat. Megjelent: Vojennoplennije v SZSZSZR. 1939-1956.l. k. 817-819.

Máramarosszigeten a magyar küldöttség a magyarokat várta. Bár ők azok voltak, már szülőfalujuk nem magyarföldön volt, hanem időközben Romániához csatolták. A 128. számú dokumentumban szám szerint is láthatjuk a már nem magyar állampolgár, de magyar nemzetiségűek hovatarozását.¹⁸³

A hazaszállítás, az élelmezés Máramarosszigetről, már annak az országnak a feladata volt, ahonnan a deportáltak származtak. Ezért vált bonyolulttá a magyarok helyzete. Erről a 119. sz. dokumentumban találunk részleteket.¹⁸⁴

Midla Rozália Túrterebesi lakos elmondása alapján csak azért tudtak eljönni Oroszországból, mert odaérkezéskor azt mondták, hogy Ugocsa megyéből jöttek.

¹⁸³ (...) 3. (...) E direktívák megjelenése előtt a repatriálással megbízott szervek táboraiba (Sziget és Foksány) már megérkezett 9829 olyan fő a átmeneti táborokban tartózkodnak és a Repatriációsügyi Igazgatóság felterjesztette a kérdést a SZU Minisztertanácsa elé, hogy átadható-e a megfelelő országok képviselőinek. (...) A helyszínre érkezett magyar hadifoglyokat és internáltakat a GUPVI meghatalmazottjai adják át a repatriálásért felelős szerveknek: Szigeten -Borzenkov ezredes, Foksányban pedig Harlampijev ezredes.445-446 old. (Forrás: RGVA f. 1p. op. 5. gy. 14.l. 118-119. Géppel írt, hitelesített másolat.) 128. sz. dokumentum.

- román állampolgárságú magyar – 7529
- csehszlovák állampolgárságú magyar- 1694
- jugoszláv állampolgárságú magyar – 406.

Ezek a személyek egyelőre az átmeneti táborokban tartózkodnak és a Repatriációsügyi Igazgatóság felterjesztette a kérdést a SZU Minisztertanácsa elé, hogy átadható-e a megfelelő országok képviselőinek. (...) A helyszínre érkezett magyar hadifoglyokat és internáltakat a GUPVI meghatalmazottjai adják át a repatriálásért felelős szerveknek: Szigeten -Borzenkov ezredes, Foksányban pedig Harlampijev ezredes.445-446 old. (Forrás: RGVA f. 1p. op. 5. gy. 14.l. 118-119. Géppel írt, hitelesített másolat.) 128. sz. dokumentum.

T.E. Filippov belügyminiszter a Szovjetunió Belügyminisztériuma Hadifogoly és Internáltügyi Főparancsnoksága parancsnokának jelentése Sz. Ny. Kruglov belügyminiszternek a Szovjetunió Minisztertanácsa 1947.május 13-I, „A magyar hadifoglyok és internáltak repatriálásáról szóló, 1521-402. sz. határozatának és a belügyminisztérium hozzá kapcsolódó 1947.május 15-I, 00516. számú parancsának végrehajtásáról. (Moszkva), 1947. augusztus 29. Szigorúan titkos.,,

¹⁸⁴ „c) a bukaresti, belgrádi és prágai magyar külképviseletek utasítást kaptak, hogy az ottani kormányknál puhatolozzanak, vajon hajlandók-e az 1938 utáni Magyarországhoz volt csatolt területekről származó és ott lakó magyar hadifoglyokat az átvételi állomásokon (Foksány, Máramarossziget, esetleg csap) fogadni és hazaszállításukról gondoskodni.

Bukaresti külképviseletünk már válaszolt, hogy Románia hajlandó országa mostani területéről származó magyar hadifoglyokat átvenni és hazaszállítani: a költségkérdésre vonatkozólag a román külügyminisztérium később fog nyilatkozni. Belgrádból és Prágából a válasz még nem érkezett meg. (...)

3.A szállítási kérdés: A tárcaközi értekezleteknél megállapítást nyert, hogy a tömegszállításra egyedül csak a vasút alkalmas. Magyarország szempontjából kívánatos volna, ha a hadifoglyok átadása – a Debrecenhez való közelség miatt – elsősorban Máramarosszigeten történne és csak másodsorban Foksányban. A Közlekedésügyi Minisztérium és a MÁV mindenesetre mindkét lehetőségre felkészül. Egyébként kijelentették a MÁV képviselői a IV.8.-iki értekezleten, hogy a román államvasutakkal fennálló szoros együttműködésük és az e tárgyban lefolyt többszöri eszmecsere alapján garantálják, hogy bármilyen tömegforgalom esetén, az értesítés vételéről számított egy héten belül, a szállítás kezdetét veheti. (...)

5. Az előkészületek meggyorsítása: Annak érdekében a Külügyminisztérium a Tájékoztató Bizottság, a Debreceni Bizottság, valamint az átvételi- és a határ-bizottságok (Foksáni, Máramarossziget, Biharkeresztes, Nyírbrány, esetleg Záhony) felállítását kezdeményezte. Ezek a bizottságok már most megalakulnak, hogy munkaterületeiket, valamint előkészületeiket úgy fejezzék be, hogy az egyezmény megkötésekor azonnal működésbe lépessenek. 425-427. old. Forrás: MOL–XIX-J-1-j-24.d.-66/a-180007/res. /1947. Géppel írt, eredeti példány.)

A Külügyminisztérium hadifogoly osztályát vezető Pokorny Hermann vezérezredes „Bizalmas tájékoztatója a keleti hadifoglyok hazaszállításának kérdéséről”. Budapest. 1947.április 10.

Mekker István aki szintén terebesi volt Szatmár megyét mondott az állomáson, így őt visszavitték a lágerbe.

„Vengrik haza!” a Túrterebesiek számára ez volt a legszebb parancs, ami a fogságban elhangzott.

Erre még a családtagok is emlékeznek. Bár hosszú időn át nem beszélhettek a történekről, 1990 után szerencsére volt néhány olyan lelkes kutató, aki felkavarta az állóvizet. Boros Ernő hatalmas munkájának köszönhetően sok információhoz juthatunk. Ő amint szabad volt erről beszélni elkezdte kutatni a még élőket és neki még sikerült beszélni a hazatértekkel. Senki sem él ma már a deportáltak közül Túrterebesen, csak az ismerősök, rokonok emlékezeit hallhattam. Fény környékéről Fényi József emlékeit, könyvéből olvashatjuk, de én sajnos már csak a feleségével Fényi Máriával találkozhattam. Túrterebesen Rákóczi Jánossal sikerült beszélgetnem 2018 december 10-én, aki akkor 91 éves volt. Nagy segítségemre volt még Kováts Éva tanítónő, aki ott született és az elhurcoltakat személyesen ismerte.

A hazatérés öröme és a máramarosszigeti lágerre azonban a hozzátartozók is emlékeznek. Nehéz időszak volt ez is az életükben, hiszen már közel voltak a családjuktól, lakásuktól és mégsem mehettek haza.

Boros Ernő „A szatmári svábok deportálásának története” című könyvében is találunk emlékeztetéseket a 36.sz. máramarosi lágerrel kapcsolatban.

„Ili (Kovácsné) Ilona: '47-ben jöttünk haza Oroszországból, de nem egyenesen, hanem miután előbb 10 héten át Máramarosszigeten jöltartottak, felhízlaltak bennünket. A jó kosztot kívül, még tablettákat is kaptunk!

Tündik László: Rákosi megegyezett Sztálinnal, hogy az száz-ezer magyarországi deportáltat hazaenged. 1947. július 2-án mi is olyan parancsot kaptunk, amit hej, de nagyon szívesen teljesítettünk: — Aki magyarnak van felírva, sorakozó, irány haza! A szokondiakat is beleértve, hirtelen minden Szatmár megyei nagy magyar lett, el is jöttünk valamennyien. Hat nappal később, július nyolcadikán már Máramarosszigeten voltunk, ahol egy miniszter által vezetett magyarországi küldöttség várt ránk. Azazhogy nem ránk vártak

azok, hanem magyar állampolgárookra! Mivel azonban mi román állampolgároknak bizonyultunk, a magyar küldöttség nem vett át bennünket. Levelet írtunk Gheorghiu Dejnek. Az orosz tiszt, aki azelőtt lágerparancsnokunk volt, és Szigetre is elkísért bennünket -dühösen megkérdezte: ha románok vagyunk, miért hazudtuk magunkat magyarnak? A krivojrogi lágerben az oroszok sok meghibásodott rádiót vittek Steib Károlynak javítani, azokon persze mi is hallgattunk híreket, és nagyon jól tudtuk, hogy a mi szülőföldünk ismét nem Magyarországhoz, hanem Romániához tartozik. Azonban arra hivatkozva, hogy Oroszországban egész idő alatt nem kaptunk levelet, úgy tettünk, mintha nem tudnánk, hol húzódik az országhatár. Egyébként is, tőlünk azt kérdezték, ki vengri, és mi tényleg magyarok vagyunk, tehát nem hazudtunk. Végül az lett a dologból, hogy az orosz tiszt nélkülük fordult vissza, minket pedig Krivojrog helyett, a változatosság kedvéért Máramarosszigeten zártak lágerbe. Az utánunk érkező, hazatérőket szállító szerelvényeket aztán az oroszok már menet közben megállították, és alaposabb kérdezősködés, faggatózás után ezekről az erdélyieket (vagy legalább azokat, akik ezt elárulták magukról) mind leparancsolták, majd visszairányították. Így járt például az egyik volt osztálytársam, Róth Gyula is, akinek az apja cementgyáros volt Szatmáron. Miután akkor visszaküldték, Gyula majdcsak '49-ben keveredett haza

Nezezon (Mayerné) Magdolna: A románok azt mondták, Romániában anélkül is túl vegyes a népség, nem kellünk nekik még mi is.

Tündik László: A szigeti lágerben a magyarok kosztoltak bennünket, ráadásul egy idő után, amikor elterjedt a híre, hogy ott vagyunk, hazulról is érkeztek csomagok, hát szó se róla, jól kigömbölyödtünk. De persze ezzel együtt is szerettünk volna minél előbb hazajutni onnan. Mivel az oroszoktól azt hallottuk, hogy azért tartanak bennünket továbbra is fogságban, mert Románia nem akarja kifizetni értünk a hazaszállítási költséget, augusztus közepe táján levelet írtunk Gheorghe Gheorghiu Dejnek. Amíg mi ott voltunk, a székely hadosztályt is Szigetre hozták, és onnan is engedték haza őket. Minket, deportáltakat, szeptember 18-20-án ismét bevagonyíroztak, és Foksányba szállították, ahol végül papírok nélkül átadtak a románoknak.

(Kolb) Schwarczkopf Géza: *Bennünket kilenc hét után pakoltak ismét vonatra, és Jasiba vittek. Ott lefüröszötték, lenyírtak, lágerbe tettek. Már azt hittük, kezdődik ismét minden elölről, de aztán átvittek Buzăuba, ahol az oroszoktól a román katonai parancsnokság vett át bennünket, mégpedig név szerint. Névsort olvastak, aki a nevét hallotta, a kijelölt helyre kellett álljon. Senki nem hiányzott közülünk a listájukról, sőt még azok is valamennyien szerepeltek a kimutatásukban, akik Oroszországban meghaltak. '47-ben értem haza, '48-ban megnősültem. Mivel a feleségemnek sok földje volt, nekem nemkülönben, külláklistára kerültem, és '49-ben bevittek a tömlöcbe. Apám eladta a két ökrünket, kölcsön is kért pénzt, valahogy kiváltott. Később, a bábonyi Kósa Gusztinhoz hasonlóan, engem is el akartak vinni a Duna-deltába, de megszöktem.*¹⁸⁵

1946-ban július és december között keletről 16.322 hadifogoly 482 vasúti kocsiban érkezett haza Máramarosszigeten keresztül, tudjuk meg A Magyar Köztársaság Népjóléti Minisztériumának tájékoztatója a minisztertanácsnak a hadifogoly-gondozásról 1945 és 1947 között. Budapest, 1947.május 27. 438. old. (Forrás: MOL – XIX-A-j-XXIII/d.-6773/1947. Géppel írt tiszttázat.) 126. sz.dokumentum.

Hasonló adatok szerepelnek a 115. sz. dokumentumban is, ami novemberben íródott és augusztustól számolja az érkezetteket.¹⁸⁶

TÚLÉLŐK vallomásaiból, akik Máramarosszigeten keresztül tértek haza

„(...)Utunk eléggé viszontagságos és lassú volt. 13 nap kellett hozzá, hogy Máramarosszigetre érjünk. Ugyanis Románia sarkán keresztül jöttünk. Szűk két hét kellett tehát hozzá, hogy a marhavagonok be-robogjanak velünk az említett városba, egy elosztó lágerbe. Itt újabb vizsgálatoknak, különböző ellenőrző tortúráknak, orvosi vizsgálatnak,

¹⁸⁵ BOROS Ernő: *A Szatmári svábok deportálásának története*, Status kiadó, Csiksztereda, 2005, 92-93 p.

¹⁸⁶ „A Magyar Kommunista Párt Központi Hadifogoly Irodája vezetőjének, Sziklai Sándornak a jelentése az iroda munkájáról a Központi Titkárság részére. Budapest, 1946. november 27.

(-) 4.hadifoglyok fogadása, megsegítése. Augusztus 1-e óta 17 ezer hadifogoly jött haza a debreceni átvevő állomáson keresztül (magyarokat Foksányon és Szigeten keresztül indították útnak, Debrecenbe az átvevő állomásra).

(-) Romániában dr. Réti elvtárs eredményesen dolgozik a magyar hadifoglyok gondozásával kapcsolatban. állandóan névsorokat és leveleket küld az Oroszországban lévő hadifoglyokról. (414 old.) Forrás: PIL-274.f.-17. cs. -18.6.e. – 43-46. l. Géppel írt tiszttázat.”

injekciózásoknak vetettek alá bennünket. Naponta többször is derékig meztelenre vetkőzve, feltartott kézzel, mintha csak most estünk volna igazán fogságba, egy-egy „egészségügyi sorfal” között kellett átvonulnunk. Közben azt fürkészték, kinek van a hóna alatt valami gyanús heg, amiből arra következtettek volna, hogy az illető minden bizonnyal az SS-ek kötelékében szolgált.

Jaj volt még annak is, akinek valaha valami furunkulus- féle vagy annak a nyoma éktelenkedett a hóna alatt. Márpedig ilyen is volt vagy három. Árva fejük aztán hiába jajveszékelt, bizonykodott, esküdözött, nem volt kegyelem, szigorúan elkülönítették őket. Hogy hová lettek, azt nem volt módunkban megtudni, mert többé sohasem láttuk a szerencsétleneket.

Kilenc napot töltöttünk Máramarosszigeten. A tizedik napon nagy csinnadratta közepette, fúvós zenekar kíséretében, katonás rendben, lépést tartva a Tisza hídján átkísértek bennünket Aknaszlatinára.¹⁸⁷

Kb. egy hetet vártunk türelmetlenül a komisszióra. Végül, egy késő délután megjött a hír: másnap mehetünk. Már kora reggel Aknaszlatina piacterén táboroztunk, de hiába vártunk, a bizottság nem jött. (...) Másnap már reggeltől a várható hosszú útra készültünk. A közeli vasútállomáson a német foglyok ömlesztett borsót rakodtak át vödörrel magyar vagonokból széles nyomtávú orosz vagonokba. Felszedtük az elhullott borsószemeket, bádogdobozainkban megpároltuk, és leszűrve a tarisznyánkba raktuk. Este tájt alig tudtak összekiabálni bennünket; szinte futva siettünk át a vasúti hídon Aknaszlatinára.

A bizottság már várt, tipikus orosz bürokráciával, azaz vérforraló lomhasággal munkához látott. (...) Végül is mindenki megkapta a noteszlapnyi igazolást, rajta a szöveggel: X. Y.-t elbocsátották a hadifogolytáborból, és állandó lakhelyére utazik. Ott állt a dátum is - 1946. június 6. valamint bizonyos Kusztyikov őrnagy, az UNKVD parancsnokának aláírása.¹⁸⁸

¹⁸⁷ NAGY JENŐ: *MEGALÁZTATÁSBAN. A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén.* Magnófelvétel alapján lejegyezte: Dupka György. 66-67. old. -Kárpátaljai magyar férfiak a szovjet lágerekben. Történetek, visszemlékezések, emlékiratok. Intermix Kiadó. Ungvár-Budapest, 2017.

¹⁸⁸ HORVÁTH LÁSZLÓ: *Élet a halál árnyékában. Emlékeim a malenikij robotról.* 149-150. old. -Kárpátaljai magyar férfiak a szovjet lágerekben. Történetek, visszemlékezések, emlékiratok. Intermix Kiadó. Ungvár-Budapest, 2017.

Egészségügyi szempontól is nagyon rossz volt a helyzet a 36 sz. átmeneti táborban. Sok volt a beteg, köztük pedig rendkívül sok volt a fertőző. A városban több helyen is kórházakat alakítottak ki. A református líceum épületében, a Kultúrpalotában, a piarista gimnáziumban is hadikórházat létesítettek. Mozgó hadikórházat is alakítottak ki és igyekeztek a fertőzötteket elkülöníteni. A személyzet és az orvosok egy része helyi volt, de orosz orvosok és hadifogoly magyar orvosok is dolgoztak ezekben. Dr. Zsarnovitzky Gyula is fogolyként került Máramarosszigetre, ahol nagy odaadással gyógyította társait. Emlékezésekből kiderül, hogy ott már volt gyógyszer és étel is. Igyekeztek felhízlalni a hazatérőket, ezért gyakran főztek tésztát. Egyoldalú volt a menü, de az oroszországi ételek után ez is jónak bizonyult. A magyar állampolgároknak Magyarországról szállították az élelmiszert, ezért nincs rá magyarázat, hogy miért volt egyhangú az étkezés, hisz változatos alapanyagokat biztosítottak. Erre rendelet is volt, amit a 131-es sz. dokumentum bizonyít.¹⁸⁹

¹⁸⁹ A Külügyminisztérium hadifogoly osztályát vezető Pokorny Hermann vezérezedes „Tájékoztatója a hadifogolykérdés jelenlegi állásáról”. Budapest. 1948. április 25.

„1. hadifoglyok hazaszállítása a Szovjetunió területéről. (...) április, május, június folyamán 10-10.000, összesen 30.000 hadifogoly kerül hazaszállításra. Egyben részletezte Golubjev altábornagy, a Szovjetunió repatriációs ügyi meghatalmazottja azt az élelmiszermennyiséget, melyet április hó 20-ig (későbbi intézkedés szerint: április 25-ig) a magyar kormánynak Máramarosszigetre kell szállítania, hogy az első negyedben érkező 30.000 hadifogoly ellátása Máramarosszigeten és a Debrecenig való szállításuk alatt biztosítva legyen. A júliustól kezdve hazaszállításra kerülő hadifoglyok ellátására szükségelt élelmiszermennyiséget május végén-június elején fogják igényelni. (...) a szovjet kormány az összes, a Szovjetunió területén lévő magyar hadifoglyokat – bezárólag a német nemzetiségű magyar állampolgárságú hadifoglyokat is – hazaküldi, ellátásukról (megterítés ellenében) a szovjet gyűjtőtáborokból Máramarosszigetig gondoskodik, a magyar kormányt viszont arra kötelezi, hogy máramarosszigeti tartózkodásuk alatt, valamint Debrecenig való szállításuk alatt a hadifoglyok ellátásáról természetben gondoskodjék. (...) nagy előzékenységet mutatott a szovjet kormány a román és a csehszlovák állampolgárságú magyar hadifoglyok kérdésében. Kérésünknek helyt adva közölte Golubjev altábornagy, hogy azok ellátására Máramarosszigeten nem Magyarországot terhelni és hogy a román kormány a csehszlovák állampolgárok ellátásáról külön tárgyal a csehszlovák kormánnyal. (...)

2. A még a Szovjetunió területén levő magyar hadifoglyok stb. létszáma (...)

1947 május előtti hazaszállított hadifoglyok – 194 000

1947 májustól 1948 március végéig hazaszállított magyar hadifoglyok – 100 892

1947 májustól 1948 március végéig hazaszállított román nemzetiségű hadifoglyok – 8606.

Máramarosszigeten a hadifoglykórházban – 6

Annak idején német hadifoglytáborokból felszabadított magyar nemzetiségű polgári személyek – 24 095 összesen – 327 599 (...)

5. Prágai követünk március végén érkezett értesítése szerint a csehszlovák külügyminisztérium az illegálisan szlovák területre visszatért magyar nemzetiségű hadifoglyok szabadon bocsátását helyezte kilátásba.

A Külügyminisztérium hadifogoly osztályát vezető Pokorny Hermann vezérezedes „Tájékoztatója a hadifogolykérdés jelenlegi állásáról”. Budapest. 1948. április 25.-

425-427. old. Forrás: MOL – XIX-J-l-j-25.d.-66/a-248/res.pol. /1948. Géppel írt tisztaátat.)

László Géza feljegyzéseiben olvashatjuk, hogy az élelmiszert Záhonból vitte a szerelvény Máramarosszigetre, ami az első csoportot hazaszállította.

„Mintegy 7.900 fő részére, tíz napi étkezést véve alapul. Az élelmiszerek beszerzéséről és kiszállításáról a Belkereskedelmi Minisztérium gondoskodott. Ezenkívül még propaganda és sajtóanyagot is küldtek Máramarosszigetre, melyeket a hadifoglyok között osztottak szét.

Néhány nap múlva újból bevonaglóztak őket. A legközelebbi úti cél a szovjet magyar határállomás volt.”¹⁹⁰

„1947. augusztus 15-én a stábnagy közölte velünk, hogy a magyarlányok hazamehetnek. Leírhatatlan volt az öröm. Teherkocsikon a sztalinói gyűjtőlágerbe vittek bennünket. Itt a kaplonyi, krasznaterebesi, mezőpetri, vagyis az erdélyi lányokat nagy csalódás érte. Mivel szülőfalujuk már megint nem az anyaországhoz tartozott, hanem Romániához, visszavitték őket a lágerbe. Velünk, magyarországiakkal, 1947. augusztus 20-án indult haza a vonat.”¹⁹¹

„Azok, akik Magyarországon vagy Romániában éltek e megpróbáltatások után, azt kellett tapasztalniuk, hogy a háború utáni magyar és román törvények is jogfosztottakként kezelték őket. A velük történt jogtalanságról hallgatniuk kellett, s a kommunista rezsimék még a történelmi emlékezetből is igyekeztek a kényszermunkára deportáltak nyomait eltüntetni. E célból hozta létre Romániában az Országos Rendőrfelügyelőség és az Állam-biztonsági Rendőrség a 43382. számú, 1945. június 29-én kelt rendeletét, amelynek lényege így szólt: „Sok német kisebbségi kért igazolást arról, hogy egyes hozzátartozóik össze lettek gyűjtve és át lettek adva a szovjet szerveknek, [...] ilyen igazolások, bizonyítványok kiállítása tilos.”¹⁹²

1949. után lassan megszűnt a tábor fontossága. Az Oroszországból hazaérkezett foglyok ekkor már egyenesen haza mehettek.

¹⁹⁰ LÁSZLÓ Géza: *A NYÍREGYHÁZA-SÓSTÓGYÓGYFÜRDŐI HADIFOGLY FOGADÓÁLLOMÁS TÖRTÉNETE* (1950) <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/383-409.pdf>

¹⁹¹ BOROS Ernő: *A Szatmári svábok deportálásának története*, Status kiadó, Csikszereda, 2005, 381 p.

¹⁹² BOGNÁR Zalán: *MALENKIJ ROBOT, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra*, https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/malenkij_robot/pages/004_Malenkij_robot.htm

„1945(1949?) végén parancsot kaptak a felsőbb hatóságoktól a lágér felosztására, és annak anyagi javainak átadására vonatkozóan. A 304. sz. repatriációs szervek vették át a tábor helyiségeit, ezért nagy gondot okozott újabbak megszerzése, így végül visszavonták a felosztási parancsot, és helyben maradt a 36. sz. tábor. A lágér számára csak teljes javítást igénylő barakkok és szétrombolt istállók álltak rendelkezésre. A szovjet vezetők számos nehézséggel néztek szemben: megfelelő szállás-, orvos- és gyógyszerhiány, kisszámú őrség stb. Ezért egyre gyakrabban vették igénybe a román hatóságok anyagi és egyéb segítségét. Egy adott pillanatban román őrséget kapott a tábor.”¹⁹³

1949. januárban 89228 magyar hadifoglyot és 46961 román hadifoglyot bocsátottak szabadon. A szabadon bocsátás részletei a lábjegyzetben találhatóak.¹⁹⁴

Kádár József római katolikus pap emlékezései.

1945. szeptember 29-én megérkezett Máramaroszigetre Kádár József piarista a következő három évben nem csak katolikus papként szolgált, hanem igen komolyan részt vett a deportált foglyok hazaszállításával, de sokszor a rejtegetésükben és szöktetésükben is. Sokszor életét szabadságát kockáztatva mentette a hazatérő foglyokat.

Üzenetek a Máramarosi végekről Kádár József piarista beszámolóí és emlékezéseiben azt olvashatjuk „...hogya sokat tett a deportáltakért és a hadifoglyokért, mint Magyar Népi Szövetség megyei elnöke 1947-ig a főispánnal és az orosz városparancsnokkal együtt tagja volt a haza-

¹⁹³ ÁKOSI Zsolt: *A máramaroszigeti átmeneti fogolytábor*, <http://szabadsag.ro/-/a-maramaroszigeti-atmeneti-fogolytabor>

¹⁹⁴ (...) A SZU MVD közli, hogy az 1949.január 1-jei állapot szerint, a SZU Minisztertanácsa 1948.április 5-i, 1099-293 sz. határozata teljesítésképpen az MVD táboraiából és a különleges kórházakból szabadon bocsátottak és átadtak a repatriációs szervek 36. sz. táborában Szigeten: 89 228 fő magyar hadifoglyot és 46 961 fő román hadifoglyot.

Az MVD táboraiából szabadulás alá eső és a repatriációs szerveknek átadásra kerülő magyar hadifoglyok közül 5574 főt nem bocsátottak szabadon azzal összefüggésben, hogy egy részük kórházi kezelés alatt áll, egy részüket pedig nem lehetett szabadon bocsátani, mert kompromittáló anyagot kaptak rájuk vonatkozóan. A SZU Minisztertanácsa 1947.december 23-i, 19063 r sz. rendelkezése teljesítésképpen szabadon engedtek és átadtak a repatriációs szervek 69. sz. és 36. sz. táborában Franmfurt am Odere és Sziget városában 26773 fő beteg és kevésbé munkaképes internáltat, közülük: német állampolgár 10 999 fő, magyar állampolgár 3229 fő, román állampolgár 11 385 fő, jugoszláv állampolgár 942 fő és csehszlovák állampolgár 18 fő.

I. A. Szerov belügyminiszter-helyettes levele a V. A. Zorin külügyminiszter-helyettesnek a magyar és román hadifoglyok repatriálásának előkészítéséről. (Moszkva), 1949. január 27. Titkos.454. old. (Forrás: RGVA f. 1p. op. 8i. gy. 9.1. I. Géppel írt, hitelesített másolat.) 137. sz. dokumentum.

térő hadifoglyokat igazoló bizottságnak, és gondoskodott arról, hogy mindenkit hazaküldjenek.

A Romániába visszaérkező, szabaduló foglyokat és deportáltakat a piarista rendházban szállásolták el és ételmezték őket. Mivel néha egész deportált falvak érkeztek haza, ilyenkor nem volt talpalatnyi hely sem a házban és nem maradt ennivaló sem a kamrában. Ugyanakkor a rendházban találtak menedéket a megszőktetett hadifoglyok is. Máramaroszigeten a háború utáni években hatalmas fogolytábor működött. Még a katolikus plébániával szomszédos zeneiskolában is foglyok voltak. Ezért Kádár József diákjaival kibontotta a plébánia padlása felől a tűzfalat és azon keresztül megszőktették, akiket tudtak. Később a nagyobb diákok (akik sokszor már maguk is katonaviseltek voltak) az állomáson veszteglő vonatokat is megfűrták, hogy megszőktessék a foglyokat, köztük németeket, franciákat és hollandokat is. A havason volt egy rejtékhelyük, azután elszállítottak őket Szatmárra, onnan Csenger és Magyarország felé” /¹⁹⁵

Ábra 1. A máramaroszigeti fogolytábor
http://szabadsag.ro/image/journal/article?img_id=3511086&t=1501462460007&width=1020, [2019. 11.2]

¹⁹⁵ KOLTAI ANDRÁS-OROSZ KRISZTOFER LEVENTE *ÜZENETEK A MÁRAMAROSI VÉGEKRŐL*, Kádár József piarista beszámolóí és emlékezései (1945-1992)

Ábra 2. Emléktábla a máramarosszigeti börtön-láger falán

Bibliográfia:

1. ÁKOSI Zsolt: A máramarosszigeti átmeneti fogolytábor, <http://szabadsag.ro/-a-maramarosszigeti-atmeneti-fogolytabor>
2. BOGNÁR Zalán: MALENKIJ ROBOT, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra, https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/malenkij_robot/pages/004_Malenkij_robot.htm
3. BOROS Ernő: A Szatmári svábok deportálásának története, Status kiadó, Csikszereda, 2005, 381 p.
4. DORU RADOSAV: Donbas o istorie deportata, Ravensburg, 1994
5. ELEK IMRE: Túrterebes, Solstitiu, Szatmárnémeti, 2002
6. FÉNYI JÓZSEF: Kényszermunkán a Szovjetunióban, Szent- Györgyi Albert Társaság, Szatmárnémeti, 2013

7. HORVÁTH LÁSZLÓ: Élet a halál árnyékában. Emlékeim a malenykij robotról. 149-150. old. -Kárpátaljai magyar férfiak a szovjet lágerekben. Történetek, visszaemlékezések, emlékiratok. Intermix Kiadó. Ungvár-Budapest, 2017
8. KISS KÁLMÁN: Túrterebes egyház és iskolatörténete, Litera print, Nagyváradi, 2009
9. KOLTAI ANDRÁS-OROSZ KRISZTOFER LEVENTE: ÜZENETEK A MÁRAMAROSI VÉGEKRŐL, Kádár József piarista beszámolóí és emlékezései (1945-1992)
10. LÁSZLÓ GÉZA: A NYÍREGYHÁZA-SÓSTÓGYÓGYFÜRDŐI
11. HADIFOGOLY FOGADÓÁLLOMÁS TÖRTÉNETE (1950) <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/383-409.pdf>
12. NAGY JENŐ: MEGALÁZTATÁSBAN. A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén. Magnófelvétel alapján lejegyezte: Dupka György. 66-67. old. -Kárpátaljai magyar férfiak a szovjet lágerekben. Történetek, visszaemlékezések, emlékiratok. Intermix Kiadó. Ungvár-Budapest, 2017.
13. SZERK. DR. LUDESCHER GABRIELLA: Ártatlan áldozatok, Imi print, Szatmárnémeti,
14. SZERK. MUHI CSILLA ÉS VÁRADY LAJOS: „A múltat be kell vallani...” háborús dokumentumok 1944-1945, Szatmárnémeti Római Katolikus Püspökség, Szatmárnémeti, 2006.

*MAROSI ISTVÁN*¹⁹⁶

„KATAKOMBA-SZOLGÁLAT”

*A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye
1944–1989 közötti üldözése*

A Gulág-kutatás szakirodalmában négy kulcsfogalmat fedezhetünk fel: „politikai foglyok”, „kényszermunkások”, „málenkij robotosok” és „Szovjetunió”. A II. világháború után, a Szovjetunió területére történő deportálások kutatása közben mára jelentős mennyiségű forrás került elő és tekintélyes számú szakirodalmi munka és irodalmi alkotás született. A történelmi munkák kiadása előtt komoly kutatások folytak és folynak napjainkban is. Ezek azonban a civil társadalom és túlnyomórészt a nemzetiségi vonatkozásokban vetnek fel kérdéseket.

¹⁹⁶ Marosi István (Beregszász) görögkatolikus pap, az Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium igazgatója, egyháztörténész

A Gulág-kutatás történeti dimenziója pedig a Szovjetunió által meghódított területek II.világháború utáni erőszakos integrációjának a kontextusába helyezi a felvetéseket.

Tanulmányunkban elsősorban arra a kérdésre keressük a választ, hogyan kapcsolódnak ezekhez a fogalmakhoz az egyházak, különösen pedig a kárpátaljai görögkatolikus egyház, ti. a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye. Miközben a felvetett kérdésre válaszolni próbálunk, reményeink szerint megértjük a katakomba-szolgálat egyházi aspektusát is, amely lényegében az egyház adott időszakra vonatkozó tevékenységére értelmezhető.

A kárpátaljai egyházak, különösen a görögkatolikus egyház és Gulág-kutatás összefüggésének a gyökere abba a történészek által egyre gyakrabban kifejezett felismerésben gyökerezik, hogy Kárpátalja története nem érthető meg a görögkatolikus egyház történetének ismerete nélkül. Ebben segít bennünket az a tény, hogy az elmúlt évtizedekben az egyházi és a civil történeti kutatás ezen a téren is jelentős mértékben közeledett egymáshoz.

A kutatások környezete

Az elmúlt három évtizedben az tapasztalható, hogy a kommunizmus áldozatainak kutatása terén leginkább a világi kutatók tevékenykedtek.

(1.) A civil vonalon zajló Gulág–Gupvi-kutatás és tényfeltárás jelentős eredményei számos szakirodalmi munkában öltöttek testet. Vagy éppen arra döbentette rá a szakembereket, hogy újabb kutatások irányát nyissák meg.

(2.) Az egyházi személyek sorsának adott időszakra vonatkozó vizsgálatai a közelmúltig inkább sajátosan az egyházi kategóriában folytak. Az egyházi személyek (papok (lelkészek), püspökök, szerzetesek) mártíromságának eseményeit – különösen a katolikus egyházban – a szentté avatási folyamatban elengedhetetlen történelmi kontextusban tanulmányozták. Sokszor az egyházi kutatásokat inkább egyházi belügyként kezelték. Ezért azok látszólag nem mutattak összefüggést a Gulág–Gupvi feltárásokkal.

Azonban bármelyik irányból – civil vagy egyházi – indítjuk is a kérdésfelvetést, mindkettő a Szovjetunióhoz, illetve annak befo-

lyási övezetéhez és a kommunizmushoz, mint ideológiai alaphoz vezet. A bevezetőben felvetett fogalmak közül a Szovjetunió (és a kommunizmus) összekapcsolja a másik három fogalmat („politikai foglyok”, „kényszer munkások”, „málenkij robotosok”). S ebbe a diskurzusba beemeli az egyházakat is. Ezen belül a görögkatolikus egyház üldözése a Szovjetunió területén különösen kegyetlenséggel zajlott le.

A Szovjetunió államvezetése és a görögkatolikus egyház Kárpátalján a II. világháború után

E hosszabb bevezetés után a görögkatolikus egyház szemszögéből nézve a kommunista államvezetés kárpátaljai tevékenységét, felmerülhet bennünk a kérdés, miért okozott ekkora gondot a Szovjetunió számára a görögkatolikus egyház?

Magyaráztatul szolgálhat az a tény, hogy Kárpátalján a leginkább kiterjedt, a legszervezettebb és a térség társadalmi viszonyaihoz leginkább alkalmazkodó szervezeti egység a görögkatolikus egyház volt. A 20. századra a Magyar Királyság területén a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye az állam számára a kárpátaljai nép nevelése, boldogulása és társadalomba való integrálására tekintetében a legfőbb partner lett. Mária Terézia már évszázadokkal korábban megértette, hogy az itt élő nép kizárólag az egyházon keresztül integrálható. Ez a felismerés vezetett az egyházmegye 1771-es felállításához, majd az azt követő egyházszervezéshez. A görögkatolikus egyházszervezet mindig sui iuris (sajátjogú) státusszal rendelkezett, vagyis közvetlenül Rómának alárendelt egyházszervezet volt. A ruszin nemzetiségű görögkatolikus népesség számára – akik arisztokrácia és értelmiség nélkül telepedtek le a Kárpátok vidékén – az egyházi emberek számítottak tényleges szellemi vezetőknek az évszázadok folyamán. Ez a befolyás az I. világháború környékéig mindenképpen hatékony volt. A XIX. század folyamán gyakori jelenség lett, hogy az állami rendeletek a hegyvidékre a görögkatolikus egyházon keresztül jutott el, rajtuk keresztül került kihirdetésre.

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye kiépített egyházszervezettel és jelentős hívőszámmal rendelkezett:

– Az egyházmegye strukturális rendszere a történelmi magyar vármegyei rendszerre épült egészen a II. világháború végéig. A főesperesi kerületek joghatósági területe egybeesett a vármegyék területével, miáltal Ungi-, Beregi-, Ugocsai-, Zempléni- és Máramarosi Főesperességre (Máramarosi Külhelynökségre) oszlott az egyházmegye.¹⁹⁷

– A jelenlegi Kárpátalja területén a II. világháború előtt csak a görögkatolikus egyház működtetett felsőfokú oktatási intézményt (Papnevelő Intézet, tanítóképzők).¹⁹⁸

– A Hegyvidéki (Ruszin) akcióban az anyagi forrást az állam biztosította, de az egyház segítségével épültek ki és működtek a szövetkezetek. A XIX-XX. század fordulóján Firczak Gyula püspök (1936–1991–1912) és papjainak szerepvállalása jelentős mértékű volt.¹⁹⁹

– Felekezeti iskolarendszere szervezettségét és súlyát mutatja, hogy 1920-ig az egyházmegyének 384 egyházi iskolája volt.²⁰⁰

– A Kárpátaljai Tudományos Társaság munkájában is jelentős részt vállalt a görögkatolikus papság.²⁰¹

– A kárpátaljai görögkatolikus egyház lélekszámának és kiterjedtségének a tanúja a következő táblázat:

¹⁹⁷ A sematizmusok jegyzéke megtalálható: <http://byzantinohungarica.com/index.php/sematizmusok-osszeirasok> (letöltés ideje: 2020.10.24.)

Marosi István, A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945. évi sematizmusa, Beregszász, 2020. (Bendász-hagyatéksorozat, 3. kötet), 35-37 és 63-66.

¹⁹⁸ GARF fond 6991, opisz 3, Nr 1112, 4.

¹⁹⁹ vö.: Braun László, Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898-1910 között, PolPrint Kft., Ungvár, 2011, (Rákóczi-füzetek LXXXV), 31-87.

Braun László, Firczak Gyula részvétele a hegyvidéki és az amerikai akcióban. A hegyvidéki akció kezdete és a görögkatolikus egyház támogató tevékenysége, in.: Marosi István (szerk.), „...a Munkácsi Egyházmegye fejedelme...”. Tanulmányok és források Firczak Gyula munkácsi püspök munkásságának megismeréséhez, Nyiregyháza-Beregszász, 2019, 89-104.

A Hegyvidéki akcióhoz tartozó forrásanyag ugyanezen kötet 332-363. oldalain található.

²⁰⁰ GARF fond 6991, opisz 3, Nr 1112, 4.

²⁰¹ Csatóry György (szerk.), Zorja: Hajnal. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941 - 1944), Hatodik Síp Alapítvány, 1995.

*A Munkácsi Egyházmegye közigazgatási adatai 1945. május 1-jén*²⁰²

Főesperességek	Esperesi kerületek száma	Áldozópapok száma	Templomok száma	Parókiák száma	Filiák száma
Beregi	11	103	143	85	157
Máramarosi	11	69	121	77	21
Ugocsai	4	39	43	34	29
Ungi	7	65	115	63	112
Zempléni	2	11	27	16	28
Áldozópapok a püspöki központban és Ungvár egyházi intézményeiben		42			
Kárpátalja területén	35	329	449	275	347
Munkácsi Egyházmegye Szlovákiai Vikariátusa ²⁰³	6	52	65	46	95
Összesen:	41	381	514	321	442

A Munkácsi Egyházmegye híveinek lélekszáma Kárpátalja területén az 1945. évi sematizmus adatai szerint 480 888 volt.²⁰⁴ Ebből a Munkácsi Egyházmegye Szlovákiai Vikariátusához 39 057 hívő tartozott, vagyis gyakorlatban már nem tartoztak az egyházmegyéhez. Ez a

²⁰² Marosi István, A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945. évi sematizmusa, Beregszász, 2020, (Bendász-hagyatéksorozat, 3. kötet), 37 és 67.

²⁰³ A Munkácsi Egyházmegye Szlovákiai Vikariátusát 1939-ben hozta létre Angelo Rotta nuncius, miután az egyházmegye 50 zempléni parókiája az új országhatáron kívülre esett. Az adminisztratívát az eperjesi püspök joghatósága alá vonták. Attól kezdve ezek a parókiák gyakorlatilag nem tartoztak az egyházmegye kötelékébe. – Vö.: Пекар, А. В., *Наруци історії церкви Закарпаття, Том I*, РИМ–Львів, 1997, 93.

Series Parochorum et Venerabilis Cleri Administraturae Apostolicae Munkačensis is Slovaccia, in: *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholikorum Dioceses Prešovensis (Fragopolitanae) et Administraturae Apostolicae Dioec. Munkačensis in Slovachia pro anno domini 1944. ab erecta sede episcopali anno 128*. Typis Typographiae „Andreae” Prešov. 1944, 171–206.

Ezen a területen 39 057 görögkatolikus jelölt a sematizmus, akik 6 esperesi kerületbe tartoztak. A Vinnai Kerület előzőleg az Ungi Főesperességhez, a Nagymihályi, Gálszécsi, Terebesi, Vásárhelyi, Újlaki Kerületek pedig a Zempléni Főesperességhez tartoztak. A vikárius Tink Antal volt, akiről az 1945-ös munkácsi sematizmus további adatokat nem közöl. Az 1944-es eperjesi sematizmusból tudjuk, hogy zempléni főesperes volt. Továbbá Rákóc parókusa és a Nagymihályi Esperesi Kerület esperese. (*Eperjesi sematizmus, 1944*, 171.)

²⁰⁴ A hívek lélekszámát az 1945. évi dokumentumban korábbi adatok alapján határozták meg, véleményünk szerint közelebb áll a valósághoz a lélekszám vonatkozásában a 461 555 adat. Ez utóbbi számot egy 1943-ban a nunciának írt jelentésben és egy szemtanú visszaemlékezésében is megtaláljuk, aki minden bizonnyal a jelentés készítői között volt. – vö.: KTÁL, 151. fond, opisz, 24, Nr 802, 8. és Pynykó Sándornak, Romzsa Tódor személyi titkárnak a jelentésben lévő adatokkal. Az irat megtalálható a Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár iratai között.

hívószám még akkor is jelentős, ha tudatosítjuk a csehszlovák időszak jelentős támogatását a pravoszláv egyház viszonylatában.

*Görögkatolikus egyház híveinek lélekszáma a pravoszláv egyház híveivel való összevetésben 1915 és 1945 között*²⁰⁵

Főesperesi Kerület	Görögkatolikus (gr. cath.)		Pravoszláv (gr. orth.)	
	1915	1945	1915	1945
Beregi Főesperesi Kerület	120 873	147 265	336	23 354
Máramarosi Főesperesi Kerület (1915: Máramarosi Külhelynökség)	186 686	151 220	277	90 217
Ugocsai Főesperesi Kerület	43 343	59 857	19	1 123
Ung Főesperesi Kerület	92 692	104 632	66	207
Zempléni Főesperesi Kerület	44 292	17 914	1	89
<i>Munkácsi Egyházmegye Szlovákiai Vikariátusa</i>		39 057		
Összesen:	487 886	519 945	699	114 990
Kárpátalja területén:		480 888		

A magyar tekintetben történelmi egyházak, különösen a görögkatolikus egyház ezért jelentős gátat jelentett a kommunista államvezetés számára, akik integrálni szerettek volna egy teljesen eltérő mentalitással és irányultsággal, illetve történelmi hagyományokkal rendelkező területet a Szovjetunió kötelékébe.

A görögkatolikus egyház az integráció gátja a szovjet államvezetés szemében

Egyértelműen megállapítható, hogy a Szovjetunió ideológusainak legfontosabb szempontja a világháború utáni időszakban a „felszabadított” (más szempontból: a megszállt területek) integrálása volt. Az integrációt pedig a helyi társadalom teljes átalakításával szerették volna elérni. Moszkva előtt bizonyára ismert volt a 20. század első felének tapasztalata. A trianoni döntés után ugyanis Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság „ölebe hullott”. Mára azonban azt is megállapíthatjuk,

²⁰⁵ Marosi István, A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945. évi sematizmusa, Beregszász, 2020, (Bendász-hagyatéksorozat, 3. kötet), 40 és 69.

hogy a csehszlovák vezetés nem tudta integrálni a területet a saját társadalmába. Ennek okát Moszkva a görögkatolikus egyházban találta meg és a terület konszolidálásának gátjaként tekintett az egyházakra, különösen a görögkatolikus egyházszerkezetre.

Véleményünket két kommunista funkcionárius gondolatmenetével tudjuk alátámasztani:

– Az első felvezetéseként megállapíthatjuk, hogy Kárpátalja történelmi egyházai (görögkatolikus, római katolikus és református) az európai világ vérkeringésébe kapcsolták be a területet. Közülük is kiemegsoltott a görögkatolikus egyház, amit egyenesen az integráció gátjaként emlegettek. Tézisünk bizonyítására szolgál a Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa tagja (Pugo), aki egyik jelentésében le is írja kárpátaljai látogatása után 1946-ban: *„Kárpátalja összes vallási kérdése közül a legfontosabb az unió kérdése (A görögkatolikus egyház az unió következtében jön létre). Leginkább annak helyes megoldásán múlik a belső viszonyok konszolidálása a területen. Az unió egy féreg a kárpátaljai nép ifjú, egészséges testén, amellyel azok a katolikus magyar hatalmak fertőzték meg, akik a kárpátaljai nép megsemmisítésére törekedtek. Ez a féreg már sok betegséget okozott, és most is okoz, ezért haladéktalanul el kell távolítani, még abban az esetben is, ha az operáció súlyos szövődményeket von maga után...*

A háborút megelőzően a latinizálás (vö.: római katolikus, vagy latin egyház) és a magyarosítás, az unitus egyház (vö.: görögkatolikus egyház) földalatti bomlasztó tevékenysége a Csehszlovák Köztársaság idején, nyílt együttműködés a magyar-német megszállókkal. Ezek a jelek plasztikusan jellemzik az unitus papság jelenlegi jellegét. S egyértelműen beszélnek annak ellenséges tevékenységéről, amely az orosz nép és a Szovjetunió érdekei ellen irányul.

Különböző személyek, egyházi tanácsok, községi tanácsok, járási vezetőik, állambiztonsági szervek stb. egybehangzó állításai bizonyítják, hogy az unitus papság követi a szovjet hatalommal szembeni titkos, ellenséges tevékenység vonalát, és soha nem fog megbékélni ezzel a hatalommal.

Róma mindig a Szovjetunió ellensége volt, most is az, és az is marad.

A katolikus egyház és a Szovjetunió két ellentétes világ, az egyik létezése kizárja a másik létezését.

*A Szovjetunió számára csak egyetlen megoldása van a katolikus kérdésnek: a Vatikán befolyásának felszámolása, azaz az egyházi unió felszámolása Kárpátalján.*²⁰⁶

– A második meggyőződésünk szerint a magyar tudatot szervezeti szinten leginkább a görögkatolikus egyházban fedezte fel az államapparátus. Petro Vilchovijnak, az USzSzK Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa vezetőjének 1946. október 25-én írt beszámolójából származik a következő gondolatmenet: „A görögkatolikus egyház volt az a csatorna, amelyen keresztül Budapest propagandáját terjesztették... Az unitus egyház körül összpontosulnak a magyar nacionalisták, a hazáárulók (magyarbarátok), a kulákok és partizán elemek, akik a dolgozó lakosság rovására élnek...”²⁰⁷

Annak ellenére a görögkatolikus egyházban látták a legnagyobb magyar veszélyt (vagyis a magyar eszme fenntartóját, a magyarbarátságot és a magyar szellemiség hordozóját), hogy Romzsa Tódor munkácsi püspök 1947. július 31-én, a SzSzKSz VKÜT számára írt leveléből az derül ki, hogy 519 945 görögkatolikusból csak 62 000 volt magyar. A többi hívő: ukrán, ruszin, szlovák és román.²⁰⁸

A fent idézettek megerősítenek bennünket, hogy a szovjet államvezetés a görögkatolikus egyház pozíciójának a megtörését tűzte ki célul.

Az egyházüldözés kezdete és a papság egzisztenciális döntése

Kárpátalja társadalmi viszonyainak átalakítása és szovjet típusú berendezkedésének megteremtése az államhatalom és titkosszolgálat (MGB, később KGB) szerveinek az irányításával történt. A kulcsfogalom pedig az egyházi unió visszafordítása volt, vagyis az újraegyesülés (ВОЗЗ'ЄДНАННЯ) a pravoszláv egyházzal. Ennek keretében a görögkatolikus egyháznak, mint a helyi társadalomra leginkább befolyással rendelkező szervezet állami nyilvántartásba vételét megtagadták, és erőszakosan be akarták azt olvasztani az addigra már az állam számára lojálisra tett Moszkva központú pravoszláv egyházba. A görögkatolikus egyház híveinek és papjainak nagyobb része azonban

²⁰⁶ A dokumentum Gönczi Andrea kutatásából származik

²⁰⁷ A dokumentum Gönczi Andrea kutatásából származik

²⁰⁸ DAZO 151. fond, 25. opisz, 3387, 5-7.

megtagadta ezt. A katolikus egyházhoz és annak látható fejéhez, a pápához való hűség jelentette az állami vezetés számára azt a törésvonalat és kifejezett szándékot, amely az egyes papok és papcsaládok sorsát egzisztenciálisan is befolyásolta.

A hitvalló papok számára ugyanis a döntések mögött nagyon mély keresztény eszmerendszer és ideológiai döntés mutatkozott meg. Kirajzolódott a feszültség, hogy míg az államhatalom emberi szinten kezelítette meg a kérdést, addig a papság jelentős részének ez egy hitbeli, világnézeti állásfoglalást jelentett. A Krisztus-követés és a katolikus egyház iránti elkötelezettség, mint eszme, az adott életszakaszban hitbeli és egzisztenciális kérdésként jelent meg. Lényegében a papi személyiség katolikus egyházhoz való hűségével jelentett egyet. A vallásváltás pedig az ateista államhatalommal való kollaborációt és hitehagyást jelentett.

Az egyházüldözés szakaszai

1. szakasz: A felsőpapság politikai kollaborációval való vádolása és le tartóztatása. (Országgyűlési képviselők és kiemelkedő papi egyéniségek elítélése.)

2. szakasz: Romzsa Tódor püspök meggyilkolásáig (1947. október 31.), akit a rendszer átalakításának és Kárpátalja integrációja gátjának tekintettek az állam részéről.

3. szakasz: A Munkácsi Görögkatolikus Egyháznak 1949 utáni likvidációja. 1949. január 1-jén már csak 270 hivatalban lévő papja volt a görög-katolikusoknak. Az egyházüldözés teljes időszakában (1944–1989) 517²⁰⁹ pap volt érintett, akik közül szinte mindenki családos ember volt. A pravoszláv egyházzal való egyesítésre kényszerítés alapján a papságot a „válaszaik” alapján a következő csoportokra soroljuk:

– Hitvalló áldozópapok (börtön, kényszermunka, kivégzés) – 1949 előtt 32, 1949 után 92 görögkatolikus áldozópap. Összesen 124.

– Hitvallók, akiket nem voltak lágerben, de nem teljesíthettek papi szolgálatot – 46 görögkatolikus áldozópap.

²⁰⁹ Ha a görögkatolikus papság összlétszámát tekintjük a Vörös Hadsereg Kárpátaljára való bejövetele (1944. október) és a legalizáció kezdete (1989. november 30.) között, akkor 517 papról kell beszélnünk. Ez legtágabb összesítés, de mindannyian találkoztak a kommunizmussal. Ez a szám tartalmazza a nyugállományban levőket, az 1949 előtt elhunytakat, a külföldre menekülteket, a titokban szentelteket egyaránt.

– A pravoszláviára áttért papok – 128 áldozópap. (Közülük később sokan visszatértek.)

– Külföldre menekült, vagy elhunyt az egyházüldözés kezdete előtt 176 görögkatolikus pap.

Katakomba-szolgálat – Az egyház élete az illegalitásban

*A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1944–1989 közötti üldözésének kronológiája*²¹⁰ gyűjtési folyamata közben találtunk egy levelet, melyet dr. Ortutay Elemér írt Bendász Istvánnak 1986. december 4-én: „1985. március 25-től 13-szor voltam kihallgatáson. És mindig, felmutatva egy-egy dolgozatomat, megkérdezik: „kinek és miért írta?”

Ezért írom most már dolgozataimat unokáimnak. Hála Istennek, tízen vannak. Az ők kérdéseire jogom van válaszolni.

Aki illetékes, elolvasva e témafejtegetésemet, azt mondta: nihil obstat.

Szeretném, hogy az utókor is tudja, mi, akik e téma részesei voltunk, hogyan vélekedtünk erről a kérdésről. Ezért arra gondoltam, ha Te helyesled és a dolgozatomban nem találsz hibát, tedd a „nevem” mellé.²¹¹ Nem hiúságból kérem ezt, mert hidd el, kedves Bátyám, csak egy „rangot” kérek a jó Istentől: hogy mindhalálig hű maradhassak.”²¹²

Ennek a levélnek eddig három változata került elő. A fentebb idézett 1986. november 30-án íródott. Megszólítása: „Kis Gabikám! Kedves Unokám!” A második dolgozat, amely szinte megegyezik az elsővel, 1988. április 7-én íródott és „Kedves Unokám!” a megszólítása. A harmadik pedig már a legalizáció után, 1990. január 21-én. Ennek fejléce már „Katakomba szolgálat”.

A katakomba-szolgálat jelképes fogalom, az ősegyház életére és a korabeli egyházüldözésre vonatkoztatnak. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye XX. századi történetében pedig az illegalitás évtizedeire értik.

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye kálváriája 40 évig tartott. Nem volt hiábavaló Tódor püspök, a 31 vértanú, valamint a hitvallók százainak áldozata. 1989-ben 68 pap élte meg a legalizációt. 18-

²¹⁰ Szabó Konstantinnal és néhai Bendász Dániel atyával folytattuk a kutatást.

²¹¹ A papi adatlapok közé való elhelyezésre utal.

²¹² Bendász István hagyatéki irataiból.

an, akik a Gulágon voltak, 16-an azok közül, akik nem voltak elítélve. 11-en, akik már befejezték vagy tanultak még nyilvános szeminárium-ban, és 23-an voltak azok, akik illegálisan tanultak az „egyszemélyes teológia” keretei között.

Mostanra az egyházmegyének több mint 400 000 híve van, akik a 24 esperesi kerületbe rendezett 470 egyházközséghez tartoznak. Az Ungvári Teológiai Akadémia Boldog Romzsa Tódor nevét viseli, 74 papnövendéke van, akik közül 8 magyar.

Dr. Ortutay Elemég, hitvalló görögkatolikus áldozópap, teológiai tanár visszaemlékezése

Ungvár, 1990. január 21.

a Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár Gyűjteménye

[pag. 1.]

KATAKOMBA SZOLGÁLAT.

Kárpátalja görög katolikus Egyháza.

Kárpátalja görög katolikus Egyháza a Szovjetunió területén fekszik.

A munkácsi Egyházmegye főpásztorának püspöki címere azt a bibliai jelenetet ábrázolja, mikor a háborgó tengeren ott hanyódik a csónak, benne a kétségbeesett tanítványok és Jézus kitárt karokkal szól hozzájuk: „Ne féljete! Én veletek vagyok...”

E krisztusi szavak bátorítóan szólnak hozzánk: papokhoz és e vallás híveihez. Hisz egyházunkat a szovjet állami hatóság likvidálta, vallásunk szabad gyakorlását betiltotta.

Mikor e sorokat írom, a helyzet változatlan. Igaz ugyan, hogy nemrég Gorbácsov államelnök a pápával találkozott. És állítólag, itt a SzU-ban, új vallási törvény is készül. Van reményünk? Lehetünk-e optimisták?

Igaza van és helyesen ábrázolja Józán Lajos református lelkész, beszámolójában, a kárpátaljai keresztény egyházak helyzetét:

„A II.világháború után, a keresztény felekezetek ismét nehéz helyzetbe kerültek. A sztálinizmus még ereje teljében volt.” Majd így folytatta: „át kellett vészelní a sztálini önkény időszakát.”

De kicsit irigykedve olvasom további beszámolójában, hogy a református egyházi élet „csak a templomra szorított és a temetésekre.”

Mi görög katolikusok, ettől is meg voltunk fosztva. Templomainkat elvették és temetni is, csak titokban temethettünk. A mi életünk és munkáink, ahogy helyesen mutat rá Mayer Mihály pécsi püspök, „katakomba szolgálat” volt és az ma is.

Ezek után mégis, vakmerően még egyszer felteszem a kérdést: lehetünk optimisták? Van reményünk?

Ha csak emberi ésszel akarok e kérdésre feleletet adni, csak azt mondhatom: határozott választ erre a jövő ad.

De én vallom, hittel és rendetlenül, hogy a mi kis életünk, értem ezalatt a kárpátaljai görög katolikus egyház életét, benne van Isten terében.

Ezt találóan Paskai László bíboros, így fogalmazza meg: „Isten nemcsak az egyes emberek életébe szól bele, de bölcsességével a történelembé is.”

Lehetünk optimisták? Van reményünk?

Mint hívő ember, határozott „igen”-el válaszolok. És e válaszuk Krisztus szavaira épül: „Én veletek vagyok... Ne féljete !”

* * *

A Munkácsi görög katolikus Egyházmegye története, helyesebben, keletkezésének története az 1946²¹³-es években kezdődik. De teljesen önálló joghatással bíró egyházmegyének, a Szentszék 1771-ben ismerte el.

Határai nagy területet foglaltak el: Bereg, Máramaros, Ung, Ugocsa, Zemplén vármegye, azaz a mai Kárpátalja. De joghatósága a magyar Alföldre is kiterjedt, vagyis arra a területre, ahol csak magyar görög katolikusok éltek. Az említett területeken kívül, a mai Szlovákiában élő görög katolikusok is joghatósága alá tartoztak. Ekkor 465 paróchiája volt és öt szent Bazil-rendi kolostora.

Az idők folyamán ebből hasították ki 1818-ban az eperjesi és 1912-ben a hajdúdorogi egyházmegyét.

---

²¹³ Az eredeti szövegben az „1949” elírás.

[pag. 2] 1949-ben, a Munkácsi Egyházmegye megszűnésekor, a paróchiák száma 265 volt. A hívők lélekszáma 450 ezer. Ebből 28 ezer magyar, 16 ezer román, kis százalékban szlovák. A többi, a többség ruszin nemzetiségű. A papok száma kb. 350, 95% nő, családos ember.

Az egyházmegyének saját papi szeminárium volt, női és férfi tanítóképzője, árvaháza, diákinternátusa és levéltára.

***

Az Egyházmegye jogilag, de csak teoretice, az esztergomi prímás joghatósága alá tartozott. De ennek semmiféle gyakorlati jelentősége nem volt, mert mint önálló egyházmegye: „Ecclesia sui iuris” egyedül a Szentszéknek van alárendelve.

Ugyanez a helyzet volt a csehszlovák uralom alatt is, mikor csak adminisztratív volt kapcsolatban a prágai primással. Ezt bizonyítja a liturgiai szöveg is, melyben csak a pápa és a megyéspüspök nevét említjük és soha nem valamelyik metropolita, pátriárcha vagy primás nevét.

TÖRTÉNELEM

Lapozgassuk csak a történelem lapjait. Vallás üldözéssel mindig találkozunk. Vegyük csak a kereszténység két ezer éves történetét. Voltak államok, uralkodtak királyok-császárok, véreskezű tirannusok, mint például Néro, Diokleciánus, Sztálin, akik szöges ellentétben álltak Krisztus tanításaival. És tagadtak, üldöztek minden igazságot, amelyet az Evangélium hirdet.

Vagy vegyük a türelmetlen középkort. Az inkvizíciót, az európai vallásháborút, a keresztes háborúkat... amikor mindkét oldal, saját ”jogait”, meggyőződését fegyverrel védte vagy pedig így, fegyverrel próbálta igazolni. És legtöbbször – kiméletlenül.

Feltehetjük a kérdést, hogy ma 1989-ben, a XX. század vége felé, vannak még véres vallásháborúk vagy véres keresztény üldözések? Nem, ilyen esetekkel ma nem találkozunk. Ma más idöket és idökbën élünk.

Olyan idökbën élünk, melykben az egész világ hirdeti az emberi jogok sérthetetlenségét. A lelkiismereti és a vallási szabadságát. Sőt!

Ezen jogokat és szabadságokat, így a vallás szabadságát is, az egyes államok alkotmánya is lerögzíti.

Sőt! az államok egymás között külön szerződéseket is kötnek, hogy ezen emberi jogokat, kölcsönösen, a saját területükön tiszteletben tartják. Ilyen például az 1973-ban aláírt „helsinki szerződés.”

***

Gyönyörű szavak. De sajnos, a valóságban nem mindenütt így van. „Mert olyan időkben élünk – folytatta e gondolatot Wojtyła bíboros, a mostani II. János Pál pápa, mely időkben a küzdelem a vallás ellen, ma is, egyes államok és politikai pártok fő programja.” Sajnos e szavak a mára is vonatkoznak.

Lenin A munkáspárt és a vallás c. művében a következőket írja: „a vallás ellen harcolnunk kell...”

„A szovjet hatalom, fennállásának első éveitől kezdve, rendszeresen, szellemi és fizikai eszközökkel is, könyörtelenül harcolt és harcol a vallás ellen.

De nem hallgatható el – írja továbbá az ungvári Kárpáti Igaz Szó az 1988. április 27. számában, hogy a Szovjethatalom, e vallásellenes tevékenység korántsem volt mentes a nehézségektől, túlkapaszkodástól, sőt tévedésektől is...”

Ezt ismét alátámasztják Wojtyła bíboros szavai: „Mindez, tényekkel is bizonyítható. Mert vannak országok (sajnos nálunk is, a SZU-ban is így van), hogy egyes vallásfelekezetek templomai zárva vannak. És a papot, aki keresztel, vagy otthon zárt ajtóknak mögött miséz, gyóntat, esket vagy temet... ha nem is kényszermunkára ítélik, de megbírságóják és kihallgatásokkal zaklatják. [pag. 3] Ez a tény és valóság.

GLÁSZNOSZTY.

Ma a glásznoszty és peresztrojka korában, változott a helyzet? Sajnos, nem! A lényeg nem változott. Csak a szavak lettek szebb ruhába öltöztetve.

Az 1949. esztendő.

1949-ben mindenki előtt világos volt: a szovjet hatalom, Lenin tanítását, hogy a vallás ellen harcolni kell, komolyan veszi és tervszerűen harcol is – minden eszközzel – a vallás ellen.

Nálunk, Kárpátalján is így történt. Átgondolt taktikával, ördögi furfanggal tette azt.

Tudnunk kell, hogy a Kárpátalján, a legnagyobb vallásfelekezet a görög katolikus egyház volt, közel fél millió hívőjével és több mint 300 papjával.

Ezt az egyházat 1949. február 17-én az állami hatalom likvidálta, magyarul: felszámolta.

E latin szó „likvidálni”, nem átvitt értelemben, de szó szerint értendő: felszámol, megszüntet, megsemmisít, eltöröl. Tehát egy vállalatnak, vagy egyesületnek, e vállalat tevékenységének beszüntetése. Ezt nevezzük likvidálásnak.

Ő, a szovjet hatalom birtokosai, e szónak az értelmezését nemcsak elméletben rögzítettek, és a gyakorlatban is valóra váltották.

A görög katolikus egyház nyilvános működését betiltotta. Vallásunk szabad gyakorlását betiltotta. Templomainkat bezáratta vagy átadta az államvallás képviselőinek. A püspöki palotát, melyben püspöki iroda is volt, elvette. Az egyház papjait úgy a püspöki palotából, mint a paróchiákból... utcára tette. Ez szó szerint értendő.

Vég nélkül lehetne felsorolni a sztálini önkényuralom barbár és jogtalan határozatait és cselekedeteit, melyekkel lábbal tiporták az emberi méltóságot és szabadságot... melyekkel sújtották Kárpátalja görög katolikus papjait.

De térjünk vissza a „likvidálás” szó értelmezéséhez, ahogy azt a szovjet hatalom birtokosai – a gyakorlatban – végrehajtották.

Nemrég, az új év elején, január 7-én kedves vendégünk volt. Magyarországról meglátogatott minket dr. Keresztes Szilárd, a hajdudorogi egyházmegye püspöke.

Olvasta az újságokban is azt a hírt, hogy 1989. december 13-án megjelent a szovjet kormány rendelte, mely újra engedélyezte Kárpátalja görög katolikus híveinek és papjainak szabad vallás gyakorlatát.

Eljött, hogy Karácsony ünnepén, az ungvári püspöki Katedrálisban üdvözölje az egyházmegye híveit.

Ehelyett, püspökünk – az előttünk bezárt ungvár-ceholnyai templom kertjében, a sebtében „összekovácsolt” sátor alatti asztal mellett, mely oltárul szolgált... szabad ég alatt, minusz 8 fokos hidegben tudta csak fogadni püspöktársát és kíséretét.

Itt mutatta be a két püspök a misét, 23 pap asszisztálása mellett, kb. 2 ezer hívő jelenlétében.

JÁNOS PÜSPÖK BESZÉDJE.

Miután párhuzamot vont beszédjében az istállóban született kis Jézus és a jelenlegi helyzet között, beszédjét Kárpátalja főpásztora, Szemedi János püspök így folytatta: „a kis Jézus jászolban született, mert szülei nem kaptak helyet a száláson.” /Lk 1,7/

[pag. 4]Mi is 1990-ben, csak itt a szabad ég alatt imádkozhatunk, mert „nem kaptunk helyet” városunkban, szülőföldünkön.

Idézzük fel a múltat. De nem gyűlölettel és kesergéssel, és ezért, hogy akik elkövették, akik bezárták templomainkat és kikergettek otthonainkból... jóvátehessek annak a kornak barbár cselekedeteit.

Mert mi is történt 1949. február 17-én ennek a napnak reggelén, pontosan 9 órakor?

Az ungvári állami hatóság képviselői, tizenhárman voltak, beállítottak püspöki irodába, miután lent a kapuban őrséget állítottak... és bejelentették, hogy lefoglalják és átveszik az egész püspöki palotát és Katedrális: felszereléssel, irodával, könyvtárral, levéltárral és lakosztállyal együtt, ahol emberek, sőt családok emberek is laktak... és átvették.

Ne gondoljátok, kedves Híveim, folytatta püspökünk, hogy ez u.n. szabályos, európaiag értelmezett törvényes átadás volt. Nem! Semmiféle jegyzőkönyvben rögzített hivatalos átadás volt ez. Csak követték: azonnal átadni a kulcsokat, a palota és a Katedrális kulcsait... és mindnyájunkat akik ott laktunk, azonnal el kelet hagynunk otthonunkat.

Meg kell, hogy jegyezzem, belünk és közöttünk lakott két paptestvérünk, családok emberek: *Kótyuk Ferenc* és *Ortutay Elemér*. Őket is, apró 4-4 gyermekükkel, kikergették az utcára anélkül, hogy számukra otthonról, lakásról gondoskodtak volna.

És ez, egy hideg téli napon történt. Éppen olyan hideg zord tél volt, mint ma.

De a pohár nem telt be. Mindazokat a papokat, akik nem ismerték el ezen barbár cselekedetek „jogosságát”, így egyházunk likvidálását... és hitüket, esküjüket meg nem tagadták, letartóztatták és 25 évi szibériai kényszermunkára ítélték. 129 ezeknek a száma.

Hosszú lenne felsorolni a neveket, csak egy-kettőt említek: *Harajda, Bendász István*, a három *Egressy testvér*, majd ahol apa és fia is hitvalló volt: *Bacsinszky, Duliskovics és Ortutay, Ujhelyi, Bóbita, Vaszkó Péter, Kohutics, Choma, Iváncsó, Lelekács, Hrabár, Kampó, Kabáczy, Matécsa, Margitics, Csurgovics...* és sorolhatnám a neveket, hogy 129 legyen.

Ezek közül 30-32 a lágerekben halt meg. Hatot közülük kivégeztek. Vagy legyilkolták?... nem tudom, melyik kifejezés a helyesebb. Ime a nevük: *Romzsa püspök, dr. Fenczik, Demjánovics, Orosz Péter, Zavagyák, Csépes János.*

NARANCSIK IMRE.

Kárpátalja vallási helyzetét elemezve, a többi felekezeteknél sem volt „rózsásabb” a helyzet. A római katolikus papok közül 18-an lettek elítélve. A református papok közül 20 voltak börtönben, közülük ketten ott haltak meg-

Erkölcsei kötelességemnek tartom itt kiemelni, hogy különösen Narancsik Imre elvesztését fájlam.

Mint fiatal teológus, a beregszászi Széchenyi főiskolai egyesületnek voltam a tagja, ahol Narancsik többször tartott előadást. Vaslogikája, meggyőző ékesszólása, izzó tiszta magyar öntudata, lényéből sugárzó papi hivatástudata reám is nagy hatással volt. Túlzás nélkül állíthatom, hogy öntudatos magyar mivoltomat, emberi és papi hivatástudomat sokban Narancsik Imrének köszönhetem.

Akármilyen furcsának tűnhet sokak szemében, hogy e református pap szavai és életvitele, döntő befolyással voltak egy görög katolikus teológus életére, de ez tény. Nagy tisztelettel és hálával gondolok Narancsik Imre személyére.

[pag. 5] A munkácsi főrabbi természetesen zsidó volt és nem keresztény. Nevét sajnos nem tudom, de 1955-ben, kiszabadulása utána az USA-ba vándorolt és a rádión keresztül, magyar nyelvű sorozatos beszámolót tartott lágeri élményeiről.

Nagy műveltségű és őszinte magyar érzésű ember és jó pap volt. Őt is 25 évre ítélték. A Vorkuta melletti Abec-ben töltötte büntetését, ahol apám is volt. Egyike volt azon rabmagyaroknak, akik édesapámat, Karácsony szentestéjén, utolsó útjára elkísértek.

E példák is bizonyítják, hogy Kárpátalján, mily széleskörű vallásellenes propaganda volt, melynek súlyos és nagy áldozatai is voltak.

E terület különböző vallásfelekezetei, mégis átvészelték a sztálini önkény időszakát. Igaz: „fogyva bár, és törve nem.”

LUPUS ET AGNUS.

Engem az ungvári Népbíróság ítélt el: elnök, két ülnök és az államügyész.

Gimnáziumi hittanár voltam és cserkészparancsnok. Külön „érdekessége” mellett volt e tárgyalásnak (természetesen, csak számomra), hogy egybeesett pappá szentelésem napjával. Aznap, október 5-én voltam nyolc éves pap és 33 éves.

Beidéztek tanúként, volt igazgatómat és három tanítványomat.

Beismerem-e – kérdezték –, hogy pap vagyok? Beismertem és ezt igazolták a tanuk is.

Beismerem-e, hogy minden nap miséztem és a misében a pápa nevét említettem? Beismertem.

Tehát – fűzte tovább az ördögi hálót ez ügyész –, beismerem-e, hogy december 6-án, január 30-án és március 15-én is miséztem? Beismertem.

Ergo, harsogta oroszul győzelemittasan az ügyész, a vádlott beismerte, hogy támogatta a fasisztákat és a hortista magyarokat, mert minden nap, így december 6-án is, Horty névnapján, január 30-án, Hitler hatalomátvételének napján és a fasiszta magyarok nemzeti ünnepén imádkozott értük, azaz támogatta őket...

Nem volt ellenvetés. Az utolsó szó jogán – ezt is kegyesen megengedték–, hiába mondtam: de kérem, én nem zavarhattam fel a patak vizét, hisz én lejjebb álltam... a bárány sorsára jutottam.

VORKUTA.

Igy kerültem Vorkutába, paptársaim pedig Karagandába, Ábezbe és Szibéria különböző lágereibe.

Igy maradtak árván a kárpátaljai görög magyar falvak görög katolikus hívei is. Templomaink raktárak lettek vagy az államvallás tulajdonába mentek át.

Mi is lassan-lassan megöregedtünk. Hangunk mindig gyengébb és halkabb lett. Harangjaink is elnémultak. 40 évig hallgattak...

Lehetünk-e optimisták? Van reményünk? hogy Kárpátalja magyar falvaiban, ahol görög katolikusok laknak és élnek, újra szabadon, nyíltan imádkozhassunk?

Ej, ha tudnák, ha megértenék a szovjet állami hatalom birtokosai, hogy mily fontos az ember számára, hogy nemcsak fizikai és szellemi, de lelki igényeit is szabadon kielégíthesse... már régen orvosolták volna fájó sebeinket.

[pag. 6]

TE DEUM...

Te Deum laudamus... adjunk hálát az Urnak, ezek a szörnyű sztálini idők elmúltak.

Lehetünk-e optimisták? Van reményünk? Hisz mintha valami reménysugár, halvány reménysugár is megjelenne.

Kárpátalja fiatal költője, Balla D.Károly is így bátorít minket:

Testvér! Ne rágódj a múlton: „váll ránduljon, kés legyintse, az bármi volt, lassan megfakul...”

Van reményünk? Persze, hogy van, csak kérjük az Urat, hogy az „égi fény hasson át rácson és falakon.”

Igen, mi megértjük fiatal költőnk prófétai üzenetét: fel a fejjel! Hisz „újra gyúl égi fény.”

***

1988-ban – több mint negyven év óta először, Ungváron újra megszólaltak a harangok: „s a templom újra harangszót tanul.”

És mi újra halljuk és hallgatjuk harangjaink szavát és rajta keresztül, mintha az Úr üzenete szólna hozzánk:

„...én a sziklára építettem egyházamat és a pokol kapui sem vesznek erőt rajta.” (Mt 16,18.)

„Ne féljete! Én veletek vagyok mindennap, a világ végezetéig.” (Mt 28,20.)

Ámen! Úgy legyen!

Ungvár, 1990. január 21.

Dr. Ortutay Elemér

*BIMBA BRIGITTA*²¹⁴

MUNKÁCS KÖRNYÉKI SVÁB NŐK INTERNÁLÁSA 1944-45 FORDULÓJÁN

Kárpátalján az eddig fennálló politikai rendszerek mindegyike megpróbálta már a terület egységét megtörni betelepítésekkel. A kolonizációk különböző célokat szolgáltak. A multietnikus régióba a svábok a Rákóczi-szabadságharc után kerültek, az elnéptelenedett földekre gazdasági szempontból telepítették be őket. Legnagyobb arányban a Munkács környéki telepesfalvakban éltek: Alsősönbornon,

---

²¹⁴ Bimba Brigitta (Bátyú), történész, a Debreceni Egyetem PhD-hallgatója

Pósházán, Szarvasréten, Németkucsován, Zsófiafalván. Ezekben a falvakban néhány család kivételével szinte csak svábok éltek. Az 1941-es népszámlálási adatok szerint a német nemzetiségű lakosság száma Kárpátalján 13 222 főt tett ki.²¹⁵ Egyes források szerint 1946-ra 2 338 főre csökkent a számuk.²¹⁶ Hová tűnt több ezer német?

Szovjet megszállás – német menekülés

Számbeli fogyásukat illetően nincsenek pontos adataink, de az több okra is visszavezethető. A szovjet hatalomváltást megelőzően elsősorban 1944 tavaszára, a zsidó lakosság területről való deportálására, ugyanis az 1941-es népszámlálási adatok alapján a zsidó nemzetiségű lakosok közül az anyanyelvi besorolásnál többen nem a jiddist, vagy a magyart, hanem a németet vallották anyanyelvüknek. A második csapás a népi németekre, azaz a volksbundistákra és az SS-tagokra és hozzátartozóikra várt, akiket vélt vagy valós bűneikért különösen kemény elbánásban részesítették a szovjetek. A katonai szolgálaton és azok következményein túl számottevő, hogy a 4. Ukrán Front csapatainak 1944. október 2-i bevonulása után több százan hagyták el a visszavonuló német csapatokkal Kárpátalját, és ezek főként nők, idősök és gyerekek voltak, akik többnyire nem önszántukból hagyták a szülőföldjüknek tekintett területet. Felszólításra, rémhírekre, hogy a szovjetek lemészárolják, megerőszakolják a német nőket, ígéretekre, hogy néhány hét múlva visszatérhetnek hagyták el otthonaikat és váltak menekültekké. A szarvasréti Knaus családban történt eset is ezt támasztja alá: „1944. október 17-én Szarvasrétre jött két német tiszt, és megparancsolták apámnak, Knaus Ernatnak, és anyámnak, Knaus Máriának, hogy gyorsan csomagoljanak és menjenek Munkácsra. Mi nem akartunk csomagolni, de ők ijesztgettek bennünket azzal, hogy jönnek az oroszok és kegyetlenkedni fognak, kiszúrnak a szemünket, levágják az orrunkat, fülünket. Apám megpróbált nekik ellentmondani, hivatkozva arra, hogy ő 1914-1918 között volt Oroszországban, és semmi ilyet nem tapasztalt, de ekkor a német tiszték megfenyegették,

²¹⁵ 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Szerk. és kiadja Közponeti Statisztikai Hivatal. Stephaneum Nyomda Részvénytársaság, Bp. 1947.

²¹⁶ *Малець Олександр Омелянович: Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. XX. ст. Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, Ужгород. 2004. 141.*

hogy ezért lelövik.”²¹⁷ A szovjet csapatoktól való rettegés alapjai elsősorban a német propagandából származtak, amely barbár hordaként írta le az ellenséget. A szovjetektől különösen azok a nők tartottak, akiknek a családtagjai a német alakulatoknál szolgáltak, vagy ők maguk a helyi német nemzetiségi szervezet, a Volksbund tagjai voltak. „Későbbi anyósom még 1942-ben elmenekült a gyerekekkel Németországba. A legtöbb család, aki kapcsolatban állt a Wehrmachttal, az mind elmenekült.”²¹⁸

A még magyar állampolgárságú németek egy része annak következtében vált menekültté, hogy az 1944. október 20-án kelt kormányrendelet előírásának engedelmeskedett. A rendelet értelmében a szovjet csapatok előrenyomulása elől a különféle intézményeket – a dolgozókkal és a dolgozók családtagjaival együtt Nyugatra kellett menekíteni.²¹⁹ Vozáry Aladár emlékeiből – aki maga is a munkácsi menekültek sorában volt feleségével 1944 októberében – is az derül ki, hogy a németek elrendelték egyes területek teljes kiürítését. „A Munkácsról kivezető utat sváb kitelepülők lepték el. Az ott rekedt sváboknak pedig igen rossz volt a hangulata. Már nem bíznak a Führerükben, akit eddig csalhatatlannak és legyőzhetetlennek tartottak.”²²⁰

A Zsófiafalván élőknek két órát adtak csak a menekülésre a német csapatok, azonban azt ígérték, hogy két hét múlva visszatérhetnek. Ennek reményében hagyták el 181-en a települést 1944. október 20-án. A Kazauer család szenvedéstörténetén keresztül betekintést nyerhetünk a menekült németek sorsába és néhány párhuzamot is vélhetünk felfedezni a később internált nők helyzetével. Kozauer Margaréta öt gyermekével úgy döntött, hogy maradnak, de miután a többség elhagyta a falut a partizánok és a környező települések ruszinjai elfoglalták a kiürült házakat, megfélemlítették az ottmaradtakat, végül a család is elhagyta Zsófiafalvát. A munkácsi állomásról vagonokba zsúfolva indultak Németország felé. Heteken át Krakó mellett éltek vagonéletet, majd

²¹⁷ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban: KTÁL), F. 2558., op. 2., ob.zb. 2906., 3.

²¹⁸ Polzer Antónia Annamária Ella visszaemlékezése. *Pawel Wyszowski: Katolikusüldözés Ukrajnában és Kárpátalján.* A könyv olasz nyelvű változatát és a kárpátaljai interjúkat Hidász Ferenc fordította és készítette. Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium, Esztergom, 2013. 256.

²¹⁹ *Tóth Pál Péter: Nemzetközi vándormozgalom szerepe a népességek fejlődésében.* In: Központi Statisztikai Hivatal. Népességtudományi Kutatóintézet. Demográfiai évkönyv, 2001. 97.

²²⁰ *R. Vozáry Aladár: Így történt! Halász Pál Könyvkiadó vállalat, Bp. 1945. 119-122.*

Ausztriába laktanyákba, gyárakba lettek elszállásolva, a katonaság szalmazsákjain aludtak, eltetvesedtek, a gyerekeket tizedelte a kanyaró, Margaréta is elveszítette a kétéves kislányát, a tíz éves fiát pedig elszakították tőle és Hitler ifjúsági iskolájába vitték több hasonlókorú menekült fiúval együtt kiképzésre. A család soha nem térhetett haza – írták meg hosszas visszaemlékezésükben a Kozauer gyerekek, akik az USA-ból a 2000 évek elején látogattak el Zsófiafalvára.²²¹ Aki Nyugatról hazatért, az még inkább a gyanú árnyékába került és német kémnek nyilvánították. Knaus Annát 1945. június 20-án tartóztatták le. A vád ellene az volt, hogy Szarvasréten részt vett a Volksbund helyi szervezetének létrehozásában. Ezen kívül szovjetellenes agitációt folytatott és dicsőítette Németország náci rendszerét. 1945. október 16-án öt év kényszermunkára ítélték.²²²

A Szovjet Állami Védelmi Bizottság 7161. sz. parancsának végrehajtása. A Munkács környéki sváb nők begyűjtése

A kárpátaljai nők szovjetek általi nemzetiségi alapon való elhurcolásának első hulláma a helyi sváb közösséget érte. A német férfiak internálásának első hullámára már ezt megelőzően sor került, amikor az NKVD szigorúan titkos 0036. számú parancsa értelmében 18-50 éves korig „malenkij robot” címszó alatt a magyar nemzetiségű férfilakosokkal együtt munkatáborokba irányította őket. Míg a magyar munkaerő felhasználásáról, mint háborús jóvátételről nem volt szó, addig a német nemzetiségűek jóvátételi munkája többször is felmerült a nagyhatalmi találkozásokon 1943-at követően. A jaltai konferencián még egyik angolszász hatalom sem kifogásolta az elképzelést, azonban az amerikai fél Potsdamban már csak a háborús bűnösökre, pontosabban a hadifoglyokra akarta korlátozni a kérdést. Ez időre azonban Ivan Majszkij szovjet külügyi népbiztos már öt millió német kényszermunkáját irányozta elő, melynek termelési értéke így is csak a jóvátétel felét eredményezte volna.²²³ Bognár Zalán történész meghatározása szerint a korabeli Magyarországról történő el-

²²¹ *Madeline Stanley*: Sophiendorf, Zsófiafalva, New Zofia. A collection of histories of a village in the Carpatho Ukraine. 2005. 3-86.

²²² UBSZKHL, F. 7., od.bz. 5084., 2-3. Közli: Упорядник *О. М. Корсун*: Закарпатські угорці і німці інтернування та депортаційні процеси. 1944–1955 рр. Всеукраїнське Державне Видавництво „Карпати”, Ужгород 2012. 441.

²²³ *Polian Pavel*: Againstst their will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR. Central European University Press, Budapest – New York. 2004. 245-246.

hurcolásoknál három ok érhető tetten: a hadifogolylétszám-kielégítés, az etnikai tisztogatás, és a németként való internálás.²²⁴ Kárpátalja tekintetében az etnikai tisztogatást eredményező 0036. sz. parancs értelmében elrendelt mobilizálás jelentette a tömeges méreteket öltő elhurcolást, de a németként való internáltak száma sem elhanyagolható.

A német lakosság számbavételét a 2., 3., és 4. Ukrán Front által megszállt területeken Berija belügyi népbiztos 1944. november 24-i rendelete irányozta elő. A feladat végrehajtásával és ellenőrzésével Apollov vezérezredes és Gorbatyuk vezérőrnagyok voltak megbízva. Kárpátontúli Ukrajnában az NKVD operatív tisztjeiből álló csoportot vezényeltek, akiknek a feladata az volt, hogy pontosítsák azoknak a településeknek a listáját, ahol németek élnek és 16-tól 50 éves korig terjedően írják össze azokat nem és kor szerinti csoportokra bontva. A nyilvántartást 10 napon belül össze kellett állítani. Romániában, Jugoszláviában, Magyarországon, Csehszlovákiában és Bulgáriában összesen 551 049 főt regisztráltak, akik közül 310 613 főt tett ki a nők száma. Ez azért lényeges, mivel Berija először csak a 17-45 év közötti férfiakra korlátozta a mobilizálandó célcsoportot, ami 97 484 főt tett ki. A Donyec-medencei szénipar termelésbe 50 000 fő, míg a vasiparhoz 20 000 férfi kiszállítását tűzte ki célul, így a betegek, rossz egészségügyi állapotban lévők is elkerülték volna az internálást, azonban a módosító javaslat már a női munkaerő felhasználását is tartalmazta, melyet az NKVD 1944. december 16-i 7161. számú parancsa ki is mondott. A mobilizált nők korhatárát 18-30 közé sorolta.²²⁵ A 4. Ukrán Front törzsparancsnoka Levitin ezredes Kárpátontúli Ukrajna területén 70 települést átvizsgálva készített kimutatás, mely 2 375 németet tartott nyilván, akik közül a 16 és 30 év közötti korhatár közé eső nők száma 317 főben, a 30 és 40 év közé esőké 208, a 40 és 50 év közöttieké 166 főben állapítható meg.²²⁶

²²⁴ *Bognár Zalán*: GULAG, GUPVI, „Málenkij robot”. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban. Írott Szó Alapítvány és Magyar Napló Kiadó Kft., Bp. 2017. 89.

²²⁵ *Polian P.*: Against their will i. m. 250.

²²⁶ Az ügyirat, eredeti forráshelye: Русский Государственный Военный Архив (Oroszországi Állami Katonai Levéltár, a továbbiakban: OÁKL), F. 32885., op. 1., od.zb. 50., 263. Közli: *Dupka György*: A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946. Doktori (PhD) értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK. 2014. 100-101.

A 7161. számú Szovjet Állambiztonsági rendelet Kárpátontúli Ukrajnára vonatkozó forгатókönyvét december 17-én kapta meg Petrov tábornok a 4. Ukrán Front parancsnoka, akinek rendelkeznie kellett a helyi németek mozgósításáról. A parancs az internálandó személyek korhatárának megállapításán túl elrendelte, hogy a németek elszállítását 1944 decemberében és januárjában le kell bonyolítani, s a munkahelyre érkezésnek, – melynek színhelyét a Donyec-medence szénbányák jelentették – 1945. február 15-ig meg kell történnie. A 0036. paranccsal összevetve a következő engedményeket tartalmazta – az internáltak összesen 200 kg súlyig vihettek magukkal fejenként meleg ruházatot, tartalék fehérneműt, ágyneműt, edényeket személyes használatra és élelmiszert.²²⁷ A 7161. számú határozat mellett a 2. és 3. Ukrán Front által megszállt területen a 0060., míg a 4. Ukrán Front által megszállt területen a 00520-as számú (Szigorúan titkos!) kiegészítő parancsok végrehajtási útmutatóját követték. Mindkét parancs a 18-30 év közötti nők internálást írta elő, azonban míg a 0060. szerint csak azok a nők mentesültek az internálás alól, akiknek egy éven aluli gyerekeik voltak, addig a Kárpátontúli Ukrajnában élő német nőkre vonatkozó 00520-as parancs már a hét éven aluli gyermeket nevelő anyáknak is felmentést adott, valamint utóbbi parancs a súlyos betegeket és bizonyítottan rokkantakat sem érintette.²²⁸

Az NKVD több hullámban végzett lakosság-szűrési akciót. Pósházai, palánkai, váraljai, és nagyréti 18 és 30 év közötti német nőket is érintő második begyűjtési hullám és jegyzőségi regisztráció 1944. december 25-27. között zajlott le. Felmentésben a kiegészítő parancs ellenére csak az egy éven aluli gyermeket nevelő nők részesültek. Az egy éven felüli gyerekeket már nevelheti a nagymama is – mondták.²²⁹ Ka-incz Krisztina édesanyja hiába volt szoptatós anya, s nevelt egyedül négy árvát, őt is el akarták hurcolni, az egyik ruszin barátnője mentette

²²⁷ *Vida István*: Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június. Dokumentumok. Gondolat, Bp. 2005. 65-67.

²²⁸ ОАКЛ, F. 32885., op.1., od.zb. 243., 1-5. Közli: Упорядник О. М. Корсун: Закарпатські угорці і німці і.м. 68-70.

²²⁹ A sztálinizmus áldozataira emlékező első emlékkonferenciára Kárpátalján 1989. november 19-én került sor. Gulácsi Géza előadásának rövidített és szerkesztett változatát a következő kötetben adja közre *Dupka György*: Egyetlen bűnünk magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946). Patent-Intermix, Ungvár–Bp. 1993. 240.

meg, aki kihallgatta a náluk megszálló szovjet vezetők tanácskozását. Több váraljai lány menekült meg az internálástól neki köszönhetően.²³⁰

Egy 1945. január 9-i jelentésből az derül ki, hogy 1944. december 21-27 közötti időszakban végezte el az NKVD tiszti állománya a kontingenshez tartozó személyek egyéni nyilvántartásba vételét. A regisztrálás során 301 személyt, azaz 60 férfit és 241 nőt írtak össze, a legtöbb nőt, 138-at a munkácsi körzetben jegyezték be, ebből a regisztrálás során 27-et felmentettek betegség és rokkantság okán, 19 nő nem jelen meg, azonban így is a gyűjtőállomásokra terelt 166 nőből 92 a munkácsi körzetből került ki.²³¹ A mozgósítás alól elrejtőző személyek túlnyomó részét a csehszlovák hadsereg alegységében találták meg, melyek önkéntesekként befogadták a náluk jelentkező menekülő németeket. Munkácson Shathenpal Teréz és Nuszer Mária a helyi városi vezető közreműködésével léptek be a hadseregbe.²³² Az illetékes hatósági szervek már nem kihirdették, vagy kidobolták településenként a kötelező megjelenést az adott gyűjtőponton, hanem saját maguk végezték a portánkénti regisztrálást. Várpalánkán a katonák minden házat végigjártak és összeírták az embereket. Készítettek egy listát és minden nap ellenőrizték, hogy nem-e tűnt el az illető.²³³ A három napi munkára való jelentkezést megtrévesztésként még ekkor is alkalmazták, ahogyan a fegyveres megfélemlítést. A palánkai jegyzőségre fegyveres kíséretben vitték a nőket,²³⁴ utána hazaengedték őket azzal, hogy 29-én ismét jelentkezzenek útra készen, majd megfenyegették, ha elbújnak, a szüleiket viszik el.

A Munkácson összegyűjtött német nőket három csoportba sorolták. Útra készen kellett jelentkezniük a Rákóczi-kastélyon kívül, a

²³⁰ Kaincz Krisztina (szül. 1932, Munkácsváralja) visszaemlékezése. Az interjút készítette (2018.12.19.) és közli Bimba Brigitta

²³¹ OÁKL, F. 32885., op. 1., od. zb. 243., 205-207. Közli: Упорядник О. М. Корсун: Закарпатський уторці і німці і.м. 195-196.

²³² OÁKL, F. 32885., op. 1., od. zb. 50., 349. Közli: Упорядник О. М. Корсун: Закарпатський уторці і німці і.м. 181-182.

²³³ Ekschnit Margit túlélő visszaemlékezése. Molnár D. Erzsébet: A kárpátaljai németek elhurcolása a szovjet rendszer kiépítésének idején. In: Bakura Sándor – Dupka György: „Orthon a könny is édes” 1944-1955. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Intermix Kiadó, Ungvár – Bp. 2009.40.

²³⁴ Shathenpal Teréz visszaemlékezése. Bognár Zalán (szerk.): Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásuk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerrekbe. (1944/45-1955). Kontraszt Pécs Bt., Pécs 2009. 97.

régi tanítóképzőben és a Kohner-kastélyban. 1945. január 1-én reggel a vasútállomásra terelték őket. „Itt nyitott vagonokba raktak 200-250 főt. Ezek közül 40-50 fő Póсахázára, Palánkára, Nagyrétre való volt. Megrendítő eset volt, hogy a városban megalakult polgárőrség két tagja saját feleségét és testvéreiket volt kénytelen bekísérni a gyűjtőbe.”²³⁵ Miután bejöttek a szovjetek a póсахázai nőket egyből a Munkácsra vezényelték – repülőteret és épületeket építettek velük. A városban különösen figyelni kellett, hogy még csak egymást közt se beszéljenek németül, mert azonnal bekísérték őket a bezpekára.²³⁶ Munkácsról az összegyűjtött nők egyik csoportját két napos vesztegelés után Szolyvára vitték, egy iskolába gyűjtötték őket, onnan egyből Donbász következett, Volócon csak áthaladtak.²³⁷ A várpalánkaiak egy másik csoportja a Munkács környéki nőkkel Volócra került. Itt volt a kárpátaljai gyűjtőtábor a nők számára. Egyeseket ablaktalan, fűtetlen iskolákban szállásolták el, mások lovakat szállító vagonokat szedtek rendbe, melyek zártak voltak, s így fűteni is lehetett. Egy hétig várakoztak itt. Sem élelmet, sem vizet nem kaptak.²³⁸ A volóci vasútállomásról 49 férfit és 166 nőt szállító szerelvény 1945. 01. 07-én indult útnak a célállomás – Horlivka felé.²³⁹ A horlivkai tábor a Donyec-medencében volt található és a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság, azaz a GUPVI alá tartozott. A GUPVI szovjetunióbeli táborainak több mint 2500 fő- és altábora volt, ebből Ukrajnában 560, azon belül a Denyec-medencében 288 volt található.²⁴⁰

Ami a kiszállítás további körülményeit illeti, általában egy hónapig tartott, a marhavagonokban útközben tisztálkodási lehetőség nem volt, míg a fertőtlenítőbe nem értek, a kapott ivóvízből próbáltak mosakodni. Útközben a nők különböző „nőgyógyászati” vizsgálatokon estek át, mely a szüzieségüket még őrző nők számára megalázó volt, Ekshnidt Margit túlélő így vall erről: „Utólag azt hallottam, azt mond-

²³⁵ *Gulácsy G.* előad. In: Egyetlen bűnük magyarságuk i. m. 240.

²³⁶ *Bj:* Póсахázai kirándulás. Egy német falu Kárpátalján. Kárpátalja, 2009. szeptember 11. 452. sz.

²³⁷ Shathenpal Teréz visszaemlékezése. In: Malenkij robot i. m. 97.

²³⁸ *Gulácsy G.* előad. In: Egyetlen bűnük magyarságuk i. m. 240-241.

²³⁹ ОАКЛ, F. 32885., op. 1., od. zb. 243., 205-207. Közli: Упорядник О. М. Корсун: Закарпатські уторці і німці і.м. 195-196.

²⁴⁰ *Bognár Zalán:* „Malenkij robot”. A Magyarországról ítélet nélkül Szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története. Kairosz Kiadó, Bp. 2018. 477.

ták, hogy ilyet ők még nem láttak életükbe, hogy ennyi becsületes nő van a világban. Rettenetes volt. Szégyelljük magunkat.”²⁴¹

Életkörülmények a horlivkai lágerben

Horlivkán két láger volt, az egyikben női rabok voltak elszállásolva, a másikban pedig magyar hadifoglyok nagyon rossz körülmények között.²⁴² A női láger háromszoros szögesdrótkerítéssel volt körbevéve és minden harmadik, negyedik sarokban katonai őrbódék álltak, ahol fegyveres őrök jártak fel-alá és vigyáztak arra, hogy senki el ne szökjön. A Munkács környéki nők egy csoportja, 120-an, akik együtt érkeztek, egy barakkba is kerültek, szalmával borított priccseken aludtak. Fegyverrel őrizték őket. Volt egy kis spór, amiben szénnel és a lányok összedtek kis fával tüzeltek,²⁴³ míg a másik csoport, akik közül kb. 50-en kerültek egy helyre, egymáson úgy segítettek, hogy kettesével aludtak, így a magukkal hozott dunnákon, oly módon osztottak meg, hogy az egyikre feküdtek, a másikkal takaróztak.²⁴⁴

A nőket különböző munkára osztották be. Miután megérkeztek, a várpalánkaiakat romeltakarításra vitték, az összetört cserepeket takarították össze velük, ez hónapokig tartott. A ruhát, amibe mentek elvették tőlük, helyette szövetet meg pufajkát kaptak. Férfinadrágokat tudtak csak kiosztani, amit úgy kellett összehúzni magukon, hogy ne essen le róluk.²⁴⁵ A nőekkel férfias munkákat is végeztek, utat burkoltak, szemet pakoltak. Volt, akit szénmosásra osztottak be. Itt három műszakban gruzin férfiakkal és orosz nőekkel is dolgoztak együtt.²⁴⁶ Az orosz nők már hozzá voltak szokva a férfias munkákhoz. Már az I. világháború során a tapasztalt szakmunkásokat, akik a frontra kerültek a nők helyettesítették a gyárakban, a földeken, a bányában, a vasútnál.²⁴⁷

²⁴¹ Ekschnit Margit túlélő visszaemlékezése. In: A kárpátaljai németek i. m. 42.

²⁴² Fischer Zsolt: "Állandóan kísértett a félelem". Kárpátalja, 2005. november 11. 252. sz. In: Egy eltűnt férfigeneráció nyomában a GUPVI-GULÁG kárpátaljai túlélőinek vallomásaiból. Eltitkolt, múltidéző emlékezet a szovjetizálás időszakából, 1944-1990. Intermix Kiadó, Ungvár–Bp. 2019. 185.

²⁴³ Shathenpal Teréz visszaemlékezése. In: Malenkij robot i. m. 109.

²⁴⁴ Ekschnit Margit túlélő visszaemlékezése. In: A kárpátaljai németek i. m. 45.

²⁴⁵ Shathenpal Teréz (szül. 1925, Munkács) visszaemlékezése. Az interjú Molnár D Erzsébet tulajdonában. Készítette (2009.05.)

²⁴⁶ Ekschnit Margit túlélő visszaemlékezése. In: A kárpátaljai németek i. m. 46-52.

²⁴⁷ HL, Tgy. 2.475. A mai hősnő példája: a szovjet forradalmár - partizán- és katonanő. 2.

A foglyok élelmiszerellátása különböző volt, de minőségileg és mennyiségileg is elmaradt a szükségestől. A Szovjetunió nem volt felkészülve több mint 4 millió GUPVI-rab élelmezésére, valamint közrejátzott a voluntarista gazdaságpolitika és az 1946-os szovjet éhínség is, melynek következtében százazrek haltak éhen.²⁴⁸ A megdolgozott munkáért évekig csak silány ételmet kaptak, a harmadik évtől kezdődően kezdtek némi fizetést osztani. A visszaemlékezésekből is kiténik és több kutató is azt vallja, hogy 1947-től, a békeszerződés aláírásától és annak életbelépésétől váltak jobba a lágerkörülmenyek.²⁴⁹

A túlélőknek eltérő tapasztalatai voltak a kerítésen túli, helybéli orosz lakosság életét és hozzájuk való viszonyulását illetően: hol együttérzést, hol pedig gyűlöletet tapasztaltak, ami esetenként kölcsönösen is igaznak volt mondható. A Várpalánkáról elhurcolt Kaincz Anna számára megdöbbentő volt az akkori Ukrajna. Korábban el sem tudta volna képzelni az ott látott szegénységet. A koldusgyerekeknek adta a kenyéradagját: „Bennünket színészeknek gondoltak a helybeliek, hisz divatos ruháink, kabátjaink maskarának tűntek az ottani emberek számára. A környékeliek azzal fenyegettek, hogy egyszer ránk gyűjtják az egész tábort”.²⁵⁰

Az ottani szegénység ellenére Shathenpal Teréz emlékeiből úgy tűnik, mégis voltak, akik szánták őket: „Húsvétkor megkértük a főnököt, hogy hadd mehessünk templomba, görög katolikusba. Egy fegyveres őr kísért el minket. Az emberek úgy megsajnálta minket, adtak néhány bulocskát (zsömlét). Nem tudták elképzelni milyen nemzetiségűek vagyunk, mert tudtunk oroszul, magyarul, tudtunk németül.”²⁵¹

A helytelen táplálkozás és rossz egészségügyi körülmények miatt különböző betegségek ütötték fel a fejüket – tífusz, sárgaság, belső szervi megbetegedések. A láger területén nem volt kórház, ritkán jöttek orvosok, az összegyűjtött lányokból – akinek volt valamilyen egészségügyi végzettsége, vagy tapasztalata – választották ki az ápoló-

²⁴⁸ *Bognár Z.*: „Málenkij robot” i. m. 503-504.

²⁴⁹ Uo. 478.

²⁵⁰ *Badó Zsolt*: Egy német asszony sorsa. Kárpátalja 2004. május 14. 174. sz. In: Egy eltűnt férfigeneráció nyomában i. m. 190.

²⁵¹ Shathenpal Teréz (szül. 1925, Munkács) visszaemlékezése. Az interjú Molnár D Erzsébet tulajdonában. Készítette (2009.05.)

kat. Egy „lazaret”, betegszobának mondható helyiség volt a táborban, ide lett beosztva a várpalánkai Jankó Elza is. (1. sz. melléklet). Ha valakinek komolyabb baja volt, akkor neki kellett a beteget bekísérni a városi kórházba, hol gyalogosan, hol szekérrel. Nagyon sok volt az ételmérgezés és a bélfertőzés, mert az emberek éheztek és elkezdtek mindenféle füveket koszosan és nyersen enni.²⁵²

A szabadidő nagy részében az elhurcoltak együtt imádkoztak, énekeltek, valamint levelet írtak szeretteiknek. Az 1929-es genfi egyezmény 36. cikke biztosította a foglyoknak a családjakkal való levelezési jogot.²⁵³ A Szovjetunió azonban nem vett részt az értekezlet munkájában és az egyezményt sem írta alá. A tábori posta csak 1946 elejétől működött, de teljesen rendszertelen és késedelmes volt, sok levél soha sem jutott el a címzetthez. A tábori levelezőlapokat a cenzúra moszkvai központjában ellenőrizték, onnan küldték tovább, majd ugyanez történt a beérkező levelekkel is.²⁵⁴ A leveleket Horlovkán is szigorúan cenzúrázták, nem lehetett lezárni a borítékot, azonban volt, aki később a levelek mellett csomagot és némi pénzt is kapott otthonról.²⁵⁵

„.....Én már jól voltam lakva azzal, hogy hazamegyek...”

Beadványok, hazatérés

Az otthon maradt hozzátartozók különböző beadványokkal fordultak a helyi és körzeti népbizottságokhoz, hogy igazolásokat állítsanak ki gyermekeik ártatlanságát és politikai megbízhatóságát illetően, melyet ők maguk is bizonygattak. Az 1922-ben Munkácsváralján született Wisinger Barbara is Horlovákra került 1945 januárjában. Nevezett apja kérelmében leírja, hogy 1922 óta tagja a kommunista pártnak, Kárpátontúli Ukrajna német-magyar megszállása alatt Borbála lányával együtt „a népnek az idegen kapitalista megszállók alóli

²⁵² Gazsó Mária (szül. 1965, Munkács) visszaemlékezése. Az interjút készítette (2019.12.06.) és közli Bimba Brigitta

²⁵³ Magyar hadifoglyok a Szovjetunióba. Fehér Könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről. Szerk. A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége. Hungaria Kiadás, Bad Wörishofen. 1950. 51.

²⁵⁴ A Janus Pannonius Múzeum számára olyan Magyarországról elhurcolt túlélők is felajánlották emléktárgyaikat, akik a kárpátaljai nőkhöz hasonlóan szintén a horlivkai lágerben raboskodtak. Müller Judit: „Idegen ég alatt – Oroszföldön meggyötörve”. Elhurcolt magyarországi fiatalok szovjet kényszermunkán, 1944-1949. Janus Pannonius Múzeum, 2016. 98.

²⁵⁵ Uo. 62-64.

felszabadításán munkálkodott”, erre hivatkozva kéri lánya szabadon bocsájtást.²⁵⁶ Az igazolásokat Ivan Turjanicának, Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának elnökéhez, vagy maguknak a lágéparancsnokoknak címezve továbbították. A kérvények következményeképp Ivan Turjanica, Mikita Szergejevics Hruscsov közbenjárását kérte a hadifogolytáborokba hurcolt kárpátaljai polgárok szabadon bocsátása ügyében, majd 1945 júliusában elrendelte a településeken nem tartózkodó hadifoglyok és internáltak összeírását. A népbizottságok helyi vezetői a magyarlakta településeken 28 098 nevet írtak össze, akik részben ismert, részben ismeretlen lágerekbe kerültek, mivel a hozzátartozóknak csak hallomásból szerzett ismeretekkel rendelkeztek, vagy nem is volt tudomásuk róla, hová vitték a családtagjaikat.²⁵⁷ A Munkács környékéről²⁵⁸ elhurcolt nőknél egységesnek mondható és szinte 100%-an fel van tüntetve, hogy a horlivkai lágérbe kerültek, viszont az bizonyos, hogy a listák hiányosak és jóval kevesebb ember neve került feljegyzésre, mint ahányat elhurcoltak. Egyik példája ennek, hogy a munkácsi járásból 25 nő nevét sikerült a listákból kinyerni (2. sz. melléklet), azonban a KMKSZ 1989-93-as évi gyűjtéséből ismert, hogy csak Munkácsról 38 nő tért haza és öt életét veszítette a lágérben (Henzel Magdolna, Kráner Hermina, Kráner Johanna, Kráner Jolán, Kráner Katalin).²⁵⁹ Ekschnit Margit szerint nem volt különösebb indoka annak, mi alapján választották ki, hogy ki mehet haza, „csak mondták a neveket, én reméltem mindig és egyszer csak megszólítottak és mondták, hogy haza fogok menni. Nagyon jó hír volt. És akkor felpakoltak, adtak élelmiszert, ilyen konzervált tejet meg konzerv halat, meg mit tudom én, az már nem is kellett nekem, én már jól voltam lakva azzal, hogy haza megyek.” – ez történt 1946 májusában.²⁶⁰ A kárpátaljai németek hazaszállítása nem egységesen

²⁵⁶ KTÁL, F. R-14, op. 1, od.zb.215., 2.

²⁵⁷ Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboráiban (1944–1953). Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem BTK. 2015. 117.

²⁵⁸ KTÁL, F. R-14., op. 1., od. zb. 225.

²⁵⁹ *Dupka György*: A mi golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a Kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944-1946.). Intermix Kiadó, Ungvár-Bp. 2012. 224.

²⁶⁰ Ekschnit Margit túlélő visszaemlékezése. In: A kárpátaljai németek i. m. 47-48.

történt, mint azt a visszaemlékezések tükrözik, volt, aki néhány hónap, de volt, aki csak évek múltán kerülhetett haza.

Iván Turjanica 1947. szeptember 18-án újabb levélben fordult M. Hruscsovhoz az NKVD táborokban tartózkodó kárpátaljaiak szabadon bocsájtása érdekében. Először említi meg, hogy a munkára irányítottak összetétele többségében 16 éves fiatalokból, főként lányokból áll, azon túl idősök, egész családok és hadifoglyok alkotják a kontingens.²⁶¹ A munkácsiak nagy része 1950-ben szabadult.

A kárpátaljai német nők nem haltak meg tömegesen a lágerben, a túlélők elmondása alapján az Istenbe vetett hit, az élni akarás, a kitarás és az otthonról küldött csomagok is sokat segítettek abban, hogy életben maradjanak. Az itt töltött évek azonban mindenképp rányomták az életükre a bélyeget, volt, aki társ nélkül, egyedül élte le az életét, vagy meddővé vált, az időskort is nagyon kevesen élték meg, különböző betegségekben haltak meg nem sokkal a munkatáborokból való hazatérésük után.

Felhasznált forrás- és irodalomjegyzék ***Források***

1. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban KTÁL), F. R-14, op. 1, od.zb. 215.
2. KTÁL, F. R-14., op. 1., od. zb. 225.
3. KTÁL, F. R-195., op. 24., od.zb. 7.
4. KTÁL, F. 2558., op. 2., ob.zb. 2906.
5. Hadtörténelmi Levéltár, Tanulmánygyűjtemény 2.475. A mai hősnő példája: a szovjet forradalmár - partizán- és katonanő.

Forrásgyűjtemények

1. О. М Корсун: Закарпатські угорці і німці інтернування та депортаційні процеси. 1944–1955 рр. Всеукраїнське Державне Видавництво „Карпати”, Ужгород 2012.
2. Vida István: Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június. Dokumentumok. Gondolat, Bp. 2005.

---

²⁶¹ KTÁL, F. R-195., op. 24., od.zb. 7., 110.

Szakirodalmak: monográfiák, könyvek, tanulmányok

1. Малець Олександр Омелянович: Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. ХХ. ст. Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, Ужгород, 2004.
2. Madeline Stanley: Sophiendorf, Zsófiafalva, New Zofia. A collection of histories of a village in the Carpatho Ukraine. 2005.
3. Pawel Wyszkowski: Katolikusüldözés Ukrajnában és Kárpátalján. A könyv olasz nyelvű változatát és a kárpátaljai interjúkat Hidász Ferenc fordította és készítette. Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium, Esztergom, 2013.
4. Polian Pavel: Againstst their will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR. Central European University Press, Budapest – New York. 2004.
5. Bognár Zalán: GULAG, GUPVI, „Málenkij robot”. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban. Írott Szó Alapítvány és Magyar Napló Kiadó Kft., Bp. 2017.
6. Bognár Zalán: „Málenkij robot”. A Magyarországról ítélet nélkül Szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története. Kairosz Kiadó, Bp. 2018.
7. Bognár Zalán (szerk.): Malenkij robot. „Egyetlen bűnük a származásuk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerекbe. (1944/45-1955). Kontraszt Pécs Bt., Pécs 2009.
8. Dupka György: A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946. Doktori (PhD) értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK. 2014.
9. Dupka György: A mi golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a Kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944-1946.). Intermix Kiadó, Ungvár-Bp. 2012.
10. Dupka György: Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946). Patent–Intermix, Ungvár–Bp. 1993.
11. KSH (szerk.): 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Stephaneum Nyomda Részvénytársaság, Bp. 1947.
12. Magyar hadifoglyok a Szovjetunióba. Fehér Könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről. Szerk. A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége. Hungaria Kiadás, Bad Wörishofen. 1950.
13. Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiiban (1944–1953). Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem BTK. 2015.
14. Molnár D. Erzsébet: A kárpátaljai németek elhurcolása a szovjet rendszer kiépítésének idején. In: Bakura Sándor – Dupka György: „Otthon a könny is

- édes” 1944-1955. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Intermix Kiadó, Ungvár – Bp. 2009.
15. Müller Judit: „Idegen ég alatt – Oroszföldön meggyötörve”. Elhurcolt magyarországi fiatalok szovjet kényszermunkán, 1944-1949. Janus Pannonius Múzeum, 2016.
  16. R. Vozáry Aladár: Így történt! Halász Pál Könyvkiadóvállalat, Bp. 1945.
  17. Tóth Pál Péter: Nemzetközi vándormozgalom szerepe a népességfejlődésben. In: Központi Statisztikai Hivatal. Népeségtudományi Kutatóintézet. Demográfiai évkönyv, 2001.

Interjúk

1. Gászó Mária (szül. 1965, Munkács) visszaemlékezése. Az interjút készítette (2019.12.06.) és közli Bimba Brigitta
2. Kaincz Krisztina (szül. 1932, Munkácsvárálja) visszaemlékezése. Az interjút készítette (2018.12.19.) és közli Bimba Brigitta
3. Shathenpal Teréz (szül. 1925, Munkács) visszaemlékezése. Az interjú Molnár D. Erzsébet tulajdonában. Készítette (2009.05.)

Sajtó

Kárpátalja – 2004, 2005, 2009

Melléletek

1. sz. melléklet

A várpalánkai Jankó Elza és a munkácsi internált svábok csoportja a horlivkai lágerben

2. sz. melléklet

Táblázat. Az 1945. júliusában összeállított Turjanica-féle névsorokból kigyűjtött munkácsi és munkácsi járási illetőségű munkatáborokban tartózkodó sváb nők adatai

Nº	NÉV	Születési év	Lakóhely	A internálás helye
1.	Biró Gizella	1921	Várpalánka	Budapest
2.	Eckshnit Margit	1926	Munkács	Horlivka
3.	Faus Anna	1925	Várpalánka	Horlivka
4.	Hennel Erzsébet	1926	Várpalánka	Horlivka
5.	Ifim Alíz	1925	Munkács	Horlivka
6.	Kaincz Anna Neli	1922	Várpalánka	Horlivka
7.	Kainz Barbara	1920	Munkács	ismeretlen
8.	Kaincz Erzsébet	1915	Várpalánka	Horlivka
9.	Kaincz Gizella	1919	Várpalánka	ismeretlen
10.	Kaincz Jozefina	1921	Várpalánka	Horlivka
11.	Kaincz Julianna	1922	Munkács	Horlivka
12.	Kaincz Margit	1923	Várpalánka	Horlivka
13.	Kitraiber Anna	1924	Munkács	Horlivka
14.	Kizman Antonova	1923	Órhegyalja	ismeretlen
15.	Langbauer Erzsébet	1924	Várpalánka	Horlivka
16.	Lautner Antónia	1926	Munkács	Horlivka
17.	Lautner Erzsébet	1926	Munkács	Horlivka
18.	Magyar Lászlóné	1922	Munkács	Horlivka
19.	Pájpe Teréz	1915	Várkulcsa	Donbász
20.	Payer Barbara	1926	Várkulcsa	Donbász
21.	Pohareczki Anna	1921	Munkács	ismeretlen
22.	Shapenthal Teréz	1925	Várpalánka	Horlivka
23.	Straus Anna	1926	Órhegyalja	Horlivka
24.	Várpalánkai Anna	1922	Munkács	Horlivka
25.	Wisinger Mária	1921	Munkács	ismeretlen

*MÁDI BIANKA*²⁶²

INTERNÁLÁS AZ OTTHON MARADTAK VISSZAEMLEKÉZÉSÉNEK TÜKRÉBEN

„Kis munka” vagy „malenykij robot”, amely egy egész nemzedék emlékezetében a polgári lakosság tömeges elhurcolását és több éves szovjetunióbeli kényszermunkájának tragédiáját jelentette. A „kis munka” ígéretével, hazugságával hurcolták el a civilek tömegeit, elsősorban munkaképes korú, de egészen fiatal és idős embereket is. A szovjet

²⁶² Mádi Bianka (Verbóc), történész, az UNE Ukrán-Magyar Oktatási és Tudományos Intézet történelem szakos hallgatója

megszállás a teljes megfélemlítettség és kiszolgáltatottság érzését tette mindennapi élménnyé, változtatta kegyetlen valósággá, hiszen a Vörös Hadsereg győzelme milliók számára a szabadság helyett az újabb rabság kezdetét hozta el nemre, nemzetiségre, vallásra, politikai meggyőződésre való tekintet nélkül. Bárkit szovjet fogságba vethettek, mérhetetlen szenvedést okozva ezzel a véletlenszerűen kiválasztott embereknek és otthon maradt családtagjaiknak. Az egyéni történetek mögött egy felfordult világ, egy évszázados erkölcsi rendjét maga mögött hagyott kontinens áll²⁶³.

A családoknak legtöbbször semmi tudomásuk nem volt arról, hogy gyermeküket, férjüket hová hurcolták el. Éltek a bizonytalanságban. Mások megkapták a rossz hírt, sohasem láthatták viszont fiúkat, férjüket, édesapjukat, testvérüket. A férj nélkül maradt édesanyáknak egyik napról a másikra egyedül kellett megoldaniuk a gyermekeik felnevelését. A II. világháború utáni rettenetes helyzetet tovább nehezítette a férfilakosság, a férfi munkaerő, a családfő hiánya. A nők kénytelenek voltak átvállalni a családfenntartói szerepet. A gyerekek kis gyermekkoruktól kezdve kötelesek voltak segíteni a háztartásban, hogy ezáltal is könnyítsenek életkörülményeiken²⁶⁴. A csoda folytán visszatértek közül pedig sokan úgy haltak meg, hogy – a szovjetrendszer visszaszága, illetve a beléjük plántált félelem miatt – az ottani eseményekről nem beszélhettek vagy nem mertek beszélni²⁶⁵. A szovjet lágerrendszer áldozatai számára az elhurcolás lelki és testi kínzás, mely sebeket okozott, de az is, hogy évekig hallgatniuk kellett. Azonban nemcsak a táborok „lakói”, hanem a rendszer valamennyi áldozata számára hallgatást parancsolt a politikai rezsim. Ebből kialakult a hallgatás – és elhallgatás – kultúrája²⁶⁶.

Hatalmas értéke van a túlélők visszaemlékezéseinek, a velük készített interjúknak, vagyis az oral historynak. Forrásértéküket növeli,

²⁶³ Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében. – Kapitális Nyomda, Debrecen, 2017. – 10. old.

²⁶⁴ Orosz Júlia. A „málenkij robot” árnyékában – beszélgetések az elhurcolt áldozatok hozzátartozóival. 2017. – 5. old.

²⁶⁵ Molnár D. Erzsébet. „Embert aszaló intézet Szolyván” Deportálások a Nagyszőlősi járásból a szovjet rendszer kiépítésének idején. [Elektronikus forrás] Rezhim dostupu// <http://www.kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/Lehoczky2012.pdf>

²⁶⁶ Hadifogság, Málenkij robot, Gulág Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborába (1944–1953). Nemzetközi tudományos konferencia, Beregszász. – Beregszász-Ungvár: „RIK-U” Kiadó, 2017. – 119. old.

hogy teljesen reálisan, elferdítés nélkül adják vissza az akkor történeteket. A túlélők visszaemlékezései, naplói a személyes élmény hitelességét állítják szembe a torzított, elhallgatott történelmi emlékezettel, a dokumentumok eufémizáló, a borzalmakat megszépítő szemléletével. A visszaemlékezések túlnyomó többségének a megbízhatóságát igazolják az egymással való összevetésük és a korabeli dokumentumok is²⁶⁷.

Az internálás folyamatát egy eddig kevésbé kutatott oldalról mutatjuk be. Az előadás során kizárólag olyan személyektől származó visszaemlékezéseket mutatunk be, akik külső szemlélői voltak az eseményeknek, hiszen még gyerekek voltak az 1940-es években. Ezen visszaemlékezők, akiknek közvetlen vagy közvetve, de tudomásuk van az említett korszak történéseiről, hozzájárultak ahhoz, hogy a téma kapcsán bővítsük ismereteinket. A visszaemlékezések bepillantást engednek az otthon maradtak mindennapi életébe, az akkor uralkodó életviszonyokba.

Verbőc, 1946-tól ukránul Verbovec. A település Feketepatak és Egres között található, 15 km-re fekszik Nagyszőlőstől. Lakossága 1944-ben 1168, míg 1969-re 855 fő. A lakosság csökkenése mindössze 25 év alatt szemmel látható. A háztáji kistermelés kialakulásában, fellendülőben van. Hagyományőrző, módos, dolgos közösség él itt rendezett községben, takaros portákon.²⁶⁸ Elfoglalásának időpontja: 1944. október 26. Az 1945. július 1-jén összeállított helyhatósági (Verbőci Községi Népbizottság) lista alapján 128 helyi tartózkodott lágerekben. 59 fő bevonult a magyar hadseregbe, 69 katonaköteles férfit (1895-1926) civilként Szolyvára internáltak. A magukat ukrán/ ruszinnak valló férfiakat nem vitték el, közülük önkénteseket toboroztak a szovjet hadseregbe.²⁶⁹

Feketepatak, 1946-tól ukránul Csornij Potyik, magyar falu. Közigazgatásilag Verbőchöz tartozik. A két község mára már teljesen összeépült. Feketepatak 16 km-re fekszik Nagyszőlőstől. Lakossága 1940-ben 708, 1989-ben pedig 900 fő. Fényes Elek leírása 1851-ből:

²⁶⁷ Bogárné Zalán, W. Müller Erzsébet. A 0060-as parancs. – Pécs: Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2017. – 12-13. old.

²⁶⁸ Bodlik József, Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. – Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 1993. – 183-184. old.

²⁶⁹ Dupka György. A mi golgotánk. – Ungvár -Budapest: Intermix Kiadó, 2014. – 259.o.

„Patak (Fekete-), magyar falu, Bereg-Ugocsa vmegyében...²⁷⁰1944-ben 688 fő volt a lakosa. Elfoglalásának időpontja: 1944. október 24. Az 1945. július 1-én összeállított egységes helyhatósági (Feketepataki Községi Népbizottság) lista alapján összesen 104 (1895-1926) férfi hiányzott a településről. A túlélők felmérése szerint az 1944. november 13-18. közötti regisztrálás után 94 római katolikus és református vallású magyart Szolyvára, Sztarij Szamborba, a Grúziai Ocsemcsiribe, majd más munkatáborokba hurcoltak. 72 fő hazatért, 22 (LIMES:30) fő meghalt a lágerekben.²⁷¹

A következő visszaemlékezések Verbőc és Feketepatak község férfilakosságának internálását mutatják be, az otthon maradtak visszaemlékezésének tükrében.

Verbőc községre vonatkozó visszaemlékezések

Taracközi Gábor visszaemlékezése

„A mi családunkból hárman mentek el háromnapos munkaszolgálatot teljesíteni. Apám, Taracközi Elek Gáboré (1897. április 24.), idősebbik bátyám, Taracközi Ferenc (1926), bátyám, Taracközi Zsigmond (1923). Abban az időben dobszó volt a hirdetés, a kisbíró járt, akkor még Gönczy Pista volt, kihirdetni, hogy minden férfi 18 és 50 között három napra való eleséggel és ruhával gyűljön össze munkaszolgálatot teljesíteni. Szőlősön kellett összegyűlni, onnan mentek Beregszászba, majd Szolyvára. Az úton végig kísérték őket, még a cigányok is fegyvert fogtak rájuk.

Miután a férfiakat elvitték Szolyvára, onnan már nem engedtek haza senkit se. A hozzátartozók nem tudták, hogy onnan tovább viszik-e őket. Vagy mi lesz a sorsuk? A nagynéném hátizsákba némi eleséget vitt az elhurcolt hozzátartozóinak. Még a tehervonatra is felültek az emberek, hogy meglátogassák szeretteiket.”²⁷²

²⁷⁰ Botlik József, Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. – Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 1993. – 149-150.old.

²⁷¹ Dupka György. Halottaink 1944-1959. – Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 2011. – 152. old.

²⁷² Taracközi Gábor (szül. 1932. 02. 21.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2019. május 5. Helyszín: Verbőc.

Taracközi Gábor bátyjának, Ferencnek a következő módon sikerült hazajönnie: „Ferenc bátyámnak három hónap eltelte után sikerült hazajönnie. Egy nap egy orosz ajkú ember levitte szekérral a hozzátartozók által vitt csomagokat a láger területére, mivel a nőket nem engedték be. Feri megkérte ezt az orosz férfit, hogy ha jön kifele, legyen olyan jószívű, hogy kiviszi őt is, hiszen akkor a bátyám nagyon beteg volt. A férfi odaadta felső ruházatát a bátyámnak, hogy így álcázza magát, átadta neki az ostort és a gyepelőt is. A bátyám kihajtotta a lovas szekeret és kijutotta lágerből.

Mikor a bátyám hazajött nagyon beteg volt. Nem is csoda, hisz a padlón aludtak a hidegben, egymás mellett, mint a juhok. De betegsége nem ebből kifolyólag volt, valószínűleg elkapott valamiféle vírust, hiszen nagyon ment a hasa. Szegény édesanyám azt sem tudta, mit csináljon vele. A mendemondákat ismerő öregasszonyok disznókörmöt ajánlottak a bajára, amelyet mozsárba kellett összetörni, és egy deci pálinkába önteni. Ezt napi kétszer-háromszor itta, míg végül jobban lett.

Egy darabig senki nem is tudta, hogy hazajött, de mi sem mondtuk senkinek, hiszen elszökött a lágerből, féltünk, hogy újra elviszik. Jó magasra megvetettük az ágyat és annak a belső oldalán aludt, ott bújtattuk el. Azonban édesapámat és Zsigát tovább vitték. Egy jó darabig nem is tudtunk róluk semmit. Édesapám Szolyván volt vagy két hétig és onnan elvitték Oroszországba. Szeretteink állapotáról, holletéről senki nem tudatott bennünket. Zsigmond 13 hónapot töltött a lágerben. Őt hivatalosan is elengedték, úgy tért haza közénk.

Édesapámról azonban két évig nem tudtunk semmit, de soha nem halt meg bennünk a remény, hogy majd egyszer hazajön. Czéber Imrével és Czéber Jóskával volt Szibériában. Ezt akkor tudtuk meg, amikor 2 év elteltével ők hazajöttek és elmondták, hogy egy lágerbe voltak apámmal, de őt még ott tartották.

Apám az erdőben, mezőkön dolgozott, azért az ott kapott étel mellé még az összegyűjtött gumókból és egyéb ehető dolgokból is tudott pótolni. A szovjetek nem a legkedvesebb módon bántak a lágerben lévőkkel, de az ebben a lágerben élők legalább napi rendszerességgel kaptak ételt.”²⁷³

²⁷³ Taracközi Gábor (szül. 1932. 02. 21.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2019. május 5. Helyszín: Verbőc.

Az otthon maradtaknak minden nap szembe kellett nézniük szeretteik hiányával. Erről interjúalanyunk is szót ejt: „Miután édesapám és bátyáimat elvitték, otthon csak én és édesanyám maradtunk, én akkor tízennéhány éves voltam. Nehezen dolgoztuk fel a velünk történeteket. Édesanyám egész nap sírt. Volt még egy harmadik bátyám is, Elek, aki 1920-ba született, ő 1941-be bevonult tényleges katonának. Kivitték a frontra. Egy nap egy juhodályba hajtották őt és néhány embert, ahol három napig mérgezett vizet adtak nekik. Ezután a bátyám kórházba került, ahol meg is halt. Tehát veszteséget veszteség után kellett megélnünk... Anyám mindenhol kerestette Eleket, de mindenhol csak az jött le, hogy nem találják.”²⁷⁴

A háztáji munkák a fiúkra hárultak, az otthonmaradt asszonyoknak minden kézre szükségük volt, hogy fenn tudják tartani családjukat. Jól szemlélteti mindezt Taracközi Gábonak erre az időkre vonatkozó visszaemlékezése. „Az asszonyok, akik itthon maradtak gyerekeiket munkára fogva dolgoztak a földeken. Én és anyám búzát vetettünk, a szomszéd ideadta a vetőgépét, így hála Istennek nem kézzel kellett bevetni a földet. A jószágot befogtuk, volt három tehenünk, meg még két kis ökrünk, de azokból az egyiket elvitték az oroszok. Volt, hogy úgy műveltük a földet, hogy a járomba fogott tehennek fogni kellett a szarvát, de közben a gép hol hátra hol előre ráncigált engem. Tizenkét éves gyerekként már javában dolgoztam. A családfejek által hátrahagyott gazdaságok továbbra is fennmaradtak, nekünk is voltak jószágaink. Az egy ökrünk, ami megmaradt, azt más éven a bátyám el is adta. A három tehénből egyet meg a magyaroknak kellett odaadni, úgyhogy az öt állatból három így ment el. Minket, fiúkat, hajtottak a gazdák ökreikkel a földekre dolgozni. Gyerekként az ökröket alig tudtuk befogni. Én soha nem akartam befele fogni a jószágot. A befogott ökrökkel fákat szállítottunk. Ahol nem volt férfi munkaerő, ott a nőknek nagy szenvedés volt az élet.

Gyerekként én láttam el a jószágokat. Etettem, itattam őket. Volt két bárányunk is, abból az egyiket megpróbáltuk levágni én és egy barátom. De alig tudtuk megvágni a nyakát, sajnáltuk is szegény jószágot,

²⁷⁴ Taracközi Gábor (szül. 1932. 02. 21.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2019. május 5. Helyszín: Verbóc.

de közben tudtuk, hogy valamit ennünk kell. Mind a ketten elkezdünk sírni. Miután megnyugodtunk, összeszedtük minden erőnket és levágtuk a bárányt. Emlékszem, ebből a bárányból is vittek apáméknak a lágerbe enni. Apámék nagyon sok ételt, egész szalonnákat vittek el otthonról, amelyeket talán még el is vettek tőlük.

A legközelebbi városba, Szőlösre búzát, krumplit, terményeket vittünk eladni. Befogtuk a jószágot és azzal vittük be, akkor még nem volt autó. A szekér elé hol lovat, hol tehenet fogtunk be.

Az ünnepek borzalmasak voltak a szeretteink nélkül. Nem telt el nap úgy soha, hogy ne gondoltunk volna a tőlünk elragadottakra. Nehéz idők volt, minden egyes nap küzdeni és dolgozni kellett. Miután Feri hazajött, már könnyebb volt. Három év után édesapámat is elengedték a lágerből, már mind itthon voltak, kivéve Eleket, aki miután elment, soha nem láttuk többé...”²⁷⁵

Komáromi Irénke visszaemlékezése

„Négy éves voltam, mikor édesapámat, Komáromi Endrét (született: 1912. 02. 16.) lágerbe vitték. Minden 18 és 50 év közötti magyar ajkú férfit elvittek a faluból 1944 novemberében. Édesanyám Beregszászig elkísérte apámat, de útközben beázott a csizmája így visszatért. Én és öreganyum maradtunk itthon, a nagy kastélyba, amely akkor még a templom mellett díszelgett. A kastély nagy magas volt, novemberben már hideg. Kis szandálba szaladgáltunk a szomszédba melegedni egész télen.

Az orosz katonák mindig ott lövöldöztek a templom mellett. Félelmemben sírtam, odabújtam az öreganyum mellé. A padon, ami betakarított termény volt, azt szinte mind elhordták az oroszok.

Azokban az időkben nehéz volt ruházkodnunk. Egy cipőt többen is viseltek. Nekem is csak később lett fekete csizmám, amibe templomba tudtam járni. A ruhákat Szőlösön vettük. De voltak, akik anyagot vittek és abból varrták meg amire épp szükségük volt. Inget olyat varrtak, amelyen csak három gomb volt. A városba szekérrel jártunk, vagy gyalog a mezőkön keresztül. Ott főként tejet, terményeket árultunk. A boltokban régen csak sót, ecetet, gyufát és cukrot lehetett venni. Mi

²⁷⁵ Tarackózi Gábor (szül. 1932. 02. 21.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2019. május 5. Helyszín: Verbőc.

nagyon ritkán vásároltunk cukrot, de egyébként se volt rá nagy a kereslet, mivel nagyon drága volt.

Az emberek csak kizárólag mezőgazdaságból éltek. A gazdának is csak akkor volt pénze, amikor eladott valamit. A földeket ökrökkel, lovakkal művelték, a szegényebbek tehenekkel. Mihelyt a gyerekek odanőttek, rögtön munkára fogták őket. Én még kislány voltam, így főként csak a házkörüli munkákban tudtam otthon segíteni. A gyerekek a földeken főként kapáltak, esetleg a libákat vagy marhákat őrizték a mezőn.

Akkor nem volt túl sok esküvő, hiszen a fiatal fiúk többségét is elvitték, de a fogadást benn tartották a házba, volt megterített asztal és cigányzene. Az asztalra levest és káposztát tettek fel.

Édesapám 1947 márciusában jött haza. A hazaútjára félretett kis darab fekete kenyérét is elvették tőle az oroszok. Mikor hazajött, és belépett a házba én elbújtam anyum mögé, hiszen nem ismertem meg apámat. Olyan sovány volt és olyan kicsi volt a haja... nem így maradt meg az emlékeimben. Később felerősödött és munkába kezdett.

Miután édesapám hazatért a lágerből elmesélte, hogy a Bránszkij nagyerdőbe fakitermelésnél dolgoztatták őket. Olyan hideg volt arra, hogy megfagytak a lábaik. Csalánt, fakérget főztek és azt ették. Az emberek napról napra hullottak el különböző vírusokban, főként tifuszban. Barakkokban laktak, mely le volt ásva a földbe, mint egy kis bunker. Ő mindig csak imádkozott, hogy hozzánk hazajöjjön. Én voltam az egyetlen kislánya. Édesapám három évet töltött lágerben, az alatt az idő alatt semmit nem tudtunk róla. Mikor hazajött, már hét éves voltam, már akkor ősszel iskolába készültem.”²⁷⁶

Enyedi Ida-Sarolta visszaemlékezése

„Amit most elmondok, azt mind édesanyámtól és azoktól az emberektől tudom, akik együtt voltak apámmal a lágerbe. Mindössze hét hónapos voltam akkor, amikor a szovjet katonák bejöttek a faluba és összeszedtek minden 18 és 50 év közötti fiút és férfit. Családunkból

²⁷⁶ Komáromi Irénke (szül. 1940. 07. 21.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2019. március 19. Helyszín: Verbóc.

egyedül édesapámat vitték lágerbe. Apámat, Enyedi Lajosnak hívták, 46 éves volt, amikor elvitték.

Őket először a szolyvai lágerbe vitték, majd onnan tovább szállították Brjanszkba. Szolyváig gyalog mentek, mire odaértek, sok embernek elkopott a cipője. Apámról Szolyván le is vették a bércsizmáját, helyette valami rosszat adtak a lábára. Az emberek olyan rossz körülmények között voltak, hogy tetvesek lettek. Sok embert még úgy is eltemettek, hogy azok éltek.

Édesanyám, miután magára maradt a bátyámmal és velem, a ház körüli teendőket mind maga látta el. Minket, ahogy csak tudott próbált megkímélni a munkától. Sokan segítettek neki a rokonok közül, legtöbbet a vén Vass papó, ő mindig szívesen fel is ajánlkozott a munkára. Nagy bajban voltunk. Édesanyám szegényesen látta el a családot. Ádám Gizusék sütöttek nekünk kenyeret, hogy legyen mit ennünk. Huszonöt ár földünk volt, abba csak azt termesztettünk, amit a konyhán fel tudtunk használni. Volt egy kis fehér tinónk, de azt is elvitték az oroszok. Anyám szekérekerekeket dugdosgatott a padon, szénával borította le azokat, nehogy elvigyék a szovjet katonák, pedig azokkal a kerekkel úgysem ment semmire.

A városba gyalog jártak be a „ducskós” nevezetű mezőn keresztül. Nekünk nem igazán voltak olyan termékeink, amelyeket árultunk volna, így inkább csak vásárolni jártunk be. Miután édesapámat 1944-ben elvitték, már 1945-ben értesültünk a halálhíréről. A rossz körülmények és a rendszertelen étkezés lehetett az, ami a halálát okozta véleményem szerint.”²⁷⁷

Enyedi Ida Sarolta még mind a ma napig emlékszik arra az éjszakára amikor édesapja meghalhatott. „Édesanyám megálmodta apám halálát, azon az estén, amikor valóban meghalt. Én, Rozi mama és édesanyám egy szobába aludtunk. Ő éjszaka felkelt és azt mondta: „Na Rozi mama, meghalt Lózi...” Apám halálát anyám nagyon nehezen tudta feldolgozni. Két gyermeket hagyott maga után. Hét évig éltek házasságba, a bátyám hét éves volt én pedig alig több mint fél. Nem is ismertem Őt soha, annyi idősen még emlékeim sem maradtak meg róla.

²⁷⁷ Enyedi Ida-Sarolta (szül. 1944. 04. 01.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2019. március 1. Helyszín: Verbőc.

Édesapám haláláról semmilyen hivatalos szerv nem értesített bennünket. Innen sokan voltak oda vele Brjánszkba. Akik hazajöttek, azok mondták, hogy már nem él. Édesanyám testvére is egy lágerbe volt apámmal. Sokan éhen haltak meg és mindenféle betegségbe, mondta Stul Pityu. Még a lónak is ütötték a száját, hogy egy kis krumpli héjat hagyjon maga után, amit majd meg tudnak enni.

Apámat Brjánszkba is temették el. Ott van egy nagy sírkert, ott még régebben járt is egyszer a családunk egyik tagja. Édesanyám és én soha nem voltunk ott. Nagyon nehéz volt úgy felnőni, hogy nem ismertem az édesapámat. Azért is tudok ennyit az elhurcolásáról, mert édesanyám nagyon sokat mesélt róla, illetve én is sokat kérdezősködtem. Gyerekként nem sikerült megértenem, de még máig sem sikerült felismernem azt a bűnt, amit ezek az emberek elkövettek. Hiszen úgy bántak velük és olyan körülmények közt kellett élniük, amelyek nem voltak emberhez méltóak.”²⁷⁸

Feketepatak községre vonatkozó visszaemlékezések

Balogh Bella visszaemlékezése

„Arra tisztán emlékszem, amikor édesapámnak, Balogh Sándornak is jelentkeznie kellett a háromnapos munkára. Jana János a kertünk alatt dobolta, hogy ha édesapám ettől eddig nem jelentkezik a községházán, akkor a saját udvarán lesz felkoncolva. Pedig ő már ötvenkét éves volt. Ezután édesapámat a többi emberrel együtt internálták. Mikor menni kellett, megcsókolt minket és azt mondta édesanyámnak: „Isten veletek!”

A férfiak elhurcolását követően egy ideig, egy-két hétig nem vetünk észre nagy változást. Úgy tudtuk, három napra ragadják el tőlünk szeretteinket. Az első hónapok után a szegényebb családok, többek között a miénk is nagy változáson ment át. Édesanyám munkára fogott bennünket, hiszen egyedül nem tudta eltartani a családot, minden segítségére szüksége volt. Az emberek keservesen éltek. Puliszkát, krumplit, télen pedig különböző aszalványokat ettek. A földeket muszáj volt bevetni, hogy az embereknek télére legyen egy kis szemes takarmánya.

²⁷⁸ Enyedi Ida-Sarolta (szül. 1944. 04. 01.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2019. március 1. Helyszín: Verbőc.

Még maradt a faluban néhány idősebb férfi, később meg a fiatal fiúk is odanöttek, hogy tudtak segíteni. Egyes családokban a nőknek a gyermeknevelés mellett el kellett látniuk a családfő feladatát.

Akik visszajöttek, azoktól tudtuk meg, hogy édesapám meghalt, nem akartuk elhinni, még évekig vártuk haza, de nem jött... A túlélők elmondták, hogy halálra verték, mert az egyik férfi kenyerlopással vádolta. Elmentünk Volodimir Volinyszkijba – a helység nevében nem vagyok teljesen biztos-, ahol édesapám el van temetve. Az emléktáblán valóban ott volt a neve. Édesapám halálába nehéz volt beletörődni, én talán még ma sem törődtem bele, hiszen ötvenkét éves volt, nem kellett volna elmennie.”²⁷⁹

Fazekas Gábor visszaemlékezése

A szovjet megszálláskor csak bevonultak a katonák és kész. Volt olyan, hogy bejöttek nálunk aludni. Én minden nap jártam Ardó és Egres közé a repülőterre. Mindig az ökörrrel mentem, a katonák adtak valamennyit érte.

Az úgy történt, hogy kidobolták, hogy jelentkezni kell. Volt egy dobos a faluba és a kidobolta. És mindenki ment és az öregeket elengedték, már aki öreg volt. Mindenki ment és még mezítláb is hajtották üköt, lehúzták a jó csizmát, evették a katonák, aki szökött lelőtték egyből. A mi családunkból nem hurcoltak el senkit, de nagyon sok meghalt arra, nagyon sok. Volt olyan, hogy három testvért elvittek, csak egy jött vissza. Először csak itt voltak Szolyván, és mindig mentek, hozzájuk a nők. Az ennivalót a katonák elzsebrálták, meg nem engedtek be senkit. Csak a magyarokat, mást nem vittek. Akik ott voltak, azt mondják, hogy kivitték őket, elvitték őket a lágerbe dolgozni. A nők, a családok nehezen éltek meg a történeteket. Mentek mindig a férfiakhoz sírva. Szolyván a katonák nem engedték be a nőket, aki meg tovább ment, ki megmaradt, ki nem, sokan meghaltak. Az itthon maradtak tovább éltek, de nehezen. Földműveléssel foglalkoztak. Az asszonyok, mindenki dolgoztak a földeken. Én voltam akkor tizenhat éves és mentem kaszálni a búzát napszámba.

²⁷⁹ Balogh Bella (szül. 1940) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2019. február 15. Helyszín: Feketepatak.

Engem pedig 1948-ban elvittek 18 évesen a föld gyomrába. Elvittek minket katonaidőt letölteni a sahtába (bányába). Tihor Guszti, Vass Feri, meg Kádárnak az apja meg én, négyünket felültettek az autóra Tihor Gusztiék előtt, bevittek Szőlősre, aki szokik – csurma. Elszöktem háromszor. Negyedszer pedig elengedtek egészségügyi okok miatt. Én 1950-be hazajöttem és elmentem a kolhozba dolgozni.

Ezekben is voltak a faluban gazdagabbak és szegényebbek. Mindenki földműveléssel foglalkozott. Volt egy pár, aki a gyárba járt dolgozni, arra Salánk fele, de miután bejöttek a szovjetek, a gyár is abbamaradt. Volt pár, aki a vasúton dolgozott, de három vagy négy család csak.²⁸⁰

Balogh Anna visszaemlékezése

Feketepatak szülötte Nagy Jenő pedagógus, aki szenvedő alanya volt a sztálinizmusnak. Megaláztatásban című könyvében megörökítette a kárpátjai magyar holocaustot, a szovjet hadsereg rémtetteit.²⁸¹ Lehetőségem volt interjút készíteni unokahúgával, Balogh Annával, aki megpróbálkozott minden olyan emléket felidézni, melyek a tárgyalat korszakra vonatkozólag hasznosak lehetnek. Nehéz volt számára összegyűjteni azokat a gondolatokat, amelyeket megemlíthet az interjú során, hisz ő még az 1944-45-ös években nem élt, így, amit a családtól tudott, azt mind elmesélte.

Azt sajnos nem tudta elmondani, hogy a szörnyűségek, amelyeket leírt naplójában, lelkileg hogyan hatottak rá. Az úgynevezett szabadulása után, hogy sikerült visszailleszkednie, a társadalomba megosztotta személyes véleményét: „Csak tippelek, hogy viszonylag jól vissza tudott illeszkedni a társadalomba, hiszen aktív részt vállalt a felnövekvő generáció oktatásában, nevelésében mint tanár.”²⁸²

Arra, hogy milyen hatással volt a távolléte a családjára, a következőket válaszolta: „Nyilván a családból nagyon hiányzott, mert nem csak őt, hanem az édesapját is elhurcolták. Itthon maradt az édesanyja, a 16

²⁸⁰ Fazekas Gábor (szül. 1930. 06. 21.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2019. május 20. Helyszín: Verbőc.

²⁸¹ Feketepatak (Csornij Potyik). [Електронний ресурс] Режим доступу// <https://www.karpatinfo.net/uticel/feketepatak-csornij-potyik>

²⁸² Balogh Anna (szül. 1965.01.07) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2019. május 21. Helyszín: Feketepatak.

éves öccse és a 13 éves húga. A megélhetésük és a mindennapi munka – vetés, aratás stb. akkor még kézzel, jószággal történt, akiknek volt – nehezen éltek.

A velem egykorúak keveset tudunk az akkor történetekről, mert annak idején nagyon sokáig titkolták a túlélők a velük történeteket. Az én édesapám magyar katonaként esett hadifogságba, de soha nem beszélt arról, hogy mit élt át. Pedig mint két évig volt fogoly...Csupán azt mondta el, hogy a parancsnokuk tanácsára – amikor az oroszok körbe vették őket az erdőben – fehér inget tűztek egy faágra és így vonulva adták meg magukat bízva abban, hogy nem mészárolják le őket. A parancsnokuk szerint így volt esély az életben maradásra. Ha viszont már rajtuk ütöttek volna, akkor mindannyiukat lemészárolták volna.”²⁸³

A magyar férfilakosság javának elhurcolásával a nőket és a hátrahagyott családokat is büntették. Egyes családok életszínvonala a család férfi tagjainak elhurcolásával jelentősen csökkent. Sok esetben a nőkre szakadt a férfiak feladata. A gazdaság romlott, mivel alig maradtak férfiak, akik elvégezzék a földeken való teendőket. Felvetődik a kérdés, hogy ezek az emberek, akik nem voltak felelősek nemzeti hovatartozásukért, mi okból hurcoltattak el? Következtetésként levonhatjuk, hogy a zsidó nép és a magyar férfilakosság elhurcolása etnikai tisztogató indíttatásával történt. Példaértékű a kisebbségi lakosság helyzetéhez való viszonyulása, akik minden nehéz körülmény ellenére sem tagadták meg nemzeti hovatartozásukat; nem hátráltak ki a dolgok terhe alól, s minden próbát kiálltak.

---

²⁸³ Balogh Anna (szül. 1965. 01. 07.) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2019. május 21. Helyszín: Feketeapatak.

A felhasznált forrás- és irodalom jegyzéke

Források:

1. Balogh Anna, Feketepatak, 2019. május 21.
2. Balogh Bella, Feketepatak, 2019. február 15.
3. Enyedi Ida-Sarolta, Verbőc, 2019. március 1.
4. Fazekas Gábor, Verbőc, 2019. május 20.
5. Komáromi Irénke, Verbőc, 2019. március 19.
6. Taracközi Gábor Verbőc, 2019. május 5.

Irodalom:

1. Bognár Zalán, W. Müller Erzsébet: A 0060-as parancs. – Pécs: Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2017. – 242. old.
2. Botlik József, Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. –Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 1993. – 352. old.
3. Dupka György: A mi golgotánk. – Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 2014. –376. old.
4. Dupka György: Halottaink 1944-1959. – Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 201. – 363. old.
5. Hadifogság, Málénkij robot, Gulág Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborába (1944–1953). Nemzetközi tudományos konferencia, Beregszász. – Beregszász-Ungvár: „RIK-U” Kiadó, 2017. – 279. old.
6. Orosz Júlia: A „málénkij robot” árnyékában – beszélgetések az elhurcolt áldozatok hozzátartozóival. 2017. – 56. old.
7. Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében. – Kapitális Nyomda, Debrecen, 2017. – 224. old.

Elektronikus irodalom

1. Feketepatak (Csornij Potyik). [Elektronij reszurs] Rezhim dostupu// <https://www.karpatinfo.net/uticel/feketepatak-csornij-potyik>
2. Molnár D. Erzsébet: „Embert aszaló intézet Szolyván” Deportálások a Nagyszőlősi járásból a szovjet rendszer kiépítésének idején. [Elektronij reszurs] Rezhim dostupu// <http://www.kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/Lehoczky2012.pdf>

*SZABÓ KATA*²⁸⁴

„ÉLNI KELL, ÉLNI MUSZÁJ”

(Szinre vitt eröszak: közös pontok és eltérések
A sátán fattya regény- és filmváltozatában)

A múlt századi történesek napjainkat is meghatározzák. Bár a Szovjetunió felbomlott, a közös emlékezetből nem lehetett kitörölni a fájdalmat, amit a vörös éra okozott. A XXI. században kiemelten fontos szerepet kap az emlékezés, a múltból való építkezés. Tragédiáinkat nem szabad sem elfeledünk, sem eltitkolnunk a nagyvilág előtt, hanem fel kell vállalnunk elődeink emlékéért, önmagunkért és a jövőnkért.

²⁸⁴ Szabó Kata (Beregszász) irodalmár, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar nyelv és irodalom szakos hallgatója

Ahogy Eperjesi Penckófer János *Tettben a jellem* című munkájában írta: „Nincs olyan, hogy a közös történelmünkől valami kicsinységet fölnagyítunk és az évig magasztalunk, valami súlyos örökséget pedig semmibe veszünk, elferdítünk, letagadunk.”²⁸⁵

Jelen tanulmány célja bemutatni a színre vitt erőszak megnyilvánulásait Nagy Zoltán Mihály – *A sátán fattya* című művében, valamint Zsigmond Dezső *A Sátán fattya* című filmdrámájában a szereplők és a közösség történetét vizsgálva.

A XX. század számos népirtást, két világháborút és több katasztrófát adott az emberiségnek. A háború utáni időkben az árulás, besúgás, gyilkosság és köpönyegforgatás volt az előrelépés záloga. A meghurcolások ellenére a kárpátaljai magyarságot a túlélési ösztön tartotta életben. A lakosságot tizedelték, a szovjet éra vezetői számára a kárpátaljai magyarság – a németajkú lakossággal együtt – a nagy Szovjetunió irtandó ellenségének minősült. Mi történt azokban az években? Egy nemzedéket elhallgattattak, a következő korosztály szintén néma volt, és csak a Sztálin halála után felnövekedett generáció az, amely beszélni tudott, és így megpróbálta elmondani az elmondhatatlant. Közülük való volt Nagy Zoltán Mihály is, aki 1991-ben megjelent *A sátán fattya* című regényével nemcsak egy sors drámáját, hanem egy maroknyi nemzetiség szenvedését és fájdalmát írta meg. Sorsdráma, de nem csak egy sorsé: Tóth Eszti életén keresztül az olvasó nemcsak a Tóth család történetét, hanem egy faluközösség, tágabb értelemben pedig a XX. századi Kárpátalja történetét ismeri meg. A regénybeli fiktív falu, Szilas bármelyik magyar lakta település lehetne Kárpátaljának, a Tóth család tragédiája bármelyik családé lehetett volna, hiszen a vörös balsorsból valamennyi kárpátaljai községnek és lakosnak kijutott a része.

Nagy Zoltán Mihály műve több rendezőt is megihletett. Schober Ottó színpadra, Csaba Klári pedig rádióra alkalmazta.²⁸⁶ Színpadon, monodráma formájában láthattuk a mű adaptációját Tarpai Viktória kárpátaljai színművésznő főszereplésével. 2017-ben Zsigmond Dezső rendezésében film készült a kötetből *A Sátán fattya* címmel, melynek

²⁸⁵ Eperjesi Penckófer János: *Tettben a jellem*. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében. Magyar Napló-Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Budapest, 2003:247

²⁸⁶ Csordás László: A malenykij robot és hatásának megjelenítése Nagy Zoltán Mihály *A sátán fattya* című kisregényében. In: *Együtt* 2013/3:65

főszerepében ismét Tarpai Viktóriát láthattuk. Ahogy a könyv, úgy a monodráma, valamint a játékfilm is hiánypótló alkotás.

Mint ahogy arra már utaltam, Zsigmond Dezső 2017-ben bemutatott filmdrámája, *A Sátán fattya*, Nagy Zoltán Mihály műalkotása alapján készült. Míg a regény inkább pozitív fogadtatásban részesült, a filmalkotás megosztotta a közönséget. Benke Attila szerint „*A Sátán fattya* sok mindenben eltér a lélektani regénytől, illetve a színpadon bemutatott monodrámától, és egyszerre alakítja klasszikus realista és balladai történetté Tóth Eszter passióját”.²⁸⁷ Benke azt is megjegyzi, hogy bár az elviselhetetlen kint sikerült árnyaltan visszaadnia a váznon a rendezőnek, mégis úgy véli, hogy „a rossz értelemben zaklatott cselekménnyel és stílussal” nem garantált Zsigmond Dezső alkotásának a sikere.²⁸⁸ Az erdélyi kritikusokat sem nyűgözte le a film. Tóth Menyhért kritikájában szintén a kidolgozatlanságot bírálja.²⁸⁹ A kiváló alapanyag ellenére szerinte „ötletlen végeredmény” született, és Benkéhez hasonlóan az alacsony költségvetésnek tudja be a film hiányosságait, de a film javára kiemeli a színészek bravúros alakítását.²⁹⁰ „Ez a film bár keserű, de hatásos gyógyszer”²⁹¹ – írta Gacsályi Sára. A *Mandiner* számára írt cikkében Gacsályi úgy véli, a film a tőle telhető legkiválóbban közvetíti a történetet, és – a többi kritikushoz hasonlóan – ő is pozitívumként említi a szereplők kiváló teljesítményét.²⁹² Zsigmond Dezső alkotását pozitív és negatív bírálatok egyaránt érték. A film valamennyi bírálója kiemeli az alkotás gyengeségeit, de abban szinte minden kritika megegyezik, hogy a film hiánypótló.

A könyv és a film Tóth Eszter szemszögéből, egyes szám első személyben beszél el a cselekményt. A lány lírai magánbeszéde egy olyan hosszúmondat, amelynek a prózai, valamint epikus ága nyomán egy

²⁸⁷ Benke Attila: Női passió Zsigmond Dezső: *A Sátán fattya*. <https://www.prae.hu/article/10151-noi-passio/>

²⁸⁸ Benke Attila: Női passió Zsigmond Dezső: *A Sátán fattya*. <https://www.prae.hu/article/10151-noi-passio/>

²⁸⁹ Tóth Menyhért: Jó alapanyagból ötletlen végeredmény Zsigmond Dezső: *A Sátán fattya*. Filmtejt – Erdélyi Filmes Portál, <https://www.filmtejt.ro/cikk/4744/zsigmond-dezso-a-satan-fattya>

²⁹⁰ Tóth Menyhért: Jó alapanyagból ötletlen végeredmény Zsigmond Dezső: *A Sátán fattya*. Filmtejt – Erdélyi Filmes Portál, <https://www.filmtejt.ro/cikk/4744/zsigmond-dezso-a-satan-fattya>

²⁹¹ Gacsályi Sára: Levetkezhetsen múlt – Megnéztük *A Sátán fattyát*. *Mandiner*. https://mandiner.hu/cikk/20171216_gacsalyi_sara_film_a_satan_fattya

²⁹² Gacsályi Sára: Levetkezhetsen múlt – Megnéztük *A Sátán fattyát*. *Mandiner*. https://mandiner.hu/cikk/20171216_gacsalyi_sara_film_a_satan_fattya

megsérült személyiség világlátása tárul fel.²⁹³ Az első oldalakon (a film esetében percekben) a cselekményen keresztül megismerjük a főszereplőt, a szőke, tizenéves szilasi leányt, aki 1944 decemberének első vasárnapján tizenhárom asszonnyal indul élelmet vinni a fogságba esett férfiaknak. Az ifjú Eszter első mondataiból már érezni lehet, hogy sorsa boldogtalan, és nem csupán azért, mert apját és bátyját – az ígért három nap helyett már ötször három napra – elvitték az oroszok. Asztalos Tóth Mihály felesége, Tóth Ágnes, miután férje és nagyobbik fia a már *ötszörösen letelt* háromnapos munkáról nem tért vissza, félve engedi el Esztert az asszonyokkal, akik férjeiknek és gyermekeiknek visznek élelmet.

A filmdrámában a búcsú idején kissé baljósnak mutatkozik az anya, mintha megérezné a közelgő tragédiát: a gyűjtőtábor előtt – a hiteles álca ellenére – Eszter lelepleződik. A katonák, látva azt, hogy fiatal leányt rejt az asszonyruha, először az őrszobába toloncolják. Ez az első erőszakos tett, amit ellene elkövetnek. A kiszolgáltatott lány magába roskad, önmagát okolja a törtétekért, és retteg a folytatástól.²⁹⁴ A filmdrámában Eszter próbál menekülni, eszeveszetten veri az ajtót és az ablakot, de nem tud szabadulni. Már ez a bezártság előre sejteti a lány kálváriáját. A katona megjelenése egy parányi reményt ad Eszternek: reménykedik abban, hogy elengedik, ám éppen ellenkezőleg történik. Heves tiltakozása és szökési kísérlete ellenére egy másik szobába dobja be őt, ahol őt katona megerőszakolja. Tarpai Viktória, aki *A Sátán fattya* filmdrámában, valamint monodrámában Tóth Eszter megszemélyesítője, így vallott erről: „elképzelni is rossz, mit élt át az a több ezer nő, akit megerőszakoltak a szovjet megszállás idején”.²⁹⁵

A megbecstelenített lány egyedül marad az éjszakában. Már ekkor tudatosul benne, hogy életét egyszer s mindenkorra tönkretették. Nagy nehézségek árán, megalázva, megbetegedve kerül haza. Nagy Zoltán Mihály művében a mozdonyvezető jósága menti meg a fagytól: nemcsak a vonatra engedi fel, de megáll Halmosnál, és az olajfoltos uj-

²⁹³ Penckőfer János: *Civódó tündérek prédája. Műfaj és mondat kérdése Nagy Zoltán Mihály lírai történetmondásában.* Magyar Napló, 2000/3

²⁹⁴ Nagy Zoltán Mihály: *A sátán fattya,* Hatodik Síp, Budapest-Ungvár, (a továbbiakban: NZM) 1991:12.

²⁹⁵ Pataki Tamás: *Megszoptatni a sátán fattyát.* Magyar Idők. <https://magyaridok.hu/kultura/megszoptatni-satan-fattyat-2557792/>

jasát is odaadja a didergő lánynak. Zsigmond Dezső alkotásában ezt a szerepet a révész tölti be. A révész karaktere az ókori görög mitológiáig nyúlik vissza: ahogy Kharón átvitte a halottakat az élők és holtak határát képező Sztüx folyón,²⁹⁶ úgy Esztert is – aki saját vallomása szerint meghalt legbelül – egy révész viszi át a túlsó partra. Ez is jelképe annak, hogy a mosolygós Tóth Eszti meghalt, helyébe pedig más lépett. De míg az elhunyt részére szerettei ajánlottak fel olyan tárgyakat (férfiaknak fegyvert, nőknek ékszer, ruhát stb.),²⁹⁷ amelyekről úgy vélték, szüksége lesz a halottnak a további útjára, addig itt a révész adta oda a saját ujjasát a leánynak.

Eszter a sok viszontagságot követően hazaér, majd elmeséli anyjának a történeteket, aki vele együtt sír. A lányban tudatosul, hogy élete kettétört.²⁹⁸ A társadalom szemében asztalos Tóth Mihály leánya megbélyegzetté válik. Bár az asszonyok látták, mi történt valójában a táborban, mégis az a szóbeszéd terjedt, hogy Eszter az orosz katonák szeretője lett. Az akkori morál nem ismert könyörületet: aki „a falu száján” volt, annak a becsülete elveszett a falu szemében.

Bár szomorúság töltötte el a családot amiatt, hogy Ferenc beleesett a „nagy transzportba”, boldogok voltak, hogy Mihályt, aki a lágerben csontsovánnyá fogyott, otthon tudhatták és ápolhatták. A hazakerült rab szavát leste mindenki – családtag és falubeli egyaránt. Ő mesélt a láger hihetetlenek tűnő szörnyűségeiről, a halottakról és az oroszok tervéről. A tisztalelkű falusiak képtelenek voltak megérteni az oroszok embertelenségét.²⁹⁹ Miután Mihály szembesül Eszter megszegyenülésével, tehetetlensége miatt a már így is eleget szenvedett lányán töltötte ki haragját. Bár gyermekét bántotta, tisztában volt azzal, hogy nem Eszter volt a hibás a történetekért.³⁰⁰ Zsigmond Dezső alkotásában az apának a „valamire” való dühét hitelesen mutatja be Trill Zsolt.

²⁹⁶ Debbie Felton: A halottak szerepe a görög vallásban és mitológiában. Ókor: folyóirat az antik kultúrákról, 8. évf. 3-4. sz., 2009.

²⁹⁷ Debbie Felton: A halottak szerepe a görög vallásban és mitológiában. Ókor: folyóirat az antik kultúrákról, 8. évf. 3-4. sz., 2009.

²⁹⁸ NZM, 1991:23

²⁹⁹ Csordás László: A malenykij robot és hatásának megjelenítése Nagy Zoltán Mihály A sátán fattya című kisregényében. In: Együtt 2013/3:67.

³⁰⁰ NZM, 1991:31.

A regény olvasói számára közismert, hogy a lányon esett erőszakból gyermek fogant. Eszter először megpróbál megszabadulni a kis ételtől, sorra kipróbálja az anyja által javasolt praktikákat.³⁰¹ A regényben és a filmdrámában szereplő bába maró gúnnal, de némi megértéssel is fogadja a lányt, aki végül meggondolja magát, és nem veteti el a magzatot, mondván, „inkább legyen meg Isten akarata”. Valójában azonban mégse békelt meg állapotával, hiszen később öngyilkosságot kísérel meg, apja és testvére menti meg a tragédiától. *A Sátán fattya* című filmben Jóska jelleme Eszter öngyilkossági kísérletekor mutatkozik meg leginkább: míg Irénke Eszter kútba ugrásakor balesetnek hiszi az esetet, a fiú tökéletesen látja, hogy nővére meg akart halni. Mihály megrója leányát tettéért, majd vigasztalóan magyarázkodik. Ekkor hangzik el asztalos Tóth Mihály szájából talán a regény összefoglalójának is nevezhető mondat: „élni kell, élni / muszáj”.

„Isten akarata” nem váratott: egészséges fiúgyermek született „két kéve közt a Palajon” – így érkezett meg a „muskla fattyú”. A keresztapaságot Jóska vállalta. Eszter a gyermekére továbbra is idegenként tekintett. Hiába tette a dolgát – etette, gondozta gyermekét – mégis anyai örömök nélküli anya volt. Ez az örömtelenség nem azonos a klasszikus értelemben vett szülés utáni depresszióval, ami normatív krízis egy nő életében, amikor is ideiglenesen elveszíti lelki egyensúlyát.³⁰² Itt egy olyan anya-gyermek közötti lelki szakadékról van szó, amely teljes mértékben sohasem tűnhet el, hiszen nemi erőszak által fogant Istvánka. Az a gyermek nap mint nap arra emlékeztette az anyját, hogy őt orosz katonák becstelenítették meg. „Meg kellett etetni azt a gyereket, akit gyűlölök, és anyám oda teszi a mellkasomra”³⁰³ – mondta Tarpai Viktória színművésznő, Tóth Eszter megszemélyesítője, érzékeltetve az anya-gyerek közötti távolságot. A regény cselekménye szerint Pista levele után – amiben szerelme tudatja a Tóth család legidősebb gyermekének, Ferencnek a halálát –, Eszter eltökéli, hogy megöli a fiát. Édesapja faragójával ront be az alvó gyermekhez, de mégsem képes gyilkolni. A filmalkotásban ugyanez a cselekmény

³⁰¹ NZM, 1991:40.

³⁰² Molnár Judit: Posztpartum szorongás az anyák kötődési jellemzőinek tükrében. Debreceni Egyetem BTK, 2014.

³⁰³ Shrek Tímea: Nagymuzsalytól Amerikáig. Beszélgetés Tarpai Viktóriával. Magyar Napló, 2018. október, 63.

később, öccse elvesztésekor játszódik le. Ebben a részben jelenik meg a belső fájdalom erőszakká való átalakulása. A film jól érzékelteti, hogy az anya aprólékosan átgondolja, hogyan végez a gyermekével az elszenvedett fájdalmaiért. Ugyanaz a tehetetlenség-tapasztalat jelenik meg ennél a résznél, mint amikor Esztert megveri az apja.

A regényben hangsúlyos, hogy a család életébe a rendszer többször is közbeszól. A szovjetek kényszerítik a férfiakat, hogy menjenek fát kitermelni a beregi erdőre, ahol Jóska megbetegedik,³⁰⁴ és nem sokkal hazatérése után meghal.³⁰⁵ Jóska – bátyjához hasonlóan – szintén a sztálini kegyetlenségek áldozata.

Esztert tehát egymás után érik a csapások, amelyeket már képtelen kezelni. Két testvére halála majdhogynem elpattintja az utolsó szálát is, ami tartotta eddig benne a lelket. Labilis állapotát csak fokozza szerelme, Pista hazatérése.³⁰⁶ A testileg és lelkileg megtört férfiban csak az anyjához és szerelméhez való ragaszkodás tartotta a lelket. A távolban a vőlegény reménykedett abban, hogy menyasszonyával, Eszterrel egyszer egybekelnek. A levélből az a koholt vád is kiderült, amivel a magyar férfiakat táborokba kényszerítették, és embertelen rabtartóik hazugságokat hazugságokra halmoztak.³⁰⁷ Pista megpróbáltatásai hazatérve sem érnek véget. Jóska temetése után Pista feleségül szeretné venni menyasszonyát, de Székelyné a szerelmesek közé áll. Pistát nemcsak a légerekben éri erőszak: hazatérése után édesanyja lelki terrorjában él, aki öngyilkossággal fenyegetőzik. Az ebből született dilemma tovább fokozza szenvedéseit. Hosszú hónapok után a mezőn találkozik a szerelmes pár. Itt a meggyötört férfi őszintén bevallja dilemmáját.³⁰⁸ Szenvedésének testi jelei is megmutatkoznak: a döntésképtelenségbe beleöszül. Pista végül eldönti, feleségül veszi Esztert. Ám hiába a szilárd elhatározás és a lánykérés, Székelyné közbelép.

Székely Boris Pista édesanyja, apa nélkül nevelte fel gyermekeit nehéz körülmények között. Fiának, Pistának tökéletes életet szánt, amibe a megesezt Eszter nem fért bele. Amint tudomást szerzett az Eszterrel

---

³⁰⁴ NZM, 1991:101

³⁰⁵ NZM, 1991:102.

³⁰⁶ NZM, 1991:107

³⁰⁷ NZM, 1991:75.

³⁰⁸ NZM, 1991:124

történekről, megüzente neki, hogy nem lesz a fia felesége. Tervét véghez is akarta vinni: a fogságból hazatért fiát igyekezett elmarni menyasszonyától. Az asszony elítélte Esztert. Inkább hitt a rágalmozó pletykáknak, minthogy az igazat hallgatta volna meg. Esztertől megtudjuk, hogy Székelyné élete nem volt könnyű, de nem is volt olyannyira erkölcsös, mint amilyennek igyekezett magát feltüntetni.³⁰⁹ A lánykérő estéjén ő is elmegy Tóthékhoz, ahol Esztert és családját sértegeti.³¹⁰ A filmalkotásban ennél a jelenetnél jól látható Pista megtörtsége, és az, hogy a férfi tisztában van anyja szavainak hiteltelenségével. Miután Székelyné szembesül azzal, hogy viselkedése nem érte el a kívánt hatást, öngyilkossággal fenyegeti fiát, és elrohan a háztól. A szerelmespárt sikeresen szétválasztja, ám nem számol ennek következményeivel: Pista önként Donbászra megy, ő pedig egyedül, támasz nélkül marad.

A távoli vidéken Pista a züllésben talál menedéket. Míg mások hazaszöktek Donbászára, addig a megkeseredett férfinak esze ágában sincs hazatérni – ezt Eszter Elza testvérétől, Kálmántól tudja meg.³¹¹ A filmalkotásban Kálmán a saját udvarukon bujkál, míg a könyvben a férfi – a megtorlástól való félelmében – csupán néha tartózkodik otthon. Ezután Pistáról többet nem tud meg sem az olvasó, sem a néző. A férfi traumáját nem értetik meg a kívülállók, de még menyasszonya sem, aki miután szembesül párja dilemmájával, gyávanak bélyegzi őt. S. Varga Pál szerint: „Aki traumát szenved el, magára marad fájdalommal; nem képes rá, hogy sérelmét [...] elbeszélje, s így nemcsak a nagyobb közösségből lökődik ki, hanem saját intim közösségéből is, amely – nem lévén részese az illető egyén traumatikus tapasztalatának – a sérült iránti együttérzése ellenére is zavartalan kapcsolatban marad a közös kultúra értelemadó mintázatával”.³¹² A férfi szenvedéseire gyógyírt – megoldást nem találva – távol a hazájától, az „orosz nők” és az alkohol nyújtotta önpusztító életmódtól remél.

Székelyné csak később bánja meg, hogy fiát és Esztert szétválasztotta. Véleményének változása Eszter látogatásakor derül ki. A lány azzal a reménnyel megy Pista anyjához, hogy biztosan szerelmét rejtegeti otthon.

³⁰⁹ NZM, 1991:142

³¹⁰ NZM, 1991:134

³¹¹ NZM, 1991:164.

³¹² S. Varga Pál: A trauma értelmetlensége. In: Debreceni Disputa 2009/5:3.

Eközben Székelyné abban a hiszemben él, hogy Tóthéknál bujdosik a fia. A bánkódó anya már azzal is megbékélne, ha Eszter lenne a menyé, csak viszontláthatná fiát. A búcsúzó Esztert rimánkodva kérleli, hogy értesítse, mihelyst hírt hall Pistáról.³¹³ Ennél a jelenetnél Nagy Zoltán Mihály és Zsigmond Dezső alkotásában lényeges eltérés észlelhető: míg a könyv szerint Eszter megenyhülve, szinte barátságosan hagyja ott Székelynét, addig a filmdrámában Eszter lenézően, elégtételt véve válaszolja Székelynének, hogy amint lehet, tudatja vele Pista hollétét.

A fekete rózsza – ahogy Pista nevezte Esztert – zaklatottsága nőtőn-nő. A cselekmény végéhez közeledve a lány a testi-lelki megpróbáltatásokat egyre rosszabbul viseli. Ennek az állapotnak tetőpontja a regény befejezése: Eszter fiát a karjába veszi, és valószínűleg Pistához akar elindulni megbomlott elmével. Ártatlanságukra hivatkozva a vízben szeretne járni, Jézushoz hasonlóan. Nagy Zoltán Mihály egy bibliai képet idéz meg Eszter sorsára, amely még inkább megdöbbeníti az olvasót.³¹⁴ Zsigmond Dezső alkotásában viszont egy bizonytalan képpel zárul le a történet: anya és fia a vízben sodródik az árral. A csónakban nem ül a révész, nincs, aki kísérné Esztert és Istvánt.

Úgy vélem, a könyv az, amely megdöbbenőbben fejeződik be. Elméjének bomlottsága ellenére a lelke még mindig tiszta marad Eszternek. Erre hivatkozik akkor is, amikor a megáradt vízre akar lépni szintén büntelen fiával. A film befejezése is jól kidolgozott epizód: a téli gyümölcsösön át menekülő Eszter, karjában Istvántával, a saját útjára lép a révész nélküli – ezzel együtt vezető nélküli – csónakba, és a sodró árral nyugodtan haladnak az ismeretlen felé.

Bár *A sátán fattya* elsősorban Tóth Eszter tragédiáját mutatja be, sorsának alakulása közben a korabeli kárpátaljai falvak életébe is betekinthetünk: az erőszakos kolhozosításba, az „elvtársak” embertelen bánásmódjába, a szovjet éra vezetőitől való közös szenvedésbe és rettegésbe. A málenkij robotról hosszú évtizedekig nem beszélhettek az emberek nyilvánosan. De otthon, a négy fal között, a család körében meséltek a túlélők – ha tudtak és mertek beszélni a tábori borzalmakról. „[A] trauma általános narratívája a priori felkínálja magát az addig

³¹³ NZM, 1991:163.

³¹⁴ NZM, 1991:177.

szétszórt, értelmezhetetlen töredékes élettörténet megfogalmazására” – írja Bánfalvi Attila.³¹⁵

„A két világháború együttvéve nem követelt annyi emberáldozatot e vidék magyarságától, mint az új rend új intézkedései. A munkaképes magyar férfiak tízezreit hurcolták a sztálini lágererekbe, s az itthon maradottaknak el kellett viselniük mindazt a megaláztatást, nyomort, amelyet a szovjet rendszer kényszerített rájuk szocializmus címén” – írja Horváth Sándor *A sátán fattya* 1991-es kiadásának ajánlásában. Az erő, amely – a regény alapján – az emberekben mégis megmaradt mindezek után is, egy felsőbb hatalomban való hitből fakad. A regény folyamán a szereplők problémáikat imába foglalták, és Istentől várták a segítséget.³¹⁶

A meghurcolásokat elszenvető kárpátaljai magyarság tűrt és várt. Majd jöttek azok az írók, értelmiségiek, akik megszólaltak, és szavuk messze eljutott. Hogy nemhiába volt-e a rendszerváltás idején feltámadt várakozás az emberekben, csak a jövőben tudhatjuk meg. Mindenesetre leszögezhető, hogy a társadalom a szovjet agresszió óta némi levegőhöz jutott. De az igazsághoz hozzátartozik: Ukrajnában ismét nehéz éveket élünk meg. A kárpátaljai magyarság pedig ismét tűr és vár. Mert a regényben megfogalmazott erkölcsi parancs szerint: „élni kell, élni / muszáj”.

---

³¹⁵ Csordás László: A malenykij robot és hatásának megjelenítése Nagy Zoltán Mihály *A sátán fattya* című kisregényében. In: *Együtt* 2013/3:66.

³¹⁶ Lőrinc Bernadett: Elbeszélői technika és írói világ Nagy Zoltán Mihály első regénytrilógiájában. Szakdolgozat. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász 2017:37,40.

*BOTLIK JÓZSEF*³¹⁷

A DÉLVIDÉKI MAGYAROK ÉS NÉMETEK 220 LÁGERBEN PUSZTULTAK

1944 október – 1948 március

A megtorlás 45 napja alatt, 1944 október második fele és november vége között elkövetett délvidéki magyarirtás áldozatainak településenkénti adatait először Szűcs Márton, Bácsszőlős esperes-plébánosa és Kovács József, Martonos plébánosa, nyugalmazott lelkészek titokban gyűjtötték össze, és azokat összesítve 40 ezer főben állapították meg az ártatlanul legyilkoltak számát. Munkájuknak a *Halottak hallgatása – requiem* címet adták, amelynek nyilvánosságra hozatalát csak a halá-

³¹⁷ Dr. Botlik József (Budapest) történész, PhD.

luk utánra engedélyezték. A lemészároltak földi maradványait maig ismeretlen számú tömegsírban földelték el, az ismert nyughelyek közül még napjainkban is vannak feltáratlanok.³¹⁸

Fontos rámutatni, hogy nemcsak a szigorú szovjet katonai ellenőrzés alatt 1944. december 22-én Debrecenben megalakult és a magyarországi harcok miatt hosszú hónapokig ott működő Ideiglenes Nemzeti Kormány tagjai, hanem a Moszkvából hazatért és itthoni kommunista legfelsőbb vezetőség, a kiépülő új magyar titkosszolgálat is jól ismerte a délvidéki magyar népirtást és következményeit. Sőt arról is tudott, hogy a jugoszláv partizánok a trianoni Magyarország déli területeire betörve, ártatlan magyar lakosok tucatjait gyilkolják le, fosztogatnak és garázdálkodnak.

Az áldozatokról szóló első adatok 1945 januárjában váltak ismertté, amikor Joszip Broz Tito (1892–1980) marsall engedélyével a debreceni ideiglenes kormány megbízottai adatgyűjtést folytathattak az ismét jugoszláv megszállás alá került Bácskában élő magyarság vévesztéséről. Az ekkor készült feljegyzések a magyar áldozatok számát 20 ezer és 40 ezer közötti becsülték.³¹⁹ Ezen kívül a partizánok és a helyi szerbek a Nyugat-Bánságban (Bánát), a Szerémségben, a Drávaszögben (Dél-Baranya) és a Muraközben további több mint 6 ezer ártatlan magyart mészároltak le, akiknek településenkénti adatait akkoriban nem gyűjtötték össze.³²⁰

A jugoszláv partizánok és a helyi szerb segítők által a magyarság ellen elkövetett népirtás módszerei, a gyilkosságok körülményei kísértésesen azonosak voltak. „A faluba/városba [történt] bevonulásuk után listák alapján, olykor rögtönözve, összeszedtek egy nagyobb létszámú magyar, elsősorban az ivarérett férfilakosságot (szellemi vezetőikkel, a pappal és a tanítóval), akiket még aznap válogatottan szadista, perverz kínzások közepette (eleven megnyúzás, földarabolás, halálra taposás,

³¹⁸ Forró Lajos: „Jelöletlen tömegsírok”. Magyarellenes jugoszláv atrocitások a Délvidéken, 1944. In. História, 2010. 8. szám, 4–6. old.

³¹⁹ Pál Tibor: Bácska a világháborúban. Adatok az áldozatokról. In. Magyarok és szerbek 1918–2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés. – Hungarians and Serbs 1918–2012. Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest, 2013. 199. old.

³²⁰ Napjainkban egyes szerbiai magyar kutatók leggyakrabban „csak” 15–20 ezer magyar áldozatról beszélnek és írnak. Mások viszont a szerb történészek adatai alapján még kevesebbre becsülik a leggyilkolt ártatlan magyarok számát.

karóba húzás, stb.) meggyilkoltak a legkülönbözőbb helyszíneken, gyakran nagy nyilvánosság előtt agyonverték vagy lelőttek, a kínzásokban a partizán nők jeleskedtek. (...) a meztelenre vetkőztetett emberekre csizmákban ugráltak. Zentán a volt Amerika szálló pincéjében, ahol a foglyokat kínozták, a háború utáni tatarozáskor vastag rétegben le kellett vésni a vakolatot, annyira átította a vér. Különös kegyetlenséggel bántak el az elfogott egyházi személyekkel”.³²¹

A debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. február első napján tartott 7. ülésén tájékoztatót hallgatott meg, majd vett tudomásul a jugoszláv partizánok dél-magyarországi erőszakos cselekményeiről, a Jugoszláviában internált csángók [tudniillik bukovinai székelyek] és a Délvidékről elmenekült magyarok helyzetéről, ottani épületek lefoglalásáról, majd döntött egy menekültügyi kormánybiztos kinevezéséről. A debreceni kormány február 3-án tartott 8. ülésén a kisgazdapárti Gyöngyösi János külügyminiszter részletesen ismertette a Tito marsall által vezetett partizánok kegyetlenkedéseit.³²² A Minisztertanács 1945. március 9-én tartott ülésén a Minisztertanács jegyzője jelentést terjesztett elő a jugoszláv partizánok Bácskában elkövetett kegyetlenkedéseiről.³²³

Tito marsall partizánhatalma „a nép ellenségei”-nek teljes megsemmisítésére 1944 októberétől a Délvidéken háromféle büntetőintézményt – koncentrációs-, kényszermunka- és „speciális” (valójában megsemmisítő) táborokat (szerbül: ’lorop’, azaz ’lógor’) – hozott létre. Az utóbbiakat a közvélemény haláltáboroknak nevezte, ahová a munkaképtelen embereket zárták. A partizánhatóságok az első délvidéki koncentrációs táborokat 1944 októberében létesítették a különböző partizánosztatok és a „speciális” OZNA-különítmények³²⁴ által végrehajtott tömeggyilkosságok után, a borzalmakat túlélő magyarok és németek kollektív büntetésére. A délvidéki lágerek a befogadóképessé-

³²¹ Magyarirtás a Délvidéken (szócikk). In. Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós István. XVI. köt. (Pótkötet.) Budapest, 2013. 732. old.

³²² Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékai. 1944. december 23. – 1947. május 31. (A továbbiakban: MJNJ 44-47.) Szerk. G. Vass István. Budapest, 2003. Magyar Országos Levéltár. Lásd még, Vékás János: Magyarok a Vajdaságban 1944–1954. Kronológia. Zenta, 2011. 35. old.

³²³ MJNJ 44-47., Vékás J., 2011. 37. old.

³²⁴ OZNA – közsímet rövidítés. Odjeljenje za zaštitu naroda / Одељење за заштиту народа. Magyarul: Népvédelmi Osztály.

gük csúcspontját 1945. július-augusztusban érték el, amikor egyidőben több mint 120 ezer főt, többségében német, illetve magyar polgári személyt – férfit, nőt és gyereket – tartottak fogva.

A Bácskában 31, a Nyugat-Bánságban (Bánát) 43, a Szerémségben 9, a Drávaszögben 2, Szlavóniában 5, a Muravidéken/Szlovéniában 4 – összesen 94 – fő-gyűjtő-, majd fő-munka-, aztán központi- (vagy koncentrációs), és „speciális” láger (az utóbbiak a valóságban haláltáborok voltak) működött.³²⁵ Itt fontos megjegyezni, hogy a magyarok (és németek) tízezreit fogva tartó és részben elpusztító délvidéki lágerek mellett az újjáalakult Jugoszláviában a fentiekkel egyidőben és hasonló céllal, sok száz láger működött az egyes, a szerb, a horvát, a szlovén, a bosznia-hercegovinai, a monte-negroi (crna gorai), és a macedón tagköztársaságokban.

A délvidéki magyarság által lakott területen felállított, összesen 94 azonosított bácskai, nyugat-bánsági (bánáti), szerémségi, drávaszögi, szlavóniai és muravidéki/szlovéniai „lógorban” raboskodók száma meghaladta a 200 ezer főt, akiknek döntő része német és több tízezer magyar polgári személy volt. A délvidéki magyarság – férfiak, nők, gyerekek, öregek – nagyobb része elsősorban a következő településeken létesített „lógorokban”, illetve haláltáborokban sýnylódott, pusztult el: a Bácskában Szabadka, Zombor, Bácsstopolya, Tiszaistvánfalva (Járek) és Újvidék, a Nyugat-Bánságban Nagyikinda, Nagybecskerek és Versec. Fontos rámutatni, hogy az összes (94) délvidéki lágerben voltak magyarok kisebb-nagyobb számban.

A megtorlás idején, például Újvidéken hosszú hónapokig rabszolgapiac működött, ahová városban kialakított lágerből az örök naponta hajtották ki az embereket. „A táborban hajnali 5 órakor menetbe állnak külön-külön a férfiak és nők. 1/2 6-kor kilépnek a munkaadók elé. Válogatnak köztük, és elviszik őket. Jönnek olyan[ok], akik már csak lányokat, nőket keresnek. Ezek a munkaadók rendszeresen egyik vagy másik katonaságból [a hadseregből vagy partizáncsapatokból] valók.

³²⁵ Délvidéki Magyar Golgota 1944–45. Kiállítási katalógus. Szerk. Bank Barbara, Cseresnyésné Kiss Magdolna. Budapest, 2015. 16. old. – A táborok helyszínét Csorba Béla író, néprajzkutató (Temerin) állította össze, jegyzékét e sorok írója pontosította, illetve új láger helyszínekkel kiegészítette. A különféle táborok helyét tájegységként, a települések sorrendjében közöljük. A vonatkozó helyeken a hajdani németlakta településeket német elnevezését, egyes esetekben a régebbi, valamint a jelenlegi szerb nevet is feltüntettük.

Szörnyű nagy a vérbajosok [szifiliszesek] száma. [1945.] Április vége felé hajnali 1/2 4-kor katona jött a táborba a nők hálótermébe, kiválasztott magának egy lányt azzal, hogy 'csak két órára van szüksége rá'. Valóban 6 órakor félholtan vánszorgott vissza. (...) A 8–10 éves magyar gyerekeket kanászoknak adják el a táborok”.³²⁶

A Bácskában 9, a Nyugat-Bánságban (Bánát) 10, a Szerémségben egy ún. központi vagy koncentrációs fő-munkatábor (összesen 20) működött, amelyek alá szervezetileg 1944. októbere és 1948. márciusa között kb. 200 különféle láger tartozott, vagyis mindösszesen 220 „lógór” működött. Ennek oka, hogy a felsorolt, azonosított 94 főbb láger mellett vagy közelében számos időszakos tábor is létezett, melyeknek rabjait főként mezőgazdasági kényszermunkára rendelték ki. Például amikor 1945 közepére megtelt a Bácskörtés, illetve Gádor falvakban felállított” haláltábor, Zombortól délkeletre Szentfülöp községben új, időszakos „lógort” létesítettek, amely 1945. júniustól októberig működött. Ez idő alatt itt 250 foglyot éhezettek halálra.³²⁷

A partizánhatóságok, majd a népfelzabádító bizottságok az azonosított 94 délvidéki fő-lágeren kívül több mint száz települést is kényszermunkatáborként működtettek, amelyekből azok lakosait és odahurcolt magyar (és német) foglyait hosszú hónapokig fizetség nélkül rendelték ki mindennap dolgozni hajnaltól késő estig a helyi szerb gazdák termőföldjeire, vagy német és magyar birtokosoktól elkobzott gazdaságokba. Egy példa: a bácskai Sajkás-vidéken Sajkáslak községben a helyi partizánvezetés – másokkal együtt – naponta kényszermunkára hajtatta a szerb gazdák kukoricáját betakarítani Dujmovics Antalnét, akinek férjét a partizánok legyilkolták. A várandós özvegy három gyermekével a szomszédos Tündéres helységből menekült a faluba.³²⁸

³²⁶ Idézet a Gyöngyösi János magyar külügyminiszterhez intézett, *Magyar sors a Délvidéken* című keltezés nélküli beadványból. In. Matuska Márton: *A megtorlás napjai. Ahogy az emlékezet megőrizte*. Újvidék 1991. 379. old.

³²⁷ Kiss Igor: *Haláltáborok Délén*. In. *A Kárpát-medence elveszített területeiről (Kárpátalja, Erdély, Felvidék és Délvidék) szovjet típusú táborokba hurcoltak kálváriája*. Konferenciakötet. Szerk. Botlik József, Cseresnyésné Kiss Magdolna. Budapest, 2017. 39., 40. old.

³²⁸ Matuska Márton: *A föld alól is eltűntek. A Sajkásvidék magyartalanításának története*. Szerk. Cseresnyésné Kiss Magdolna. Budapest, 2018. 68–69. old.

A Délvidéken működő, összesen 9 haláltábor helyszíne: Molyfalva, Rezsőháza (Nyugat-Bánság); Bácskörtés, Gádor, Tiszaistvánfalva (Bácska); Szávaszentdemeter (Szerémség); Kerény, Valpó (Szlavónia); Hrastovec, Sternthal/Strnišče (Szlovénia). A Tito marsall által irányított hatalom a megsemmisítő lágereket „speciális táboroknak” nevezte. Mindegyikre jellemző volt, hogy ezekbe a munkaképtelen népeiséget hurcolták: 60 év felettieket, 14 év alatti gyermekeket és kisgyermekes anyákat. A két évesnél idősebb fiúkat és lányokat elválasztották a szülei-től, vagy közeli hozzátartozójuktól.

A fentebbi bácskai és nyugat-bánsági haláltáborok a valóságban teljesen elfoglaltak egy-egy községet, amelyek egyenként több száz lakóházból álltak. A településeket nem kerítették körül, hanem azokat partizánok és rendőrök őrizték, és éjjel-nappal szigorú felügyelet alatt tartották. Az időnként váltott őreket egymástól száz méter távolságban állították fel. A „falutábor” tilos volt elhagyni, aki ezt mégis megkísérelte, akkor, mint „szökésben lévőt”, agyonlőtték. Egy-egy lakóházba, sőt istállóba is 15–20 embert kényszerítettek, zsúfoltak össze. Az épületeket a partizánok és a helyi szerbek korábban kifosztották, ezért a foglyoknak a padozaton, vagy a földön kellett aludniuk, és keveseknek volt takarója. Csak a saját ruházatukat viselhették. A téli hónapokban is fűtetlen helyiségekben kellett tartózkodniuk. A tisztálkodási lehetőségek gyakorlatilag teljes hiánya miatt a rabokat állandóan bolhák gyötörték és megtetvesedtek, főként az idősebbek. A parancsnokság csak akkor rendelte el a tetvek irtását, amikor attól tartott, hogy az élősködők a partizánok és a rendőrök soraiban is elszaporodnak. A foglyok között ugyan szinte minden táborban volt egy-két orvos, vagy felcser végzettségű rab, de gyógyszerek hiányában nem tudtak gyógyítani. S az iszonyú körülmények miatt a legcsekélyebb egészségügyi ellátást sem lehetett biztosítani. Tehetetlenek voltak a táborlakók között kitört tífusz és vérhas járványokkal szemben, amelyeknek sok százan estek áldozatul.

A haláltáborok vezetősege tudatosan törekedett a rabok kiéheztesztésére, mielőbbi éhenhalásukra. Ezért az élelemellátásuk igen szegényes volt, és gyakran előfordult, hogy napokig nem kaptak enni. Ha igen, akkor a legtöbbször kukoricalisztból főzött levest, vagy ún. „ritka

száraz borsólevest” kellett fogyasztaniuk, sőtlanul. Központi parancs szerint a foglyok nem kaphattak búzalisztból sült kenyeret, csak kukoricából készültet.

A „speciális”, azaz a haláltáborok sok ezer ártatlan magyar (és német) áldozatának a temetése hasonlóképpen embertelen és főtelmes volt, mint nyomorúságos életük utolsó napjai. A lágerból, mint az elhullott állatokat, többnyire szekereken szállították el a földi maradványaikat, majd rendszerint mezítelenül, tömegsírokba földelték el tetemeiket. A hatóságok semmilyen egyházi szertartásra nem adtak lehetőséget. A táborban még élő hozzátartóik sem vehettek búcsút szeretteiktől, és később sem róhatták le kegyeletüket a tömegsíroknál.

Amikor 1944. október első hetének végén Tito marsall partizánosztagai, és a helyi szerb lakosság megkezdték a bácskai magyar népirtást, a megtorlást túlélő magyarok (és németek) tízezreit az akkor gyorsan felállított 31 különféle táborba hurcolták. Ezek helyszíne sorrendben:

Apatin (Abthausen, Apatin)	Kiskér (Klein-Wiesen, Bačko
Bácskörtés (Kruševlje)	Dobro Polje)
Bácsordas (Wolfingen,	Kúla (Wolfsburg, Kula)
Karavukovo)	Küllöd (Ringdorf, Kolut)
Bácpalánka (Plankenburg,	Militics (Militisch, Srpski
Bačka Palanka)	Miletić)
Bácsszentiván (Sonnhofen,	Ókér (Pašicevo, Zmajevo)
Prigrevica)	Őrszállás (Stanischitz, Stanišić)
Bácstopolya (Topola, Bačka Topola)	Regőce (Riedau, Ridjica)
Cservenka (Rotweil, Crevenka)	Sóvé (Schowe, Ravno Selo)
Csonoplya (Hügelhorst,	Szabadka (Maria-Theresiopel,
Čonoplja)	Subotica)
Futak (Neu-Futok, Futog)	Szeghegy (Sekitsch, Szikics,
Gádor (Gaumarkt, Gákova/	Lovćenac)
Gakovo)	Szentfülöp (Philipsdorf, Bački
Hódság (Hanfhausen, Odžaci)	Gračac)
Kerény (Kernei, Kljajićevo)	Szépliget (Schönau, Gajdobra)

Szilberek (Silberg, Bački Brestovac)	Újvidék (Neusatz, Novi Sad)
Tiszaistvánfalva (Járek, Bački Jarak)	Vepröd (Ebersdorf, Veprovac, Kruščić)
Torzsa (Torschau, Savino Selo)	Verbász (Werbass, Vrbas)
	Zombor (Sombor).

Közülük például Szabadkán, a Bácska legnépesebb városában – lakossága 1941-ben: 102 736 fő, ebből 61 581 magyar (59,90%) – már 1944 novemberétől működött a partizánhatóságok központi munkatábora, melyben kb. négyezer fogoly fordult meg, és 1948 elejéig állt fenn. A város történelmi bizottságának összegyűjtött adatai szerint Szabadkán az 1944 őszi magyar áldozatok száma elérte a 2 ezer főt.³²⁹ Egy Soós nevű kereskedő 12 és 13 éves lányait a partizánok azért erőszakolták meg, majd végezték ki, mert 1941 augusztusában, amikor Horthy Miklós (1868–1957) kormányzó Szabadkára látogatott, az új kenyér ünnepségen magyar nemzeti viseletben, 9 és 10 évesen az államfő mellett álltak.³³⁰ Újvidéken is 1944 novemberében létesítettek koncentrációs lágert a Duna város melletti mocsaras árterületén, ahová kezdetben munkaképes polgárokat hurcoltak, férfiakat és nőket egyaránt. Amikor a környéken több új lágert létesítettek, az előbbi „logort” elosztó központtá szervezték át, ahol a rabok folyamatosan cserélődtek, mert egy részüket a Szovjetunióba hurcolták kényszer munkára. Az újvidéki elosztó központi tábort csak 1948 márciusában zárták be.³³¹

A Nyugat-Bánságban (Bánát) 1944. októberétől összesen 43 különféle tábort („logort”) állítottak fel a magyarok (és németek) tízezreinek a fogva tartására, illetve kényszer munkára a következő településeken.

Ezek sorrendje:

Alsóelemér (Deutsch Elemer, Nemački Elemir),

Bégaszentgyörgy (Sankt Georgen, Žitište),

Beresztóc (Rustendorf, Banatski Brestovac),

³²⁹ Mészáros Sándor: Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–45. I. köt. Bácska. Budapest, 1995. 43. old.; Lásd még; Silák Mária: Emlékeim. Szép és szomorú Szabadkám. Szerk. Cseresnyésné Kiss Magdolna. Budapest, 2012. 33–51. old.

³³⁰ Mészáros S., 1995. 37. old.

³³¹ Kiss Igor, 2017. 39–40. old.

Bocsár (Botschar, Bočar),
Csősztelek (Tschestereg, Čestereg),
Ernőháza (Ernsthausen, Banatski Despotovac),
Écska (Ecshida, Deutsch Etschka, Ečka),
Fehértelep (Fejértelep, Sanddorf, Šušara),
Fehértemplom (Weisskirchen, Bela Crkva),
Ferenchalom (Franzfeld, Kačarevo, Kraljevićevo),
Galagonyás (Glogon, Glogonj),
Györgyháza (Georgshausen, Velika Greda),
Homokos (Mramorak),
Istvánfölde (Stefansfeld, Krajišnik),
Istvánvölgy (Heiderschütz, Hajdučica),
Katalinfalva (Kathereinfeld, Ravni Topolovac),
Károlyliget (Charleville, Šarlevil, ma: Banatsko Veliko Selo),
Kevevára (Temeskubin, Kovin),
Kistószeg (Massdorf, Mastort),
Lázárföld (Lasarfeld, Lazarevo),
Molyfalva (Molin),
Módos (Modosch, Jaša Tomić),
Nagybecskerek (Grossbetschkerek, Petrovgrad, ma: Zrenjanin),
Nagykárolyfalva (Karlsdorf, Banatski Karlovac),
Nagykikinda (Gross-Kikinda, Kikinda),
Nagytószeg (Heufeld, Novi Kozarci),
Nákófalva (Nakovo),
Németcsernye (Deutsch Zerne, Nemačka Crnja),
Omlód (Homolitz, Omoljica),
Paiula (Krnjača, ma: Belgrád városrésze),
Pancsova (Pančevo),
Párdány (Pardan, Medja),
Rezsőháza (Rudolfsgnad, Knićanin),
Szentborbála (Soltur, ma: Banatsko Veliko Selo),
Szenthubert (Sankt Hubert, ma: Banatsko Veliko Selo),
Szécsenfalva (Setschanfeld, Dužine),
Temeskutas (Kudritz, Gudurica),
Torontálalmás (Apfeldorf, Jabuka),

Torontálszécsány (Petersheim, Sečanj),
Töröktopolya (Banat-Topola, Banatska Topola),
Versec (Werschetz, Vršac),
Zichyfalva (Zichydorf, Plandište),
Zsigmondfalva (Sigmundfeld, Lukičevo).

Négy helyszínről röviden. A Nyugat-Bánság második legnépesebb városa Nagyikikinda, ahol a „Mlekara” tejgyár területén „speciális”, vagyis megsemmisítő haláltábort létesítettek, amely később a vidék központi munkatáboraként működött. Később a tejgyár nagyudvarán, az 1963 nyarán végzett földmunkák során felszaggatták a gyűjtőtábor egyik tömegsírját, ekkor a nem mélyen fekvő emberi csontokat vastag földréteggel fedték le. Aztán 1979–1980-ban az előbbi helyre egy hűtőházat építettek, amikor az alapok gépi kiásása közben ismét előkerült a csontvázak egy része. Az Állambiztonsági Igazgatóság, az UDBA titkosszolgálati ügynökei az emberi maradványokat elszállították ismeretlen helyre. A nagyikikindai Vasutas Atlétikai Klub (ŽAK) labdarúgó pályája mögött is voltak/vannak csupán vékony földdel lefedve tömegsírok azokkal az áldozatokkal, akiket 1944 őszén öltek meg a partizánok.

A Nyugat-Bánság legnépesebb városa Nagybecskerek, a Béga folyó partján helyezkedik el. A településen az ún. Öreg-malom („Stari mlin”) épületében 1944 októberében alakították ki a haláltábor, majd központi lágerré szervezték át, és 1947 májusáig működött. A vidék 1944. októberi megszállása után a partizánosztagok Kevevára helységben a „Selyemgyár” üzemépületeibe hurcolták és tartották fogva hónapokig a környékbeli települések magyar lakóit. A Nyugat-Bánságban felállított legnagyobb haláltábor a Tisza bal partján a Béga torkolata közelében, a döntően németlakta Rezsőháza (Rudolfsgnad) községben működött. Ebben a „lógorban” 1944. október–novemberben 30 ezer, döntően németajkú polgári személyt őriztek. Közöttük sok száz magyart is, akiknek egy része – a pontos számuk napjainkban sem ismert – az embertelen körülmények, a kínzások és megaláztatások következtében elpusztult.

A kutatások által feltárt, és eddig ismert adatok, illetve megbízható becslések szerint a Nyugat-Bánságban 1944–1945 fordulóján a partizá-

nok, és a helyi szerbek megtorlása folyamán több, mint kétezer magyar – nemcsak férfiak, hanem nők, gyermekek, aggok is – vált áldozattá, akiket kivégeztek, a „lógórokban” pusztultak el, vagy később hivatalosan holtta nyilvánították őket, mint „1944-ben eltűnt” személyeket.

A Szerémségben Tito marsall partizánhatóságai összesen kilenc lágert állítottak fel a következő településeken: Belcsény (Beočin), India (Indjija), Ópázda (Stara Pazova), Rednek (Vrdnik), Ruma (Ruma), Séd (Sid, Šid), Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica), Ürög (Irig), Zimony (Zemun), mely utóbbi helység már az 1930-as évektől Belgrád városrésze volt. E „lógórokban” sok ezer szerémségi horvátot, magyart és németet tartottak fogva. Közben a Tito vezette partizánosztatok már 1944–1945 fordulóján tömeges mészárlásokat követtek el az itt élő magyarok (és különösen a horvátok) ellen. Miközben a szerémségi és a szomszédos szlavóniai, összesen kb. 15–20 ezer főre becsült szórványmagyaroknak semmi köze nem volt a horvát uszதாக háború alatt szerb népirtásához. Elsősorban a Szerémségben élő németek, de az itt élő magyarok elpusztítására állították fel Szávaszentdemeteren a „Svilara” Selyemgyár épületeiben kialakított haláltábor.³³²

Az Újvidéktől délkeletre fekvő, jelképes nevű Maradék községben egy helyi magyar lakos évtizedekig őrzött jegyzéke szerint a partizánok 39 magyart, illetve elmagyarosodott horvátot és németet öltek meg. A nagyjainkban ismert adatok szerint összesen 48 maradéki lakos tűnt el a partizánok által végrehajtott megtorlás idején. Egy szemtanú szerint Beska községben a partizánok több mint száz magyart mészároltak le. Tény, hogy más szórvány-magyar településekről is számosan a megtorlás áldozataivá váltak. Ezek: Belcsény, Beska, Herkóca (Gomoly), India, Mitrovica (Szávaszentdemeter), Nyékinca (Nyék), Ópázda, Sátoros (Sattrinca), Séd, Újlak, Ürög, Vogány – sorolta Mészáros Sándor történész,³³³ aki hozzátette: „stb.” A partizánok szerémségi magyarelénes megtorlása, tehát nemcsak az előbbi településeken zajlott. Az eddig feltárt, illetve becsült adatok szerint a jugoszláv partizánosztatok

³³² Kiss Igor, 2017. 40–41. old.

³³³ Mészáros Sándor: Holtta nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–45. II. köt. Bánság, Szerémség, Baranya, Muravidék. Szerk., előszó: Csorba Béla. [Újvidék], 2000. – A maradéki vértanúk névsora: 62–63. old.; a 33 áldozat jegyzéke: 63–66. old.; a szerémségi járásbíróágok idézett holtta nyilvánítási okiratai: 82. old.

a Szerémségben is tömegesen végeztek ki magyarokat, akiknek száma meghaladja az egyezer főt.³³⁴

A Drávaszögben a magyar és német csapatok a Duna itteni szakaszán két hídfőnél kemény harcokat vívtak a szovjet Vörös Hadsereggel és a jugoszláv partizánalakulatokkal. Az ún. kisköszegi (batainai) csata november 11. és 30-a között, 19 napig tartott, amelyben kb. 2 ezer szovjet katona és több száz partizán esett el. A falubeliek emlékezete szerint akkoriban „a Duna napokig vörös volt a vértől”. A szovjet hadsereg nyomában érkező újabb jugoszláv partizánosztatok Tito marsall október 17-i parancsa értelmében, a Drávaszög fokozatosan birtokba vett részein azonnal bevezették a katonai közigazgatást, s megkezdték a magyar (és német) lakosság elleni megtorlást.³³⁵

Például a Hercegszöllös községben történt megtorlaskor 1944. december 3-án, az első vértanú a 39 éves Faragó Ferenc (*1905) református lelkész volt. A partizánok összesen 16 helyi lakost (14 magyar, 2 horvát) fogdostak össze, majd a Komadinovics-féle házba hurcolták, ahol mindannyiukat megkínózták. Közülük 12 magyart agyonverték, és az épület kertjében tömegsírba földelték. A magyarság elleni vérengzést a térségben akkor állomásozó jugoszláv 7. partizánbrigád (dandár) tagjai követték el. A legújabb, 2018-ban közzétett kutatási eredmények szerint Hercegszöllösön összesen 22 magyar áldozat nevét sikerült azonosítani.³³⁶

A partizánhatalom nyomban a harcok múltán, 1944. november végén a Duna és a Dráva összefolyásának szögletében, Albertfaluban (Grabovac) létesítette az első drávaszögi „lógort”, amely Hercegszöllöstől 7 km-re délre helyezkedik el. Ide hurcolták a környékbeli magyarokat és németeket, itt pusztult el Klein Tivadar (1872–1945), Pélmonostor köztiszteletben álló esperes-plébánosa. A második drávaszögi megsemmisítő tábornak a partizánhatóságok 1945 tavaszán állították fel Várदारóc községtől kb. 3 km-re keletre a Kopácsi-rét szegélyén, a Dunai-pusztá (Podunavlje) külterületi lakott helyen. A lágert 1946-ban történt feloszlataásáig kb. ezer főt – a németek

³³⁴ Domonkos László: *Elsüllyedt földön. Szerémi szerelem.* Budapest, 2013. 70. old.

³³⁵ Mészáros S., II. köt. 2000. 72., 73., 71. old.

³³⁶ Bognár András – Horváth M. László – Vladimir Geiger: *A magyarok és németek vesztesége Horvátországban és Bácskában 1944/45-ben és a háború után.* Szerk. Horváth M. László. Zágráb – Budapest, 2018. 51–52. old.

között sok magyart is – embertelen körülmények között, gyakorlatilag rabszolgaként dolgoztattak.

A horvátországi magyarság közösségi vezetői és jeles tagjai által 1993. január 13-án kiadott – „Ne engedje meg a világ a horvátországi magyar kisebbségi közösség megsemmisítését!” – című felhívásában kijelentették: hetvennégy esztendőes kisebbségi létük legválságosabb időszakát élték, élik át a számos, az Árpád-kor óta magyarul lakta településeken a Drávaszögben és Kelet-Szlavóniában. E két tájon az „első etnikai tisztogatás 1944–45 fordulóján kezdődött a német nemzetiségűek ellen, de ez időben *mintegy kétezer magyar is áldozatul esett Tito partizánjai gyilkos bosszújának*”.³³⁷

Kelet-Szlavóniában (szerb szemszögből Nyugat-Szerémség) Tito marsall partizánosztagai már 1944 őszén megindították az ádáz ellenségnek tekintett „usztasa” horvátok és a „fasiszta” magyarok elleni véres megtorlást. A 2018-ban közzétett kelet-szlavóniai jegyzék 134 ártatlan magyar áldozat nevét sorolja fel, akiket Eszék városában és 17 községben mészároltak le a partizánok. A legtöbbet a következő településeken: Csák 25, Diakóvár 22, Haraszi 17, Szentlászló 14, Eszék 13 vértanú. Az eszéki járásbíróóság rajtuk kívül 17 ártatlan magyart háborús bűnössé nyilvánított, jogerősen halálra ítélt, amit végrehajtottak.

A történelmi Szlavónia nyugati nagyobb részét, vagyis a hajdani Pozsega, Verőce, Belovár-Kőrös és Varasd vármegyék területét újabban Közép-Horvátországnak nevezik. Az 1940-es évek elején Nyugat-Szlavóniában mintegy 40 ezer magyar élt, ahol a 2018-ban közzétett adatok szerint a partizánok 24 településen összesen 135 magyart mészároltak le. A névjegyzék az is tanúsítja, hogy több helyen tömeges kivégzéseket hajtottak végre: Grubisincz 30, Gerzence 20, Nagypiszanica 16, Belovár 14 áldozattal. Zsdála községben öt ártatlan helyi magyar lakost háborús bűnökkel vádoltak, és a belovári katonai bíróság mindannyiukat halálra ítélte, és 1945. június-szeptember között kivégezték őket.

A történelmi Szlavónia területén élő magyarság veszteségeit növelte, hogy a II. világháború alatt és után jugoszláv adatok alapján

³³⁷ (botlik) [Botlik József]: Etnikai tisztogatás ENSZ-segítséggel. A horvátországi magyarság segélykiáltása. In: Magyar Nemzet, 1993. január 13., 8. old. (Kiem. tőlem – B. J.)

legalább 7 ezer magyar hagyta el Horvátországot, emellett – Kővágó László (1923–1990) történész szerint – 12–14 ezer magyart kitelepítettek.³³⁸ A legújabb, 2018-ban közzétett kutatási eredmények, a „nem teljes lista” szerint Horvátországban 647 magyart végeztek ki a partizánok. A fenti áldozatok között 47 főt lágerekben, illetve börtönökben öltek meg, ezen kívül 21 partizánoktól megszökött magyart és 64 magyar nemzetiségű horvát katonát (domobránt) „likvidáltak”.³³⁹

A Dráva és a Száva folyók elhelyezkedő Szlavóniában 1945 májusától öt „logor”, valójában haláltábor működött 1946 közepéig-végéig, amelyekben a becslések szerint néhány ezren estek áldozatul, közöttük több mint 300 ártatlan szlavóniai magyar. A lágereket Eszék környékén állítottak fel a várostól kb. 10, illetve 35 km-re: Józseffelva (Josipovac), Valpó (Valpovo), illetve Ténye (Tenja) településeken. Az utóbbit később, 1946. augusztus végén létesítették, miután az előbbi két tábort bezárták. A tényei lógort 1947. január 18-án számolták fel. Eközben a negyedik haláltábor Kerény (Krndija) községben (Diakovári járás, volt Verőce vármegye) 1945 májusától „üzemelt” a következő év derekáig. Az ötödik haláltábor Nagypiszanica helységben (Belovári járás, Belovar-Körös vm.) működött, ahol sok magyar is elpusztult, a számuk azonban ismeretlen. Szlavóniában a mértékadó becslések szerint az öt haláltáborban összesen több mint 600 ártatlan magyar áldozat pusztult el.

A Muraközbe beszívárgott jugoszláv, illetve velük együtt a helyi kommunista partizánok kegyetlenkedéseiről dr. Nagy Iván (1904–1972) délvidéki magyar országgyűlési képviselő az elsők között jutott el adatokat a Magyar Királyi Miniszterelnökséghez. Egy partizánosztag 1944. július 23-án éjjel betört Csáktornyára, összeszedett 68 lakost, akik közül 53 magyar nemzetiségű volt. Az elfogott embereket a lovaikkal és más vagyontárgyaikkal együtt a közeli mocsaras, bozotos határrészre hurcolták, majd kegyetlenül lemészárolták őket. A hozzátartozók 37 áldozat megcsonkított holttestét találták meg, a többi, 31-nek nyoma veszett.³⁴⁰

³³⁸ Sebők László: A horvátországi magyarok a statisztikák tükrében. In: Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből. Szerk. Arday Lajos. Budapest, 1994. 143. old.

³³⁹ Bognár A. – Horváth M. L. – Geiger, V., 2018. 47. old.

³⁴⁰ Nagy Iván dr. adatközlője, Lajkó Rózsi csáktornyai lakos eredeti levelének lelőhelye: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. K 28. 1944–R–25 965. szám.

A magyarság 1944 végétől ismét menekülni kényszerült nemcsak Csáktornyról, hanem a Muraközből is, amely 1945. április első napjaiban került a Tito marsall vezette partizánhadsereg birtokába. Ezt követően több tucat fontos beosztású, a helyi közigazgatásban dolgozó magyar személy és értelmiségi (főként tanítók, egyesületi vezetők, valamint községi bírók) estek áldozatul a partizánok megtorlásának. A fentiekén kívül a 2011-ig gyűjtött adatok szerint, Csáktornyán 1944 végén 68, majd 1945 elején további 53 főt gyilkoltak meg a partizánok a magyarságuk miatt.³⁴¹ Ugyancsak Csáktornyán 1945. április elején veszett nyoma a város korábbi polgármesternek, Pecsornik Ottónak (*1903), aki 1942 februárjától volt tagja a Magyar Országgyűlés Képviselőházának.³⁴² A fentebbi adatokat összesítve, a Muraközben 1944–1945 fordulóján 175 magyart gyilkoltak le Tito marsall partizánosztagai. Ezen kívül további több tucat magyar áldozata volt a megtorlásoknak, így azok száma meghaladja a 200 főt. Kotor községben a 62 éves Nagy Vjekoslav (apja neve József) hentest 1946-ban, mint „nép ellenségét” nyilvánosan végezték ki. A partizánhatóságok a világháború végén, 1945. májusában kb. 1200 muraközi magyart kiűztek Magyarországra.³⁴³

A muravidéki magyarság ellen Tito marsall partizánhatalma által 1945-ben elkövetett megtorlás és népirtás nemcsak a magyarországi, de a nemzetközi közvélemény előtt is gyakorlatilag ismeretlen. Elszenvedői, túlélői közül csak néhányan mertek nyilatkozni a kutatóknak közel fél évszázad múltán, Jugoszlávia 1991-ben történt felbomlása utáni években. Muravidéken a jugoszláv partizánosztagoktól 1945. április elején vették át az irányítást a helyi szlovén népfelszabadító bizottságok. Az Alsólendván felállított testület első intézkedéseként az Alsólendvai járáshoz tartozó falvakban összegyűjtette azokat a volt nyilaskeresztes párttagokat, akik magyarok voltak. Az Alsólendva és Muraszombat között félfüton fekvő Filóc (Filovci) községben, az országút mellett két nagy udvart szögesdróttal bekerítettek, és az így kialakított, hivatalosan „átképző- és átnevelő táborba” kb. 200 nyilas-párti, ahogy mondták: „fasiszta magyart”

³⁴¹ Magyarirtás a Délvidéken (szócikk). In. Magyar Katolikus Lexikon, XVI. köt. 2013. 732. old.

³⁴² Sebestyén Mihály, dr.: Ahogy én láttam... Budapest, 2016. Közjegyzői Akadémia Kiadó, 2016. 26., 44., 58. old.; Világháló: Munczi Antal – magtudin.org/Murakoz.htm (Muraköz újból Magyarország c. fejezet.)

³⁴³ Bognár A. – Horváth M. L. – Geiger, V., 2018. 18., 71–73. old.

zsúfoltak össze. Akadt közülük, akit ezután két év kényszermunkára ítélték és a közügyektől is eltiltották. A szlovéniai gyűjtőlágerek között a filóci tartották a leghírhedtebbnek, ahol a legkegyetlenebb partizánokból lett örök működtetők. Más adat szerint a táborban összesen 288 embert tartottak fogva.³⁴⁴

A muravidéki illetékes katonai bíróság, Muraszombaton 1945. április 25-én hozta meg első ítéletét a szlovén nemzet becsülete, méltósága ellen elkövetett bűnök megbüntetéséről rendelkező törvény alapján. Megdöbbenést és félelmet keltett a muravidéki magyarság körében, amikor ártatlanul, mint „burzsoákat” golyó általi halálra ítélték és kivégezték Lipics József bankárt és Benkő József muraszombati nagykereskedőt, vágóhíd-tulajdonost, a köznyelvben „húsgyárost”.³⁴⁵ Szintén ekkoriban „likvidálta” a partizánparancsnokság „az erősen magyar érzelmű” göntérházai Tóth Pétert és feleségét. Őrihódoson pedig a Szentbabor községből származó nemes Luthár István malom- és fűrészüzem-tulajdonost gyilkolták meg a partizánok, „aki nem volt hajlandó engedelmessé válni az új hatalomnak”.³⁴⁶

A szlovén kommunista hatóságok a filóci táboron kívül további három lágert jelöltek ki a muravidéki magyarság számára, de már a régi szlovén területeken Hrastovec, Sternthal (Strnišče) és Ormož (Ormož) településeken. A magyarság elleni tömeges megtorlás 1945. július 9-éről 10-ére virradón kezdődött, amikor a jugoszláv/szlovén hatóságok (végrehajtói a partizánok voltak) 19 magyarlakta településről 558 lakost a Maribor városától keletre kb. 15 km-re elhelyezkedő Hrastovec várában kialakított koncentrációs táborba deportáltak.

Mindez megtorlás volt azért, mert a Muravidék 1941. áprilisi felszabadulása és Magyarországgal történt újraegyesülése után az ősi magyar szállásterület felbontására 1921 és 1934 között létrehozott szlovén kolóniák (gyarmatbirtokok) lakóit eltávolították. A magyar hatóságok

³⁴⁴ Kovács Artilla – Tátrai Ágnes: Magyarok a Muravidéken 1918–1945. Kronológia. Lendva – Ljubljana, 2013. 111. old. – A filóci lágert 1945. szeptember elején számolták fel.

³⁴⁵ Göncz László: Felszabadulás vagy megszállás. A Mura mente 1941–1945. Lendva, 2006. 165. old. – Ezen idézett kötet közöl egy korabeli szórólapot, amely a vágóhíd terméket népszerűsítette. A nyomtatvány az alábbi főszöveggel emelte ki a gyártót: „BENKŐ-gyár / Muraszombat (Muravidék)”, 270. old. (A szlovén szakirodalomban „Benko”, tehát szlávosították.)

³⁴⁶ Göncz László: Egy peremvidék hírmondói. Mura menti életképek a 20. század első feléből. Budapest, 2006. 107–108., 131. old.

1942. június 22-én és 23-án összegyűjtötték azokat, akik 1918. október 31-e után a délszláv királyi hatalom ösztönzésére telepedtek le a Muravidékre, és hat faluból 589 kolonistát (családokat, gyermekeket, felnőtteket, öregeket) Alsólendvára szállítottak.³⁴⁷ Innen vasúti szerelvényekkel még 23-án elindultak a Sárvár járási székhelyen (Vas vm.) működő internálótáborba, ahol az újabb államfordulatig voltak őrizet alatt. Közülük a felnőtt kolonisták naponta kijárhattak, és fizetségért a környező mezőgazdasági uradalmakban, illetve módosabb gazdáknál dolgozhattak.³⁴⁸

A II. világháború után a hrastoveci várba 1945. július 10-én elhurcolt 558 muravidéki magyar többsége öreg férfi és nő, valamint 194 gyermek, akik 15 évesnél fiatalabbak voltak. E családok férfi tagjainak a túlnyomó részét már korábban bebörtönözte az új hatalom, vagy a muravidéki Filóc községben felállított internáló táborban raboskodva, „átnevelésen” vettek részt. A hrastoveci magyar foglyoknak azon részét, akiknek nem volt 15 évesnél kisebb gyermeke, július 28-án átszállították a kb. 30 km-re délre fekvő Ptuj (ősi magyar neve: Potony) városka mellett fekvő Sternthal (szlovénül: Strnišče) korábbi alumíniumgyárában létesített lágerbe, ahol a nőket és a férfiakat külön épületekben szállásolták el. Rajtuk kívül a hivatalos adatok szerint 17 magyar pusztult el a két lágerben, közöttük 5 gyermek.³⁴⁹ Ez azonban nem felel meg a valóságnak. A fél évszázad múltán a tösténész-kutatóknak adott visszaemlékezések azonban ennél jóval több ártatlan magyar áldozatról tanúskodtak.

Az egyik göntérházai szegény földműves család harmadik gyermekeként, Bíró Józsefet 19 évesen hurcolták el 44 éves édesanyjával, aki hét hónapos várandós volt, és 11 éves öccsével, Biró Lajossal együtt a hrastoveci lágerbe. „Szegény Mura menti nép azt gondolta – emlé-

³⁴⁷ A telepeket a következő magyar falvakból gyűjtötték össze: Benica 138, Lendvahosszúfalu 29, Kámaháza 85, Petesháza 128, Pince-major 195, Zalagyertyános 5 fő.

³⁴⁸ A szlovén telepések 15 évesnél fiatalabb gyermekeit 1942-ben a magyarországi szerb pravoszláv egyház közreműködésével a Bácskában, családoknál helyezték el. A sárvári táborban 23, azon kívül 12 internált Alsólendva környéki kolonista, főként idős ember halt meg a II. világháború alatt. In: Kovács Attila: A muravidéki magyarság 1920 és 1991 közötti sorsfordulóinak az áttekintése. Földrajzi Közlemények, 2012. 3. szám, 288. old.

³⁴⁹ Kovács A., 2012. 288–289. old.; Részletesen: Miért? / Zakaj? Lendvai füzetek 16. / Lendavski zvezki. Szerk. Silvija Kulčar, Mira Unger, Bence Lajos, Göncz László. Lendva – Lendava, 1998. 26–29. old. – A Hrastovec várába elhurcolt muravidéki magyarok névjegyzéke a születési évükkel, 41–48. old.,

kezett Bíró József –, hogy vége a háborúnak és hogy a sorsa jobbra fordul, pedig ami 1945 áprilisától az év végig tartott, az talán még embertelenebb volt, mint a négy éves háború. (...) Ilyen szörnyű, embertelen kegyetlenséget csak a zsidósággal tettek a háború alatt”.³⁵⁰ A hrastoveci várból július 28-án, Bíró Lajost várandós édesanyjával és József bátyjával együtt sternthali lágerbe hurcolták. Őrsége hírhedt volt kegyetlenségéről, a több ezer rab kínzásáról, éheztetéséről, akiket a korábbi alumíniumgyár romos területének a helyreállításán dolgoztattak.

Augusztus első felében az egyik napon az örök felsorakoztatták a magyar asszonyokat és gyermekeiket. Az akkor történetekre a túlélő Bíró Lajos fél évszázad múltán így emlékezett „sírójajgató asszonyok karjaiban lévő és a lábukat átölelő gyerekeket megfogták és szó szerint földobálták a teherautóra. A tábor közelében veszteglő három marhaszállító vagonba raktak be minket, három és tizenkét év közötti gyerekeket. Egy vagonban körülbelül ötvenen voltunk. Azt a kínszenvedést, amit a bezárt vagonban átéltünk, a halálos ellenségemnek sem kívánom. (...) Az ormoszi vár³⁵¹ szögesdróttal volt körülkerítve. Az üres szobákban a padlón feküdtünk. Reggel, amikor felkeltünk, sok gyerek maradt a földön fekvve, különösen a lányok közül, mert tífuszbetegség miatt éjjel meghaltak. Reggel jött egy idősebb ember lovas szekérrel, arra fölrakták a halottakat és kivitték a vár kapuján. (...) Most sem tudjuk, hová temették őket. (...) [Az erődől lett lágerben] a véce egy nagy gödör volt, két oldalon hosszú rúddal. Csak a jó Isten tudja, hány gyerek esett bele a gödörbe, mert a tífusz miatt sokszor és sokáig kellett ott guggolni. (...) Szeptember közepe felé jött egy teherautó, arra fölszálltunk. Egy teherautóra fölfértünk, míg idejövet három vagonban hoztak minket”.³⁵² Az ormoszi várba hurcolt mintegy 150 ártatlan magyar gyerekből csak minden ötödik, kb. 30 maradt életben. Közben a két testvér édesanyja, a 44 éves Bíró Józsefné, aki-

³⁵⁰ Miért? / Zakaj?, 1998. – Bíró József visszaemlékezése: 26–29. old.

³⁵¹ A gyerekeket másnap kelet felé 25 km-re, a Dráva folyó mentén elhelyezkedő Ormosz várában kialakított lágerbe szállították.

³⁵² Miért? / Zakaj?, 1998. – Bíró Lajos visszaemlékezése: 74–76. old. – A „véce”: a vár északi részén két kb. 5 méter hosszú és 2 méter széles, mély gödröt ástak. Ezek mindkét oldalán 5 méter hosszú gömbölyű fákat helyeztek el, azokra lehetett ráülni.

nek ez volt a hetedik szülése, 1945. szeptember 6-án a sternthali lággerben hozta világra kislányát a mai ember számára elképzelhetetlen, iszonyú körülmények között. Az édesanya, csecsemő lánya és két fia rongyosan, tetvesen, piszkosan érkezett haza Göntérházára. A szomszédok addig nem engedték be őket a lakásba, amíg a mosókádban nem fürödtek meg, majd a ruházatukat is elégették.

Csentevölgy községből a szegényparaszt Kaszás család valamennyi tagját, a két szülőt és hat gyermekét (négy fiút és két lányt) hurcolták el hrastoveci lággerbe. A legkisebb Janika, 1945-ben született hat hónapos csecsenő volt, a többiek 3, 5, 7, 11 és 13 évesek, az utóbbi a visszaemlékező, ifjabb Kaszás Imre. A hrastoveci lággerban kitört vérhas-, illetve tifuszbajrány naponta tizedelte az ártatlan foglyokat. „Legtöbbjük összehúzódva, kínok között búcsúzott az élettől – emlékezett Kaszás Imre. „Mégfásult testüket nem lehetett volna koporsóba helyezni. De azt mégis lehetett, hogy egy-egy úgynevezett koporsóba (faláda) két-három testet is elhelyeztek. Egyszerű volt a megoldás: az egyik halottnak erre, a másiknak arra volt a feje és csak rá kellett taposni, máris megroppant a megdermedt és kikínzott test. Három halott is volt egy-egy koporsóban (ládában), de a harmadik már csak gyerek volt”.

Három hét múltán a 13 éves Kaszás Imrét és négy testvérét (más gyerekekkel együtt) egy társzekéren hazairányították, a rokonok fogadták be őket, mert a házukat a hatóságok lezárták, lepecsételték. A csecsemő Janika a szülőkkel tovább raboskodott: „egy bizonyos idő után Janika öcsémet is hazaküldték. Már azt sem tudom, hogy ki hozta haza. Egy hét múlva az öcsém kilehelte lelkét, szüleim távollétében helyeztük örök nyugalomra”.³⁵³ Idősebb Kaszás Imre és felesége gyermekeikkel csak 1945. szeptember végén, a többi Muravidékről elhurcolt magyarral együtt szabadult a lággerből.

A háború utolsó napjaiban a Muravidék szinte valamennyi településén voltak polgári áldozatok. A szlovén Godina Ferdo, aki meghatározó szereplője volt a korabeli muravidéki eseményeknek, 35 év múltán megjelent könyvében 142 személyt említ, de Göncz László

³⁵³ Miért? / Zakaj? 1998. – Kaszás Imre visszaemlékezése 82., 84. old.

történész szerint „az erőszak által meghaltak tényleges száma bizonyára néhány fővel több”.³⁵⁴

Az előbbiekkal szemben e sorok írója jóval többre, kb. 300 főre becsüli a megtorlás áldozatainak számát: kisebb részüket a partizánok gyilkolták le, másokat kivégeztek, többségük a légerekben pusztult el, köztük elsősorban asszonyok és gyermekek. Hozzászámítva a szovjet katonaság által a polgári lakosok ellen elkövetett és ismert gyilkosságokat is.

A muravidéki magyarság elleni 1945. június-július utáni és a következő években történt megtorlás-sorozat – a becslések szerint – kb. 1000–1300 személyt érintett, az akkori nemzeti közösség 10–13 százalékát. S nemcsak férfiakat, hanem nőket, gyerekeket és öregeket egyaránt. A különböző táborokban uralkodó embertelen viszonyokról jobb híján csak szóbeli közlésből vannak ismereteink. A szemtanúk állításai szerint kegyetlenségben a „fasiszta” (a valóságban német nemzetiszocialista!) koncentrációs táborok szintjén álltak. Az állati létre kényszerített deportáltak között kitört különféle fertőző betegségek miatt nagy volt az elhalálozottak száma. Az áldozatok döntő része Muravidéktől távoli névtelen sírokban, temetőben nyugsznanak.

A délvideki magyarság csak 1990 végétől emlékezhetett nyilvánosan az 1944–1945-ben a Tito marsall partizánosztagai és helyi szerbek által legyilkolt, légerekben elpusztított több mint 40 ezer ártatlan magyar áldozatra. Az 1990-es években számos emlékművet, keresztet állítottak fel a mészárlások helyszínén, melyeket a jugoszláv hatóságok még ekkoriban is titkolni igyekeztek. A jelek egy részét ismeretlen személyek többször megbecstelenítették, lerombolták, de a túlélők és a leszármazottak mindig újakat emeltek. Negyedszázad múltán, 2016-ban a Bácska 17 településén (Bácsföldvár, Gombos, Mohol, Nagyfény, Péterréve stb.), a Nyugati-Bánság (Bánát) 18 helységében (Csóka, Felsőmuzslya, Nagyikinda, Oroszlámos, Torontálvásárhely stb.) még mindig nem volt emlékjele annak a sok ezer ártatlan magyarnak, akiket 1944–1945-ben mészároltak le Tito marsall partizánosztagai és helyi szerb lakosok.³⁵⁵

³⁵⁴ Godina, Ferdo: Prekmurje [Muravidék] 1941–1945. Pomurska založba. 1980. Murska Sobota. Idézi: Göncz L.: Felszabadulás, 2006. 158. old.

³⁵⁵ Kiss Igor, 2016. 171. old.

A szabadkai vérengzés 50. évfordulóján nehéz időkben, a délszláv háború idején 1994. november 2-án titokban állították fel a Zentai úti temetőben Kalmár Ferenc (1928–2013) szobrász alkotása emlékművet, amely a helyi Antal Mihály öntödéjében készült. Ezután évente itt tartották a megemlékezéseket a magyar vértanúkról.³⁵⁶ A törött szárnyú turult ábrázoló, bronzból öntött 350 kg-os alkotás *Vergődő madár* néven vált ismertté, amelyet 2013. október közepén elloptak a temetőből. Az ismeretlen tetteseket nem találta meg a szerb rendőrség, és a nyomozást 2014. nyarán megszüntette. Ezt követően a Vajdasági Magyar Szövetség által vezetett Szabadka polgármestere bejelentette: közbeszerzési versenypályázattal nem a fenti Antal Mihály-féle öntöde, hanem egy belgrádi szerb cég és belgrádi szerb művész kapott 1 millió 83 ezer dináros megbízást (adó nélkül) a *Vergődő madár* másolatának elkészítésére. Az újraöntött szobrot 2014. november 2-án avatták fel az áldozatok nevét felsoroló falon elhelyezett márványtablák előtt.³⁵⁷

Az áldozatok számát gyarapítja – s ezt a délvidéki kutatások eddig figyelmen kívül hagyták! –, az a feltehetően több ezer magyar, akiket 1945. tavaszán Ausztria délkeleti részén (Bleiburg és környéke), illetve korábbi Jugoszlávia területén visszafelé hajtva az ún. Keresztúton ('Križni put') végeztek ki a partizánok, miután több százezer menekült horvát katonával, családtagjakkal együtt a brit katonai hatóságok átadták őket Tito marsall partizánhadseregének. Közöttük a brit katonai adatok, Morgan tábornok jelentése 15 ezer, a War Office 1945. május 19-i felterjesztése 24 ezer magyar menekültet említ.³⁵⁸

A budapesti Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány felmérése, nyilvántartása szerint a 2010-es évek végén a Délvidék 68 településén voltak tömegsírok. Annak ellenére, hogy azokat az 1944 őszi megtorlást követő években, évtizedekben a jugoszláv hatóságok a igyekeztek eltüntetni, felszámolni, hollétüket kitörölni a magyarság emlékezetéből. Meggyalázva az áldozatokat, különféle létesítményeket, épületeket, autóbusz főpályaudvart, betonozott

³⁵⁶ Memento 70. Szabadka gyásznapjai 1944–2014. Negyedik bőv., átdolg. kiad. [Szerk. Bogner István.] Budapest – Szabadka, 2014. 55–140. old.

³⁵⁷ Bodik József: A reménnyel győzködjük magunkat. Magyarok a délszláv háborúban (1991–1998). Budapest, 2015. 262. old.

³⁵⁸ Bogárné A. – Horváth M. L. – Geiger, V., 2018. 14., 38., 47. old.

piaci elárúsítóhelyet, labdarúgó pályát, sőt lakótelepet, iskolát stb. építettek, vagy facsoportokat ültettek a lemészároltak földi maradványaikra.

Végezetül fontos rámutatni, hogy tudatosuljon: a délvidéki magyarság ellen 1944. október elején a Nyugat-Bánságban (Bánát) indított, majd a Bácskában, a Szerémségben és a Drávaszögben végrehajtott vérengzés 1945 februárjában nagyjából lezárult. A megtorlás a Dráva és a Száva közötti területen folytatódott: Szlavóniában, majd a Muraközben, áprilisban már a Muravidéken üldözték, gyilkolták magyarságot, ahol a megtorlás 1945 októberében fejeződött be. A délvidéki tömeges magyarirtás egy évig tartott!

*MOTREVICSVLADIMIR PAVLOVICSV³⁵⁹ –
SMYKALIN ALEXANDER SZERGEJEVICSV³⁶⁰*

MAGYAROK SZVERDLOVSZK MEGYÉBEN AZ 1920–1930-AS ÉVEKBEN *(levéltári vizsgálati akták alapján)*

Fotó: <https://tarychoklivejournal.com/2850.html>

Fotó: https://ru.wikipedia.org/wiki/Смолкин_Александр_Сергеевич

A cikk a Szverdlovszk Megye Közigazgatási Szervek Állami Levéltárában (GAAOSzO) tárolt 113 levéltári vizsgálati akták alapján az 1920–1930-as években Szverdlovszk megyében élő szovjet és külföldi állampolgárok, köztük magyarok sorsát vizsgálja. A tanulmányban megállapítást nyer az

³⁵⁹ **Motrevicev Vladimir Pavlovics** (Polock, Fehéroroszország, 1952.október 14.) az Urali Állami Jogi Egyetem (Jekatyerinburg) Állam- és Jogtudományi Tanszékének professzora, történelemtudományok doktora

³⁶⁰ **Smykalin Alexander Szergejevics** (Szverdlovszk, 1952.május 11.), az Urali Állami Jogi Egyetem (Jekatyerinburg) Állam- és Jogtudományi Tanszékének vezetője, jogtudományok doktora.

állambiztonsági szervek figyelmét felkeltő magyarok életkor és nemek szerinti eloszlása és azon okok, melyek miatt a Szovjetunióba kerültek. A szerzők adatokkal szolgálnak számos olyan, Szverdlovszk megyében élő magyarról, akik a polgárháború alatt a RKKA-ban szolgáltak, a bolsevik párt tagjai voltak, ill. foglalkozásukról, lakóhelyükről. Itt megtalálhatók a magyarok ellen felhozott vádak és letartóztatásukat követő teljes iratanyag a teljes vizsgált időszakra vonatkozóan. A szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy az 1937 júliusában a Szovjetunióban a „megbízhatatlan nemzetek” ellen indított tömeges megtorló intézkedések az országban élő magyarokat is érintették. Azonban más, a politikai üldöztetéseknek alávetett nemzetiségiekhez viszonyítva a halálra ítélt magyarok aránya szignifikánsan alacsonyabb volt. A bűnüldöző szervek ilyen „liberalizmusa” a magyarokkal szemben talán azzal magyarázható, hogy azok aktív részt vettek az oroszországi polgárháborúban a bolsevikok oldalán.

Kulcsszavak: Szverdlovszk megye, magyarok, levéltári vizsgálati akták, I. világháború, hadifoglyok, politikai emigránsok, szökevények, politikai üldözések, „Nagy Terror”, halálbüntetés, rehabilitáció.

Az I. világháború hatalmas, mind belső-, mind az országok közötti népvándorláshoz vezetett Európa egész kontinensén. Intenzív migrációs folyamatok zajlottak az egykori Orosz Birodalom területén is. Ennek eredményeként a Birodalom romjain a Szovjetunióban idegen országok állampolgárainak jelentős száma jelent meg. Ezek egy része magyar nemzetiségű volt. Ezek a magyarok az I. világháború alatt kerültek orosz hadifogságba. Mint ismeretes, ennek a háborúnak eredményeként Magyarország elvesztette területének kétharmadát, így sok polgárának szülőhelye az 1920-ban megalakult Magyar Királyság határain kívülre került. Emiatt több magyar nemzetiségű katona az osztrák-magyar hadseregből a világháború után Szovjet-Oroszországban maradt. Nem kisebb szerepet játszott ebben az a tény is, hogy a magyar hadifoglyok közül sokan a Vörös Munkás-Paraszt Hadseregben (RKKA) szolgáltak, Oroszország (bolsevik) Kommunista Párt [RKP(b)] tagjai voltak és aktív részt vettek az oroszországi polgárhábo-

rúban. Életrajzuk eme tényét a Horthy-féle Magyarországon igen gyanúsítást ítélték. Újabban a kutatók kellő részletességgel folytatták az Oroszországban található külföldi hadifoglyok anyagainak feltárását, különösen a Permi megyében³⁶¹. Olyan kutatásokkal találkozhatunk, amelyekben az oroszországi polgárháborúban résztvevő internacionalistákat tanulmányozták, ideértve a magyarokat is³⁶². Ami a Szovjetunióban rekedt I. világháborús hadifoglyokat illeti, a probléma csak most kezd felkelteni a kutatók figyelmét³⁶³.

A magyarok migrációja a Szovjetunióba a háborúk közötti időszakban is folytatódott.

Többen a Magyar Szovjet Köztársaság bukása után politikai emigránsként kerültek a Szovjetunióba, mások szakemberként szerződés alapján, és még mások illegális szökevényekként. Az 1937 januárjában lezajló országos népszámlálás adatai szerint Szverdlovszk megyében 1223 külföldi állampolgárt találtak, közülük csak tízen vallották magukat magyar nemzetiségűnek (9 férfi és egy nő)³⁶⁴.

Azokban az években a Szovjetunióban élő magyarok sorsa tanulmányozásának egyik forrása a Szverdlovszk Megyei Közigazgatási Szervek Állami Levéltárában (GAAOSzO) tárolt levéltári vizsgálati akták voltak. Összességében az 1920–1930-as évekből a levéltárban 116 esetet tartanak nyilván, amelyek 113 érintett magyar sorsáról tartalmaznak információt. Ezekben az években mindegyikük az állami biztonsági szervek ellenőrzése, illetve vizsgálat alatt állt. Ezeket az embereket törvénytelenül ítélték el, később rehabilitálták őket.

A levéltári vizsgálati akták elemzésének eredményei arra utalnak, hogy szinte mindegyikük (108 személy) az Osztrák-Magyar Monarchia területén született, öten Romániát jelölték meg születési helynek. A Monar-

³⁶¹ Szurzysikova N. V. Hadifogság Oroszország vidékein (1914–1922). M., 2014; Motrevis V. P. Az I. világháború hadifoglyainak halandósága a Permi megye Tobolszk városban, Nagyvezdinszk és Revdinszk munkástelepeken (anyakönyvek szerint) // Egyház, Teológia. Történelem. Jekatyerinburg, 2018.

³⁶² Jozha A. Magyar internacionalisták a Szovjet Oroszországi polgárháborúban (1918–1920). M., 1985; Milei D. Az SzK(b)P magyar csoportja // SzUKP történelem kérdései. 5.sz. 1958; Nikolajenko K.A. A szabadság barikádjai. Magyar internacionalisták az új világ küzdelmében. M., 1988; stb.

³⁶³ Smykalin A. S. Kun Béla 1918-ban az Uralban // Magyar történelem és az orosz-magyar kapcsolatok kérdései. Tudományos kutatások gyűjteménye. Jekatyerinburg, 2018; Motrevis V. P. Az I. világháború hadifoglyainak sorsa a Szovjetunióban (a GAAOSzO levéltári-vizsgálati akták anyaga alapján) // Oroszországi Jogtudományi Közlöny elektronikus melléklete. 2019. 3. sz.

³⁶⁴ Oroszországi Állami Közigazgatási Levéltár (RGAE) F. 1562. Po. 329. D. 148. L. 27 – 30.

chia területén születettek közül 28 személy születési helyének Budapestet nevezte meg. A 112 férfi mellett az egyetlen nő a csepregi születésű A. F. Zadorina volt, aki a Szovjetunióba kerülve felvette a szovjet állampolgárságot. 1929 és 1935 között tagja volt az SZK(b)P-nak, Verhoturje városban élt és takarítónőként dolgozott egy vidéki fogyasztói szövetkezetben³⁶⁵.

Az érintett magyarok életkor szerinti összetétele közel azonos, átlagosan 1879 és 1899 között születtek, vagyis katonaköteles korúak voltak az I. világháború idejében. Kivételt képeznek azok a személyek, akik a XX. század elején születtek. Ezek vagy a Szovjetunióba illegálisan került szökevények, vagy szerződéssel alkalmazott szakemberek. A magyarok más és más okból kerültek a Szovjetunióba. Sokan az Osztrák-Magyar Hadsereg katonái közül az 1914–1917-es években hadifogolyként éltek az Urálban. A levéltári vizsgálati akták alapján 35 ilyen személyt találtak, ők alkották a régió magyar népességének legnagyobb részét. Azonban úgy tűnik, hogy a valóságban a hadifoglyok sokkal többen lehettek. Két tucat ügyben szereplő személy az osztrák-magyar hadseregben szolgált. Ugyanakkor a hadifogság tényét az akták nem említik és semmilyen módon nem jelzik, hogyan kerültek ezek az emberek ilyen távol a szülőföldjüktől.

Többen a magyarok közül tagjai voltak a Magyar Kommunista Pártnak, és a Magyar Szovjet Köztársaság bukása után a Szovjetunióba politikai emigránsként kerültek. Így a Magyar Kommunista Párt tagja volt Huber Ignac is, aki a magyarországi forradalom bukása után a Szovjetunióba emigrált, megszerezte a szovjet állampolgárságot és belépett a SzK(b)P-ba. Ezt követően Huber Ignac a megyeszékhelyen élt és szerelőként dolgozott az uktuszi állami gazdaságban³⁶⁶.

Politikai emigránsként a magyarok más országokból is érkeztek a Szovjetunióba. Így Novitszky József 1904 és 1906 között a Magyar Szociáldemokrata Párt tagja volt. 1917-től 1922-ig pedig az Egyesült Államok Munkáspártjának tagja, a Szovjetunióba emigrálva a SzK(b) P tagja lett³⁶⁷. Azonban a Szovjetunióba érkező külföldiek közül nem mindenki fogadta el a szovjet valóságot. Így Kovacsóth Ferenc, mint a

³⁶⁵ Szverdlovszki megye közigazgatási szervek állami levéltára (a továbbiakban GAAOSzO). F.1. Op.2. D. 42413.

³⁶⁶ Uo. D.5752.

³⁶⁷ Uo. D. 354.

magyar és az osztrák kommunista párt tagja 1922-ben politikai emigránsként érkezett a Szovjetunióba és belépett a SzK(b)P soraiba. 1927-ben azonban a határőrök elfogták, miközben megpróbálta illegálisan átlépni a szovjet határt, és 3 év börtönre ítélték³⁶⁸.

Az 1930-as évek elején sok külföldi próbált illegálisan bejutni a Szovjetunióba, magyarok közül 10 ilyen személyről van információnk. Úgy tűnik, hogy a nyugati “Nagy Depresszió” miatt a fő cél az volt, hogy munkát szerezzenek a Szovjetunióban. Noha természetesen voltak politikai indítékok is. Hula József 1921-ben hazautazott, de 1925-ben illegálisan visszatért a Szovjetunióba. Az RKKA-ban szolgált és az Orosz K(b)P tagja is volt³⁶⁹. Valószínű, hogy politikai indíttatású volt Pivarcsek Ferenc hadifogoly magatartása is Oroszországban. I. világháborús hadifogolyként a polgárháború alatt az RKKA-ban szolgált. Azután Magyarországra távozott, de hamarosan visszatért és a Pervouralszki városi kommunális gazdaság művezetőjeként dolgozott³⁷⁰. A többi magyar munkaszereződéses szakemberként érkezett a Szovjetunióba. Ilyen volt a műszaki végzettséggel rendelkező Törner Gusztáv, aki 1932-től mérnökként dolgozott a Kamenszk-Uralszki Ural Alumíniumüzem építkezésén³⁷¹. Néhányan turistaként érkeztek az országba, így Klein József és Truhar Gergely is. 1932-ben Klein József külföldi turistaként érkezett a Szovjetunióba, felvette a szovjet állampolgárságot, és a “Lakokokraszpokrytije” tröszt szverdlovszki fiókjában kezdett dolgozni³⁷².

Truhar Gergely 1932-ig az Egyesült Államokban élt, majd külföldi turistaként jött a Szovjetunióba, szintén felvette a szovjet állampolgárságot és tolmácsként kezdett dolgozni a Nyizsnyij Tagil kohóüzemében³⁷³.

Meg kell jegyezni, hogy a magyarok többsége büntetésük letöltésének ideje alatt Szverdlovszk megye lakosaként felvette a szovjet állampolgárságot. De voltak kivételek is. Nyolc személy bizonyította, hogy Magyarország, további kettő pedig Csehszlovákia állampolgára. A

---

³⁶⁸ Uo. D. 34819.

³⁶⁹ Uo. D. 3155.

³⁷⁰ Uo. D. 2760.

³⁷¹ Uo. D. 41050.

³⁷² Uo. D. 26471.

³⁷³ Uo. D. 598.

magyar állampolgárság meglétének okai nagyon különbözőek voltak. Így az egykori hadifogolyoknak, Bernát Jánosnak, akit a jekaterinburgi GubCsK 1920 áprilisában letartóztatott szovjetellenes agitáció miatt, lehet, hogy egyszerűen nem is volt tudomása a világban bekövetkezett változásokról az I. világháborút követően³⁷⁴. Ugyanakkor Törner Gusztáv mérnök megtartotta magyar állampolgárságát, mivel külföldi szakemberként kötött szerződés alapján érkezett a Szovjetunióba³⁷⁵. Csehszlovákia polgárai voltak Garay Lőrinc és Fazekas Lajos hadifoglyok, Garay Lőrinc a Posmini járás Duhovaja faluban élt és a Kirov kolhoz elnökeként dolgozott. Fazekas Lőrinc pedig fogatos fuvarosként dolgozott a Krasznoufimszki Lesprodtorgban (fafeldolgozó és -értékesítő szövetkezet)³⁷⁶. A felkutatott magyar levéltári vizsgálati aktákban nem találunk utalást állampolgárságukra. Ami a szökevényeket illeti, némelyikük szovjet állampolgárságot vett fel, mások hontalanok maradtak.

A levéltári vizsgálati akták a letartóztatott magyaroknak az RKKA-ban történő szolgálatról és párttagságukról szóló információkat is tartalmaznak. Köztudott, hogy 1917-ben 2,2 millió osztrák-magyar, német és török hadifogoly volt az egykori Orosz Birodalom területén. Ezek közül körülbelül 500 ezer személy magyar lehetett³⁷⁷. Ezt követően tízezrek csatlakoztak az RKKA-hoz a polgárháború idejében.

Internacionalista egységek Jekatyerinburgban is működtek. A polgárháború után számos különböző nemzetiségű személy az Urálban maradt. Köztük sok magyar volt, a 11 letartóztatott esetében pedig bebizonyosodott, hogy a polgárháború alatt az RKKA-ban szolgált. További 28 letartóztatott magyar a bolsevik párt tagja volt. Meg kell jegyezni, hogy a magyarok nemcsak a Vörös, hanem a Fehér Hadseregben is szolgáltak. Köztük Králik Mihály, az Obltorg kiképző részleg vezetője és Csuka Sándor, aki a Felső-Iset gyárban biztonsági őrként dolgozott³⁷⁸. A Fehér Hadseregben való szolgálat közben Csuka Sándor 1929 és 1934 közötti időszakban a SZK(b)P is volt.

---

³⁷⁴ Uo. D. 20113.

³⁷⁵ Uo. D. 31565, 41050.

³⁷⁶ Uo. D. 29934, 34461.

³⁷⁷ Polgárháború és a katonai intervenció a Szovjetunióban. Encyclopedia, M., 1983.

³⁷⁸ GAAOSzO. F.1. Op.2. D. 3641, 23995.

A GAAOSzO szerint az 1919–1935 közötti időszakban három letartóztatott magyar állampolgár ügyét elhalasztották. Tudjuk például, hogy 1919 októberében letartóztatták Nagy Józsefet, aki Jekaterinburgban élt, de két hónappal később az RKKA 3. hadseregének VCsK különleges osztálya szabadlábra helyezte³⁷⁹.

1920 áprilisában egy hadifogoly kórház alkalmazottját, Bernát Jánost szovjetellenes agitáció miatt tartóztatták le. Két hónappal később a jekatyerinburgi Gubcseska koncentrációs táborba helyezték, majd más hadifoglyokkal együtt Magyarországra küldték.³⁸⁰ 1925 novemberében kémkedés vádjával letartóztatták és az 1922. évi OSzSzfK BTK 66. cikkeje alapján három évi koncentrációs táborra ítélték Kövecses Márton volt hadifoglyot³⁸¹.

1936-tól kezdve a levéltári vizsgálati ügyek száma rohamosan emelkedik. 1936. május 9-én az USA-ból a Szovjetunióba emigrált J. Trukhart ügye, akit kémkedés és fegyveres felkelés előkészítésének vádjával tartóztattak le. A vele szemben felhozott vádak kivizsgálása három évig tartott, az ügyet csak 1939 áprilisában zárták le, és ugyanazon év május 20-án J. Trukhartot az előzetes fogvatartásból szabadlábra helyezték³⁸². Hamarosan az 1926. évi OSzSzfK BTK 58-10 „Szovjetellenes agitáció” cikke alapján letartóztatták és 1937 elején 3-tól 5 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték J.I. Barta, I. Kovács I. és I. K. Martynovics I. világháborús hadifoglyokat³⁸³.

1937-ben a megtorlások hulláma a Szovjetunióban emelkedett. Az év folyamán 12 magyart tartóztattak le, köztük négyet decemberben. Ezekben az esetekben a vádlottak ellen egyre inkább a BTK 58–6 „Kémkedés” cikkét alkalmazták. Hatan a vádlottak közül: B. I. Bán, A.F.Gedri, P. A. Tóth, I. J Újhelyi, L. I. Csillik és M. M. Csurega – szökevények voltak. Az ő ügyük nyilvánvalóan fokozott figyelmet igényelt az állami biztonsági szervek részéről³⁸⁴. Mindegyikük ellen az 1926. évi OSzSzfK BTK szokásos 58-6 „Kémkedés”, 58-10 „Szovjet-

---

³⁷⁹ Uo. D. 18278.

³⁸⁰ Uo. D. 20113.

³⁸¹ Uo. D. 49430.

³⁸² Uo. Dd. 17926, 18832, 48042.

³⁸³ Uo. Dd. 598.

³⁸⁴ Uo. Dd. 281, 4189, 38686, 42413.

ellenes agitáció” cikkek alapján emeltek vádat. Ennek eredményeként négy vádlottat tíz év börtönre ítélték, kettőt pedig másfél évi nyomozás után szabadlábra helyeztek.

A „Nagy Terror” kezdetével az ítéletek egyre szigorúbbá váltak. Az SzSzFSzK 1926. évi BTK 58. cikkének különböző pontjai szerint a vádlottakat halálbüntetésekkel kezdik sújtani. Az 1937-ben letartóztatott magyarok között találjuk a budapesti születésű Weiss I.S.-t és Molnár A.-t, akik szovjet állampolgárok voltak. Az SzK(b)P tagja Weiss I. S. letartóztatása előtt a szverdlovszki Glavkhleb Tröszt igazgatójaként dolgozott³⁸⁵. A Szverdlovszki Városi Keresedelmi Tröszt Fuvarozási Vállalat igazgatója volt A. S. Molnár, korábbi internacionalista, aki 1918–1924 években az RKKK -ban szolgált³⁸⁶. Grosshard I. I.-t, aki munkásként dolgozott Revda város egyik gyárában, kémkedés vádjával halálra ítélték³⁸⁷.

Az új 1938-as év a magyarok letartóztatásával kezdődött. Már 1938. január 2-án letartóztatták J. M. Gerbert, aki korábban cipészként dolgozott a szverdlovszki Vojentorgban. Január 4-én letartóztatták I.A. Szabót, a bogdanovicsi húsfeldolgozó üzem dolgozóját. Január 12-én F. I. Tuhnert, a szverdlovszki Krasznaja Zorja szövetkezet dolgozóját, január 13-án I.I. Petranyint, a Dehtyarka község Revdinszkaja bánya vájárát³⁸⁸.

A letartóztatások csúcsa 1938 februárjának végére esik. Míg február első dekádjában a Belügyi Népi Biztosság Szverdlovszki Megyei Igazgatósága 13, a következő dekádban - 15, addig a hónap utolsó dekádjában 25 magyart tartóztatott le. Csak egyetlen szombati napon, 1926. február 26-án a megyeszékhelyen 9 ott lakó magyart tartóztatott le: A. Asztolos, az Agyezsda gyár tervezője; L. Végh, az Uralszkij Rabocsij nyomda levéltárosa, A.K. Veres, a 68. sz. vendéglő szakácsa, S.I. Jerdysev, a 4. sz. üzlet kocsisa, V.A. Kovács, az Autózapcsaszttzbit raktár vezetője, F.F. Kovács, a topográfiai szakközépiskola tanára, F. F. Kovácstóth, cipész-kisvállalkozó, M.A. Lakatos, a Május Elseje tatarozási és építőipari szövetkezet igazgatóságának elnöke, Hula I.I., a

³⁸⁵ Uo. D. 33885.

³⁸⁶ Uo. D. 32184.

³⁸⁷ Uo. D. 25024.

³⁸⁸ Uo. Dd. 3252, 27906, 40242, 43645.

2. sz. élelmiszerbolt eladója ³⁸⁹. 1938 tavaszán a letartóztatások hulláma kezdet apadni. Mialatt februárban Szverdlovszk megyében 53 magyart tartóztattak le, addig márciusban 29 személyt, áprilisban hármat, májusban mindössze egyet. Összességében a “Nagy Terror” idején a megyében 102 magyart tartóztattak le. Letartóztatásokra a későbbiekben is sor került, ám azok jellemzően szórványosak voltak. Így 1939 augusztusában letartóztatták F. S. Polyakovot, aki állatorvosi segédként dolgozott Szverdlovszk megye Jegorsinszki járásában. Róla kiderült, hogy az I. világháború idején hadifogoly volt, internacionalista, 1918–1924-ben a RKKK-ban szolgált, az SzK(b)P tagja, ahonnan kizárták iszákosság miatt. A letartóztatottat a BTK. 58-10. „Szovjetellenes agitáció és propaganda” cikke alapján öt év börtönre ítélték ³⁹⁰.

A levéltári vizsgálati akták anyagának elemzése azt mutatja, hogy a magyarok nagy részét a “Nagy Terror” éveiben tartóztatták le. A rendelkezésre álló adatok szerint 1919 és 1940 között letartóztatott 113 magyar közül a legtöbbit, 102 személyt az 1937-es és az 1938-as évek folyamán. Közülük 48-at az 1926-os SzSzFzK BTK 58–6. „Kémkedés” cikke alapján vádoltak meg, négyet pedig a 58-10. cikk „Szovjetellenes agitáció és propaganda” cikke alapján találtak bűnösnek. A többieket az 58. sz. cikk egyszerre több pontja szerint vádolták. A vádlottak közül csak az 1926-os SzSzFK BTK 58–6. „Kémkedés” cikke szerint Szverdlovszk megyében 42 személyt felmentettek, az ellenük folyó eljárást pedig megszüntették. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy ezek a letartóztatások preventív jellegűek voltak, a nyomozók remélték, hogy kihallgatásuk során bizonyítékokat szereznek a vádlottak vallomásaiból. Öt személyt, akiket e törvénycikkely alapján tartóztattak le, különböző terjedelmű letöltendő büntetésre ítélték a javító munkatáborokban, az I. világháború volt hadifoglyait, a budapesti születésű F.I. Tuhnert és P. A. Stifot halárra ítélték. Mindamelllett a nyomozás során nem vették figyelembe, hogy az egyikük a RKKK-ban szolgált a polgárháború idején, a másik pedig évekig

³⁸⁹ Уо. Дд. 2835, 2869, 2982, 3002, 3155, 3206, 18689, 25174, 34819.

³⁹⁰ Уо. Дд. 48918.

Там же. Дд. 21927, 40242.

Кречетников А. Кому не повезло с рождением: интернационализм по-сталински // BBC News. 2017. 25 июля. URL: <http://www.bbc.com/russian/features-40597591> (дата обращения: 28.09.2019).

a magyar szociáldemokrata párt tagja volt³⁹¹. Később mindannyiukat rehabilitáltak. Az 1926-os SzSzFK BTK 58–10. cikke alapján a vádlottat gyakran tízéves javító-nevelő munkatáborban letöltendő kényszermunkára ítélték, amíg a több vádpontban is bűnösnek talált személyeket leggyakrabban halálra ítélték. Az 1926-os SzSzFzK BTK 58 több cikkeje alapján 50 személyt tartóztattak le, ezek közül 24 embert halálra ítélték.

Véleményünk szerint az 1930-as években a világháborúra készülve a szovjet vezetés megpróbált megszabadulni mindazoktól, akikben nem bízott. A „megbízhatatlan” nemzetiségi elleni tömeges megtorlások a németekkel szembeni megtorló intézkedésekkel kezdődött. Hamarosan megvalósult a „lengyel akció”, azután a román, a lett szökevényekkel szembeni akció, majd a „görög akció”. 1937 decemberében megszületett azon irányelv, amely szerint a megtorlásokat kiterjesztették a lett, az észt, a finn és a litván nemzetiségűekre is. 1938 januárjában elkezdődött az iráni akció, amelyet majd a bolgárok, macedónok és afgánok ellen is folytattak. Meg kell jegyezni, hogy a “Nagy Terror” során elkövetett nemzetiségi elleni megtorlások vizsgálatakor a szerzők nem említik a Szovjetunióban élő magyarok elleni megtorlásokat. A GAAOSZO-ban tárolt levéltári vizsgálati aktákból származó anyagok azonban azt mutatják, hogy az 1937 júliusában a Szovjetunióban a megbízhatatlan nemzetiségi ellen indított tömeges megtorlás az országban élő magyarokat is érintette. 1937-ben a megyében összesen 12 magyart tartóztattak le, köztük 11-et az év második felében. Az 1919-1940. években a 113 letartóztatott közül csak az 1938-as év folyamán 90 magyarról tudunk, akinek bíróság elé kellett állni. Ismert, hogy a „Nagy Terror” idején, 1937. augusztus 25-től 1938. november 17-ig a „nemzetiségi akciók” alatt 346713 személy ügyét vizsgálták, ebből 247157 személyt halálra ítélték, azaz a letartóztatottak 71,3% -át. Különösen nagy veszteség érte a Szovjetunióban élő német, lengyel és finn lakosságot³⁹². Ebben a tekintetben letartóztatott magyarok szerencsésebbek voltak. Szverdlovszk megyében a “Nagy Terror” éveiben

³⁹¹ Uo. Dd. 21927, 40242.

³⁹² Krecsetnikov A. Aki szerencsétlenül született: sztálinista internacionalizmus // BBC News. 2017.25 július. URL: <http://www.bbc.com/russian/features-40597591>. (hozzáférés dátuma: 2019.09.28.).

a letartóztatott 102 személy közül 55-öt felmentettek, azaz több mint a felét a vádlottaknak, 24 személyt halálra ítélték (a letartóztatottak számának negyede), ami szignifikánsan alacsonyabb volt a többi politikai megtorlást szenvedő nemzetiségiekhez képest. A büntető hatóság ilyen „liberalizmusa” a magyarokkal szemben talán azzal magyarázható, hogy a magyarok aktív részt vettek az oroszországi polgárháborúban a bolsevikok oldalán.

Bibliográfia

1. GAAOSzO (Szverdlovski Megyei Közigazgatási Szerveinek Állami Levéltára).
2. F. 1. Op. 2. Dd. 281, 354, 598, 2760, 2835, 2869, 2982, 3002, 3155, 3206, 3155, 3252, 3641, 4189, 5752, 3641, 4189, 5752, 17926, 18278, 18832, 18869, 20113, 23885, 23995, 25024, 25174, 26471, 27906, 29934, 31565, 32184, 34461, 34819, 38686, 40242, 41050, 42414, 43645, 48042, 48918, 49430.
3. Polgárháború és a katonai intervenció a Szovjetunióban. Encyclopedia, M., 1983.
4. Jozha A. Magyar internacionalisták a szovjet-oroszországi polgárháborúban (1918-1920). M., 1985.
5. Krecsetnikov A. Aki szerencsétlenül született: sztálinista internacionalizmus // BBC News. 2017.25 július. URL: <http://www.bbc.com/russian/features-40597591>.
6. Milei D. Az SzK(b)P magyar csoportja// SzUKP történelem kérdései. 5.sz. 1958.
7. Motrevics V. P. Az I. világháború hadifoglyainak halandósága a Permi megye Tobolszk városban, Nagyezdinszk és Revdinszk munkástelepeken (anyakönyvek alapján) // Egyház, Teológia. Történelem. Jekatyerinburg, 2018.
8. Motrevics V. P. Az I. világháború hadifoglyainak sorsa a Szovjetunióban (a GAAOSzO levéltári-vizsgálati akták anyagai alapján) // Az Orosz Jogi Folyóirat elektronikus kiegészítése. 2019. 3. sz.
9. Nikolajenko K.A. A szabadság barikádjai. A magyar internacionalisták az új világ küzdelmében. M., 1988.
10. Plotnikov I. F. A németek és az osztrákok - oroszországi hadifoglyok részvétele az Urál és Szibéria vörös és fehér fegyveres konfrontációjában // Németek az Urálban és Szibériában (XVI - XX. Század). Jekatyerinburg: Urál Állami Egyetem, 2001.
11. RGAE (Orosz Állami Gazdasági Archívum). F. 1562. Op. 329. D. 148.

12. Smykalin A. S. Kun Béla 1918-ban az Urálban // A magyar történelem és az orosz-magyar kapcsolatok kérdései. Jekatyerinburg, 2018.
13. Szurzsikova N. V. Hadifogság Oroszország vidékein (1914–1922). M., 2014.

References

1. GAYOSO (State archive of the administrative bodies of the Sverdlovsk region). F. 1. Op. 2. DD. 281, 354, 598, 2760, 2835, 2869, 2982, 3002, 3155, 3206, 3155, 3252, 3641, 4189, 5752, 3641, 4189, 5752, 17926, 18278, 18832, 18869, 20113, 23885, 23995, 25024, 25174, 26471, 27906, 29934, 31565, 32184, 34461, 34819, 38686, 40242, 41050, 42414, 43645, 48042, 48918, 49430.
2. Civil war and military intervention in the USSR. Encyclopedia, M., 1983.
3. Joza A. Hungarian internationalists in the Civil war in Soviet Russia (1918-1920). M., 1985.
4. Krechetnikov A. Who was unlucky with the birth: internationalism in Stalinist // BBC News. 2017. July 25. URL: <http://www.bbc.com/russian/features-40597591>.
5. Milei D. Hungarian group of the RCP (b) // Questions of history of the CPSU. 1958. No. 5.
6. Motrevich V. P. Mortality of prisoners of war of the First world war in Tobolsk, Nadezhdinsky and Revdinsky workers settlements of the Perm province (according to registers of births) // Church. Theology. History. Ekaterinburg, 2018.
7. Motrevich V. P. The fate of the remaining prisoners of war in the Soviet Union the First world war (on materials of archival and investigative Affairs GAYOSO) // Electronic application to the «Russian law journal». 2019. No. 3.
8. Nikolaenko K. A. On the barricades of freedom. Hungarian internationalists in the struggle for a new world. M., 1988.
9. Plotnikov I. F. Participation of Germans and Austrians – prisoners of war in Russia in the armed confrontation «red» and «white» in the Urals and Siberia // Germans in the Urals and Siberia (XVI– XX centuries.). Ekaterinburg, 2001.
10. Rgae (Russian state archive of Economics). F. 1562. Op. 329. D. 148.
11. Stykalin A. S. Bela Kun in the Urals in 1918 // Questions of history of the Hungarian and Russian-Hungarian relations. Ekaterinburg, 2018.
12. Surzhikova N. V. Military captivity in the Russian province (1914-1922). M., 2014.

МОТРЕВИЧ ВЛАДИМИР ПАВЛОВИЧ³⁹³
СМЫКАЛИН АЛЕКСАНДР СЕРГЕЕВИЧ³⁹⁴

ВЕНГРЫ В СВЕРДЛОВСКОЙ ОБЛАСТИ В 1920–Е - 1930–Е ГГ.

(по материалам архивно-следственных дел)

В статье на основе хранящихся в Государственном архиве административных органов Свердловской области (ГААОСО) 113 архивно-следственных дел исследована судьба советских и иностранных граждан, венгров по национальности, проживавших в 1920–1930–е гг. в Свердловской области. В работе определен возрастной и половой состав оказавшихся в поле зрения органов государственной безопасности венгров, выявлены причины, по которым они оказались на территории Союза ССР. Авторы приводят данные о прохождении многими венграми службы в РККА в годы Гражданской войны, членстве в большевистской партии, месте их проживания на территории Свердловской области и трудоустройстве. Показана динамика арестов венгров на протяжении исследуемого периода, приводятся данные о предъявляемых им обвинениях. Авторы приходят к выводу, что начавшиеся в июле 1937 г. в СССР массовые репрессии в отношении «неблагонадежных наций» затронули и проживавших в стране венгров. Однако, по сравнению с другими подвергшимися политическим репрессиям народами, доля приговоренных к ВМН венгров была значительно ниже. Подобный «либерализм» карательных органов по отношению к венграм возможно можно объяснить их активным участием в Гражданской войне в России на стороне большевиков.

---

³⁹³ Мотревич Владимир Павлович (10.14.1952. г. в Полоцке (Белоруссия).) Профессор кафедры истории государства и права Уральского государственного юридического университета (Екатеринбург), доктор исторических наук.

³⁹⁴ Смыкалин Александр Сергеевич (05.11. 1952, Свердловск). Заведующий кафедрой истории государства и права Уральского государственного юридического университета (Екатеринбург), доктор юридических наук.

Ключевые слова: Свердловская область, венгры, архивно-следственные дела, Первая мировая война, военнопленные, политэмигранты, перебежчики, политические репрессии, «Большой террор», ВМН, реабилитация.

HUNGARIANS IN SVERDLOVSK REGION IN THE 1920 S-1930 S.

(based on the materials of archival and investigative cases)

Motrevich Vladimir

Professor, Department of history of state and law, Ural state law University (Yekaterinburg), doctor of historical Sciences, e-mail: vladimir.motrevich@mail.ru

Smykalin Alexander

Head of the Department of history of state and law of Ural state law University (Yekaterinburg), doctor of law, e-mail: smykalin@mail.ru

The article based on information stored in the State archive of the administrative bodies of the Sverdlovsk region (GAYOSO) 113 archival-investigatory cases studied the fate of Soviet and foreign citizens, ethnic Hungarians living in the 1920–1930 s in the Sverdlovsk region. The paper defines the age and sex composition of Hungarians who came to the attention of the state security bodies, the reasons why they were in the territory of the USSR are revealed. The authors provide data on the passage of many Hungarians service in the red army during the Civil war, membership in the Bolshevik party, their place of residence in the Sverdlovsk region and employment. The dynamics of arrests of Hungarians during the study period is shown, data on the charges against them are given. The authors conclude that the mass repressions against «unreliable Nations» that began in July 1937 in the USSR also affected the Hungarians living in the country. However, compared to other peoples subjected to political repression, the proportion of Hungarians sentenced to VMN was significantly lower.

Such a «liberalism» punitive authorities in relation to the Hungarians may be explained by their active participation in the Civil war in Russia on the side of the Bolsheviks.

Keywords: Sverdlovsk region, Hungarians, archival and investigative files, world war I, prisoners of war, political emigrants, defectors, political repression, «Great terror», VMN, rehabilitation.

Первая мировая привела к массовым внутренним и межгосударственным перемещениям населения на европейском континенте. Интенсивные миграционные процессы происходили и на территории бывшей Российской Империи. В результате в возникшем на обломках Империи Советском Союзе оказались крупные массивы граждан, имевших свою государственность за пределами СССР. Часть из них составляли венгры, попавшие в ходе Первой мировой войны в русский плен. Как известно, по итогам этой войны Венгрия потеряла две трети своей территории, в результате родные места многих из ее подданных оказались за пределами возникшего в 1920 г. Королевства Венгрия. Это, во - многом, стало причиной того, что часть венгров, бывших военнослужащих австро-венгерской армии, после окончания мировой войны осталась в Советской России. Немалую роль в этом сыграл и тот факт, что многие из числа военнопленных-венгров служили в РККА, были членами РКП (б) и принимали активно участие в Гражданской войне в России. К данному факту их биографий очень настороженно относились в хортистской Венгрии. В настоящее время достаточно подробно исследована проблема нахождения иностранных военнопленных в России, в том числе и на территории Пермской губернии³⁹⁵. Имеются и работы, посвященные участию в Гражданской войне в России интернационалистов, в том числе и венгерского происхожде-

---

³⁹⁵ Суржикова Н. В. Военный плен в российской провинции (1914–1922 гг.). М., 2014; Мотревич В. П. Смертность военнопленных Первой мировой войны в г. Тобольске, Надеждинском и Ревдинском рабочих поселках Пермской губернии (по данным метрических книг) // Церковь. Богословие. История. Екатеринбург, 2018; и др.

ния³⁹⁶. Что же касается дальнейшей судьбы оставшихся в СССР военнопленных Первой мировой войны, то данная проблема только начинает привлекать внимание исследователей³⁹⁷.

Миграция венгров в Союз ССР происходила и в межвоенный период. Одни из них прибыли в СССР как политэмигранты после поражения Венгерской Советской Республики, другие приехали работать по договору как специалисты, третьи являлись перебежчиками, нелегально проникшими в Союз ССР. Проведенная в январе 1937 г. Всесоюзная перепись населения СССР зафиксировала на территории Свердловской области 1223 иностранных гражданина, в том числе всего 10 подданных Королевства Венгрия (9 мужчин и одна женщина)³⁹⁸.

Одним из источников по изучению судеб проживавших те годы в СССР венгров являются хранящиеся в Государственном архиве административных органов Свердловской области (ГААОСО) их архивно – следственные дела. Всего в архиве за период 1920–1930–х гг. хранится 116 дел, содержащих сведения о судьбе 113 венгров. Все они в те годы оказались в поле зрения органов государственной безопасности, находились под следствием, многие были незаконно осуждены и впоследствии реабилитированы.

Анализ архивно – следственных дел свидетельствует, что почти все они (108 человек) родились на территории Австро-Венгерской империи, пятеро указали Румынию. Из числа родившихся на территории Империи 28 человек местом своего рождения назвали г. Будапешт. По половому составу 112 человек являлись лицами мужского пола. Единственной женщиной была уроженка венгерского г. Чепрег А.Ф. Задорина. Оказавшись в СССР она приняла советское гражданство, в 1929–1935 гг. была чле-

³⁹⁶ Йожа А. Венгерские интернационалисты в Гражданской войне в Советской России (1918-1920 гг.). М., 1985; Милси Д. Венгерская группа РКП (б) // Вопросы истории КПСС. 1958. № 5; Николаенко К.А. На баррикадах свободы. Венгерские интернационалисты в борьбе за новый мир. М., 1988; и др.

³⁹⁷ Смыкалин А. С. Бела Кун на Урале в 1918 г. // Вопросы истории Венгрии и российско-венгерских отношений. Сб. науч. ст. Екатеринбург, 2018; Мотревич В. П. Судьбы оставшихся в СССР военнопленных Первой мировой войны (по материалам архивно – следственных дел ГААОСО) // Электронное приложение к «Российскому юридическому журналу». 2019. № 3.

³⁹⁸ РГАЭ. Ф. 1562. Оп. 329. Д. 148. Л. 27 – 30.

ном ВКП (б), проживала в г. Верхотурье и работала техничкой в сельпо³⁹⁹. Возрастной состав попавших в разработку венгров был примерно одинаков, в среднем он колебался в диапазоне от 1879 до 1899 гг., т.е. принадлежал лицам призывного возраста времен Первой мировой войны. Исключения составляли всего несколько человек, родившихся в начале XX в. Это были либо перебежчики, нелегально проникшие в СССР, либо специалисты, приехавшие работать в Союз ССР по договору.

В Союзе ССР венгры оказались по разным причинам. Многие из них в 1914–1917 гг. оказались на Урале в качестве военнопленных из состава австро – венгерской армии. Судя по архивно–следственным делам, таковых насчитывалось 35 человек, и они составили самую большую группу в составе венгерского населения области. Однако нам представляется, что в действительности бывших военнопленных было значительно больше. В двух десятках дел отмечено, что их фигуранты служили в австро-венгерской армии. Однако факт нахождения в плену не отмечен и не указано, как они оказались в СССР. Несомненно, что в большинстве случаев это стало результатом их пленения, но, по-видимому, в архивно–следственных делах данный факт фиксировался не всегда. Многие венгры были членами Партии коммунистов Венгрии и после поражения Венгерской Советской Республики оказались в Союзе ССР как политэмигранты. Среди них член компартии Венгрии Игнат Губер. После поражения революции в Венгрии он эмигрировал в СССР, принял советское гражданство и вступил в ВКП (б). Впоследствии И. Губер проживал в областном центре и работал механиком в Уктусском совхозе⁴⁰⁰. В качестве политэмигрантов венгры приезжали в СССР и из других стран. Так Иосиф Новицкий в 1904–1906 гг. был членом социал–демократической партии Венгрии, в 1917–1922 гг. членом рабочей партии США, а эмигрировав в СССР стал членом ВКП (б)⁴⁰¹. Однако не все приехавшие в Советский

³⁹⁹ Государственный архив административных органов Свердловской области (далее – ГААОСО). Ф. 1. Оп. 2. Д. 42413.

⁴⁰⁰ Там же. Д. 5752.

⁴⁰¹ Там же. Д. 354.

Союз иностранцы принимали советскую действительность. Так Франц Ковачтов, побывав членом компартий Венгрии, а затем и Австрии, в 1922 г. как политэмигрант прибыл в СССР и вступил в ряды ВКП (б). Однако в 1927 г. был задержан пограничниками при попытке нелегально пересечь советскую границу, и приговорен к 3 годам ИТЛ⁴⁰².

В начале 1930–х гг. многие иностранцы пытались пробраться в Союз ССР нелегально, таких среди венгров оказалось 10 человек. Представляется, что в условиях «Великой депрессии» на Западе главной целью их было получить работу в СССР. Хотя, несомненно, были и политические мотивы. Так, уехавший в 1921 г. на родину и вернувшийся нелегально в СССР в 1925 г. Иосиф Хула в 1919–1921 гг. служил в РККА и был членом РКП (б)⁴⁰³. Вероятно политическими причинами руководствовался и Франц Пиварчек. Находясь в России как военнопленный Первой мировой войны, он в годы Гражданской войны служил в РККА. Затем уехал в Венгрию, но вскоре вернулся и работал прорабом Первоуральского горкомхоза⁴⁰⁴. Другие венгры приезжали в СССР как специалисты, предварительно заключив трудовой договор. Среди них имевший высшее техническое образование Август Турнер. Он в 1932 г. приехал в Советский Союз на основании трудового договора и работал инженером на строительстве Уральского алюминиевого завода в г. Каменск-Уральский⁴⁰⁵. Некоторые приехали в страну как туристы и остались для проживания в СССР. Среди них Иозеф Клейн и Джорж Трухар. И. Клейн в 1932 г. приехал в СССР как интурист, принял советское гражданство и стал работать в Свердловском отделении треста «Лакокраспокрытие»⁴⁰⁶. Дж. Трухар до 1932 г. жил в США, затем как интурист приехал в СССР, также

---

⁴⁰² Там же. Д. 34819.

⁴⁰³ Там же. Д. 3155.

⁴⁰⁴ Там же. Д. 2760.

⁴⁰⁵ Там же. Д. 41050.

⁴⁰⁶ Там же. Д. 26471.

принял советское гражданство и стал работать переводчиком на Нижнетагильском металлургическом заводе⁴⁰⁷.

Следует отметить, что основная часть находившихся на территории Свердловской области венгров к моменту ареста приняли советское гражданство. Но были и исключения. 8 человек показали, что они являются подданными Венгрии, еще двое - гражданами Чехословакии. Причины наличия венгерского подданства были самые разные. Так, бывший военнопленный Иоганн Бернат, в апреле 1920 г. арестованный Екатеринбургской ГубЧК за антисоветскую агитацию, мог просто не знать о произошедших в мире изменениях, наступивших после окончания Первой мировой войны⁴⁰⁸. А инженер Август Турнер сохранил венгерское подданство, поскольку приехал в СССР по договору как иностранный специалист⁴⁰⁹. Гражданами Чехословакии были бывшие военнопленные Лаврентий Гарай и Людовик Фазекаш. Л. Гарай проживал в д. Духовая Пышминского района и работал председателем колхоза им. Кирова Л. Фазекаш трудился коновозчиком в Красноуфимском леспродторге⁴¹⁰. В архивно-следственных делах некоторых подследственных венгров гражданство не указано. Что же касается перебежчиков, то некоторые из них получили советское гражданство, другие являлись апатридами.

Архивно-следственные дела содержат также сведения о службе в Красной армии и партийности арестованных венгров. Как известно, в 1917 г. на территории бывшей Российской Империи находилось 2,2 млн. военнопленных из состава австро-венгерской, германской и турецкой армий. Из них около 500 тыс. составляли венгры⁴¹¹. Впоследствии десятки тысяч из них в годы Гражданской войны вступили в Красную армию. Подразделения интернационалистов имелись и в Екатеринбурге. После окончания Гражданской войны многие их числа интернационалистов

---

⁴⁰⁷ Там же. Д. 598.

⁴⁰⁸ Там же. Д. 20113.

⁴⁰⁹ Там же. Дд. 31565, 41050.

⁴¹⁰ Там же. Дд. 29934, 34461.

⁴¹¹ Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия, М., 1983. С. 234.

остались жить на Урале. Среди них было и немало венгров, в делах 11 арестованных отмечено, что в годы Гражданской войны они служили в РККА. Еще 28 арестованных венгров в разное время были членами большевистской партии. Необходимо отметить, что венгры служили не только в Красной, но и в Белой армии. В Белой армии служили заведующий Учебным комбинатом Облторга Михаил Кралик и работавший охранником на Верх - Исетском заводе Александр Чука⁴¹². Служба в Белой армии не помешала последнему в 1929–1934 гг. быть членом ВКП (б).

В ГААОСО за период 1919 - 1935 гг. отложилось три дела арестованных граждан, венгров по национальности. Судя по ним, в октябре 1919 г. был арестован проживавший в г. Екатеринбург Иосиф Надь, но уже спустя два месяца Особым отделом при ВЧК Третьей армии РККА он был освобожден⁴¹³. В апреле 1920 г. за антисоветскую агитацию был арестован санитар лазарета для военнопленных Иоганн Бернат. Спустя два месяца Екатеринбургская Губчека отправила его в концлагерь для отправки в Венгрию на общих основаниях с другими военнопленными⁴¹⁴. И в ноябре 1925 г. по обвинению в шпионаже был арестован и приговорен к трем годам концлагерей по ст. 66 УК РСФСР 1922 г. бывший военнопленный Мартын Кевечеш⁴¹⁵.

Начиная с 1936 г. число архивно - следственных дел стало быстро увеличиваться. 9 мая 1936 г. по обвинению в шпионаже и подготовке вооруженного восстания был арестован мигрировавший из США в СССР Дж. Трухар. Следствие по предъявленным ему обвинениям продолжалось три года. И только в апреле 1939 г. его дело было прекращено, а 20 мая того же года Дж. Трухар был освобожден из следственного изолятора⁴¹⁶. Вскоре по обвинению по ст. 58-10 «антисоветская агитация» УК РСФСР 1926 г. были арестованы и в начале 1937 г. осуждены на срок от

---

⁴¹² ГААОСО. Ф.1. Оп.2. Д. 3641, 23995.

⁴¹³ Там же. Д. 18278.

⁴¹⁴ Там же. Д. 20113.

⁴¹⁵ Там же. Д. 49430.

⁴¹⁶ Там же. Д. 598.

3 до 5 лет ИТЛ бывшие военнопленные Первой мировой войны Ю. И. Барто, И. И. Ковач и И. К. Мартынович⁴¹⁷.

В 1937 г. вал репрессий в СССР нарастал, что отразилось и на венграх. В течение года было арестовано 12 венгров, из них четверо в декабре месяце. Теперь обвиняемым все чаще инкриминируют ст. 58–6 «шпионаж». Шестеро из обвиняемых - Б. И. Бан, А. Ф. Гедри, П. Я. Тотт, И. Я. Уйхели, Л. И. Чиллик и М. М. Чурега были перебежчиками, апатридами. По этой причине, по-видимому, они вызывали повышенное внимание органов государственной безопасности⁴¹⁸. Всем им были предъявлены стандартные обвинения по ст. 58-6 «шпионаж», 58-10 «анти-советская агитация», 58-11 «контр-революционная организация» УК РСФСР 1926 г. В результате четверо из обвиняемых были приговорены к 10 годам ИТЛ, а двое после полутора лет следствия освобождены. С началом «Большого террора» в стране ужесточаются и выносимые осужденным приговоры. Обвиняемые по разным пунктам ст. 58 УК РСФСР 1926 г. начинают приговариваться к ВМН. Среди арестованных в 1937 г. венгров к ВМН были приговорены граждане СССР уроженцы г. Будапешт И. С. Вейс и А. С. Молнар. И. С. Вейс был членом ВКП (б), до ареста работал Управляющим свердловским трестом «Главхлеб»⁴¹⁹. Заведующий автобазой Свердловского горторга А. С. Молнар был интернационалистом, в 1918–1924 гг. служил в РККА⁴²⁰. По обвинению в шпионаже к ВМН был приговорен И. И. Гросхард, работавший чернорабочим на одном из заводов г. Ревда⁴²¹.

Новый 1938 г. начался с арестов венгров. Уже второго января 1938 г. был арестован Ю. М. Гербер, работавший до этого сапожником в свердловском «Военторге». 4 января арестовали рабочего Богдановичского мясокомбината И.А. Сабо, 12 января - рабочего свердловской артели «Красная заря» Ф. И. Тухнера,

⁴¹⁷ Там же. Дд. 17926, 18832, 48042.

⁴¹⁸ Там же. Дд. 281, 4189, 38686, 42413.

⁴¹⁹ Там же. Д. 23885.

⁴²⁰ Там же. Д. 32184.

⁴²¹ Там же. Д. 25024.

13 января - забойщика шахты «Ревдинская» в пос. Дегтярка И. И. Петранина⁴²². Пик арестов пришелся на конец февраля 1938 г. Если в первой декаде февраля органами УНКВД по Свердловской области были арестованы 13 венгров, то во второй - 15, а в период с 21 по 28 февраля - 25. Только в один субботний день 26 февраля 1926 г. в областном центре арестовали 9 проживавших в нем венгров. Были арестованы закройщик фабрики «Одежда» А. А. Астолош, архивариус типографии «Уральский рабочий» Л. К. Вейг, повар столовой № 68 А.К. Вереш, коновозчик магазина № 4 С. И. Ердышев, заведующий складом «Автозапчастьсбыт» В. А. Ковач, преподаватель топографического техникума Ф. Ф. Ковач, сапожник-кустарь Ф. Ф. Ковачтов, председатель правления ремонтно-строительной артели им. Первого Мая М. А. Лакатош, продавец гастронома № 2 И.И. Хула⁴²³. Весной 1938 г. волна арестов стала спадать. Если в феврале на территории Свердловской области были арестованы 53 венгра, то в марте – 29, в апреле - 3, а в мае – один. Всего во время «Большого террора» в области были арестованы 102 венгра. Аресты производились и после его завершения, однако они носили единичный характер. Так в августе 1939 г. был арестован Ф. С. Поляков, работавший ветеринарным фельдшером в Егоршинском районе Свердловской области. Он был военнопленным Первой мировой войны, интернационалистом, в 1918–1924 гг. служил в РККА, состоял членом ВКП (б), откуда был исключен за пьянство. Арестованный обвинялся по ст. 58-10 «антисоветская агитация и пропаганда» и был приговорен к пяти годам лишения свободы⁴²⁴.

Анализ материалов архивно-следственных дел показывает, что основная часть арестованных венгров оказалась под следствием в годы «Большого террора». Из имеющихся данных из 113 арестованных в 1919 – 1940 гг. венгров в 1937-1938 г. были арестованы 102 человека. Часть из них обвинялись только по

⁴²² Там же. Д.а. 3252, 27906, 40242, 43645.

⁴²³ Там же. Д.а. 2835, 2869, 2982, 3002, 3155, 3206, 18689, 25174, 34819.

⁴²⁴ Там же. Д.а. 48918.

ст. 58 – 6 «шпионаж» УК РСФСР 1926 г., таковых оказалось 48 человек, четверым инкриминировали ст. 58-10 «антисоветская агитация и пропаганда». Остальные обвинялись сразу по нескольким пунктам ст. 58. Из числа обвиняемых только по ст. 58 – 6 «шпионаж» УК РСФСР 1926 г. органами УНКВД по Свердловской области были освобождены 42 подсудимых, и их дела были прекращены. Это позволяет считать, что их арест носил превентивный характер, доказательства вины обвиняемых следователи надеялись получить в ходе их допросов. Пятеро арестованных по данной статье были приговорены к различным срокам ИТЛ, а бывшие военнопленные Первой мировой войны, уроженцы г. Будапешт Ф.И. Тухнер и П.А.Штифт к ВМН. При этом следствие не учло, что первый из них был интернационалистом и в годы Гражданской войны служил в РККА, а второй много лет являлся членом партии социал-демократов Венгрии⁴²⁵. В дальнейшем все они были реабилитированы. Обвинение по одной только ст. 58–10 УК РСФСР 1926 г. часто заканчивалось сроком на 10 лет ИТЛ, а вот обвиняемых по нескольким пунктам этой статьи часто приговаривали к ВМН. Из 50 арестованных по нескольким пунктам ст. 58 УК РСФСР 1926 г. к ВМН были приговорены 24 человека.

Нам представляется, что в 1930–е гг. готовясь к мировой войне, советское руководство старалось избавиться от всех тех, в ком сомневалось. Массовые репрессии против «неблагонадежных» национальностей начали с немцев. Вскоре осуществилась «польская операция», затем румынская, операция в отношении перебежчиков из Латвии, «греческая операция». В декабре 1937 г. вышла директива о распространении репрессий по «латышской линии» на эстонцев, литовцев и финнов. В январе 1938 г. началась «иранская операция», после нее операции в отношении болгар, македонцев, афганцев. Необходимо отметить, что исследуя репрессии по национальной линии во время «Большого террора», авторы не упоминают о репресси-

---

⁴²⁵ Там же. Дд. 21927, 40242.

ях в отношении проживавших в Союзе ССР венгров. Однако хранящихся в ГААОСО материалы архивно-следственных дел свидетельствуют, что начавшиеся в июле 1937 г. в СССР массовые репрессии против неблагонадежных наций затронули и проживавших в стране венгров. Всего в 1937 г. в области были арестованы 12 венгров, из них во втором полугодии – 11. В 1938 г. было арестовано 90 венгров из 113 арестованных на протяжении 1919–1940 гг. Известно, что во время «Большого террора» с 25 августа 1937 г. по 17 ноября 1938 г. по «национальным операциям» были рассмотрены дела 346713 человек, из которых расстреляны 247157 человек, то есть 71,3% арестованных. При этом особенно пострадало немецкое, польское и финское население Союза ССР⁴²⁶. Арестованным венграм в этом отношении повезло больше. Из 102 арестованных в годы «Большого террора» в Свердловской области венгров были освобождены 55 человек, т.е. больше половины. К ВМН были приговорены 24 человека (четверть от числа арестованных), что было значительно ниже по сравнению с другими подвергшимися политическим репрессиям народами. Подобный «либерализм» карательных органов по отношению к венграм возможно можно объяснить их активным участием в Гражданской войне в России на стороне большевиков.

Список литературы

1. ГААОСО (Государственный архив административных органов Свердловской области). Ф. 1. Оп. 2. Дд. 281, 354, 598, 2760, 2835, 2869, 2982, 3002, 3155, 3206, 3155, 3252, 3641, 4189, 5752, 3641, 4189, 5752, 17926, 18278, 18832, 18869, 20113, 23885, 23995, 25024, 25174, 26471, 27906, 29934, 31565, 32184, 34461, 34819, 38686, 40242, 41050, 42414, 43645, 48042, 48918, 49430.
2. Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия, М., 1983.

⁴²⁶ Кречетников А. Кому не повезло с рождением: интернационализм по-сталински // BBC News. 2017. 25 июля. URL: <http://www.bbc.com/russian/features-40597591> (дата обращения: 28.09.2019).

3. Йожа А. Венгерские интернационалисты в Гражданской войне в Советской России (1918-1920 гг.). М., 1985.
4. Кречетников А. Кому не повезло с рождением: интернационализм по-сталински // BBC News. 2017. 25 июля. URL: <http://www.bbc.com/russian/features-40597591>.
5. Милей Д. Венгерская группа РКП (б) // Вопросы истории КПСС. 1958. № 5.
6. Мотревич В. П. Смертность военнопленных Первой мировой войны в г. Тобольске, Надеждинском и Ревдинском рабочих поселках Пермской губернии (по данным метрических книг) // Церковь. Богословие. История. Екатеринбург, 2018.
7. Мотревич В. П. Судьбы оставшихся в СССР военнопленных Первой мировой войны (по материалам архивно – следственных дел ГААОСО) // Электронное приложение к «Российскому юридическому журналу». 2019. № 3.
8. Николаенко К.А. На баррикадах свободы. Венгерские интернационалисты в борьбе за новый мир. М., 1988.
9. Плотников И. Ф. Участие немцев и австрийцев – военнопленных в России в вооруженном противоборстве «красных» и «белых» на Урале и в Сибири // Немцы на Урале и в Сибири (XVI– XX вв.). Екатеринбург: УрГУ, 2001.
10. РГАЭ (Российский государственный архив экономики). Ф. 1562. Оп. 329. Д. 148.
11. Смыкалин А. С. Бела Кун на Урале в 1918 г. // Вопросы истории Венгрии и российско-венгерских отношений. Екатеринбург, 2018.
12. Суржикова Н. В. Военный плен в российской провинции (1914–1922 гг.). М., 2014.

References

1. GAYOSO (State archive of the administrative bodies of the Sverdlovsk region). F. 1. Op. 2. DD. 281, 354, 598, 2760, 2835, 2869, 2982, 3002, 3155, 3206, 3155, 3252, 3641, 4189, 5752, 3641, 4189, 5752, 17926, 18278, 18832, 18869, 20113, 23885, 23995, 25024, 25174, 26471, 27906, 29934, 31565, 32184, 34461, 34819, 38686, 40242, 41050, 42414, 43645, 48042, 48918, 49430.
2. Civil war and military intervention in the USSR. Encyclopedia, М., 1983.
3. Joza A. Hungarian internationalists in the Civil war in Soviet Russia (1918-1920). М., 1985.

4. Krechetnikov A. Who was unlucky with the birth: internationalism in Stalinist // BBC News. 2017. July 25. URL: <http://www.bbc.com/russian/features-40597591>.
5. Milei D. Hungarian group of the RCP (b) // Questions of history of the CPSU. 1958. No. 5.
6. Motrevich V. P. Mortality of prisoners of war of the First world war in Tobolsk, Nadezhdinsky and Revdinsky workers settlements of the Perm province (according to registers of births) // Church. Theology. History. Ekaterinburg, 2018.
7. Motrevich V. P. The fate of the remaining prisoners of war in the Soviet Union the First world war (on materials of archival and investigative Affairs GAYOSO) // Electronic application to the «Russian law journal». 2019. No. 3.
8. Nikolaenko K. A. On the barricades of freedom. Hungarian internationalists in the struggle for a new world. M., 1988.
9. Plotnikov I. F. Participation of Germans and Austrians – prisoners of war in Russia in the armed confrontation «red» and «white» in the Urals and Siberia // Germans in the Urals and Siberia (XVI– XX centuries.). Ekaterinburg, 2001.
10. Rgae (Russian state archive of Economics). F. 1562. Op. 329. D. 148.
11. Stykalin A. S. Bela Kun in the Urals in 1918 // Questions of history of the Hungarian and Russian-Hungarian relations. Ekaterinburg, 2018.
12. Surzhikova N. V. Military captivity in the Russian province (1914-1922). M., 2014.

FÜGGELÉK

NEMZETKÖZI EMLÉKKONFERENCIA 2019. NOVEMBER 15., JÁNOSI, HELIKON HOTEL

Megtartották a GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fórumát Makosjánosiban, a Helikon Hotel konferenciatermében. A konferencia apropója, hogy 75 évvel ezelőtt történt a politikai foglyok és kényszermunkások a Szovjetunió különböző részeibe való elhurcolása, illetve a 30 éve kezdődhetett el a málenkij robot történéseinek tabudöntő tanulmányozása és nyilvánossá tétele.

A megemlékezés mécsesgyújtással kezdődött.

Az élőkért és az áldozatokért imát mondott **Dávid Árpád** református lelkész és **Marosi István** görögkatolikus atya.

Az emlékkonferenciát **dr. Tóth Mihály**, a Szolvyvai Emlékpark-bizottság elnöke nyitotta meg.

A GULÁG–GUPVI-kutatók 2018. évi nemzetközi fórumának konferenciakötetét annak szerkesztője, **Marcásk Gergely** (Kincseshomok), a Debreceni Egyetem abszolvált PhD-hallgatója mutatta be.

Matkovits-Kretz Eleonóra (Pécs) ismertette **W. Müller Judit** „*Kik elhervadtak nagy Oroszországban...*” című magyar–német nyelvű könyvét, amely a Dél-Pannon Múzeumokért Közhasznú Egyesület (Pécs, 2019) gondozásában jelent meg.

Németh Györgyi (Mecseknádasd) dokumentumfilm-rendező bevezetője után sor került *Elhurcolva* című filmjének levetítésére.

Dupka György a résztvevők figyelmébe ajánlotta **Matl Péter** (Munkács) *Ötösével* című pasztellgrafika-sorozatát.

dr. Tóth Mihály elnökletével kezdetét vette a szakmai konferencia.

Előadást tartottak:

dr. Dupka György (Ungvár) történész, PhD, a Szolyvai Emlékparkbizottság titkára – *30 éve indult el a GULÁG–GUPVI tabudöntő kutatás és épült fel emlékezetpolitikánk epicentruma, a Szolyvai Emlékpark (1989-2019);*

Olekszij Korszun (Ungvár) történész, a Rehabilitált Történelem Kárpátaljai Emlékkönyv szerkesztőbizottsága kiadói csoportjának vezetője – *Három évtizednyi GULÁG–GUPVI-dokumentum feltárássának mérlege;*

dr. Molnár D. Erzsébet (Beregszász) történész, PhD, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola docense – *A Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról a Donyec-medencei szénbányákba. Kárpátaljai magyarok a donbászi FZO-iskolákban;*

dr. Márkus Beáta (Pécs) történész, PhD, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi kar tanársegédje, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének alelnöke – *A „malenkij robot” utáni hatósági intézkedések a Dél-Dunántúlon helyi források tükrében;*

Baják László (Budapest) történész, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár főmuzeológusa – *Málénkij robot két évig. Apám története;*

Kállay Karolina (Szatmárnémeti) történelemtanár, helytörténész – *Helyszíni szemle és történettudósítás az egykori SZUMVD GUPVI és a repatriálással megbízott szovjet szervek 36. sz máramarosi hadifogolygyűjtőtáborban és átvételi állomáson;*

Marosi István (Beregszász) görögkatolikus pap, az Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium igazgatója, egyháztörténész – *„Kata-*

komba-szolgálat,” A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1944–1989 közötti üldözése;

Bimba Brigitta (Bátyú), a Debreceni Egyetem PhD-hallgatója – *Munkács környéki sváb nők internálása 1944-45 fordulóján;*

Mádi Bianka (Verbőc), az UNE Magyar Kara történelem szakos hallgatója – Internálás az otthon maradtak visszaemlékezésének tükrében;

Meskö János (Ungvár) helytörténész, a Sztálini Terror Áldozatai Kárpátaljai Emlékmúzeumának megbízott vezetője – *A Zakarpatszka Ukrajina Különleges Bírósága: vérbírák, ügyészek és hóhérok közreműködése a kárpátaljai értelmiség lefejezésében;*

Szabó Kata (Beregszász), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar nyelv és irodalom szakos hallgatója – *„Élni kell, élni muszáj” (Színre vitt erőszak: közös pontok és eltérések A sátán fattya regény- és filmváltozatában).*

Az elfoglaltsága miatt távol maradt **Dr. Botlik József** (Budapest) történész, PhD előadását Dupka György ismertette: *A délvidéki magyarok és németek 220 lágerben pusztultak 1944 október – 1948 március.*

A konferencia munkájában részt vett **Gyebnár István** beregszászi és **Berkecz Mária** ungvári konzul.

Dupka György történész, a Szolyvai Emlékparkbizottság titkára zárszavában kijelentette: „Van feladatunk. Mindenki tegye meg odahaza, amit meg kell tennie. El kell érni azt, hogy a tankönyvekbe is bekerüljön a málenkij robot, hiszen „mi is itt harcolunk”. A konferencia-szervezők kérésére Motrevics Vladimir Pavlovics, Smykalin Alexander Szergejevics a Jekatyerinburgi egyetem professzorai szintén elküldték *Magyarok Szverdlovszk megyében az 1920-30-as években (levéltári vizsgálati akták alapján)* című előadásuk szerkesztett változatát.

***

A GULÁG–GUPVI-kutatók a Szolyvai Emlékparkbizottság szervezésében lezajlott nemzetközi fórumának résztvevői **Dupka György** titkár irányításával megkoszorúzták a sztálinizmus áldozatainak beregszászi emlékművét.

Az emlékmű megépítésének történetéről **Kovács Elemér** újságíró számolt be. A megjelentekkel együtt koszorúzott **Gyebnár István** beregszászi magyar konzul, aki a tiszteletteljes főhajtás fontosságára hívta fel a figyelmet. „*Emlékezünk azokra, akik ártatlanul lettek áldozatok*” – mondta a konzul.

MEGEMLÉKEZÉS, KOSZORÚZÁS, EMLÉKTÁBLÁK AVATÁSA A SZOLYVAI EMLÉKPARKBAN 2019. NOVEMBER 16.

A málenkij robot, a sztálini terror ártatlan áldozataira emlékeztek a Szolyvai Emlékparkban magyarok, németek – határok nélkül. Jöttek Beregszászból, Técsőről, Recskről, Felsőzsolcáról, Pécsről, Nyíregyházáról, Halmiból.

A megemlékezést **Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke nyitotta meg.

A himnuszok elhangzása után – **Fuchs Andrea** ukrán és magyar nyelvű felkonferálását, valamint a vendégek bemutatását követően – az együvé tartozás jegyében emlékbeszédet mondott:

Kalmár Ferenc András, Magyarország szomszédságpolitikájának fejlesztéséért felelős miniszteri biztosa,

Brenzovics László, a KMKSZ elnöke,

Olekszandr Didovics, a szolyvai járási adminisztráció vezetője,

Tilki Attila FIDESZ-es parlamenti képviselő, az Európai Tanács tagja,

Tirts Tamás, az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatáskezelő főigazgató-helyettese, volt országgyűlési képviselő,

Menczer Erzsébet, a Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások szervezetének (SZÓRAKÉSZ) elnöke, miniszterelnöki tanácsadó,

Zubánics László, az UMDSZ elnöke,

Kállay Karolina szatmárnémeti helytörténész.

Zárszót mondott **Dupka György**, a Szolyvai Emlékparkbizottság titkára. Többek között elmondta, hogy a mintegy száz márványtáblára 12 ezer áldozat neve van felvéve. A 30 évvel ezelőtt, 1989. november 18-án Beregszászon lezajlott, a hallgatás falát ledöntő első nemzetközi GULÁG–GUPVI-emlékkonferencia határozatának hat pontjából ötöt sikerült megvalósítani, az elhurcoltak rehabilitálása azóta sem történt meg.

Lágerdalokat adott elő a nagydobronyi Zöld Ág énekkar **Hidi Erika** vezetésével.

Az ökumenikus szertartásban részt vett mások mellett **Pocsai Vince** református lelkész és **Molnár János** püspöki helynök, esperes, beregszászi római katolikus plébános.

Felavatták a Romániához tartozó Szatmár megye Halmi járásából a szovjet lágerekbe elhurcolt 275 áldozat nevét tartalmazó emléktáblákat.

Megtisztelte jelenlétével a megemlékezést **Szegő László** dandártábornok, főhadsegéd, a Köztársasági Elnöki Hivatal honvédelmi irodavezetője, **Igyártó István**, Magyarország rendkívüli és meghatalmazott kijevi nagykövete, **Buhajla József**, Magyarország ungvári külképviseletének főkonzulja, **Szilágyi Mátyás**, Magyarország beregszászi külképviseletének főkonzulja, Nyíregyháza MJV Önkormányzatának képviselőjében **dr. Rémiás Tibor**, a Jósa András Múzeum igazgatója, **Petruska István**, a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal vezetője, **Sztechura Klára**, a Szolyvai Járási Tanács alelnöke, **Tóth Miklós** és **Péter Csaba**, a megyei tanács képviselői, **Ivan Lanyo**, Szolyva polgármestere, a Magyar Nemzeti Múzeum küldöttsége **Balahó Zoltán** vezetésével, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének delegációja **Matkovits-Kretz Eleonóra** elnök vezetésével, a Megbékélésért Polgári Szövetség küldöttsége Felsőzsolcáról **Fehér Tibor** szövetségi elnök vezetésével, a Vitézi Rend kárpátaljai törzskapitánysága, a Nemzetközi Szent György Lovagrend, a Nagy Imre Társaság képviselői és mások. A megemlékezés koszorúzással ért véget.

***

2019. november 16. Az esti órákban a Szolyvai Emlékpark kapujában a Mártírok Kápolnája lélekharangjának kongatásával fogadta a Szolyvai Emlékparkbizottság nevében **Tóth Mihály** elnök, **Dupka**

György titkár, **Árgyelán György** főgondnok a települések feliratos tábláit vivő fáklyás emlékmenet közel félezer részvevőjét.

...Az alkalmi fogadóbizottság tagjai közt volt **Buhajla József** ungvári és **Szilágyi Mátyás** beregszászi főkonzul, **Bocskor Andrea**, a FIDESZ–KDNP európai parlamenti képviselőcsoportjának kárpátaljai származású tagja is.

Az emlékmenet a KMKSZ szervezésében, **Brenzovics László** elnök, illetve szövetség tisztségviselőinek vezetésével a munkácsi Rákóczi-kastélytól a szolyvai parkig 27 km-es távot gyalogolt le a magyarlakta falvak elhurcoltjainak emlékére.

Ugyancsak ott gyalogolt a kárpátaljai megemlékezők között – már második alkalommal – **Csallóközi Zoltán**, **Semjén Zsolt** magyar miniszterelnök-helyettes főtanácsadója, **Nagyné Pintér Jolán**, a GULAG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke Budapestről.

A szolyvai siratófalnál tartott megemlékezésen elsőként **Csallóközi Zoltán** tartott beszédet, aki többek között kijelentette: *„Megemlékezés volt már délelőtt, emlékezés van most, délután, közben volt zárándokút, csendes beszélgetéssel, énekkel, imával. Úgy veszem, mintha az egész egy egység lenne, mert az erő az egységben van...”* **Tóth Mihály**, az UMDSZ tiszteletbeli elnöke az emlékpark és az általa vezetett bizottság létrejöttének történetét elevenítette fel. A parkba elzarándokolt sok fiatal igazolja, hogy a munkának volt és van értelme. Végül **Brenzovics László**, a KMKSZ elnöke mindenkinek köszönetet mondott, aki részt vett az emlékmenetben, amelyet ötévente szervez meg a KMKSZ, hogy ezzel is emlékeztessen mindenkit közösségünk történelmének legsötétebb eseményére.

Demkó Ferenc görögkatolikus esperes, **Gulácsy Dániel** református lelkész és **Rácz István** római katolikus pap Isten áldását kérte a sokat szenvedett kárpátaljai magyar népre.

A megemlékezés közös imával és az emléktáblák koszorúzásával zárult.

GULÁG–GUPVI EMLÉKEZETPOLITIKA: FONTOSABB ESEMÉNYEK, MEGVALÓSULT PROJEKTEK 2019

2019.január 4.

*60 évvel ezelőtt a KGB ungvári pincéjében előzetes nyomozás során, ismeretlen körülmények közepette hunyt el *Gecse Endre* (Gálocs, 1907-Ungvár, 1959.01.04.) református lelkész, akit Huszton, szolgálata idején, 1958.december 2-án koholt vádak alapján tartóztattak le. 51 évesen pusztult oda.

2019. február 7. A Konrad-Adenauer-Stiftung, a Kommunizmus Bűnei Alapítvány és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága közös tudományos konferenciát szervezett Budapesten a Szt. Gellért Hotel teaszalonjában. A *Kommunizmus Bűnei* sorozat 16. szimpóziumának témája: *Az 1919-es Tanácsköztársaság*. A rendezvényen a Szolyvai Emlékparkbizottságot **dr. Dupka György** történész képviselte. Nyitó beszédet tartott **Rétvári Bence** parlamenti államtitkár (EMMI), aki párhuzamot vont a száz évvel ezelőtt történtek és a mai politikai helyzet között, továbbá a bal-közép és a jobbközép pártok történelmi felelősségére hívta fel a figyelmet, A kérdéskörben érdekfeszítő előadást tartott **dr. Horváth Attila**, **dr. Máthé Áron**, **dr. Ötvös István** és mások.

2019. február 13–14. *A Mindszenty-per hetven év távlatából* – az Országházban lezajlott konferencián mások mellett **Szabó Konstantin** atya a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye hitvallóiról és vértanúiról emlékezett meg. Az egyházmegyében Boldog Romzsa Tódor püspök és Orosz Péter titokban felszentelt püspök mellett több mint százhusz hitéért elítélt pap volt. Közülük több mint száznak volt családja. A diktatúra az ő életüket is megnyomorította. A konferencia munkájában részt vet **Marosi István** atya, a Görögkör vezetője és **Fodor Gusztáv** református egyháztörténész is.

2019. február 22. Nemzetközi konferenciát tartottak a II. világháború alatt és után Kazahsztánba hurcolt magyarokról, ame-

lyen **Muszagalijeva Arajlim Szabitovna** és **Muszbekova Roza Madenietova** a kazahsztáni asztanai Eurázsiai Nemzeti Egyetem kutatói legújabb eredményeit, a magyar vonatkozású adatokat tették közzé. Kazahsztánban egy évtizeddel ezelőtt feltáró munka kezdődött, amelynek eredményeként a kutatók, részben magyar anyagból, kiadtak egy könyvsorozatot. A konferencián ismertették az ott nyugvók névsorát, amellyel az eddig ismert több mint 800–900 ezer elhurcolt magyar száma még tovább nőhet. A konferenciát megnyitó **Menczer Erzsébet**, a Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Rabok és Kényszer-munkások Szervezetének (Szorakész) elnöke arról is beszélt, hogy a kazah kutatók az egyik táborhelyen magyar temetőre bukkantak.

A további előadók, **Máthé Áron**, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának (NEB) elnökhelyettese, **Molnár D. Erzsébet** PhD (Beregszász), **Murádin János Kristóf** PhD (Kolozsvár) és más kutatók szóltak arról is, hogy a Vörös Hadsereg 1944-ben kezdte meg a magyarok többek között a kazahsztáni GULÁG–GUPVI-munkatáborokba hurcolását. Volt, akit a világháborúban elveszett munkaerő pótlására vittek kazahföldi kényszermunkára, de volt olyan is, akit lehetséges ellenségnek minősítve, „biztonsági óvintézkedésként” fosztottak meg legalapvetőbb emberi és polgári jogaitól, ők a GULÁG javító-nevelő munkatáborába kerültek. A konferencián a Szolyvai Emlékparkot **Fuchs Andrea** irodavezető és programmenedzser képviselte, aki levelezésben áll a fentebb nevezett kazahsztáni kutatókkal, akiknek kutatási anyagait a Szolyvai Emlékpark Évkönyve is leköszölte 2018-ban.

2019. február 24. Budapesten a Honvéd téren lévő GULÁG-emlékműnél a kommunizmus áldozatainak emléknapja alkalmából megemlékezéssel, koszorúzással egybekötött esemény zajlott le a Gulágokban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány szervezésében. Köszöntőt mondott **Nagyné Pintér Jolán** elnök. Emlékező beszédet tartott **Szalay-Bobrovniczky Vincze** helyettes államtitkár (Civil és Társadalmi Kapcsolatok). Közreműködött a Déryné Vándorszíntársulat. A Szolyvai Emlékparkbizottság nevében Dupka György felelős titkár koszorúzott.

2019. február 25. A Youtube-ra októberben feltett *Kárpátaljai tragédia* című 52 perces dokumentumfilmet véletlenül törölték. Addig

4634 fő látta. Novemberben újra felkerült, azóta a nézettsége 1878 fő. A Vörös Pokol weboldalon közel 100 fő látta. A kommunizmus áldozatainak emléknapjára készülve díjmentesen vetítette le a filmet a Helyi Televíziók Országos Egyesülete. **Lovass Tibor** elnök közreműködésével egyidőben 12 televízió közvetítette, ez kb. egymillió háztartást jelent. Szervezés alatt van a film angol nyelvű feliratozásának megvalósítása is. **Hajduk Márta** forgatókönyvíró és rendező tájékoztatójából arról is értesültünk, hogy készül a dokumentumfilm folytatására: *Kisebbségben Kárpátalján, a remény útján...* címmel.

2019. február 25. A Magyar Nemzeti Múzeum és a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága szervezésében a kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapja alkalmából könyvbemutatókra került sor a Magyar Nemzeti Múzeumban. Köszöntőt mondott **Varga Benedek**, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója és **Majorszki András**, a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága elnöke. **Bognár Zalán: Málenkij robot. A Magyarországról ítélet nélkül Szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története** című könyvét **Prof. Dr. habil. Szakály Sándor**, a VERITAS Történetkutató Intézet igazgatója, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára mutatta be. Ezt követően **Berényi Mariann – Kenesei Zsófia Orsolya – Makra Mónika: Magyar Nemzeti Múzeum Málenkij Robot Emlékhely. A Pokol bugyrai... „Málenkij Robot” – Kényszermunka a Szovjetunióban. Segédanyag pedagógusok számára a kiállítás értelmezéséhez és a korszak történelmi háttérének tanításához, megemlékezések szervezéséhez** című kötetéről **dr. Bognár Zalán**, a Károli Gáspár Református Egyetem docense, a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának alelnöke szólt. Mindkét kiadvány a kárpátaljai elhurcolás emberi tragédiájával is foglalkozik, és a rendezvényen megjelent **Dupka György** GULÁG–GUPVI-kutató eddig feltárt eredményeit is tartalmazza. A rendezvény találgató dedikálással zárult.

2019. február 25. A kommunizmus áldozatainak emléknapján a Magyarság Házában 8 és 20 óra között folyamatosan vetítették *A Sátán fáttya* c. filmet, amely **Nagy Zoltán Mihály** azonos nevű regénye alapján készült. A film a kárpátaljai magyarság 1944/45-ös tragédiájába enged bepillantást egy tizenhat éves lány, Tóth Eszter sorsán kereszt-

tül (**Tarpai Viktória** főszereplésével), akit öt szovjet katona megerőszakol. „*A lány teherbe esik, és megszüli a gyermeket, a Sátán fattyát. Ez megváltoztathatatlanul tönkreteszi nem csak az ő, de környezete életét is...*”. Aznap este 21:20 kezdettel a nagyjátékfilmet Duna TV is műsorára tűzte.

2019. február 25. Budapesten a Józsa Judit Galériában megrendezték **László Domonkos** *Lélek és szögcsrót. Szolzsenyicin magyar ecsettel* című könyvének (Szolzsenyicin születésének 100. évfordulójára) bemutatóját. Köszöntő beszédet **Nagyné Pintér Jolán**, a Gulágokban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke és **Barányai Krisztina**, az Időjel Kiadó vezetője mondott A szerzővel dr. Kovács Emőke beszélgetett. Ezt követően az eszmecsereben részt vett mások mellett Szolzsenyicin Gulág-rabtársa, Rózsás János („a Magyar Szolzsenyicin”) hagyatékának gondozója, **Rajnai Miklós** szerkesztő és **Dupka György** GULÁG–GUPVI-kutató is.

2019. március 5. Magyarország Ungvári Főkonzulátusa támogatásával az eszenyi kultúrház előterében felavatták az 1956-os magyar forradalmat éltető és a plakátragasztásokért meghurcolt **Györke Ilona (1939-2012)** emléktábláját az Eszenyi Községi Tanács szervezésében, Ki volt Györke Ilona (Eszeny, 1940. – ?). A Munkácsi Tanítóképző magyar tagozatának diákjaként – az 1956-os magyar forradalom hatására – Eszenyben rölapokat terjesztett. Ezeken az állt, hogy az orosz csapatok ne avatkozzanak be a magyarországi eseményekbe. „*Magyar testvéreinkért vérzik a szívünk... Orosz katonák, menjetek haza...*”. Lebukott. 1957 nyarán már Kisdobronyban dolgozott az iskolában, amikor először keresték meg a beszpekások. Egy évvel a Munkácsi Tanítóképző befejezése után valami iskolai jegyzőkönyvből kivett írásminta alapján terelődött rá a gyanú. Ő írta a plakátokat. 1957-ben tartóztaták le. Másfél évig tartó vizsgálati fogság, kihallgatások sora következett, idegösszeroppanást kapott, így ügye nem került bíróság elé. A 80-as években elköltözött Csehországba, Pilzenben hunyt el. (Részlet **Dupka György** *Gulag-lexikonából*).

2019. március 13. A **Nagy Zoltán Mihály** azonos című regényéből készült *A Sátán fattya* című játékfilmet immár negyedszer vetítették le a Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színház Hubay termében

a beregszászi színház és Magyarország Beregszászi Konzulátusa szervezésében,

2019. május 3. 130 éve született **Ortutay Jenő** (Tarna, 1889.május 3.– Abez-láger, Szovjetunió, 1950. December 24.) görögkatolikus kanonok, szentszéki tanácsos, magyar országgyűlési képviselő. 1928-tól 1938-ig Beregszász városbírója (polgármestere) volt. 1945-ben a szovjet hatóságok 10 év kényszermunkára ítélték, a lágerben halt meg.

2019. május 4. dr. Tóth Mihály elnökletével a Szolyvai Emlékparkbizottság tavaszi helyszíni szemlét tartott az emlékparkban. **dr. Dupka György** történész, felelős titkár előterjesztésében a tagok (köztük **Árgyelán György, Horváth Sándor, Reöthy János, Sepa György, dr. Zubánics László,** és mások) határoztak a további parkszépítési tennivalókról, kijelölték a kutatói feladatokat és a fontosabb rendezvények időpontját. Elfogadták **Fuchs Andrea** pénzügyi beszámolóját. **Kiss András** (a KMKSZ szolyvai alapszervezetének elnöke) személyében új taggal bővült a testület. 2019.november 15-én rendezik meg a GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fórumát a makkosjánosi Helikon Hotelben. 2019. november 16-án tartják meg a Szolyvai Emlékparkban a kárpát-medencei szintű megemlékezést és koszorúzást. A „malenkij robot” 75. évforduló alkalmából sor kerül a Szatmár, megyéből, történetesen a Halmi járásból 1944 őszén a szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt és odahalt mártírok feliratos emléktáblájának a felavatására is. A bizottság támogatja a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága kezdeményezését, hogy aláírásgyűjtés induljon a Kárpát-medencében, amely támogatja a *Petíciót az önálló GULÁG–GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKE) létrehozásáért* Budapest központtal. A jelenlévők megkoszorúzták a 130 éve született **Ortutay Jenő** görögkatolikus kanonok, magyar országgyűlési képviselő, GULÁG-áldozat emlékkeresztjét a Szolyvai Emlékparkban. A testület munkájában részt vett **Fekete Krisztián,** a Petőfi-program szolyvai ösztöndíjasa.

2019. május 5. A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások sorsának kutatására szakosodott önálló Gulág-, Gupvikutató dokumentációs központ létrehozását kezdeményezi a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága (GKNT) – közölte a szervezet

elnöke hétfőn az MTI-vel. **Bognár Zalán** közleményében azt írta: a GKNT Budapesten megtartott tisztújító közgyűlésén a szervezet tagsága „egyhangúlag kinyilvánította annak szükségességét, hogy a magyar állampolgárok szovjetunióbeli kényszermunkára” hurcolásának „75. évfordulójára készülve, a magyar társadalom régi adósságának törlesztéseként létre kell hozni egy önálló kutató- és dokumentációs emlékközpontot”. „Az új nemzeti intézmény végre egy helyen koncentrálná az eddigi kutatási eredményeket, az összegyűjtött tárgyi és írásos emlékeket, segítené, összefogná, koordinálná a további kutatásokat, támogatná az iskolai oktatást, valamint állandó és méltó intézményes keretet biztosítana az elhurcolt és eltűnt családtagok felkutatásának és a megemlékezéseknek” – fogalmazott. Hozzátette: a kárpátaljai Szolyvai Emlékpark Bizottság szombati ülésén egyhangúlag támogatta a GKNT kezdeményezését. A bizottság évtizedek óta kutatja a kárpátaljai elhurcolásokat és elsőként hozott létre emlékparkot siratófallyal, amelyen több mint 12 ezer áldozat neve szerepel. **Dupka György** történész, a Szolyvai Emlékpark Bizottság elnöke szerint a Kárpát-medencében élő magyar családok számára is megnyugvást jelentene egy központi kutató- és dokumentációs központ létesítése. A GKNT tisztújító közgyűlésén **Bognár Zalán** történészt, a Károli Gáspár Református Egyetem docensét választotta meg a társaság elnökévé, míg **Majorszki Andrást**, a Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium tanárát ügyvezető elnökévé és **Makra Mónikát** titkárává.

2019. május 11. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Márványtermében megrendezésre került „*A nemzetiségi és vallási jogfosztottság a Kárpát-medencében*” c. nemzetközi konferencia, melyet **Farkas Márta**, a Budavári Német Nemzetiségi Önkormányzat elnöke nyitott meg. **Árvay Attila**, a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának tagja, a konferencia levezető elnöke felolvasta **Tircsi Richárd**, Miniszterelnökség Nemzetiségi Főosztálya főosztályvezetőjének üdvözlő levelét. Előadást tartott az elveszett nemzetiségekről **Dr. Seifert Tibor**, az ELTE nyug. rektorhelyettese, a magyarországi svábok identitásválságáról és kiútkereséséről **dr. Orosz László**, a Veritas tudományos munkatársa, a magyarországi ÁVH-munkatáborokról **dr. Bank Barbara**, a Nemzeti Emlékezet Bizottság bizottsági tagja, az elhurcolt papokat bemutató

kiállításról **Prevozné Balogh Irén** kutató, a Kárpátalján végbement egyházüldözésről **dr. Dupka György**, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára, a református tiszteletesek elhurcolásáról **dr. Bognár Zalán**, a Károli Gáspár Református Egyetem docense, az elhurcoltak és leszármazottaik lelki tüneteiről **Faragó Annamária** dokumentumfilmés és író, a Malenkij Robot Emlékhelyről (Budapest, NMN) Makra Mónika, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa, a vajdasági magyarság üldözéséről **András Attila**, a Magyararkanizsai Udvari Színház igazgatója (Vajdaság). Bemutatásra került Lakosságcsere címmel **Bartók Csaba** (Felvidék) újságíró, TV-főszerkesztő kisfilmje. Végezetül a rendezvényt a Magyararkanizsai Udvari Színház bemutató előadása zárta. A GULÁG–GUPVI-kutatók budapesti konferenciáján elindítottuk az aláírásgyűjtést az önálló GULÁG–GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKE) létrehozásáért.

2019. május 18. A Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (MÉKK) a Somi Általános Iskola és a Somi Községi Könyvtár közreműködésével az Írók a pulpituson program keretében köszöntő ünnepséget szervezett a 70 éves NAGY ZOLTÁN MIHÁLY József Attila-díjas költő, író, a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozatának rendes tagja tiszteletére „*A Sátán fattya*” című művének ötödik kiadása alkalmából. A tanintézmény dísztermében üdvözlő beszédet mondott **Popovics Nikoletta**, a Somi Községi Könyvtár vezetője, egyben köszöntötte **Beke Mihály Andrást**, a beregszászi konzulátus első beosztott konzulját, **Fülöp Andreát**, az Ungvári Magyar Főkonzulátus konzulját, **Matl Péter** munkácsi szobrászművészt, **Halász Lászlót**, a járási közigazgatási hivatal művelődési főosztályának főosztályvezetőjét, **Varga Évát**, a beregszászi járási központi könyvtár igazgatóját, az *Együtt* című irodalmi folyóirat szerzőinek képviselőt, **Marcusák Gergely** költőt, **Shrek Tímea** prózaírót és **Lőrincz P. Gabriella** költőt, **Szemere Juditot**, a KMMI munkatársát és a sajtó képviselőit. Ezt követően a rendhagyó író-olvasó találkozón **Nagy Zoltán Mihály** beszélgetést vállalt olvasóival **Dupka György** moderálásában. **Marcusák Gergely** gitár kísérettel elénekelte azt a Lágerballadát, amelyet az író 1989 előtt egy túlélőtől jegyzett le. Az író részletesen beszámolt a regény születéséről és utóéletéről, melynek alapján nagyjátékfilm is ké-

szült. A színészek teljesítményét nagyra értékelte, azonban felsorolta a filmrendező melléfogásait is. Majd egy részletet olvasott fel az ötödik kiadásból. A 75 éve történt magyarság sorstragédiáját, a szovjet légerekbe hurcoltak történetét hitelesen megjelenítő regénnyel kapcsolatosan **Halász József, Beke Mihály András, Fülöp Andrea, Shrek Tímea** és **Lőrincz P. Gabriella**, valamint **Varga Éva** osztotta meg gondolatait. A program második felében a tantestület, a könyvtárosok nevében felköszöntötték Bereg-vidék neves szülöttét, aki április 8-án ünnepelte 70-ik születésnapját. **Dupka György** a KMMI-oklevelét, **Matl Péter** a Vereckei-hágón felállított emlékművének makettjét nyújtotta át. A rendezvény befejező részében az író tiszteletére rendezett két kiállítás megnyitására is sor került. **Matl Péter: Ötösével/Po pjaty** című, a „malenkij robot” sztálini légervilágát, az elhurcolt magyar emberek szenvedéstörténetét felidéző pasztell kiállítását mutatta be, míg **Po-povics Erika** a zápszonyi könyvtárvezető saját kézimunka kiállítását ajánlotta a jelenlévők figyelmébe. A jó hangulatú rendezvényen költemények, megzenésített versek, dalok hangzottak el **Dávidné Kovács Nóra, Barta Anna, Deme András, Jenei Dávid, Bocskor Fruzsina** előadásában. Az ünnepség végén **Nagy Zoltán Mihály** rajongóinak dedikálta most megjelent könyvét. **Dupka György** javaslatára, többen aláírták a *Petíciót az önálló GULÁG–GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKKE)* Budapesten történő létrehozásáról. Az ünnepség szeretetvendégséggel zárult.

2019. június 13–17. A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése az idén 90. alkalommal rendezte meg a kortárs magyar irodalom legnagyobb szabadtéri budapesti rendezvényét, az Ünnepi Könyvhetet, amelyhez a 2001-es Olvasás Éve óta 18. alkalommal kapcsolódnak a Gyermekkönyvnapok eseményei. A hagyományos helyszín, a Vörösmarty tér felújítása miatt a Duna-korzón, a Vigadó tér és a Március 15. tér közötti területen 168 kiadó több mint 300 kötettel várta az érdeklődőket, 2 irodalmi és 2 mesehajót is indítottak. A kárpátaljaiaknak külön standot most nem biztosítottak, de könyveiket a felvidéki kiadók standjánál (cégvezető: Bihari Zoltán) meg lehetett vásárolni. Az ungvári Intermix Kiadó gondozásában a *Kárpátaljai Magyar Könyvek* sorozatban a könyvhétre megjelent új kiad-

ványok: **Dupka György**: *Magyar GULÁG–GUPVI-rabok Euráziában*, **Lengyel János**: *Feltámadás Beregszászon. Mitracsek úr visszatér*, **Weinrauch Katalin**: *A múltó évek útján*, **Nagy Zoltán Mihály**: *A Sátán fattya* (ötödik kiadás). A megnyitón ott volt Balogh József, Lőrincz P. Gabriella, Kovács Sándor, Szemere Judit, dr. Tóth Mihály. Az Intermix Kiadó könyveit a Fókusz Könyvruházban (1072 Budapest, Rákóczi u 14.) árusítják.

2019. június 14. Író-olvasó találkozóra került sor Pécsen a Határon Túli Magyarorsáért Alapítvány Pannon Magyar Ház szervezésében, **Bokor Béla** elnök moderálásában. Az érdeklődők megtekinthették a *Családképek – magyar családok a Kárpát-medencében* című kiállítást. **Székely László** *Kárpátalján körutazván* című versösszeállítása után **Dupka György** ismertette írói és szerkesztői munkásságát, valamint beszélt a kárpátaljai magyarság kulturális életéről, a most megjelent *Magyar GUPVI–GULÁG-rabok Euráziában* című könyvről. Az irodalmi estet **Katits Kálmán** a *Kárpátaljai magyarság traumái* című filmje zárta. A rendezvényen jelen volt a pécsi Német Kör küldöttsége **Matkovits-Kretz Eleonóra** elnök vezetésével.

2019. június 15. Együttműködési megállapodást kötött a Szolyvai Emlékparkbizottság és a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre. A megállapodást a Szolyvai Emlékparkbizottság részéről **Dupka György** felelős titkár írta alá, a német kör képviselőjében pedig **Matkovits-Kretz Eleonóra** elnök látta el kézjegyével. A partnerségi szerződés értelmében a málenyikj robot 75. évfordulója jegyében szakmai találkozók, emlékkonferenciák, könyvbemutatók és más programok közös lebonyolítására kerül sor a közeljövőben. A felek nyugtázták, hogy eredményesen halad az önálló GULÁG–GUPVI Dokumentációs, Kutató- és Emlékközpont (GGDKE) létrehozásáért indított petíció aláírása. Az akciót a partnerszervezetekkel összehangoltan tovább folytatják.

2019. június 16. Harminc éve történt: 1989. június 16., Budapest, Hősök tere. A kárpátaljai magyarság közel fél éve alakult érdekvédelmi szervezetének, a KMKSZ képviselőjében **Fodó Sándor** elnök és **Dupka György** felelős titkár is lerótták kegyeletüket és díszőrséget álltak a hajdani elítéltek, a kommunista megtorlás több száz áldozatának

ravatalánál. A szertartás keretében a hat koporsó mellett Nagy Imrére, 1956 tragikus sorsú miniszterelnökére és mártírtársaira sok tízezen emlékeztek együtt a kivégzésük 31. évfordulóján tartott gyásznapon. Más szónokok mellett meghallgatták a magyar ifjúság nevében fellépő **Orbán Viktor** egyetemi hallgató korszakos jelentőségű beszédét. A megemlékezés után elkísérték az elhunytakat a Rákoskeresztúri Új Köztemetőbe is, ahol a 301-es parcellában helyezték őket örök nyugalomra. Azóta „harmincéves a magyar szabadság”, mert a „Kádár-rendszer Nagy Imre és mártírtársai újratemetésén veszítette el a legitimitációját”. Ez a történelmi esemény volt az „utolsó szög a kommunista rezsim koporsójában...” Az elszakított területek magyarsága számára is ott kezdődött a rendszerváltozás.

2019. június 24–29. Olaszországi turnén vett részt a beregszászi színház. Csehov *Három nővér*-ét mutatták be színészeink három olaszországi helyszínen: Rómában, Fara in Sabin-ban, Bergamóban a FLIPT Fesztiválon és az Arcate d'Arte Fesztivál keretében. A darab rendezője **Vidnyánszky Attila**. A színházi előadásokon túl a Római Magyar Akadémián Kárpátalja témájú kerekasztal-beszélgetést szerveztek **Szücs Nelli**, **Tarpai Viktória**, **Trill Zsolt** és **Kacsur András** részvételével, majd bemutatták *A Sátán fattya* című filmalkotást. A zárónapon **Vidnyánszky Attila** tartott szakmai előadást Bergamóban *Tűzvész után* címmel.

2019. július 11. Tíznapos olaszországi turnéjáról tért haza a beregszászi színház. A körút során három helyszínen mutatták be a társulat emblematisz elöadását, Csehov *Három nővér* című darabját **Vidnyánszky Attila** rendezésében. A Római Magyar Akadémián szülőföldünk került „terítékre”: **Szücs Nelli**, **Tarpai Viktória**, **Trill Zsolt** és **Kacsur András** részvételével Kárpátalja tematikájú kerekasztal-beszélgetést szerveztek. A beszélgetést követően a **Nagy Zoltán Mihály** műve alapján készült *A Sátán fattya* című filmet vetítették le az egybegyűlteknek. A **Zsigmond Dezsó** által rendezett alkotáshoz kapcsolódóan a Tóth Esztert alakító **Tarpai Viktóriát** a női sors megéléséről kérdezték. A főszereplő szölt arról a párhuzamról, amely a II. világháború alatti és utáni, illetve a napjainkban tapasztalható női sorokat jellemzi, miszerint a háború idején egyedül maradt nők, csakúgy,

mint napjainkban a külföldi munkavállalás, az elvándorlás miatt a háztartásokat évekig, évtizedekig egyedül vezető anyák, feleségek sorsa sok hasonlóságot mutat. **Szűcs Nelli**, a beregszászi színház alapító tagja arról beszélt, hogy jóllehet, ma már a budapesti Nemzeti Színház oszlopos tagjai is, de gyökereik Kárpátalján maradtak. Az ugyancsak beregszászi társulatalapító **Trill Zsolt** a trianoni döntéshez kapcsolódóan elmondta: fájdalmasak az akkor meghúzott határvonalak, azonban azokat elsősorban önmagunkban kell legyőznünk. **Kacsur András** színházigazgató anyanyelvünk, identitásunk megőrzésének fontosságára hívta fel a figyelmet.

2019. augusztus 22. A Gulágokban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány a totalitárius diktatúrák áldozatainak emléknapja alkalmából koszorúzással egybekötött megemlékezést rendezett Budapesten, a Honvéd téri Gulág-emlékműnél. Köszöntőt mondott **Nagyné Pintér Jolán** elnök (Gulag Alapítvány). Emlékező beszédet tartott: **Böröcz László** elnök, frakcióvezető-helyettes (FIDESZ), **Benkő Levente** történész, Gulag-kutató (Kolozsvár). Közreműködött: **Tarpai Viktória** színművész (Beregszász), aki **Nagy Zoltán Mihály** *A Sátán fattya* című (később megfilmesített) regényéből részleteket olvasott fel. A megemlékezést követően mások mellett a kárpátaljai áldozatok nevében **dr. Dupka György** történész, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára is koszorút helyezett el az emlékműnél.

2019. augusztus 23. **Nagy Zoltán Mihály** *A Sátán fattya* című Ungváron általunk újra kiadott könyvéről recenzió jelent meg (**Nagy Koppán Zsolt** tollából) a Magyar Nemzetben. <https://magyarnemzet.hu/.../vegytisztas-tragedia-huvos-narra.../>

2019. augusztus 31. A művészet különböző ágai képviseltették magukat a IV. Kárpátaljai Nyári Egyetemen. Az esemény negyedik napján az érdeklődők kipróbálhatták magukat kézműveskedésben, részt vehettek könyv- és folyóirat-bemutatón, sajtós kerekasztal-beszélgetésen, filmvetítésen és közönségtalálkozón a Tiszapéterfalvi Református Líceumban. A rendezvénysorozatot a Kárpátaljai Magyar Diákok és Fiatalkutatók Szövetsége, valamint a Momentum Doctorandus (MD) szervezte. Többek között az irodalomkedvelők **Vass Norbert**

Indiáncseresznye című novelláskötetével ismerkedtek meg. Majd a **Szépirodalmi Figyelő** irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat 2019/3-as számának bemutatója következett **Vincze Ferenc** főszerkesztő és **Vass Norbert**, a lap kritika rovatának szerkesztője közreműködésével. Az új lapszám témája a kortárs román irodalom, amelyről a magyar olvasóknak kevés vagy egyáltalán nincs ismerete. A továbbiakban a Fital Írók Szövetségének két tagja, **Élő Csenge Enikő** és **Neszlár Sándor** osztották meg élményeiket, tapasztalataikat és adtak tanácsokat a pályakezdő íróknak és költőknek. A délelőtti utolsó programjának zárásaként Neszlár Sándor Egy ács nevelt fiának lenni című kötetéből tartott felolvasást.

Délután kerekasztal-beszélgetést tartottak a kárpátaljai magyar média képviselőivel, melyen a regionális média jelenéről és jövőjéről kérdezték **Badó Zsolt** újságírót (Kárpátalja című hetilap), **Pallagi Marianna** főszerkesztőt (Kárpátalja.ma hírportál), **Kulin Zoltán** igazgatót (TV21 Ungvár) és **Dunda György** lapigazgatót (Kárpáti Igaz Szó). A beszélgetést **Kosztur András**, az MD elnöke moderálta. Ezt követően **Zsigmond Dezső** nagyjátékfilmjét, *A sátán fattya* című drámát vetítették le, ami után a főszereplővel, a Tóth Eszter karakterét megszemélyesítő **Tarpai Viktória** színművésznővel találkozhatott a nagyjérdemű. A találkozón a színésznővel **Fazekas Andrea**, az MD alelnöke beszélgetett.

2019. szeptember 6–8. A Kárpátaljai Magyar Egészségügyi Dolgozók Társasága (KMEDT) és a Magyar Egészségügyi Társaság (MET) *IX. Dr. Novák Endre-napok* címmel nemzetközi konferenciát rendezett Aknaszlatinán az Imperia étteremben. Kárpát-medence magyar orvostársadalmának jeles képviselői előtt, mások mellett előadást tartott többek között **Dupka György** történész a 75 éve szovjet fogságba került magyar orvosokról, akik a hadifogolytáborokban életmentő tevékenységet folytattak, gondosan ápolták rabtársaikat. Bár összes felszerelésük a két kezük és problémamegoldó szakmai tudásuk volt, számos túlélő fennmaradt levélben, visszaemlékezésben köszönte meg a lelkiismeretes orvosok szeretetteljes segítségét és az ápolást, mert a foglyoknak haza kellett térniük. Az, hogy a közel 1 millió fogvatartott magyar raboknak a közel 70 % hazatért, ezt nagy-

ban köszönhetjük az életmentő orvosokon kívül a szovjet rabságba került lelkipásztoroknak is (lásd Placid atyának a túlélésről megfogalmazott négy szabályzatát), akik a lélek gyógyításában jeleskedtek. Számos esetben megakadályozták, hogy a magyar rabok a szovjet lágerrek poklában ne omoljanak össze lelkiileg, Istenhez fohászkodva, lelki erőt nyerjenek a túléléshez, hogy szerencsésen hazatérjenek ...

*Csapon emlékjelet állítottak a szovjethatalom által megsemmisített egykori református temető helyén. A város vezetőségén kívül veteránok és egyházi személyek is részt vettek az összejöveten. A jelenlévők közösen helyezték el az emlékezés koszorúját a csapi közösség nevében állíttatott, kétnyelvű emlékműre, tájékoztat a csapi városi tanács. FacebookTwitterPrintemail

*Megtartották a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának közgyűlését Budapesten.

2019. október 17. Budapesten, a Józsa Judit Galériában *Szabadság helyett erőszak* címmel konferencia-kötetbemutatót tartottak a Gulág Alapítvány szervezésében. A rendezvény **Kovács Emőke** történész, a kötet szerkesztőjének („*A viszontlátásig kívánok nektek sok boldogságot...*” *Rohr Magdolna kálváriája*), moderálásában zajlott, amelyen konferenciakötet szerzői kifejtették gondolataikat, köztük **Zsigmond Dezső**, *A Sátán fattya* filmrendezője, **Makra Mónika** („*Szóltam aztán a tisztnek, de az volt a válasz: négy hónapos terhesség még nem számít!*” *Elfeledett női sorsok a GUPVI lágerekben*), **Cseresznyés Magdolna** (*Özvegyek és árvák. Délvidéki asszonysorsok 1944–45-ben*), **Tunyogi Henriett** filmrendező (*Trauma, tabu, szegény, titok*), **Dupka György** (*Kárpátaljai nők a GUPVI és a GULÁG táborokban*), **Nagyné Pintér Jolán** (Gulágokon Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke, a konferenciakötet kiadója). Zárszót mondott az est háziasszonya, **Józsa Judit** kerámiaszobrász, művészettörténész, a Józsa Judit Galéria vezetője.

2019. november 10. A kőrösmezői magyarok mint minden évben, idén is megemlékeztek a málenkij robot áldozatairól. **Dr. Tóth Mihály** alkotmányjogász, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke beszédében felidézte a magyarság veszteségeit, a történelmi gáztetteket. Megtisztelte jelenlétével az eseményt **Ambrus Pál**, a técsői református

liceum nyugalmazott igazgatója is. Végül **Mikulyák László** esperes imát mondott az elhurcoltak lelki nyugalmáért. Az egybegyűlteket virágot helyeztek el és gyertyát gyújtottak a málenykij robot áldozatainak emlékére.

2019. november 15. Megtartották a GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fórumát Makkosjánosiban, a Helikon Hotel konferenciatermében. A konferencia apropója, hogy 75 évvel ezelőtt történt a politikai foglyok és kényszermunkások a Szovjetunió különböző részeibe való elhurcolása, illetve a 30 éve kezdődhetett el málenykij robot történéseinek tabudöntő tanulmányozása és nyilvánossá tétele. A megemlékezés mécsesgyújtással kezdődött. Az élőkért és az áldozatokért imát mondott **Dávid Árpád** református lelkész és **Marosi István** görögkatolikus atya. Az emlékkonferenciát **dr. Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke nyitotta meg. A GULÁG–GUPVI-kutatók 2018. évi nemzetközi fórumának konferenciakötetét annak szerkesztője, **Marcusák Gergely** (Kincseshomok), a Debreceni Egyetem abszolvált PhD-hallgatója mutatta be. **Matkovits-Kretz Eleonóra** (Pécs) ismertette **W. Müller Judit** „*Kik elhervadtak nagy Oroszországban...*” című magyar–német nyelvű könyvét, amely a Dél-Pannon Múzeumokért Közhasznú Egyesület (Pécs, 2019) gondozásában jelent meg. **Németh Györgyi** (Mecseknádasd) dokumentumfilm-rendező bevezetője után sor került *Elhurcolva* című filmjének levetítésére. **Dupka György** a résztvevők figyelmébe ajánlotta **Matl Péter** (Munkács) *Ötösével* című pasztellgrafika-sorozatát, majd **dr. Tóth Mihály** elnökletével kezdetét vette a szakmai konferencia. Előadást tartottak: **dr. Dupka György** (Ungvár) történész, PhD, a Szolyvai Emlékparkbizottság titkára – *30 éve indult el a GULÁG–GUPVI tabudöntő kutatás és épült fel emlékezetpolitikánk epicentruma, a Szolyvai Emlékpark (1989–2019)*; **Olekszij Korszun** (Ungvár) történész, a Rehabilitált Történelem Kárpátaljai Emlékkönyv szerkesztőbizottsága kiadói csoportjának vezetője – *Három évtizednyi GULÁG–GUPVI-dokumentum feltárásának mérlege*; **dr. Molnár D. Erzsébet** (Beregszász) történész, PhD, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola docense – *A Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról a Donyec-medencei szénbányákba*; **dr. Márkus Beáta** (Pécs) történész,

PhD, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi kar tanársegédje, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének alelnöke – *„Malenkij robot” a Dél-Dunántúlon*; **Baják László** (Budapest) történész, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár főmuzeológusa – *Málenkij robot két évig. Apám története*; **Kállay Karolina** (Szatmárnémeti) történelemtanár, helytörténész – *Helyszíni szemle és történettudósítás az egykori SZU MVD GUPVI és a repatriálással megbízott szovjet szervek 36. sz. máramarosi hadifogoly-gyűjtőtáborában és átvételi állomáson*; **Marosi István** (Beregszász) görögkatolikus pap, az Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium igazgatója, egyháztörténész – *„Katakomba szolgálat” – A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1944–1989 közötti üldözésének kronológiája*; **Bimba Brigitta** (Bátyú), a Debreceni Egyetem PhD-hallgatója – *A Munkács környéki sváb nők internálása*; **Mádi Bianka** (Verbőc), az UNE Magyar Kara történelem szakos hallgatója – *Internálás az otthon maradtak visszaemlékezésének tükrében*; **Mesko János** (Ungvár) helytörténész, a Sztálini Terror Áldozatai Kárpátaljai Emlékmúzeumának megbízott vezetője – *A Zakarpatyszka Ukrajina Különleges Bírósága: vérbírák, ügyészek és hóhérok közreműködése a kárpátaljai értelmiség lefejezésében*; **Szabó Kata** (Beregszász), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar nyelv és irodalom szakos hallgatója – *„Élni kell, élni muszáj” – színre vitt erőszak: közös pontok és eltérések A sátán fattya regény- és filmváltozatában*. Az elfoglaltsága miatt távol maradt **Dr. Botlik József** (Budapest) történész, PhD előadását Dupka György ismertette: *Magyarok és németek tömeges népiirtása. A Délvidéken 220 koncentrációs-, kényszermunka- és haláltábor működött (1944. október – 1948. március)*. A konferencia munkájában részt vett **Gyebnár István** beregszászi és **Berkecz Mária** ungvári konzul. **Dupka György** történész, a Szolyvai Emlékparkbizottság titkára zárszavában kijelentette: „Van feladatunk. Mindenki tegye meg odahaza, amit meg kell tennie. El kell érni azt, hogy a tankönyvekbe is bekerüljön a málenkij robot, hiszen „mi is itt harcolunk”.

2019.november 15. A GULÁG–GUPVI-kutatók a Szolyvai Emlékparkbizottság szervezésében lezajlott nemzetközi fórumának résztvevői **Dupka György** titkár irányításával megkoszorúzták a sztá-

linizmus áldozatainak beregszászi emlékművét. Az emlékmű megépítésének történetéről **Kovács Elemér** újságíró számolt be. A megjelentekkel együtt koszorúzott **Gyebnár István** beregszászi magyar konzul, aki a tiszteletteljes főhajtás fontosságára hívta fel a figyelmet. „Emlékezzünk azokra, akik ártatlanul lettek áldozatok” – mondta a konzul.

2019.november 16. A málenkij robot, a sztálini terror ártatlan áldozataira emlékeztek a Szolyvai Emlékparkban magyarok, németek – határok nélkül. Jöttek Beregszászból, Técsőről, Recskről, Felsőzsolcáról, Pécsről, Nyíregyházáról, Halmiból. A megemlékezést **dr. Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke nyitotta meg. A himnuszok elhangzása után – **Fuchs Andrea** ukrán és magyar nyelvű felkonferálását, valamint a vendégek bemutatását követően – az együvé tartozás jegyében emlékbeszédet mondott **Kalmár Ferenc András**, Magyarország szomszédságpolitikájának fejlesztéséért felelős miniszteri biztosa, **Brenzovics László**, a KMKSZ elnöke, **Olekszandr Didovics**, a szolyvai járási adminisztráció vezetője, **dr. Tilki Attila** FIDESZ-es parlamenti képviselő, az Európai Tanács tagja, **Tirts Tamás**, az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatáskezelő főigazgató-helyettese, volt országgyűlési képviselő, **Menczer Erzsébet**, a Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások szervezetének (SZÓRAKÉSZ) elnöke, miniszterelnöki tanácsadó, **Zubánics László**, az UMDSZ elnöke, **Kállay Karolina** szatmárnémeti helytörténész. Zárszót mondott **Dupka György**, a Szolyvai Emlékparkbizottság titkára. Többek között közölte, hogy a mintegy száz márványtáblára 12 ezer áldozat neve van felvésvé. A 30 évvel ezelőtt, 1989. november 18-án Beregszászon lezajlott, a hallgatás falát ledöntő első nemzetközi GULÁG–GUPVI-emlékkonferencia határozatának hat pontjából ötöt sikerült megvalósítani, az elhurcoltak rehabilitálása azóta sem történt meg. Lágérdalokat adott elő a nagydobronyi Zöld Ág énekkar **Hidi Erika** vezetésével. Az ökumenikus szertartásban részt vett mások mellett **Pocsai Vince** református lelkész és **Molnár János** püspöki helynök, esperes, beregszászi római katolikus plébános. Felavatták a Romániához tartozó Szatmár megye Halmi járásából a szovjet lágerekbe elhurcolt 275 áldozat nevét tartal-

mazó emléktáblákat. Megtisztelte jelenlétével a megemlékezést **Szegő László** dandártábornok, főhadsegéd, a Köztársasági Elnöki Hivatal honvédelmi irodavezetője, **Igyártó István**, Magyarország rendkívüli és meghatalmazott kijevei nagykövete, **Buhajla József**, Magyarország ungvári külképviseletének főkonzulja, **Szilágyi Mátyás**, Magyarország beregszászi külképviseletének főkonzulja, Nyíregyháza MJV Önkormányzatának képviselőjében **Dr. Rémiás Tibor**, a Jósa András Múzeum igazgatója, **Petruska István**, a Beregszászi Járási Állami Közigazgatási Hivatal vezetője, **Sztehura Klára**, a Szolyvai Járási Tanács alelnöke, **Tóth Miklós** és **Péter Csaba**, a megyei tanács képviselői, **Ivan Lanyo**, Szolyva polgármestere, a Magyar Nemzeti Múzeum küldöttsége **Balahó Zoltán** vezetésével, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének delegációja **Matkovits-Kretz Eleonóra** elnök vezetésével, a Megbékélésért Polgári Szövetség küldöttsége Felsőszolcáról **Fehér Tibor** szövetségi elnök vezetésével, a Vitézi Rend kárpátaljai törzskapitánysága, a Nemzetközi Szent György Lovagrend, a Nagy Imre Társaság képviselői és mások. A megemlékezés koszorúzással ért véget.

2019. november 16. Az esti órákban a Szolyvai Emlékpark kapujában a Mártírok Kápolnája lélekharangjának kongatásával fogadta a Szolyvai Emlékparkbizottság nevében **dr. Tóth Mihály** elnök, **Dupka György** titkár, **Árgyelán György** főgondnok a települések feliratos tábláit vivő fáklyás emlékmenet közel félezer részvevőjét. Az alkalmi fogadóbizottság tagjai közt volt **Buhajla József** ungvári és **Szilágyi Mátyás** beregszászi főkonzul, **Bocskor Andrea**, a FIDESZ–KDNP európai parlamenti képviselőcsoportjának kárpátaljai származású tagja is. Az emlékmenet a KMKSZ szervezésében, **Brenzovics László** elnök, illetve szövetség tisztségviselőinek vezetésével a munkácsi Rákóczi-kastélytól a szolyvai parkig 27 km-es távot gyalogolt le a magyarlakta falvak elhurcoltjainak emlékére. Ugyancsak ott gyalogolt a kárpátaljai megemlékezők között – már második alkalommal – **Csalóközi Zoltán**, **Semjén Zsolt** magyar miniszterelnök-helyettes főtanácsadója, **Nagyné Pintér Jolán**, a GULAG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke Budapestről. A szolyvai siratófalnál tartott megemlékezésen elsőként **Csalóközi Zoltán** tar-

tott beszédet, aki többek között kijelentette: „*Megemlékezés volt már délelőtt, emlékezés van most, délután, közben volt zarándokút, csendes beszélgetéssel, énekkel, imával. Úgy veszem, mintha az egész egy egység lenne, mert az erő az egységben van...*” **Tóth Mihály**, az UMDSZ tiszteletbeli elnöke az emlékpark és az általa vezetett bizottság létrejöttének történetét elevenítette fel. A parkba elzarándokolt sok fiatal igazolja, hogy a munkának volt és van értelme. Végül **Brenzovics László**, a KMKSZ elnöke mindenkinek köszönetet mondott, aki részt vett az emlékmenetben, amelyet ötévente szervez meg a KMKSZ, hogy ezzel is emlékeztessen mindenkit közösségünk történelmének legsötétebb eseményére. **Demkó Ferenc** görögkatolikus esperes, **Gulácsy Dániel** református lelkész és **Rácz István** római katolikus pap Isten áldását kérte a sokat szenvedett kárpátaljai magyar népre. A megemlékezés közös imával és az emléktáblák koszorúzásával zárult.

2019. november 17. Megtartották a tiszabökényi Árpád-házi Szent Erzsébet római katolikus templom soron következő búcsúját **Weinrauch Márió**, OFM plébános-kormányzó celebrálásában. Közreműködött **Magyar Gergely** OFM, plébános, a Nagyszőlősi Ferenc Misszió jelenlegi vezetője. A szentmisén a mártírokra, a hitvalló, meghurcolt papokra, a 75 évvel ezelőtt Erzsébet napján elhurcolt magyar és német férfiakra is emlékeztek. Ezután Dupka György, az egyháztanács világi elnöke köszöntötte a résztvevőket a templomkertben lévő emlékműnél, ahol beszédet mondott **Kuti László**, Magyarország Ungvári Főkonzulátusának első beosztott konzulja, **Békésyné dr. Lukács Angéla**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának konzulja. A bökényi ökumenikus Tisza Csillag kórus (művészeti vezető: **Kovály Csilla**) egy lágerdalt is előadott. A konzulátus képviselői mellett koszorúzott a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi körének küldöttsége, Kállay Karolina szatmárnémeti történész. A tiszabökényi hozzátartozók nevében a központi emlékműnél **Berezovszkyné Nagy Klára** és **Molnár István**, a GULÁG-rabok emléktáblájánál **Husztai Antalné**, Bencze György országgyűlési képviselő emléktáblájánál unokája, **Bencze Ernő**, a meghurcolt papok emléktáblájánál **Márió atya** és **Kökörcsényi Zsolt** koszorúzott. A megemlékezés agapéval zárult. Az eseményt megtisztelte jelenlétével a Magyar Nemzeti Múze-

um küldöttsége (**Balahó Zoltán** vezetésével) és az ugocsai települések (Tiszaújlak, Fancsika, Nevetlenfalu, Királyháza, Csepe) római katolikus egyházközségeinek képviselői is.

2019. november 17. Dercenben, Bakosban, Aknaszlatinán is szerveztek megemlékezést a málenkij robotra elhurcolt mártírok emlékére.

2019. november 17. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) Ungvári Alapszervezete a Kálvárián állított emlékműnél emlékezett meg a sztálini táborokba elhurcolt magyar férfiakról. **Kulin Judit** alapszervezeti elnök köszöntötte az egybegyűlteket. Emlékbeszédet tartott **Kovácsikné Antónia** konzul asszony. A történelmi egyházak nevében **Héder János** református tiszteletes hirdetett ígét és imádkozott a túlélőkért. Végezetül a megemlékezés résztvevői koszorúkat és virágokat helyeztek el az emlékműnél.

2019. november 18. A nagydobronyi templomkertben felállított emlékműnél késő délután gyűltek össze a lakosok, hogy elhelyezzék az emlékezés virágait. Emlékbeszédet tartott **Badó Margit** történelemtanár, **Popka János** polgármester, **Őrhidi László**, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) Nagydobronyi Alapszervezetének elnöke. **Horkay László**, a Kárpátaljai Református Egyházkerület nyugalmazott püspöke a 126. zsoltár szavait idézve mondott beszédet. A megemlékezést a Nagydobronyi Középkiskola és a Nagydobronyi Református Líceum diákjai színesítették verses-zenés összeállítással, valamint több éneket adott elő a református egyház kórusa. A megemlékezés végén **Kolozsy András** helyi református lelkész kért áldást a jelenlévőkre.

2019. november 19. Ökumenikus istentisztelettel egybekötött megemlékezésre gyűlt össze Beregszász lakossága. A város református templomában a 75 évvel ezelőtti eseményekre, a sztálini lágerek áldozataira emlékeztek. Az alkalomra több százan gyűltek össze.

2019. november 24. November utolsó vasárnapja Técsőn emléknap, ilyenkor a magyar szervezetek, történelmi egyházak képviselői, a polgárok a temetőben gyűlnek össze néma főhajtásra. Emlékbeszédet tartott **Ambrus Pál**, az UMDSZ Felső-Tisza-vidéki szervezetének elnöke, **Sari József**, a KMKSZ Felső-Tisza-vidéki közép szintű szervezetének elnöke. **László Károly** református lelkész „lelki levélben” idézte

fel elhurcolt hozzátartozójának megélt fájdalmát. A *Szózat* eléneklése után az emléktáblánál a szervezetek képviselői és az elhurcoltak hozzátartozói elhelyezték a kegyelet koszorúit és a virágcsokrokat.

2019. november 24. A sztálini terror áldozataira emlékeztek Nagyberegen. Az esemény istentisztelettel kezdődött a helyi református templomban, majd a temetőkertben felállított emlékműnél folytatódott. A megemlékezést **Vass Bertalan**, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) Nagyberegi Alapszervezetének elnöke nyitotta meg, majd **Hajgató Tamás**, Magyarország beregszászi külképviseletének konzulja fejtett ki gondolatait. A rendezvényen a helyi középiskola diákjai emlékműsorral tisztelegtek az elhurcoltak emléke előtt. Az elmúlt évekhez hasonlóan a megemlékezésen idén is részt vettek határon túlról érkezett nemzettestvéreink.

2019. november 24. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) helyi alapszervezete és a Beregsomi Református Egyházközség közös szervezésében Beregsomban is megemlékeztek az 1944-ben elhurcoltakról az áldozatok tiszteletére felállított emlékmű előtt. A községből 81 embert hurcoltak el a Szovjetunió különböző lágereibe, közülük 24-en névtelen sírjokban nyugszanak. A vasárnapi istentiszteletet követően emlékbeszédet tartott **Barta Ferenc**, a KMKSZ helyi alapszervezetének elnöke, **Nagy Nikoletta**, az alapszervezet titkára, majd **Ködöböcz Gyula** emlékezett vissza a településről elhurcolt áldozatokra. Közreműködött a Somi Református Énekkar, **Hidi Barbara**, **Bocskor Fruzsina** és **Barta Emília** pedig a fogolytáborokban írt lágerverseket adott elő.

2019. november 24. A 75 évvel ezelőtti málenyikij robot ártatlan magyar áldozatairól és a II. világháború harcterein elesett hősokról emlékeztek meg a kigyósiak a KMKSZ helyi alapszervezetének és a református egyházközség presbitériumának közös szervezésében a temetőkertben álló emlékmű előtt. A megjelenteket **Vass Ottó**, a KMKSZ Beregszászi Középszintű Szervezetének alelnöke, a Beregszászi Járási Tanács képviselője köszöntötte, majd **Iván Gusztáv** kigyósi református lelképásztor hirdetett ígét Pál apostolnak Timótheushoz írt második levele alapján. Az alkalomhoz illő énekekkel szolgált a kigyósi református gyülekezet énekkara, illetve lágerverseket olvastak fel a he-

lyi nyugdíjasklub tagjai. A megemlékezés a *Himnusz* eléneklésével és koszorúzással ért véget.

2019. november 24. Az istentisztelet után először Bátyúban, majd a kora délutáni órákban Zápszonyban gyűltek össze a lakosok, hogy megemlékezzenek őseik meghurcoltatásairól. Bátyúban ígét hirdetett **Kacsó Géza** református lelkész, emlékbeszédet tartott **Szántó Edit**, a KMKSZ bátyúi alapszervezetének elnöke, **Szilágyi Máttyás** beregszászi magyar főkonzul. A bátyúi Együtt nyugdíjasklub emlékműsora után megkoszorúzták az emlékművet, a jelenlévők egy csoportja Zápszony községbe utazott, hogy részt vegyen az ottani megemlékezésen. **Csatáry Zsolt**, a KMKSZ helyi alapszervezeti elnöke köszöntötte a megemlékező gyülekezetet, majd rövid történeti felvezetést tartott a II. világháborút követő időszakról. Emlékbeszédet mondott **Beke Mihály András**, a beregszászi magyar külképviselet első beosztott konzulja, **Brenzovics László**, a KMKSZ elnöke, **Sin József**, a KMKSZ Beregszászi Középszintű Szervezetének elnöke. **Orosz Zsolt** helyi református lelkész a Zsoltárok könyvének 46. részéből olvasott fel, majd az Együtt nyugdíjasklub rövid műsorát követően megkoszorúzták az emlékművet.

2019. november 24. Szürtében a református parókia gyülekezeti termében emlékeztek meg a II. világháború és az 1944-es szovjet deportálás helyi áldozatairól. Felszólalt **Braun Éva**, a KMKSZ Szürtei Alapszervezetének elnöke, **Berkecz Mária** ungvári magyar konzul, **Kótyuk Zsolt** szürtei református lelkész, **Puskár Árpád**, Szürte polgármestere, majd a megemlékezők elhelyezték a templomkertben lévő emlékművön virágaikat és koszorúikat.

2019. november 24. Csapon a város magyarsága a temetőkertben lévő emlékműnél gyűlt össze. Emlékbeszédet tartott **Balogh Lívia**, a KMKSZ Ungvári Középszintű és helyi szervezetének elnöke, **Kovácsikné Scheuer Antónia** ungvári magyar vezető konzul. A Csapi 2. Sz. Széchenyi István Középiskola két diákja, **Stefanec Bianka** és **Végső Veronika** rövid irodalmi összeállítással emlékezett meg a Csapról elhurcolt 73 magyarról, felolvasva a soha haza nem tért 37 áldozat nevét. **Thurzó Péter** csapi római katolikus plébános imádkozott a békéért és mindazokért, akiket elhurcoltak.

2019. november 24. Az Ungvári járásban méltó módon emlékeztek meg a sztálinizmus idején népünk ellen elkövetett bűnökről Palágykomorócon, Ráton, Tiszaásványban, Tizasalamonban és Kisdobronyban, emlékeztetve magyar közösségünket arra a szomorú igazságra, hogy Ukrajnában máig nem rehabilitálták az áldozatokat.

2019. november 24. Budapesten, a Honvéd téren felállított Gulág- emlékműnél rendeztek megemlékezést A Gulágokon Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány szervezésében. A politikai foglyok és kényszermunkások 75 éve történt Szovjetunióba hurcolásával kapcsolatos megemlékezésen **Kovács Emőke** a Gulág Alapítvány nevében köszöntötte a résztvevőket. Köszöntőt mondott **Nagyné Pintér Jolán**, az alapítvány elnöke. Beszédet mondott **Szalay-Bobrovniczky Vince**, a civil és társadalmi kapcsolatokért felelős helyettes államtitkár. Közreműködött a Magyar Honvédség vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség Dandár. Megtisztelték jelenlétükkel a rendezvényt többek között **Mádl Dalma** és **Antall Józsefné Klára** asszony, az Alapítvány védnökei, **Radnainé dr. Fogarasi Katalin**, a Nemzeti Örökség Intézete (NÖRI) főigazgatója, **Galgóczy Árpád** túlélő, **Dupka György** történész, a Szolyvai Emlékparkbizottság titkára. A megemlékezést koszorúzás zárta.

2019. november 25. A Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága és az Országgyűlés Hivatala szervezésében lezajlott a *Gupvi, gulág – Magyarok a szovjet lágerbirodalomban 1944/45 – 2019/20* című nemzetközi tudományos konferencia és megemlékezés. Az Országház felsőházi termében a több mint 400 megjelent résztvevőt **Bognár Zalán**, a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága (GKNT) elnöke köszöntötte. Megnyitóbeszédet mondott **Latorcai János**, az Országgyűlés alelnöke és **Latorcai Csaba**, az Emberi Erőforrások Minisztériumának közigazgatási államtitkára.

A *Gulág, gupvi* elnevezésű első szekció ülésvezetője **Földváryné Kiss Réka**, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága elnöke volt. Előadást tartott **Schmidt Mária** (főigazgató, Terror Háza Múzeum): *Rabszolgasorsra jutva*; **Bognár Zalán** (egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem; elnök, GKNT): *1 milliónál több vagy kevesebb? Az 1941–1945 között szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok*

létszáma és embervesztése; **Máthé Áron** (elnökhelyettes, Nemzeti Emlékezet Bizottsága): *A szovjetek magyar kollaboránsai – A kommunista párt ideiglenes karhatalmi szervei.*

A *Határon túli magyarok a GUPVI látgereiben* témájú második szekcióban **Dupka György** (történész, titkár, Szolyvai Emlékpark Bizottság) elnökletével előadást tartott **Murádin János Kristóf** (egyetemi adjunktus, SAPIENTIA Erdélyi Magyar Tudományegyetem): *„Ha a jóisten hazasegít, nehezen fognak megismerni.” Erdélyi magyarok és németek a GUPVI látgervilágában és hazatérésük körülményei; **Benkő Levente – Papp Annamária** (történész, szerkesztő, Kolozsvár): *Állampolgárság vagy/és nemzetiség? Romániai magyarok és németek alattvalói/etnikai hovatartozásának értelmezése a második világháborús fogság idején; **Molnár D. Erzsébet** (főiskolai docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola): *Túlélve a túlélhetetlent. „Málénkij robot”-ra hurcoltak visszatérése Kárpátaljára.***

A *Magyarok a határon innen és túlról a GULAG táboraiban* című harmadik szekció üléselnöke **Szabó Csaba** (főigazgató, Magyar Nemzeti Levéltár) volt. Előadást tartott **Cseh Gergő Bendegúz** (főigazgató, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára): *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság és az elhurcolt magyarok; **Szekér Nóra** (történész, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára): *Csomóss Miklós és 6 társának története; **Molnár Imre** (történész-szociológus, diplomata Pozsonyi Magyar Kulturális Intézet): *Gróf Esterházy János és pozsonyi társainak Gulágra hurcolása és további sorsa.***

Az *Új kutatási lehetőségek, az elhurcoltak emlékezete* elnevezésű negyedik szekció ülésvezetője **Majorszki András** (gimnáziumi tanár; kutató; ügyvezető elnök, GKNT) volt. Felkért hozzászólók: **Szabó Csaba** (főigazgató, Magyar Nemzeti Levéltár): *Megkésett főhajtás. Az 1941 és 1956 között a Szovjetunióba hurcolt magyarok adatainak feldolgozása; **Menczer Erzsébet** (elnök, Szovjetunióban Volt Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezete): *A GULAG rabtelepei Kazahsztánban; **Havasi János** (igazgató, Duna Médiaszolgáltató Rádiós Médiaszolgáltatási Igazgatóság): *A közmédiá szerepe a szovjet önkényuralom áldozatai emlékének megőrzésében; **Dupka György** (történész, titkár, Szolyvai Emlékparkbizottság): *30 éve indult el a****

gulág-gupvi tabudöntő kutatás, és épült fel emlékezetpolitikánk epicentruma, a Szolyvai Emlékpark (1989–2019); Makra Mónika (koordinátor, MNM Málenkij Robot Emlékhely; titkár, GKNT): *Velünk élő történelem. Tapasztalatok az MNM Málenkij Robot Emlékhelyen; W. Müller Judit* (igazgatóhelyettes, Janus Pannonius Múzeum): *Több mint élettörténetek. Sorsok.* Zársót mondott **Majorszki András** (ügyvezető elnök, GKNT).

2019. november 25. Az Országgyűlés 2012-ben nyilvánította november 25-ét a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapjává. Ennek alkalmából a Magyar Nemzeti Múzeum a Ferencvárosi Pályaudvar Málenkij Robot Emlékhelyén minden évben megemlékezést tartanak. Idén rendhagyó programokkal készültek az elhurcolások emlékének 75. évfordulójára. A rendezvényt **Makra Mónika**, a múzeum koordinátora nyitotta meg. Köszöntőt mondott **Varga Benedek**, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója. Megemlékező beszédet tartott **Menczer Erzsébet** miniszteri tanácsadó, a Szovjetunióban Volt Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezetének (SZORAKÉSZ) elnöke. Közreműködő partnerek: Magyar Honvédség vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség Dandár, 32. Nemzeti Honvéd Díszegység. Az emlékműsor előadói: **Gárdonyi Adrienn, Cs. Horváth Milán, Veresegyházi Richárd, Vizi Tamara.** A program végén közös koszorúzással és gyertyagyújtással emlékeztek az áldozatokra. Mások mellett a Szolyvai Emlékparkbizottság nevében **dr. Tóth Mihály** elnök és **dr. Dupka György** titkár koszorúzott.

2019. november 25. A Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapja alkalmából Budapesten, a Szovjet Megszállás Áldozatainak Emlékművénél koszorúzással egybekötött megemlékezést tartottak a Szovjetunióban Volt Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezete (SZORAKÉSZ) szervezésében. A rendezvényt **Menczer Erzsébet**, a szervezet elnöke nyitotta meg és köszöntötte a résztvevőket. Emlékbeszédet mondott **Kovács Zoltán**, a Miniszterelnöki Kabinetiroda nemzetközi kommunikációért és kapcsolatokért felelős államtitkára. A megjelent állami és társadalmi szervezetek képviselő – köztük a Szolyvai Emlékparkbizottság nevében **Fuchs Andrea** ügyvezető – megkoszorúzták az emlékoszlopot.

2019. november 26. Hódmezővásárhelyen az Emlékpont Intézetben megrendezték a *Szabadság helyett erőszak. Magyar női sorsok 1944–1945-ben* című konferenciakötet prezentációját. A kiadványt **Kovács Emőke**, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár tudományos munkatársa, a kötet szerkesztője, **Nagyné Pintér Jolán**, a Gulágokon Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke, a kötet felelős kiadója és **Dupka György** Gulág–Gupvi-kutató történész, a kötet egyik szerzője mutatta be.

2019. december 7. A Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács (KMAT) a tudományos kutatásokban és a tudományos utánpótlás nevelésében mutatott kimagasló teljesítményért **Váradi Natáliát**, a tudományos kutatásokban elért kimagasló teljesítményéért pedig **Dupka Györgyöt** tüntette ki.

2019. december 7. Ungváron ezen a napon végezték ki **Bródy András** (1895–1946) ruszin miniszterelnököt, magyar országgyűlési képviselőt, miniszteri biztost, akit 75 évvel ezelőtt tartóztatott le az NKVD-SZMERS különítménye. A legendás ruszin politikusaira és kivégzett, meghurcolt képviselőtársaira emlékeztek Ungváron, a Duhnovics Ház alagsorában lévő a Sztálinizmus Kárpátaljai Emlékmúzeumában, amelynek fenntartója a Szolyvai Emlékparkbizottság. Megkoszorúzták a Bródy-emléktáblát (alkotója: **Matl Péter**), gyertyát gyújtottak a mártírok emlékére a Duhnovics Társaság nevében **Mihajlo Beleny** elnök, **Mihail Medvigy**, a Duhnovics Ház igazgatója, a MÉKK nevében **Meskó János** történész, múzeumigazgató, a Szolyvai Emlékparkbizottság nevében **Dupka György** felelős titkár. A magyar országgyűlés felsőházi tagjait, képviselőit szovjetellenesség vádjával az Ungvári Rendkívüli Bíróság az USZSZK BTK 54. §-nak 6., 13., 11. és 10. cikkelyei alapján vonták felelősségre **Ivan Andrasko** főügyész, **Vaszil Ruszin**, a Rendkívüli Bíróság elnöke, vérbíró, illetve **Mihajlo Kampov** titkár aktív közreműködésével. Az 1945. május 26-án lezajlott kirakatperben **Bródy András**, **Demkó Mihály** és **Kricsfalusi-Hrabár Endre** magyar országgyűlési képviselőket golyó általi halálra és teljes vagyonekzabzásra ítélték. A halálos ítélet végrehajtását jóváhagyták: **Ivan Turjanica**, a Zakarpatzska Ukrajina Néptanács elnöke és elnökségének tagjai: **Szova Péter**, **Sztepan Borecki**, **Borkanyuk**

Szeréna, Pavlo Lintur, Weisz Sámuel és mások. Az NKVD pribékjei 1946. december 7-én hajtották végre a halálos ítéletet. A szemtanúk elbeszélése szerint egy Maruszja nevű (a turjaremetei Kuruc Mária) egykori partizánlány, NKVD-ügynök volt a kivégzője. Tetemét az eddigi bizonyítékok szerint az ungvári Kapos utcai temetőben titokban hantolták el. Hasonlóan végezték ki a rahói **Demjanovics Péter Pál** görögkatolikus esperest, örökös felsőházi tagot, továbbá az ungvári dr. **Fenczik Jenő** görögkatolikus teológust és **Benda Kálmán** beregszászi vízügyi mérnököt, felsőházi tagot. GULÁG-rabságban halt meg az ungvári **Ilniczky Sándor** görögkatolikus kanonok, örökös felsőházi tag is. Az elítélt magyar országgyűlési képviselők közül az oroszországi GULÁG-rabtemetők egyikében nyugszik **Földesi Gyula** ungvári nyomdász, **Ortutay Jenő**, Beregszász polgármestere, görögkatolikus főesperes, **Bencze György** bilkei gazdálkodó, **Riskó Béla** kövesligeti ügyvéd, a gyertyánligeti **Zsegora Ödön** vasúti tisztviselő. Azóta a Bródy-csoport valamennyi tagját rehabilitálták.

2019. december 25. Életének 82. évében elhunyt **Bendász Dániel** nyugalmazott görögkatolikus esperes. December 27-én, közép-európai idő szerint 11 órakor helyezték végső nyugalomra Nagyszőlősen.

Összeállította: Dupka György

GULÁG–GUPVI-KIADVÁNYOK, 2019

„*Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* A kötet szerzői: **Tóth Mihály, Matkovits-Kretz Eleonóra, Dupka György, Molnár D. Erzsébet, Balahó Zoltán, Dragan Traian, Kállay Karolina, Nagyné Pintér Jolán, Bimba Brigitta, Marcsák Gergely, Mádi Bianka, Nick Ferenc, Meskó János, Benkő Levente, Papp Annamária, Botlik József, Murádin János Kristóf. Hivatalos fotók: **Szemere Judit, Fuchs Andrea.** Összeállította: **Dupka György.** Kárpátaljai Magyar Könyvek 281. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. ISBN 978-615-7557-14-3. Tárolt változat: <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>**

Örök mentő: Szolyva. A Szolyvai Emlékpark emlékkönyveibe írt bejegyzések gyűjteménye. 2000. 08. 15. – 2018. 04. 12. Összeállította: **Dupka György.** Kárpátaljai Magyar Könyvek 282. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 316 old. ISBN 978-615-5757-00-6. ISBN 978-615-5757-00-6. Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/20200/20299/?from=rss>

Nagy Zoltán Mihály: *A Sátán fattya.* Ötödik kiadás. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. Tárolt változat: <https://mek.oszk.hu/20300/20307/>

Dupka György: *Magyar GULÁG–GUPVI-rabok Euráziában. Felfedett nyomok Oroszország, Baskíria, Csecsenföld, Kaukázus, Ázsia régióiban.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.

*Kárpátalja szovjet terrorjának emléktérképe. Az ismertető anyagot összeállította: **dr. Dupka György.** Szerkesztette: és a fotókat készítette: **Kovács Sándor.** A térképeket készítette: DIMAP, Budapest, 2017, 2018, 2019.

Összeállította: Dupka György

GULÁG–GUPVI NEMZETKÖZI FÓRUM 2018 ANYAGAINAK JEGYZÉKE

Dr. Tóth Mihály: A Szolyvai Emlékparkbizottság tevékenységeés a rehabilitálás ügye az ukrán törvényhozásban. 9. old. „*Kitárni az országot és a világot az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* Összeállította: **Dupka György.** Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>

Matkovits-Kretz Eleonóra: A pécsi Német Kör GULÁG–GUPVI emlékezetpolitikája – könyvek, dokumentumfilmek, kiállítások, emléktutak, konferenciák tükrében. 13. old. „*Kitárni az országot és a világot az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* Összeállította: **Dupka György.** Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>

Dupka György: A GULÁG–GUPVI-kutatás helyzetképe az intézményesülési törekvések útján. 21. old. „*Kitárni az országot és a világot az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* Összeállította: **Dupka György.** Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>

Molnár D. Erzsébet: „*Kitárni az országot és a világot az igazságot.*” A kárpátaljai magyarok 1944-es elhurcolása: tények, adatok, összefüggések. 29. old. „*Kitárni az országot és a világot az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* Összeállította: **Dupka György.** Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>

Balahó Zoltán: A Ferencvárosi Málenkij Robot Emlékhely bemutatása. 45. old. „*Kitárni az országot és a világot az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferen-*

cia, Jánosi, 2018. november 16. Összeállította: **Dupka György**. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>

Dragan Traian: In memoriam Romulus Rusan. A közös emlékezet mérföldköve – a Kommunizmus és Ellenállás Áldozatainak Emlékmúzeuma Máramarosszigeten. 55. old. „*Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* Összeállította: **Dupka György**. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>

Kállay Karolina: A Szovjetunióba elhurcolt és haza nem tért magyar, sváb áldozatok feliratos emlékjelei a Szatmár megyei, illetve az egykori Ugocsához tartozott Halmi járás településein. 63. old. „*Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* Összeállította: **Dupka György**. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>

Nagyné Pintér Jolán: Emberkereszt. Egy szobor története. 79. old. „*Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* Összeállította: **Dupka György**. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>

Bimba Brigitta: Kérelmek és beadványok – női közbenjárás a Kárpátaljáról malenkij robotra hurcolt férfi ak ügyében. 83. old. „*Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* Összeállította: **Dupka György**. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>

Marcásák Gergely: A malenkij robot megjelenítése Vári Fábian László önéletrajzi regényében. 99. old. „*Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* Összeállította: **Dupka György**. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>

Mádi Bianka: Ugocsa-vidéki népcsoportok internálásának folyamata. 105. old. „*Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.*” GULÁG–

GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* Összeállította: **Dupka György.** Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>

Nick Ferenc: Kecskési Tollas Tibor, a nemzetmentő. 121. old. „*Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* Összeállította: **Dupka György.** Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>

Mesko János: Kárpátalja 1944–1946-os átmeneti időszakának krónikája. 129. old. „*Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* Összeállította: **Dupka György.** Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>

Benkő Levente–Papp Annamária: A foksányi szovjet fogolytábor román és szovjet forrásokban – Újabb vázlatos adalékok a 176. számú láger történetéhez. 149. old. „*Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* Összeállította: **Dupka György.** Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>

Botlik József: Görögkatolikuság Kárpátalján A földalatti egyház évtizedei (1949–1989). 167. old. „*Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* Összeállította: **Dupka György.** Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>

Murádin János Kristóf: Egy erdélyi kisváros az 1944 őszi szovjet deportálások metszéspontjában. A tordai magyarok elhurcolása. 191. old. „*Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* Összeállította: **Dupka György.** Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 290. old. <https://mek.oszk.hu/20200/20298/>

Összeállította: Dupka György

ELŐADÓK, SZERZŐK

Baják László történész, a Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Tár szakmuzeológusa. Egyetemi tanulmányok: 1985 – ELTE tanárképző Főiskolai Karán magyar-történelem szakos általános iskolai tanári diploma; 1990 – ELTE Bölcsészettudományi Karán történelem szakos középiskolai tanári diploma; 1994 – ELTE Bölcsészettudományi Kar segédtudományi tanszék posztgraduális képzése keretében szakheraldikusi diploma. A Magyar Nemzeti Múzeumban a kis- és aprónyomtatvány, postai képes levelezőlap, a bélyeg és a térképgyűjtemény vezetője. Főbb kutatási terület, téma: korai Árpád-kor, heraldika és a 19–20. századi magyar történelem. Jelentősebb munkák, projektek: „Sztá-*lin*, Rá-*ko*-*si*! Propaganda és valóság az 50-es években. Magyarországon.” Legújabbkori Történeti Múzeum, társrendező (1990); „Emlékek és dokumentumok 1848–49-ből, a Legújabbkori Történeti Múzeum gyűjteménye” (1993); „A budavári palota története. A budavári palota a világörökség része.” Az Országos Széchényi Könyvtár állandó tárlata (1996); „Magyarország története a XX. században. A túlélés évszázada.” A Magyar Nemzeti Múzeum történeti állandó kiállítása (1996-tól), társrendező, a 16–18. termek (1900–1938) rendezője; „Gróf Klebelsberg Kuno emlékkiállítás” (Magyar Nemzeti Múzeum, 2000); „Bajorok és magyarok – egy 1000 éves kapcsolat (Bajor-magyar közös kiállítás Passauban és a Magyar Nemzeti Múzeumban). A XX. századi rész társrendezője (2001–2002); „A szabadság reménye – 1956” (Nemzetközi vándorkiállítás a forradalom 50. évfordulójára, 2006) társrendező; „1849–2009 – Ilyen tavasz csak egy volt életemben – 1848” (Magyar Nemzeti Múzeum, 2009); „Széchényi világai” – „Ha viszatérünk Széchényihez” c. terem társrendezője (Magyar Nemzeti Múzeum, 2010).

2017-ben nyílt meg a ferencvárosi pályaudvar melletti atombunkerben kialakított, A pokol bugyrai című, az 1944 végétől a Szovjetunióba tömegesen kényszermunkára elhurcolt nőknek és férfiaknak emléket állító Málénkij Robot Emlékhely, a kiállítás kurátorai, Baják László és Balahó Zoltán.

Bimba Brigitta (Bátyú, 1994. január 27.) 2011-ben érettségizett a Bátyúi Középiskolában. Mester fokozatú diplomát szerzett történelemből az UNE, akkori nevén Magyar Tannyelű Humán- és Természettudományi Kara magyar történelem és európai integráció szakán. Jelenleg a Debreceni Egyetem Történelmi Néprajzi Doktori Iskolájának doktorandusz (PhD) hallgatója.

dr. Botlik József, Dr. (Szőny, 1949. január 15.) magyar történész, író, egyetemi oktató, újságíró. Gyermek- és ifjúkorát Dunaalmáson töltötte. Anyai ágon felvidéki, apai ágon székelyföldi (Gyergyó) gyökerű, ami döntően meghatározta az elszakított területen élő kisebbségi magyarság sorsa iránti elkötelezettségét. 1974-ben újságírói, 1980-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetemen történelem szakos középiskolai tanári és könyvtáros képezést, 1996-ban pedig a Sola Scriptura Lelkészképző és Teológiai Főiskolán hittanári oklevelet szerzett. 1982-ben egyetemi doktori, 2004-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen PhD doktori fokozatot kapott. Ugyanezen évtől a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója, egyetemi docens. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola oktatója, témakiírója, témavezetőjei közül öten szereztek PhD fokozatot, közülük öten kárpátaljaiak: Seremet Sándor, Tutuskó Ágnes, Riskó Mariann, Szanyi M. József, valamint Dupka György belső opponense volt. Két fő doktori cselekménye folyamatban, 10 fő abszolutóriumot szerzett. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola Tanácsának belső, választott tagja (2010–2017).

Kutatási területe a XX. századi magyar történelem és a határon túli magyarság története. Eddig 22 könyve jelent meg, ebből kettő az Amerikai Egyesült Államokban angol nyelven. Ezen kívül 200 tudományos publikációja látott napvilágot, valamint 35 hosszabb történelmi ismeretterjesztő filmet (ebből 30-nak a forgatókönyvét is írta) és 40 önálló rádióműsort készített.

Fő művei: 1988 Erdély tíz tételben (1918-1940). Budapest, 1997; Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig. 1646-1997. Budapest, 2000; Egestas Subcarpathica - Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez. Budapest, 2001; Gát (Falumonográfia). Budapest, 2003; A hűség csapdájában. Kovács Vilmos (1927-1977). Pályakép és korrajz.

Ungvár-Budapest, 2005; Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. köt. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1938–1945., II. köt. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. Nyíregyháza, 2007; A magyar közalkalmazottak tömeges kiűzése Burgenlandból. Kisebbségkutatás 2007/1., 2008; Eduard Beneš and Podkarpatská Rus. Hungarians, Rusins and Czechs in Subcarpathia 1919-1938/1939 Corvinus Publishing 2008, Printed in the United States of America Library of Congress No.: 2008927406., 2008; Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921. Vasszilvagy (Második, javított kiadás, 2012), 2010; Görögkatolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914-1976. Budapest, 2011; Az örvidéki magyarság sorsa 1922-1945. Vasszilvagy, 2012; The Fate of Western Hungary 1918–1921 Matthias Corvinus Publishers Buffalo–Hamilton 2012 Printed in the United States Library of Congress Control Number: 2012947894., 2013; Egán Ede, a magyar és a ruszin nép vértanúja. Trianoni Szemle V/1-2. szám 2013. január–június, 14–26., 2015; Az örvidéki magyarság sorsa 1945–1989- Kitekin-téssel 2014-ig. Vasszilvagy, 2015; A reménnyel győzködjük magunkat. Magyarok a délszláv háborúban 1991–1998. Budapest, 2016; A nemzetpolitikus Bartha Miklós (1848–1905) élete, munkássága és emlékezete. Lakitelek, 2018; A magyar nemzetpolitika előfutárai. Darányi Ignác - Egán Ede - Kazy József. Budapest. Társszerző: 1991 Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991. Budapest–Szeged (Dupka Györggyel), 1993 Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Budapest–Ungvár. (Dupka Györggyel), 1994 Eltévedt mezsgyékövek. Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918-1993. Budapest (Csorba Bélával és Dudás Károllyal).

Díjak, elismerések: Váradi-Sternberg János-díj (2000), Magyar Művészetért Díj (2009), Pro Patria in Exteris (Corvinus Society Kanada, 2009), Kárpátaljai Magyar Nívódíj (2010), Hodinka Antal-díj (2010), Pável Ágoston Emlékérem (Vas Megye Önkormányzatának Közgyűlése, 2012).

dr. Dupka György (Tiszabökény, 1952. április 11). PhD, történész, kiadói főszerkesztő, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára. 1979-ben Ungváron szerzett magyar szakos bölcsészdiplomát. 2008 őszén az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán kulturális mediátor

szakos másoddiplomát kapott. Mint elkötelezett GULÁG-GUPVI-kutató több tanulmányúton (Donyec-medencében, az Ural környéki megyékben stb.) vett részt, ahol az egykori fogolytáborok helyszíneit, a megmaradt légertemetőket kereste fel. Huszonöt éves kutatói eredményeit, eddigi feltárásait, a tanulmányutak során szerzett tapasztalatait az Intermix Kiadónál megjelent munkáiban összegezte (*Szolyva a mi Golgotánk*, 2012, „*Hova tűnt a sok virág...*”, 2013), amelyek alapot képeztek a doktori (PhD) értekezése megírásához is. 2014. szeptember 19-én a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományok Doktori Iskolájában *A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946)* címmel megvédte doktori (PhD) disszertációját a legmagasabb minősítéssel. Nevéhez fűződik a *Kárpátaljai Magyar Könyvek* sorozat (1992) beindítása és gondozása, amely mára a 260. kötetnél tart. 2008-tól ügyvezető igazgatóként a *Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet (KMMI)* egyik létrehozója és vezetője. Munkáinak elektronikus változata a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet honlapján olvashatók. 2017. augusztus 20-án Áder János, Magyarország Köztársasági Elnöke mások mellett állami kitüntetésben részesítette a GULÁG–GUPVI-kutatók egy csoportját, köztük magas színvonalú munkájáért ő is a *Magyar Érdemrend Lovagkereszt* polgári tagozat kitüntetését vehette át.

Kállay Karolina/Carolina (Mikola, Szatmár megye, 1967. július 4.) református vallás és történelem szakos tanár, helytörténész. Főállásban gimnáziumi tanár 1995-től. Tanulmányait Szatmáron végezte. Érettségi után 1995-ben a Sulyok István Református Tanárképző Főiskolán szerzett diplomát. 2000-ben a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Teológia szakán végzett. 2012-ben a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen Történelem szakon szerzett diplomát. Kutatási terület: A Szovjet megszálló csapatok által a mostani Romániai, a Partium történelmi régióhoz, Szatmár megyéhez tartozó Halmi járás (Ugocsa vidék) településeiről 1944–1945-ben a Szovjetunióba elhurcolt, a légerekben meghalt magyar állampolgárok, a II. világháború katona áldozatainak felkutatása. A Szovjetunióba elhur-

colt és haza nem tért magyar, sváb áldozatok feliratos emlékjeleinek a Szatmár megyei, illetve az egykori Ugocsához tartozott Halmi járás területén való felkutatása.

Korszun Olekszij (Harkiv megye, 1936.) történész, a „*Történelem által rehabilitáltak*” Kárpátalja Megye Könyvének kiadói csoportvezetője. 1981 óta Kárpátalján él. 1991-ig a Kárpátaljai Megyei Állambiztonsági Főosztály vezetőjének első helyettese. Katonai rendfokozata: ezredes. 1984 óta saját kezdeményezésére kutatja a szovjethatalom által elkövetett, a vidék lakossága, különösen az itt élő magyarok és németek ellen irányuló megtorló akciókkal kapcsolatos levéltári anyagokat. Ő volt az első, aki a múlt század 80-as éveiben a hatalom elleni tiltakozásokra és a magyar nemzetiségű lakosság törekvéseire reagálva – feltárni az igazságot a világ előtt az 1944 őszén és a következő években Kárpátalján lezajlott tragikus eseményekre vonatkozóan – nagygyűléseken és más tömegrendezvényeken beszélt a szovjethatalom büntetteiről, amelyeknek több ezer kárpátaljai esett áldozatául. A magas beosztású helyi tisztviselők fenyegetései, a kompromittálására, valamint a jogvédő tevékenység korlátozására irányuló számos próbálkozás ellenére nyilvánosságra hozta a lágerélet borzasztó körülményeit, az erőn feletti munkát, az állandó éhínséget és betegségeket, amelyek már a fogság első hónapjaiban helyi német és magyar nemzetiségű lakosok ezreinek halálát okozták. Különösen megdöbbentő információkat tett közzé a szolyvai gyűjtőtáborról, amely 1944 novemberében–decemberében civilek – kárpátaljai magyarok és németek tömegsírjává vált. Olekszij Korszun nyilvános fellépései, melyek során feltárta a szovjet rezsím alaptalan, törvényellenes, a helyi lakosság ellen irányuló cselekedeteit, nagy társadalmi visszhangot váltottak ki. Az utóbbi húsz évben Olekszij Korszun társadalmi alapon *A történelem által rehabilitáltak* című könyv szerkesztőbizottságának tagjaként dolgozott: 2008 óta tudományos munkatársa, 2010-től a szerkesztőbizottság elnökének helyettese, a kiadói szerkesztőcsoport vezetője. Ez idő alatt több mint öt dokumentumgyűjtemény egyik összeállítója, valamint különböző könyvekben és időszaki kiadványokban megjelenő számos publikáció szerzője, amelyekben az általa összegyűjtött, a háború utáni Kárpátalja politikai eseményeivel kapcsolatos egyedülálló levéltári dokumentu-

mokat hozta nyilvánosságra. 2017-ben kimagasló tevékenysége elismeréseként Magyar Arany Érdemkereszt polgári tagozat kitüntetésben részesült.

Matl Péter (Munkács, 1960. július 22.) magyar szobrász, grafikus. A Pro Arte Munkács civilszervezet elnöke. Pedagógus családban született. 1975-ben érettségizett a munkácsi II. Rákóczi Ferenc Középiskolában. Művészeti tanulmányait 1975 és 1979 között az Ungvári Iparművészeti Szakközépiskolában végezte, mesterei Averkijeva Ljudmila és Bacsinszky József voltak. 1980-tól líceumi tanárként tevékenykedett, majd a Kárpátaljai Megyei Képzőművészeti Vállalat alkalmazta, mint dekoratőrt és képzőművészt. 1990-ben elnyerte az Ukrajnai országos szobrászati szimpózium díját Csernyihivben. 1996-ban első helyezett lett a magyarok honfoglalásának 1100. évfordulójára meghirdetett nemzetközi pályázaton. 1990-től részt vett a püspökladányi, munkácsi és wagraini szobrászati szimpóziumokon. 1992-től 1997-ig a debreceni, zalaegerszegi, hajdúszoboszlói, makói és kárpátaljai művésztelepeken is dolgozott. Számos köztéri szobrot alkotott, amelyek Kárpátalján, Magyarországon, Japánban és más országokban lettek felállítva. Az 1944 őszén elhurcolt magyar és svábnémet férfiakról *Ötösével* című pasztellgrafika-sorozatot készített és bemutatására is számos helyen sor került.

Alkotói tevékenységének elismerései: Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje (1903), Kárpátaljai Képzőművészeti Nívódíj (2006), Magyar Művészetért díj (2009), M. S. mester díj (2012), Magyar Örökség Díj (2018).

Marcsák Gergely irodalomtörténész, költő, verséneklő 1990. február 23-án született az ungvári járási Kincsehomokon. A Debreceni Egyetem Irodalom és Kultúratudományok Doktori Iskolájának abszolvált PhD-hallgatója. Az iskola befejezése után az Ungvári Nemzeti Egyetemen szerzett magyar nyelv és irodalom szakos tanári diplomát, majd öt évig az Ungvári 10. Számú Dayka Gábor Magyar Tannyelvű Középiskola magyartanára és szervezőpedagógusa volt. Első versei 2010-ben jelentek meg az *Együtt* irodalmi folyóiratban. Azóta írásait közölték a *Napút*, *Helikon*, *Partium*, *Magyar Napló*, *Irodalmi Jelen*, *Hitel* c. folyóiratok. A *Szárnypróba* (2013), *Különjárás* (2016), *A töké-*

letes zártság egyetlen pillanata (2017), *Az év versei 2018* és *Az év versei 2019* című antológiák társszerzője. Verseket, rövidprózákat, tanulmányokat ír. A Kovács Vilmos Irodalmi Társaság alelnöke, a Fiatal Írók Szövetsége és a Magyar PEN Club tagja, az Előretolt Helyőrség Íróakadémia hallgatója. 2019-ben jelent meg *Fekete-Tisza* című első verseskötete. Elismerések: Együtt nívódíj (2017), Gérecz Attila-díj (2019), a Magyar PEN Club Khelidon-díja (2019).

Marosi István (Beregszász, 1974.dec. 9.): gör. kat. lelkész, főiskolai lelkész, egyháztörténész. Házastársa Marosi Anita (Debrecen, 1976. május 11.), a Kárpátalja.ma munkatársa. A Beregszászi 3. Sz. Zrínyi Ilona középiskolában tanult. A papi szeminárium elvégzése és pappá szentelése után több magyar lakta településen szolgált. Sok hasznos és közérdekű kezdeményezés megvalósítása fűződik a nevéhez. Emellett a Rákóczi-főiskolán működő görögkatolikus lelkészség, a GörögKör és az Ortutay-kollégium vezetője. Támogatja a Görögkatolikus Ifjúsági Szervezetet, hittantáborait és más rendezvények lebonyolítását. Elinđította az Ortutay Elemér Keresztény Tudományos Diákköri Konferencia-sorozatot. A görögkatolikus kiadványok (Megmaradni, Kárpátikon) felelős szerkesztője, egyháztörténeti konferenciák, kiállítások stb. egyik fő szervezője. Könyvet írt a Kárpátalján élő görögkatolikus magyarokról. 2017-ben

Beregszászban kezdeményezte az Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ létrehozását és ezen belül működő Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár megalapítását.

M.: Görögkatolikus magyarok Kárpátalján. Közösségek és templomok. Szent Miklós Egyesület, Nagybégány–Beregszász, 2014; Marosi István (szerk.): „...a Munkácsi Egyházmegye fejedelme...” Tanulmányok és források Firczak Gyula munkácsi püspök munkásságának megismeréséhez, Nyíregyháza-Beregszász 2019, 400 o.; Az I. világháború és a görögkatolikusok. Tanulmánykötet, Társszerző: Suslik Ádám. Nyíregyháza – Beregszász 2020, 186. o.

Matkovits-Kretz Eleonóra (Pécs, 1951. szeptember 21.) nyugdíjas pedagógus, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre elnöke (Pécs). A helyi alapiskolák elvégzése után a Janus Pannonius Köre Gimnázium és Szakközépfiskola tanulója. A Bajai Tanítóképzőben

tanítói, a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskoláján gyógypedagógusi, majd a Műszaki Egyetem közoktatás vezetői szakán szerzett diplomát. Nyugdíjba vonulásáig Pécsen az Éltés Mátyás Általános Iskolában tanárként dolgozott. A Matkovits-Kretz Eleonóra által vezetett egyesület, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre 1991-ben alakult. Elsődleges célja a német nemzetiségi oktatási intézményeinek támogatása, a német nemzetiségi összefogása, az anyanyelvüket már nem beszélő nemzetiségi identitásának erősítése, a nemzetiségi érdekek védelme; a nemzetiségi hagyományok, a kultúra ápolása, a német nemzetiség hiteles történetének, a németek sorstragédiáját is okozó GUPVI megismertetése, kutatóutak szervezése, emlékhelyek felkeresése, ilyen tematikájú kiadványok megjelentetése; az EU-s támogatási rendszerek közvetítése stb. Több megvalósított GULÁG–GUPVI-programjára országosan, kárpat-medencei szinten is felfigyeltek. Felelős kiadója tucatnyi kiadványnak (Széles körben ismertté vált kiadványuk: *Malenkij robot „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerbe 1944/45–1955.* (magyarul, németül, angolul), Pécs, 2009, *„Messze voltam én fogságban...”* interjú kötet, és *„A 0060-as parancs”* magyar és német nyelven). Kimagasló tevékenysége elismeréseként Magyar Arany Érdemkereszt polgári tagozat kitüntetésben részesült 2017-ben.

Mádi Bianka (Verbőc, 1998. március 10.) Az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézetének Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszékének hallgatója, politológus hallgató az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Az alapiskola elvégzését követően a Nagyberegi Református Líceum tanulója. 2015-ben kezdte felsőfokú tanulmányait az Ungvári Nemzeti Egyetemen, ahol 2019-ben szerzett baccalaureus képesítést történelem szakon. Kutatási területe: az Ugocsa-vidéki népcsoportok internálásnak és deportálásnak folyamata.

dr. Motrevics Vladimir Pavlovics (Polock, Fehéroroszország, 1952. október 14.) az Urali Állami Jogi Egyetem (Jekatyerinburg) Állam- és Jogtudományi Tanszékének professzora, történelemtudományok doktora. (Мотревич Владимир Павлович (10.14.1952. г. в Полоцке (Белоруссия).) Профессор кафедры истории

государства и права Уральского государственного юридического университета (Екатеринбург), доктор исторических наук).

E-mail: vladimir.motrevich@mail.ru

dr. Márkus Beáta (Pécs) PhD történész, egyetemi tanársegéd, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének alelnöke. 2018 –Egyetemi tanársegéd, PTE BTK Történettudományi Intézet, Német Történelem és Kultúra Délkelet-Közép-Európában Alapítványi Tanszék.

Tanulmányok:

2001 –2007 Janus Pannonius Gimnázium –hatosztályos tagozat.

2007 –2011 Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar –Szabad Bölcsészeti BA –Film –Történelem (Szakdolgozat: Báthory Erzsébet alakja a filmekben)

2011 –2014 Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar –Történelem MA -18-20. század specializáció (Szakdolgozat: „Malenkij robot” Baranya vármegyében)

2014 –2019 Andrásy Gyula Német Nyelvű Egyetem –Interdiszciplináris Doktori Iskola –Történelem program (Disszertáció: Deportation deutschstämmiger Zivilisten aus Ungarn in die Sowjetunion 1944/1945)

2012/06- Részvétel az „Itt volt a végállomás” program kereteiben szervezett uráli kutatóúton. 2012 -Magyar Történelmi Társulat tagság, 2012/03 –2012/09 Interdiszciplináris Grastyán Endre Szakkollégiumi tagság

Főbb publikációk:

[https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=br
owse&sel=10059714](https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10059714)[https://medbiotech.academia.edu/
Be%C3%A1taM%C3%A1rkus](https://medbiotech.academia.edu/Be%C3%A1taM%C3%A1rkus)

E-mail: markus.beata@pte.hu

Mesko János (Ungvár, 1958. május 26.) helytörténész. A Sztálini Terror Áldozatai Kárpátaljai Emlékmúzeum megbízott vezetője. 1975-ben érettségizett az Ungvári 10. Számú Zalka Máté Középiskolában. 1990-ben elvégezte az Ungvári Állami Egyetem történelem szakát. 2006-ban az Ungvári Nemzeti Egyetem jogi karát. Különböző beosztásokban dolgozott. Kutatási területei: a magyar oktatás Kár-

pátalján a háború utáni szovjet korszakban, a Kárpátontúli Ukrajna átmeneti államalakulat 15 hónapos története, a Néptanács dekrétumai és rendeletei – az erőszakos szovjet politika 1944–1946 között, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye története, a szovjet korszak és a várkerti temető lerombolása. Nyugdíjasként Ungváron él.

dr. Molnár D. Erzsébet (1979, Beregszász) PhD, történész. 2002-ben a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola angol-történelem szakán végzett. Diplomaszerezés után a Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékén kezdett dolgozni, illetve a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában folytatta tanulmányait. 2015-ben szerzett doktori fokozatot. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszékének oktatója, a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont vezetője, illetve az intézmény Kiadói Részlegének munkatársa. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság szovjet lágerekbe történő deportálása, Kárpátalja szovjetizálása. Díjai: Magyar Arany Érdemkereszt (2017).

Németh Györgyi (Mecseknádasd) öntevékeny dokumentumfilmrendező. A Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Kör tagja. A történelmi zárandokutak alkalmával több dokumentumfilmet készített (*Elhurcolva*) a malenkij robotra elhurcolt túlélőkről, helyszínekről.

Szabó Kata (Beregújfalu,1999) főiskolai hallgató, irodalmár, újságíró, KVIIT-tag. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felsőfokú Szakképzési Intézet szociálpedagógia szakát fejezte be 2018-ban. Jelenleg magyar nyelv és irodalom szakos hallgató a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán, emellett szociálpedagógiát tanul a Debreceni Egyetem beregszászi kihelyezésén.

2018-tól tudósít a Kárpátalja.ma hírportálnak Szabó Kata néven. 2019-től szervezőpedagógusként dolgozik a Beregszászi 7. számú Általános Iskolában.

2018-ban a Budapesten megrendezett Eötvös József Kárpát-medencei Középiskolai Szónokverseny első díját nyerte el. Kisprózáival az Együtt című irodalmi folyóiratban debütált. Főiskolai dolgozatában Nagy Zoltán Mihály A sátán fattya című művének elemzésével foglalkozik.

dr. Smykalin Alexander Szergejevics (Szverdlovszk, 1952. május 11.), az Urali Állami Jogi Egyetem (Jekatyerinburg) Állam- és Jogtudományi Tanszékének vezetője, jogtudományok doktora. (Смыкалин Александр Сергеевич (05.11. 1952, Свердловск). Заведующий кафедрой истории государства и права Уральского государственного юридического университета (Екатеринбург), доктор юридических наук, e-mail: smykalin@mail.ru

dr. Tóth Mihály (Mezőkaszony, 1954. október 5.), a jogtudományok kandidátusa, nemzetközijogász, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke, 1987 és 1989 között Beregszász város polgármestere, 1992 és 1994 között a Beregszászi járás elnöki megbízottja, 1994–1998 között a kijevi parlament képviselője volt. Az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség tiszteletbeli elnöke. 2001-2020 között az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Koreckij Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. Kutatási témája az emberijog, a nemzeti kisebbségek, és az önkormányzatiság jogának nemzetközi és alkotmányjogi vonatkozásai, a gyakorlatban is részt vesz az ukrajnai jogalkotásban, közel 100 tudományos munka szerzője, illetve társszerzője. Közéleti és tudományos tevékenységét, többek között, Ukrajnának az Érdeméért Érdemrend III. fokozatával (1997), az Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa Diszoklevelével (2006), és a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjével (2009) ismerték el.

dr. Zubánics László (Gut, 1971. május 20.) a történelemtudományok kandidátusa, helytörténész, kisebbségi politikus. 2009-től az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán-Magyar Oktatási és Tudományos Intézet igazgatóhelyettese, a Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék vezetője. Kutatási területe: Északkelet-Magyarország (a mai Kárpátalja) kora újkori történelme, ezen belül a nemesség szerepe e történelem formálásában. Eddig közel 10 könyvet adott ki, számos tanulmánya jelent meg a helyi és a magyarországi kiadványokban. Jelenleg a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet elnöke és az *Együtt* című folyóirat tanulmány rovatának a vezetője.

Összeállította: Dupka György